

Міністерство внутрішніх справ України
Національна академія внутрішніх справ

ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС

***Національної академії
внутрішніх справ***

1(19)'2020

**Журнал індексується в таких базах даних
і пошукових системах:**

- Index Copernicus International (ICV 2016 = 34.63, ICV 2017 = 50.16);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-індекс – 16, i10-індекс – 27);
- Центр досліджень соціальних комунікацій;
- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського;
- Електронний репозитарій НАВС

**Київ
2020**

Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ

**1
(19)
2020**

Науковий журнал • Виходить двічі на рік • Заснований 2011 року • Засновник – Національна академія внутрішніх справ • Свідectво про державну реєстрацію серії KB № 17476-6226 ПР від 1 лютого 2011 року • Включений до переліку наукових фахових видань України за категорією «Б» (наказ МОН України від 28 грудня 2019 року № 1643) • Рекомендовано вченою радою Національної академії внутрішніх справ від 2 червня 2020 року (протокол № 12)

Редакційна колегія:

Чернявський С. С. (головний редактор), доктор юридичних наук, професор;
Бараш Є. Ю., доктор юридичних наук, професор;
Відацкі Ян, доктор філософії, професор;
Джуза О. М., доктор юридичних наук, професор;
Дрозд О. Ю., доктор юридичних наук, доцент;
Кришевич О. В., кандидат юридичних наук, доцент;
Олійник О. С., кандидат юридичних наук, доцент;

Орлов Ю. Ю., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;
Павленко С. О., кандидат юридичних наук;
Савченко А. В., доктор юридичних наук, професор;
Севрук В. Г., кандидат юридичних наук;
Сергєєва Д. Б., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;
Удалова Л. Д., доктор юридичних наук, професор;
Чорноус Ю. М., доктор юридичних наук, професор

Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за їхню якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть особисто автори

Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ : наук.
Ю704 журн. / [редкол.: С. С. Чернявський (голов. ред.) та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. – № 1 (19). – 156 с.

Адреса редакції:

пл. Солом'янська, 1,
м. Київ, Україна, 03035
Тел.: (097) 851-72-96
E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

lawjourn.naiau.kiev.ua

**Ministry of Internal Affairs of Ukraine
National Academy of Internal Affairs**

LAW MAGAZINE

***of the National Academy
of Internal Affairs***

1(19)'2020

**Journal is indexed in such databases
and search engines:**

- Index Copernicus International (ICV 2016 = 34.63, ICV 2017 = 50.16);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-index – 16, i10-index – 27);
- Social Communications Research Center;
- The Vernadsky National Library of Ukraine;
- Electronic Repository NAIA

**Kyiv
2020**

**Law Magazine
of National Academy
of Internal Affairs**

**1
(19)
2020**

Ůridičnij časopis Nacional'noi akademii vnutrišnih sprav

Scientific magazine • Issued two times a year • Established in 2011 • Founder – National Academy of Internal Affairs • State registration certificate series KB No. 17476-6226 ПР dated February 1th, 2011 • Included into the Ministry of Education and Science of Ukraine's law sciences special editions list by category «B» (order No. 1643, dated December 28th, 2019) • Recommended by National Academy of Internal Affairs' Scientific Council (Record No. 12, dated June 2nd, 2020)

Editorial board:

Cherniavskiy S. (chief editor), Doctor of Law, Professor;

Barash Ye., Doctor of Law, Professor;

Vidatski Yan, Doctor of Philosophy, Professor;

Dzhuzha O., Doctor of Law, Professor;

Drozd O., Doctor of Law, Associate Professor;

Kryshevych O., Ph.D in Law, Associate Professor;

Oliinyk O., Ph.D in Law, Associate Professor;

Orlov Yu., Doctor of Law, Senior Research Fellow;

Pavlenko S., Ph.D in Law;

Savchenko A., Doctor of Law, Professor;

Sevruk V., Ph.D in Law;

Serhieieva D., Doctor of Law, Senior Research Fellow;

Udalova L., Doctor of Law, Professor;

Chornous Yu., Doctor of Law, Professor

The editorial board does not always share the views of the authors of the articles. Responsibility for their quality as well as the lack of information constituting state secret and official information are sponsored by the authors

Law Magazine of National Academy of Internal Affairs : scientific magazine / [editorial board: S. Cherniavskiy (chief editor) etc.]. – Kyiv : National Academy of Internal Affairs, 2020. – No. 1 (19). – 156 p.

Editors office address:

Ukraine, 03035, Kyiv

1, Solomianska square

Phone: (097) 851-72-96

E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

ЗМІСТ

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

ВОЗНЮК А. А., ЧЕРНЯВСЬКИЙ С. С.

Порушення правил і норм щодо запобігання COVID-19:

актуальні проблеми кримінальної

та адміністративної відповідальності8

VOZNIUK A., CHERNIAVSKYI S.

Violation of Covid-19 Prevention Rules and Regulations:

Current Issues of Criminal and Administrative Liability

ДОВГАНЬ О. О.

Захист професійної діяльності журналістів:

проблеми міжгалузевого регулювання20

DOVHAN O.

Protecting Journalists' Professional Activity:

Problems of Cross-Industry Regulation

МОРГУН В. В.

Удосконалення фінансової основи місцевого самоврядування

в контексті децентралізації, реалізації бюджетної

та податкової політики держави25

MORHUN V.

Improved Financial Bases of Local Government in the Context

of the Decentralization, Budget and Tax Policy of the State

АТАМАНОВ О. М.

Вручення письмового повідомлення про підозру

як невід'ємна складова притягнення особи

до кримінальної відповідальності33

ATAMANOV O.

Delivery of a Written Notice of Suspicion as an Integral Part

of Attracting a Person to Criminal Liability

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

ГРІБОВ М. Л., ВЕНЕДІКТОВ А. А., НИКИПОРЕЦЬ С. М.

Допустимість доказів, одержаних

у процесі візуального спостереження49

HRIBOV M., VENEDIKTOV A., NYKYPORETS S.

Admissibility of Evidence Obtained in the Process

of Visual Surveillance

ГЕТЬМАН А. Д.

Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють злочини

шляхом незаконного заволодіння паспортом

або іншим важливим особистим документом61

HETMAN A.

Criminological Characteristics of Persons who Committing Crimes

Through Unlawful Possession of a Passport

or Other Important Personal Document

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПРАВА

САМОЙЛЕНКО О. С.

Етичні засади формування службового права68
SAMOILENKO O.
Ethical Foundations of Service Law

РОМАНОВА Н. В.

Еволюція доктринальних джерел
з питань гендерної рівності73
ROMANOVA N.
Evolution of Doctrinal Sources on the Issues of Gender Equality

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

КОВАЛЕНКО В. В.

Механізм захисту прав і свобод людини в діяльності
Національної поліції України81
KOVALENKO V.
Mechanism for Protection of Human Rights and Freedoms in Activity
of National Police of Ukraine

СТАРЕНЬКИЙ О. С.

Аспекти застосування відеоконференції в кримінальному
процесуальному доказуванні в умовах запровадження
надзвичайної ситуації в Україні88
STARENKYI O.
Aspects of Application of Videoconference in Criminal Procedural
Proof in Conditions of Emergency in Ukraine

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

ЧОРНОУС Ю. М., ГВОЗДЮК В. В.

Засади проведення слідчих (розшукових) дій
у контексті практики Європейського суду з прав людини95
CHORNOUS Yu., HVOZDIUK V.
Fundamentals of Conducting Investigative (Search) Actions in Accordance
with the Practice of the European Court of Human Rights

КАМІНСЬКА Н. В., СВЄШНІКОВА М. М.

Діяльність міжнародних організацій
у сфері забезпечення гендерної рівності 102
KAMINSKA N., SVIESHNIKOVA M.
Activities of International Organizations in the Field of Gender Equality

МАЗУР Т. В.

Імплементация в законодавство України
міжнародно-правових норм ООН
та ЮНЕСКО щодо охорони культурної спадщини 110
MAZUR T.
Implementation of UN and UNESCO International Legal Norms
on the Protection of Cultural Heritage into Ukrainian Law

ПАЛЮХ А. Я. Роль і значення Ради Європи в забезпеченні розвитку фізичної культури та спорту	119
PALIUKH A. Role and Importance of the Council of Europe in Providing the Development of Physical Culture and Sport	
ГУСЯК М. П. Статут як джерело міжнародного права: загальнотеоретична характеристика	126
HUSIAK M. The Statute as a Source of International Law: a General Theoretical Characteristic	
КАЛІННИКОВ О. В. Міжнародно-правові гарантії прав підозрюваного, обвинуваченого в кримінальному провадженні in absentia	133
KALINNIKOV O. International and Legal Safeguards for Rights of Suspect and Accused in Trials in Absentia	
РЕЦЕНЗІЇ	
МОНАЄНКО А. О. Фінансово-правові проблеми інституційного розвитку платіжних систем в Україні	143
<i>Рец. на кн.: Пожидаєва М. А. Платіжні системи: теоретичні засади та фінансово-правове регулювання в Україні : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 348 с.</i>	
MONAIENKO A. Financial and Legal Problems of the Institutional Development of Payment Systems in Ukraine <i>Review of the book: Pozhydaieva M. Payment Systems: Theoretical Foundations and Financial Regulation in Ukraine : monograph. Kyiv : Yurinkom Inter, 2020. 348 p.</i>	
НАЛИВАЙКО Л. Р. Теоретичне осмислення сутності правозахисної функції в державах Центральної Європи	146
<i>Рец. на кн.: Копча В. В. Правозахисна функція держави Центральної Європи: теоретичні та порівняльно-правові аспекти : монографія. Херсон : Гельветика, 2020. 396 с.</i>	
NALYVAIKO L. Theoretical Understanding of the Essence of the Human Rights Function in the Countries of Central Europe <i>Review of the book: Kopcha V. Human rights function of the state of Central Europe: theoretical and comparative legal aspects : monograph. Kherson : Helvetyka, 2020. 396 p.</i>	
КОСТИЦЬКИЙ М. В., ДРЬОМІН В. М. Сучасний підручник з кримінології: на допомогу студенту, викладачу, практику	148
<i>Рец. на кн.: Кримінологія : підручник / [О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Чернєй та ін.] ; за заг. ред. В. В. Чернєй ; за наук. ред. О. М. Джужі. Київ : Маслак, 2020. 612 с.</i>	
KOSTYTSKYI M., DROMIN V. Modern Textbook on Criminology: to Help Students, Teachers, Practitioners <i>Review of the book: Criminology : a textbook / [O. M. Dzhuzha, V. V. Vasylevych, V. V. Cherniei and others] ; for general ed. V. V. Cherniei ; for science ed. O. M. Dzhuzha. Kyiv : Maslakov, 2020. 612 p.</i>	
ДО УВАГИ АВТОРІВ	151

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

УДК 343.347

doi: <https://doi.org/10.33270/04201901.8>

Вознюк А. А. – доктор юридичних наук, доцент, завідувач наукової лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3352-5626>;

Чернявський С. С. – доктор юридичних наук, професор, проректор Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2711-3828>

Порушення правил і норм щодо запобігання COVID-19: актуальні проблеми кримінальної та адміністративної відповідальності

Метою статті є виявлення проблемних питань кваліфікації порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам і масовим отруєнням, порушень правил щодо карантину людей, недоліків конструювання відповідних заборонних правових норм, визначення шляхів їх усунення та формування пропозицій з удосконалення. У статті використано комплекс **наукових методів**, а саме: термінологічний, системно-структурний, формально-логічний, порівняльно-правовий. Теоретичне підґрунтя дослідження становлять праці українських та іноземних учених, положення Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення, а також практика їх застосування. **Наукова новизна** статті полягає в тому, що в ній висвітлено аспекти соціальної обумовленості заборонної кримінально-правової норми, передбаченої ст. 325 Кримінального кодексу України; виявлено тенденцію суттєвого впливу пандемії, спричиненої коронавірусною хворобою (COVID-19), на динаміку та структуру злочинності; акцентовано на необхідності дослідження питання про підстави адміністративної чи кримінальної відповідальності за умисний кашель, плювання чи чхання на працівників екстрених служб та інших суб'єктів, що знаходяться на передовій боротьби з коронавірусом. Виокремлено проблемні аспекти, пов'язані з порушенням санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням, а також запропоновано окремі шляхи їх розв'язання. За результатами здійсненого дослідження сформульовано такі **висновки**: 1) соціальна обумовленість заборонної кримінально-правової норми, передбаченої ст. 325 Кримінального кодексу України, визначена різними обставинами, зокрема необхідністю примусити громадян дотримуватися карантинних обмежень, соціального дистанціювання, самоізоляції та інших правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам, що здатні істотно мінімізувати їх поширення та наслідки; 2) пандемія, спричинена коронавірусною хворобою (COVID-19), суттєво позначається на динаміці та структурі злочинності у світі, зокрема у зв'язку зі зниженням під час карантину рівня злочинності загалом і певної її трансформації; 3) з огляду на наявність в Україні та поширення у світі такої форми посягання на працівників екстрених служб та інших суб'єктів, що знаходяться на передовій боротьби з коронавірусом (насамперед правоохоронців і медиків), як умисний кашель, плювання чи чхання на них, необхідно дослідити питання про підстави адміністративної чи, можливо, і кримінальної відповідальності за такі протиправні діяння; 4) детальний аналіз положень ст. 325 Кримінального кодексу України, а також її застосування на практиці надало можливість виокремити низку проблем, які пов'язані зі: а) складнощами встановлення чіткого переліку заборонених діянь, з огляду на їх розміщення в різних нормативно-правових актах, постійну зміну, суперечність окремих з них положенням Конституції України, а також встановлення в певних випадках різних правил на різних територіях; б) визначенням меж суспільно небезпечних наслідків злочину, передбаченого ст. 325 Кримінального кодексу України, з огляду на наявність такого наслідку, як «створення загрози поширення інфекційних хвороб, масових неінфекційних захворювань (отруєнь)»; в) його відмежуванням від адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 44³ Кодексу України про адміністративні правопорушення; г) дискусійністю положень щодо суб'єкта зазначеного злочину (у ст. 325 – загальний чи спеціальний суб'єкт); д) недостатньою обґрунтованістю санкцій ст. 325 Кримінального кодексу України й ст. 44³ Кодексу України про адміністративні правопорушення; е) чинністю досліджуваної кримінально-правової норми в часі; 5) запропоновано шляхи розв'язання окреслених проблем, а саме: а) обґрунтовано необхідність внесення змін до законодавства з метою визначення чітких критеріїв відмежування злочину, передбаченого ст. 325 Кримінального кодексу України, від адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 44³ Кодексу України про адміністративні правопорушення; б) аргументовано, що суб'єкт порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням є загальним; в) запропоновано включити до санкції ст. 44³ Кодексу України про адміністративні правопорушення таке адміністративне стягнення, як попередження; г) обґрунтовано необхідність законодавчого вирішення питання щодо юридичної долі ст. 325 КК України з 18 червня 2020 року.

Ключові слова: коронавірус; COVID-19; порушення санітарних правил; пандемія; кримінальна відповідальність; інфекційна хвороба; масове отруєння; ізоляція; карантин; соціальне дистанціювання.

Вступ

У сучасних умовах пандемії, спричиненої COVID-19, важливе значення мають підстави кримінальної відповідальності за злочини, спрямовані на запобігання поширенню інфекційних хвороб. Вони є важливим елементом механізму кримінально-правового забезпечення дотримання санітарних правил і норм, що мають на меті убезпечити членів суспільства від зараження цим вірусом та іншими інфекційними хворобами.

З метою недопущення активного поширення пандемії в Україні посилено відповідальність за порушення зазначених правил і норм. Зокрема, 17 березня 2020 року прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» ("Zakon Ukrainy", 2020, No. 530-IX), серед положень якого посилено санкцію ч. 1 ст. 325 КК України «Порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням», а також доповнення КУпАП новою ст. 44³ «Порушення правил щодо карантину людей».

Водночас правоохоронні органи, насамперед органи та підрозділи Національної поліції України, зорієнтовані на максимальне забезпечення дотримання зазначених норм на території країни. Нині «поліцейським відведено основну роль у контролі за дотриманням громадянами заходів карантину в кожній державі» (Panchenko, 2020, р. 3-5). За порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням в Україні правоохоронці складають відповідні протоколи (за вчинення правопорушення, передбаченого ст. 44³ КУпАП) і розпочинають кримінальні провадження (за вчинення злочину, передбаченого ст. 325 КК України)¹. Правомірність й ефективність застосування цих норм залежить від якості відповідних законодавчих положень і правильного їх тлумачення правозастосовними органами. З огляду на зазначене, варто зосередити увагу на недоліках конструювання цих правових заборон, а також проблемних питаннях, які виникають під час їх застосування на практиці.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є виявлення проблемних питань кваліфікації порушення санітарних правил

¹ За цією статтею здебільшого притягували до кримінальної відповідальності за порушення відповідних норм, що призводили до бактеріального харчового отруєння – сальмонельозу ("Vyroky Zdolbunivskoho raionnoho sudu", 2020; "Vyroky Zdolbunivskoho raionnoho sudu", 2019; "Vyroky Rozhyschenskoho raionnoho sudu", 2019). Водночас під час пандемії, спричиненої коронавірусною хворобою (COVID-19), зазначену статтю стали застосовувати до порушників карантинних заходів.

і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням, недоліків конструювання відповідних заборонних правових норм, визначення шляхів їх усунення та формування пропозицій з удосконалення.

Виклад основного матеріалу

Доцільність криміналізації. Криміналізація злочину, передбаченого ст. 325 КК України, обумовлена різними обставинами, зокрема необхідністю примусити громадян дотримуватися карантину, інших правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам.

Оскільки коронавірусна хвороба (COVID-19) поширюється в усьому світі, чимало національних і місцевих органів держаної влади запровадили соціальні обмежувальні заходи для локалізації поширення цього вірусу (Shayegh, & Malpede, 2020). Уряди запровадили карантини та заборони на подорожі в безпрецедентних масштабах. У США тисячі людей підлягають примусовому карантину або перебувають на «самокарантині». Федеральний уряд також заборонив в'їзд особам, які не є громадянами США, що подорожують із Китаю, Ірану та більшості країн Європи, а також проводить обстеження пасажирів, які повертаються з країн, що постраждали найбільше (Parmet, & Sinha, 2020).

Зазначені правила, норми та заходи здатні істотно мінімізувати поширення та наслідки пандемії. Це доводять відповідні наукові дослідження. Учені стверджують, що «за відсутності вакцини, поточною опорою в спробах пом'якшити та згладити криві епідемії COVID-19 є соціальне дистанціювання та режим повної ізоляції» (Musinguzi, & Asamoah, 2020); «рання реалізація фізичного дистанціювання та пов'язаних із ним заходів може врятувати життя та уповільнити зростання захворювання» (Masood, 2020); «карантин та ізоляція можуть бути надзвичайно ефективними для захисту або відновлення здоров'я населення» (Giubilini, Douglas, Maslen, & Savulescu, 2018); «постійне соціальне дистанціювання², поєднане із широким тестуванням і відстеженням контактів протягом декількох тижнів, може призвести до повного стримування пандемії коронавірусу на регіональному рівні» (Shayak, & Rand, 2020).

Вплив на структуру й динаміку злочинності. Пандемія, спричинена коронавірусною хворобою (COVID-19), позначилася на динаміці та структурі злочинності, відбулася певна трансформація окремих протиправних діянь. На цьому

² Соціальне дистанціювання – метод мінімізації взаємодії в натовпі та запобігання поширенню хвороби в групах людей. Це поширена практика, яку застосовують, щоб мінімізувати поширення вірусу шляхом обмеження швидкості його розмноження серед громад (Aslam, 2020).

акцентували увагу деякі вчені (Campedelli, Aziani, & Favarin, 2020). «Заходи з карантину в різних містах не лише покращили ситуацію щодо забезпечення безпеки громадян, а й сприяли зниженню рівня злочинності» (Shayegh, & Malpede, 2020).

Загалом у період карантину рівень злочинності знизився в різних країнах. Водночас кількість одних і тих самих видів злочинів у деяких регіонах зменшується, а в інших, навпаки, збільшується. Наприклад, у Сент-Луїсі (Міссурі) з часу запровадження карантину істотно зменшилася кількість убивств (станом на 24 квітня 2020 року місто повідомило про зменшення їх кількості на 77 % за рік, порівняно з аналогічним періодом 2019 року), натомість у Філадельфії спостерігалася рекордна кількість убивств (станом на 4 травня 2020 року в місті зафіксовано 127 убивств – це на 19 % більше, ніж за аналогічний період минулого року) (Edwards, 2020).

У світі поширеною стала така форма посягання на працівників екстрених служб та інших суб'єктів, що знаходяться на передовій боротьби з коронавірусом (насамперед правоохоронців і медиків), як *умисний кашель, плювання або чхання на таких осіб*. Зазначені види аморальної та, водночас, протиправної поведінки в деяких країнах спричинили відповідну реакцію. Наприклад, влада штату Квінсленд встановила нові жорсткі покарання для осіб, які свідомо кашляють, чхають або плюють на *frontline workers*¹, тобто лікарів, медсестер, працівників поліції та роздрібної торгівлі під час кризи COVID-19 (McDonald, 2020). Водночас навмисне плювання на інших вже давно вважають злочином у США та Великій Британії, однак воно набуло нової небезпеки під час пандемії коронавірусу (Porterfield, 2020).

В Україні також траплялися випадки схожої протиправної поведінки, зокрема під час карантину. Наприклад, 24 березня 2020 року у Львові правопорушник, перебуваючи в приміщенні магазину без маски, плюнув в обличчя продавцю ("Postanova Halytskoho raionnoho sudu", 2020). В іншому випадку суддя Арбузинського районного суду Миколаївської області зазначила, що 23 квітня 2020 року під час розгляду клопотання прокурора обвинувачений двічі плюнув на неї, заявивши, що хворіє на гепатит і хворів на COVID-19 ("Obvynuvachenyi pohrozhuвав suddi", 2020).

У судовій практиці кваліфікація такої поведінки з огляду на супутні обставини вчиненого діяння відбувається за різними статтями, зокрема ст. 296 КК України (Хуліганство) ("Vyroky Kyivskoho raionnoho sudu", 2020), ст. 173 КУпАП (Дрібне хуліганство) ("Postanova Suvorovskoho raionnoho sudu", 2020), ст. 173² КУпАП (Вчинення

домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування) ("Postanova Vinnytskoho apeliatsiynoho sudu", 2020), ст. 185 КУпАП (Злісна непокоря законному розпорядженню або вимозі поліцейського, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця) ("Postanova Ivano-Frankivskoho miskoho sudu", 2020).

Майже в кожній країні є інструменти кримінальної або адміністративної відповідальності, які допомагають забезпечити дотримання карантину, ізоляції, соціального дистанціювання. В Україні до цих інструментів належить, насамперед, заборонна кримінально-правова норма, передбачена ст. 325 КК України. Детальний аналіз її положень, а також результати застосування на практиці дають змогу виокремити низку проблемних моментів.

Проблеми об'єктивної сторони проти-правних діянь. Порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням (ст. 325 КК України) є злочином з матеріальним складом. Тому його обов'язковими ознаками є:

– діяння – порушення правил і норм, встановлених з метою запобігання епідемічним та іншим інфекційним хворобам, а також масовим неінфекційним захворюванням (отруєнням) і боротьби з ними;

– наслідки – поширення цих захворювань або створення загрози такого поширення;

– причинний зв'язок – поширення цих захворювань або створення загрози такого поширення сталося внаслідок зазначених вище порушень.

Оскільки диспозиція ст. 325 КК України є бланкетною, то для з'ясування того, в чому полягають порушення правил і норм, встановлених з метою запобігання епідемічним та іншим інфекційним хворобам, а також масовим неінфекційним захворюванням (отруєнням) і боротьби з ними, необхідно дослідити документи, у яких встановлено ці правила та норми. У юридичній літературі зазначено, що правила й норми щодо запобігання інфекційним захворюванням та отруєнням і боротьби з ними містяться у відповідних міжнародних договорах, законах та підзаконних актах (Boiko, Brych, & Hryshchuk, 2008, р. 1003).

В Україні на період пандемії коронавірусної інфекції такими документами є Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 6 квітня 2000 року ("Zakon Ukrainy", 2020, No. 1645-III) та постанова Кабінету Міністрів України «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19» від

¹ Працівників, які знаходяться на передовій боротьби з коронавірусом.

11 березня 2020 року № 211 ("Postanova Kabinetu Ministriv", 2020).

Результати аналізу цих нормативно-правових актів засвідчують, що окремі заборонені в них діяння може бути віднесено до порушень санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням за умови, що вони можуть спричинити поширення цих захворювань або виникнення загрози такого поширення. Зокрема, це:

- перебування в громадських місцях без вдягнутих засобів індивідуального захисту;

- переміщення групою осіб у кількості понад дві особи, крім окремих дозволених випадків;

- проведення всіх масових (культурних, розважальних, спортивних, соціальних, релігійних, рекламних та інших) заходів, крім окремих дозволених заходів з дотримання відповідних санітарних і протиепідемічних заходів;

- робота суб'єктів господарювання, яка передбачає приймання відвідувачів, зокрема закладів громадського харчування (ресторанів, кафе тощо), торговельно-розважальних центрів, інших закладів розважальної діяльності, фітнес-центрів, закладів культури, за винятком окремих випадків;

- регулярні та нерегулярні перевезення пасажирів автомобільним транспортом у міському, приміському, міжміському, внутрішньообласному та міжобласному сполученні, зокрема пасажирські перевезення на міських автобусних маршрутах у режимі маршрутної таксі, крім певних випадків, тощо.

У судовій практиці наявні випадки вчинення таких діянь. Наприклад, 25 березня 2020 року селищний голова смт Попільні Попільнянського району Житомирської області ОСОБА_3 скликав виконавчий комітет Попільнянської селищної ради, зібравши в одній кімнаті значну кількість людей, тим самим наразивши їх на небезпеку зараження коронавірусною хворобою та її поширення на території Попільнянського району Житомирської області ("Ukhvala Popilnianskoho raionnoho sudu", 2020). В іншому випадку 16 квітня 2020 року до Мелітопольського ВП ГУНП в Запорізькій області надійшло повідомлення про вчинення посадовими особами Мелітопольського хлібокомбінату та священнослужителями Запорізької єпархії УПЦ протиправних дій, що полягали в порушенні санітарних норм і правил щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням, під час проведення релігійного обряду з освячення куличів безпосередньо в пекарні Мелітопольського хлібокомбінату, унаслідок чого виникла реальна загроза зараження заявника та його близьких вірусом 2019-nCoV, який МОЗ України віднесений до особливо небезпечного

("Ukhvala Melitopolskoho miskraionnoho sudu", 2020).

За ст. 325 КК України також розпочинають кримінальні провадження здебільшого за проведення під час карантину масових заходів (насамперед релігійних), організацію таких заходів особами, що мають симптоми, притаманні захворюванню на COVID-19; роботу ринків; приховування інформації про захворювання на COVID-19 тощо.

В окремих випадках повідомлення про такі протиправні діяння не реєструють як злочини. Тому наявні скарги на бездіяльність слідчих та інших посадових осіб органів і підрозділів Національної поліції України щодо невнесення відомостей про кримінальне правопорушення, передбачене ст. 325 КК України, до ЄРДР (наприклад, у таких областях, як Житомирська ("Ukhvala Popilnianskoho raionnoho sudu", 2020), Запорізька ("Ukhvala Melitopolskoho miskraionnoho sudu", 2020), Харківська ("Ukhvala Leninskoho raionnoho sudu", 2020)). Імовірно, такі факти спричинені складнощами відмежування злочину, передбаченого ст. 325 КК України, від адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 44³ КУпАП.

Аналіз диспозицій ст. 325 КК України та ст. 44³ КУпАП засвідчує, що у випадках порушення правил щодо карантину розмежувати ці діяння надзвичайно складно, оскільки вони одночасно є порушенням санітарних правил і норм стосовно запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням. Суттєва відмінність у складах цих правопорушень полягає в наслідках. Якщо в порушеннях правил щодо карантину людей немає наслідків у формі поширення інфекційних хвороб або створення загрози такого поширення, то відповідні діяння можна кваліфікувати за ст. 44³ КУпАП, якщо ж наявні – за ст. 325 КК України.

Наявність такого наслідку, як «створення загрози поширення інфекційних хвороб, масових неінфекційних захворювань (отруєнь)», охоплює широкий спектр потенційно можливих злочинних діянь. Адже внаслідок порушення більшості встановлених заборон постає можливість зараження інших осіб, а отже, і поширення інфекційної хвороби. Така загроза може виникнути, наприклад, унаслідок перебування в громадських місцях без вдягнутих засобів індивідуального захисту, зокрема респіратора або захисної маски. Якщо така особа вже є хворою, то внаслідок перебування без маски ступінь вірогідності зараження сторонніх осіб значно вищий, ніж у тому випадку, коли вона була б у захисній масці. Однак у судовій практиці такі діяння визнають адміністративним правопорушенням. Наприклад, ОСОБА_1 перебувала в громадському місці – сквері на дитячому майданчику без вдягнутого

індивідуального захисту (маски), без документів, з іншими особами. Такі дії кваліфіковано за ст. 44³ КУпАП, а також визнано малозначним діянням, тому ОСОБА_1 звільнено від адміністративної відповідальності ("Postanova Berdianskoho miskraionnoho sudu", 2020). В іншому випадку ОСОБА_3 не в умовах карантинних обмежень продовжувала обслуговувати клієнтів у перукарні. Її також визнано винною у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 44³ КУпАП, і звільнено від адміністративної відповідальності за малозначністю ("Postanova Kamiansko-Dniprovskoho raionnoho sudu", 2020).

Більшість визначених у постанові Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 року № 211 заборонених діянь може бути віднесено до злочинів, передбачених ст. 325 КК України. Водночас лише окремі діяння, з огляду на їх юридичну сутність, не можуть бути віднесені до суспільно небезпечних. Це, наприклад, заборона перебувати на вулицях без документів, що посвідчують особу, підтверджують громадянство чи її спеціальний статус. Тому частину передбачених у зазначеній постанові заборонених діянь у судовій практиці визнають адміністративними правопорушеннями, передбаченими ст. 44³ КУпАП.

Таким чином, теоретично є межа між правопорушеннями, передбаченими ст. 44³ КУпАП та ст. 325 КК України, яка пов'язана з наявністю чи відсутністю відповідних наслідків. Водночас такий наслідок, як створення загрози поширення інфекційних хвороб, масових неінфекційних захворювань (отруєнь), фактично розмиває межі між відповідним злочином і адміністративним правопорушенням. Потенційна можливість поширення захворювань притаманна низці порушень санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням, а також порушень правил щодо карантину людей. Більшість порушень правил щодо карантину людей (ст. 44³ КУпАП) потенційно може сприяти поширенню вірусних інфекцій.

Деякі передбачені постановою Кабінету Міністрів України «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19» заборонені діяння слушно оскаржують у судовому порядку. Вони обмежують права та свободи людини й громадянина, які гарантовані Конституцією України. Відповідно до ст. 64 Конституції України, конституційні права і свободи людини й громадянина не може бути обмежено, крім випадків, передбачених Конституцією України. До таких випадків у цій статті віднесено наявність умов воєнного або надзвичайного стану: «В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень».

Розглянемо приклад свободи пересування. Постанова Кабінету Міністрів України «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19» обмежує свободу пересування. Однак це суперечить Конституції України, яка передбачає можливість обмеження цієї свободи у двох випадках: 1) в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 64); 2) у випадках обмежень, встановлених законом (ст. 33). Воєнного або надзвичайного стану не введено, закону, що встановлює відповідні обмеження, не прийнято (постанова Кабінету Міністрів України не має статусу закону), а тому не можна обмежувати свободу пересування.

З огляду на ці аргументи, видається правильним рішення судді Личаківського районного суду м. Львова від 7 травня 2020 року про закриття провадження у справі про притягнення ОСОБА_1 до адміністративної відповідальності за вчинення правопорушення, передбаченого ст. 44³ КУпАП, у зв'язку з відсутністю в його діях складу адміністративного правопорушення за те, що ОСОБА_1 17 квітня 2020 року близько 22 год 40 хв перебував із трьома друзями у сквері кафе, чим порушив вимоги пп. 5 п. 2 постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 року № 211» ("Postanova Lychakivskoho raionnoho sudu", 2020).

Слід акцентувати увагу й на проблемі постійної зміни відповідних нормативно-правових актів, насамперед внаслідок внесення змін і доповнень у певні статті. Правила, які діяли на початку карантину, протягом обмежувального заходу постійно змінювалися, тому слід виважено ставитися до притягнення до юридичної відповідальності порушників, оскільки вони могли просто не знати про модифікацію певної заборони. Відмінності наявні в заборонах і в різних місцевостях: те, що заборонено в одній області чи місті, може бути дозволено на іншій території країни. Це істотно ускладнює правозастосування. Наприклад, після послаблення карантину в Україні на одних територіях скасували певні заборони (дозволено роботи ринків, сільськогосподарських ярмарків, відкрито спортивні й дитячі майданчики в парках і скверах), а на інших вони продовжують діяти.

Такі проблеми постають не лише в Україні. Наприклад, адвокати з питань кримінальної відповідальності Сіднея (Новий Південний Уельс, Австралія) стурбовані проблемами прозорості правил щодо COVID-19, оскільки є розбіжності в застосуванні нових нормативно-правових актів як щодо географічного розташування, так і щодо покарань. Вони акцентують увагу на тому, що закони складні для тлумачення не лише поліцейськими, які застосовують їх на місцях, а й для пересічних громадян. Також плутанина наявна щодо вказівок прем'єр-міністра та

фактичних правил, які було внесено до складу відповідних наказів. У зв'язку з цим вони просять оприлюднити будь-які вказівки чи процедури, надані поліції щодо застосування відповідних норм ("These Punishments", 2020).

Водночас слід зауважити, що в Новому Південному Уельсі функціонує сайт (<https://www.legislation.nsw.gov.au/#/>), на дошці оголошень якого є рубрика «Законодавство COVID-19». Там публікують не лише відповідні акти парламенту, а й будь-яку важливу інформацію як для фізичних, так і юридичних осіб (для подорожей, транспорту та готельного господарства, роботодавців, догляду за літніми жителями та сім'ями, пацієнтів тощо).

Проблема визначення суб'єкта злочину. У теорії кримінального права дискусійним є питання про те, хто може бути суб'єктом порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням. Із цього приводу М. І. Хавронюк стверджує, що суб'єкт цього злочину *спеціальний*. Ним можуть бути лише особи, до службових, професійних або іншого роду обов'язків яких належить виконання правил і норм, встановлених з метою запобігання епідемічним та іншим інфекційним захворюванням, а також масовим неінфекційним захворюванням (отруєнням) і боротьби з ними: працівники санітарно-епідеміологічної служби, інших органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, службові особи підприємств, установ та організацій, громадяни-підприємці та ін. (Boiko, Brych, & Hryshchuk, 2008, p. 1004). Водночас в умовах пандемії, спричиненої COVID-19, одна частина відповідних правил і норм стосується лише спеціальних суб'єктів, а інша – загальних. Очевидно, що суб'єкт цього злочину загальний, оскільки, по-перше, окремі санітарні правила й норми щодо запобігання інфекційним хворобам і масовим отруєнням стосуються загальних суб'єктів, а тому немає підстав поширювати відповідні заборони лише на спеціальних суб'єктів. По-друге, диспозиція ст. 325 КК України не містить жодних вказівок на спеціального суб'єкта. По-третє, санкція ст. 325 КК України не передбачає покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що могло б свідчити про наявність спеціального суб'єкта. Тому слушною є позиція вчених, які визнають суб'єкта цього злочину загальним (Azarov, Hryshchuk, & Savchenko, 2008, p. 747; Tatsii, Pshonka, Borysov, & Tiutiuhin, 2013, p. 683).

Проблеми санкцій. Санкція ст. 325 КК України є альтернативною і передбачає такі види покарань: штраф (від тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян), арешт на строк до шести місяців, обмеження волі на строк до трьох років, позбавлення волі на

строк до трьох років (ч. 1 цієї статті) або на строк від п'яти до восьми років (ч. 2 цієї статті).

Якщо порівняти розмір штрафу за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 325 КК України, та адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 44³ КУпАП, то можна дійти таких висновків:

1) мінімальна межа штрафу для злочину й адміністративного правопорушення однакова – тисяча неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

2) максимальна межа штрафу в адміністративному правопорушенні для громадян становить до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів, а для посадових осіб – до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; для злочинів такої диференціації верхньої межі штрафу немає;

3) необґрунтованим видається той факт, що за вчинення адміністративного правопорушення максимальна межа штрафу є значно суворішою, ніж для злочину.

Результати вивчення судової практики засвідчують, що в певних випадках осіб, які вчинили адміністративні правопорушення, передбачені ст. 44³ КУпАП, звільняють від відповідальності, мотивуючи малозначністю діяння. З огляду на окреслене, видається логічним санкцію цієї норми доповнити попередженням. Це забезпечить диференційований підхід у процесі притягнення до адміністративної відповідальності, адже для одного порушника сума штрафу є надто мізерною, другого – надто великою, а щодо окремих суб'єктів обмежуються попередженням.

Дія закону про кримінальну відповідальність у часі. Із санкціями за вчинення злочину, передбаченого ст. 325 КК України, пов'язані проблеми дії в часі закону про кримінальну відповідальність. Посилення санкцій відбулося 17 березня 2020 року внаслідок прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» ("Zakon Ukrainy", 2020, No. 530-IX), який набрав чинності з дня його опублікування – 17 березня 2020 року. Згодом іншим нормативно-правовим актом – Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 30 березня 2020 року було внесено зміни в попередній Закон від 17 березня 2020 року. Вони полягали, зокрема, у закріпленні положення про те, що п. 3 розділу I Закону від 17 березня 2020 року (саме він передбачає посилення санкцій) діє протягом трьох місяців з дня його опублікування ("Zakon Ukrainy", 2020, No. 540-IX).

Отже, зміни, що стосуються санкції ст. 325 КК України, набрали чинності 17 березня 2020 року та мають діяти протягом трьох місяців, тобто до 17 червня 2020 року.

З 18 березня до 17 червня 2020 року юридично діятиме строкова редакція ст. 325 КК України з її посиленними санкціями. З 18 червня 2020 року положення закону, у яких передбачено нову редакцію ст. 325 КК України, припиняють свою дію. Подальша юридична доля зазначеної статті є невідомою, оскільки законодавець не надає конкретних вказівок із цього приводу.

Найлогічнішим видається варіант розвитку подій, що передбачає фактичне відновлення з 18 червня 2020 року дії попередньої редакції ст. 325 КК України. Проте внаслідок такої «реанімації» попередньої редакції ми отримуємо закон про кримінальну відповідальність, що пом'якшує кримінальну відповідальність. З 18 червня 2020 року за злочин, учинений під час дії строкової редакції ст. 325 КК України, передбачена відповідальність наставатиме за її попередньою редакцією. Також є підстави вважати, що посилені санкції ст. 325 КК України майже не будуть застосовувати. У разі наявності проваджень у судах з 18 червня 2020 року під час винесення вироків застосовуватимуть санкції попередньої редакції статті. Отже, законодавче посилення санкцій є «мертвими» змінами до КК України.

Водночас можна припустити й інший варіант. Законодавець чітко не визначив подальшу юридичну долю (з 18 червня 2020 року) ст. 325 КК України. Не було закріплено правило про те, що в разі припинення дії нової редакції статті повинна діяти попередня. Отже, можна дійти таких висновків: 1) унаслідок оновлення редакції ст. 325 КК України попередня припинила своє існування; 2) через три місяці припиняє дію нова редакція цієї статті; 3) з 18 червня 2020 року не діє жодна редакція ст. 325 КК України. Слід визначити, чи можна цю ситуацію розглядати як скасування злочинності діяння (декриміналізацію внаслідок помилки законодавця або випадкову декриміналізацію), або ж йдеться про поліпшення становища особи, яка вчинила відповідне діяння, іншим шляхом. Очевидно, останнє, оскільки сумніви, які виникають під час застосування закону про кримінальну відповідальність, тлумачать на користь особи, яка вчинила злочин.

Відсутність чітких вказівок щодо подальшої долі ст. 325 КК України через три місяці дії її нової редакції є порушенням принципу правової визначеності, що в цій ситуації є неприпустимим.

Наукова новизна

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній висвітлено аспекти соціальної обумовленості заборонної кримінально-правової норми,

передбаченої ст. 325 КК України; виявлено тенденцію суттєвого впливу пандемії, спричиненої коронавірусною хворобою (COVID-19), на динаміку та структуру злочинності; акцентовано увагу на необхідності дослідження питання про підстави адміністративної чи кримінальної відповідальності за умисний кашель, плювання або чхання на працівників екстрених служб та інших суб'єктів, що знаходяться на передовій боротьби з коронавірусом. Виокремлено проблемні аспекти, які пов'язані з порушенням санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням, а також запропоновано окремі шляхи їх розв'язання.

Висновки

Підбиваючи підсумки здійсненого дослідження, слід сформулювати низку висновків.

1. Соціальна обумовленість заборонної кримінально-правової норми, передбаченої ст. 325 КК України, визначена різними обставинами, зокрема необхідністю примусити громадян дотримуватися карантинних обмежень, соціального дистанціювання, самоізоляції та інших правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам, що здатні істотно мінімізувати їх поширення та наслідки.

2. Пандемія, спричинена коронавірусною хворобою (COVID-19), суттєво позначається на динаміці та структурі злочинності у світі, зокрема у зв'язку зі зниженням під час карантину рівня злочинності загалом і певної її трансформації.

3. З огляду на наявність в Україні та поширення у світі такої форми посягання на працівників екстрених служб та інших суб'єктів, що знаходяться на передовій боротьби з коронавірусом (насамперед правоохоронців і медиків), як умисний кашель, плювання чи чхання на них, необхідно дослідити питання про підстави адміністративної чи, можливо, і кримінальної відповідальності за такі протиправні діяння.

4. Детальний аналіз положень ст. 325 КК України, а також її застосування на практиці надало можливість виокремити низку проблем, які пов'язані зі: а) складнощами встановлення чіткого переліку заборонених діянь з огляду на їх розміщення в різних нормативно-правових актах, постійну зміну, суперечність окремих з них положенням Конституції України, а також встановлення в певних випадках різних правил на різних територіях; б) визначенням меж суспільно небезпечних наслідків злочину, передбаченого ст. 325 КК України з огляду на наявність такого наслідку, як «створення загрози поширення інфекційних хвороб, масових неінфекційних захворювань (отруєнь)»; в) його відмежуванням від адміністративного правопорушення, передба-

ченого ст. 44³ Кодексу України про адміністративні правопорушення; г) дискусійністю положень щодо суб'єкта зазначеного злочину (у ст. 325 – загальний чи спеціальний суб'єкт); д) недостатньою обґрунтованістю санкцій ст. 325 КК України й ст. 44³ КУпАП; е) чинністю досліджуваної кримінально-правової норми в часі.

5. Запропоновано шляхи розв'язання окреслених проблем, а саме: а) обґрунтовано необхідність внесення змін до законодавства з метою визначення чітких критеріїв відмежування

злочину, передбаченого ст. 325 КК України, від адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 44³ КУпАП; б) аргументовано, що суб'єкт порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням є загальним; в) запропоновано включити до санкції ст. 44³ КУпАП таке адміністративне стягнення, як попередження; г) обґрунтовано необхідність законодавчого вирішення питання щодо юридичної долі ст. 325 КК України з 18 червня 2020 року.

REFERENCES

- Aslam, F. (2020). COVID-19 and Importance of Social Distancing. *Site "Preprints"*. doi:10.20944/preprints202004.0078.v1.
- Azarov, D.S., Hryshchuk, V.K., & Savchenko, A.V. (et al.). (2008). *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary of the Criminal Code of Ukraine]*. O.M. Dzhuzha, A.V. Savchenko, V.V. Cherniei (Eds.) (2nd ed., rev.). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
- Boiko, A.M., Brych, L.P., & Hryshchuk, V.K. (et al.). (2008). *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary of the Criminal Code of Ukraine]*. M.I. Melnyk, M.I. Khavroniuk (Eds.) (7th ed., rev.). Kyiv: Yuryd. dumka [in Ukrainian].
- Campedelli, G.M., Aziani, A., & Favarin, S. (2020). Exploring the effect of 2019-nCoV containment policies on crime: The case of Los Angeles. *Site "OSFPREPRINTS"*. doi: 10.31219/osf.io/gcpq8.
- Edwards, R. (2020). Crime and the Coronavirus: What You Need to Know. *Site "SafeWise"*. Retrieved from <https://www.safewise.com/blog/covid-19-crimes/#states>.
- Giubilini, A., Douglas, T., Maslen, H., & Savulescu, J. (2018). Quarantine, isolation and the duty of easy rescue in public health. *Developing world bioethics*, 18(2), 182-189. doi: 10.1111/dewb.12165.
- Masood, S. (2020). What We Do Not Know about COVID-19 and Social Distancing. *Site "Preprints"*. doi: 10.20944/preprints202005.0045.v2.
- McDonald, J.F., & Balkin, S. (2020). *The COVID-19 and the Decline in Crime*. 2020. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=3567500>. doi: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3567500>.
- McDonald, M. (2020). Crackdown on people who spit, cough, sneeze on frontline workers. *Site "Mygc"*. Retrieved from <http://www.mygc.com.au/crackdown-on-people-who-spit-cough-sneeze-on-frontline-workers>.
- Musinguzi, G., & Asamoah, B.O. (2020). The Science of Social Distancing and Total Lock Down: Does it Work? Whom does it Benefit? *Electronic Journal of General Medicine*, 17(6). Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=3571947>. doi: 10.29333/ejgm/7895.
- Obvynuvachenyi pohrozhuвав suddi zarazyty yii na COVID-19 ta hepatyt, yakshcho vona prodovzhyt yomu strok trymannia pid vartoiu [The accused threatened the judge to infect her with COVID-19 and hepatitis if she extended his detention]. (2020). *Sait "Sudova vlada.27"*, *Site "Judiciary.27"*. Retrieved from https://court.gov.ua/press/news/931122/?fbclid=IwAR1pf7hY3jZmwC6tWIRrGCWTx_AY5j6ugtIXCBuM0s0eml-FjT4GI8cRZe0 [in Ukrainian].
- Panchenko, O. (2020). The role of police in overcoming the pandemic. *Amazonia Investiga*, 9(28), 3-5. doi: <https://doi.org/10.34069/AI/2020.28.04.0>.
- Parmet, W.E., & Sinha, M.S. (2020). Covid-19 – the law and limits of quarantine. *New England Journal of Medicine*, 382(15), 28. doi: 10.1056/NEJMp2004211.
- Porterfield, C. (2020). Why Spitters Could Be Charged As Terrorists Because Of The Coronavirus. *Site "Forbes"*. Retrieved from <https://www.forbes.com/sites/carlieporterfield/2020/03/31/coronavirus-spitters-could-be-charged-as-terrorists---heres-why/#46c79bfa79c2>.
- Postanova Berdianskoho miskraionnoho sudu Zaporizkoi oblasti vid 27 trav. 2020 r. po spravi No. 310/3122/20 [The decision of the Berdyansk city district court of the Zaporozhye region from May 27, 2020 in the case No. 310/3122/20]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen"*, *Site "Unified state register of court decisions"*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89467159> [in Ukrainian].
- Postanova Halytskoho raionnoho sudu m. Lvova vid 22 kvit. 2020 r. u spravi No. 461/3086/20 [Resolution of the Halych District Court of Lviv of April 22, 2020 in the case No. 461/3086/20]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen"*, *Site "Unified state register of court decisions"*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88893850>.
- Postanova Ivano-Frankivskoho miskoho sudu vid 12 trav. 2020 r. po spravi No. 344/2260/20 [Resolution of the Ivano-Frankivsk City Court of May 12, 2020 in the case No. 344/2260/20]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen"*, *Site "Unified state register of court decisions"*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89193853> [in Ukrainian].

- Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zapobihannia poshyrenniu na terytorii Ukrainy koronavirusu COVID-19": vid 11 berez. 2020 r. No. 211 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On prevention of the spread of coronavirus COVID-19 on the territory of Ukraine" from March 11, 2020, No. 211]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF> [in Ukrainian].
- Postanova Kamiansko-Dniprovskoho raionnoho sudu Zaporizkoi oblasti vid 27 trav. 2020 r. po spravi No. 318/640/20 [Resolution of the Kamiansko-Dniprovsky District Court of the Zaporizhia Region of May 27, 2020 in the case No. 318/640/20]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen"*, Site "Unified state register of court decisions". Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89467380> [in Ukrainian].
- Postanova Lychakivskoho raionnoho sudu m. Lvova vid 7 trav. 2020 r. po spravi No. №463/3580/20 [Resolution of the Lychakiv District Court of Lviv of May 7, 2020 in the case No. 463/3580/20]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen"*, Site "Unified state register of court decisions". Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89145335> [in Ukrainian].
- Postanova Suvorovskoho raionnoho sudu m. Odesy vid 30 kvit. 2020 r. po spravi No. 523/4539/20 [Resolution of the Suvorov District Court of Odessa from April 30, 2020 in the case No. 523/4539/20]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen"*, Site "Unified state register of court decisions". Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89049508> [in Ukrainian].
- Postanova Vinnytskoho apeliatyynoho sudu vid 17 berez. 2020 r. po spravi No. 127/4187/20 [Resolution of the Vinnytsia Court of Appeal of March 17, 2020 in the case No. 127/4187/20]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen"*, Site "Unified state register of court decisions". Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88293108> [in Ukrainian].
- Shayak, B., & Rand, R.H. (2020). Self-burnout-a new path to the end of COVID-19. Site "MedRxiv". doi: <https://doi.org/10.1101/2020.04.17.20069443>.
- Shayegh, S., & Malpede, M. (2020). *Staying Home Saves Lives, Really!* Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=3567394>. doi: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3567394>.
- Tatsii, V.Ya., Pshonka, V.P., Borysov, V.I., & Tiutiuhin, V.I. (2013). *Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal codex of Ukraine: scientific-practical]*. (Vols. 1-2). (5th ed., rev.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- These Punishments Aren't Democratic: An Interview With the RLC's Samantha Lee. (2020). (n.d.). *www.sydneycriminallawyers.com.au*. Retrieved from <https://www.sydneycriminallawyers.com.au/blog/these-punishments-arent-democratic-an-interview-with-the-rlcs-samantha-lee>.
- Ukhvala Leninskoho raionnoho sudu m. Kharkova vid 27 kvit. 2020 r. po spravi No. 642/2178/20 [The decision of the Leninsky district court of Kharkiv from April 27, 2020 in the case No. 642/2178/20]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen"*, Site "Unified state register of court decisions". Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88946210> [in Ukrainian].
- Ukhvala Melitopolskoho miskraionnoho sudu Zaporizkoi oblasti vid 6 trav. 2020 r. po spravi No. 937/2923/20 [The decision of the Melitopol city district court of the Zaporozhye region from 6 May, 2020 in the case No. 937/2923/20]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen"*, Site "Unified state register of court decisions". Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89116984> [in Ukrainian].
- Ukhvala Popilnianskoho raionnoho sudu Zhytomyrskoi oblasti vid 28 kvit. 2020 r. po spravi No. 288/467/20 [The decision of the Popilnyansky district court of the Zhytomyr region from April 28, 2020 in the case No. 288/467/20]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen"*, Site "Unified state register of court decisions". Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88992425> [in Ukrainian].
- Vyrok Kyivskoho raionnoho sudu m. Kharkova vid 14 trav. 2020 r. po spravi No. 640/20349/18 [The verdict of the Kyiv District Court of Kharkiv of May 14, 2020 in the case No. 640/20349/18]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen"*, Site "Unified state register of court decisions". Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89237339> [in Ukrainian].
- Vyrok Rozhyshchenskoho raionnoho sudu Volynskoi oblasti vid 4 veres. 2019 r. po spravi No. 158/1536/19 [The verdict of the Rozhysche district court of the Volyn region of September 4, 2019 in the case No. 158/1536/19]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen"*, Site "Unified state register of court decisions". Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84010879> [in Ukrainian].
- Vyrok Zdolbunivskoho raionnoho sudu Rivnenskoj oblasti vid 13 sich. 2020 r. po spravi No. 562/3879/19 [The verdict of Zdolbuniv district court of Rivne region from January 13, 2020 in the case No. 562/3879/19]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen"*, Site "Unified state register of court decisions". Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/27312564> [in Ukrainian].
- Vyrok Zdolbunivskoho raionnoho sudu Rivnenskoj oblasti vid 15 liut. 2019 r. po spravi No. 562/312/19 [The verdict of Zdolbuniv district court of Rivne region from January 13, 2020 in the case No. 562/312/19]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen"*, Site "Unified state register of court decisions". Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80700987> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy, spriamovanykh na zapobihannia vynyknenniu i poshyrenniu koronavirusnoi khvoroby (COVID-19)": vid 17 berez. 2020 r. No. 530-IX [Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Aimed at Preventing the Occurrence and Spread of Coronavirus Disease (COVID-19)" from March 17, 2020, No. 530-IX]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-20#n22> [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy, spriamovanykh na zabezpechennia dodatkovykh sotsialnykh ta ekonomichnykh harantii u zviazku z poshyrenniam koronavirusnoi khvoroby (COVID-19)": vid 30 berez. 2020 r. No. 540-IX [Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Aimed at Providing Additional Social and Economic Guarantees in Connection with the Spread of Coronavirus Disease (COVID-19)" from March 30, 2020, No. 540-IX]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20#n356> [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy "Pro zakhyst naselennia vid infektsiinykh khvorob": vid 6 kvit. 2000 r. No. 1645-III [Law of Ukraine "On protection of the population from infectious diseases" from April 6, 2000, No. 1645-III]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Aslam F. COVID-19 and Importance of Social Distancing. *Preprints* : [site]. 2020. doi: 10.20944/preprints202004.0078.v1.

Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [А. М. Бойко, Л. П. Брич, В. К. Гришук та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 5-те вид., переробл. та доповн. Київ : Юрид. думка, 2008. 1216 с.

Campedelli G. M., Aziani A., Favarin S. Exploring the effect of 2019-nCoV containment policies on crime: The case of Los Angeles. *OSFPREPRINTS* : [site]. 2020. doi: 10.31219/osf.io/gcpq8.

Edwards R. Crime and the Coronavirus: What You Need to Know. *SafeWise* : [site]. May 20, 2020. URL: <https://www.safewise.com/blog/covid-19-crimes/#states>.

Giubilini A., Douglas T., Maslen H., Savulescu J. Quarantine, isolation and the duty of easy rescue in public health. *Developing world bioethics*. 2018. No. 18 (2). P. 182–189. doi: 10.1111/dewb.12165.

Masood S. What We Do Not Know about COVID-19 and Social Distancing. *Preprints* : [site]. 2020. doi: 10.20944/preprints202005.0045.v2.

McDonald J. F., Balkin S. The COVID-19 and the Decline in Crime. 2020. URL: <https://ssrn.com/abstract=3567500>. doi: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3567500>.

McDonald M. Crackdown on people who spit, cough, sneeze on frontline workers. *Mygc* : [site]. April 27, 2020. URL: <http://www.mycg.com.au/crackdown-on-people-who-spit-cough-sneeze-on-frontline-workers>.

Musinguzi G., Asamoah B. O. The Science of Social Distancing and Total Lock Down: Does it Work? Whom does it Benefit? *Electronic Journal of General Medicine*. 2020. No. 17 (6). URL: <https://ssrn.com/abstract=3571947>. doi: 10.29333/ejgm/7895.

Обвинувачений погрожував судді заразити її на COVID-19 та гепатит, якщо вона продовжить йому строк тримання під вартою. *Судова влада.27* : [сайт]. 2020. URL: https://court.gov.ua/press/news/931122/?fbclid=IwAR1pf7hY3jZmwC6tWIRGCWtX_AY5j6ugtXCBuM0s0eml-FJT4GI8cRZeo.

Panchenko O. The role of police in overcoming the pandemic. *Amazonia Investiga*. 2020. No. 9 (28). P. 3–5. doi: <https://doi.org/10.34069/AI/2020.28.04.0>.

Parmet W. E., Sinha M. S. Covid-19 – the law and limits of quarantine. *New England Journal of Medicine*. 2020. No. 382 (15). P. 28. doi: 10.1056/NEJMp2004211.

Porterfield C. Why Spitters Could Be Charged As Terrorists Because Of The Coronavirus. Mar 31, 2020. *Forbes* : [site]. URL: <https://www.forbes.com/sites/carlieporterfield/2020/03/31/coronavirus-spitters-could-be-charged-as-terrorists---heres-why/#46c79bfa79c2>.

Постанова Бердянського міськрайонного суду Запорізької області від 27 трав. 2020 р. по справі № 310/3122/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89467159>.

Постанова Галицького районного суду м. Львова від 22 квіт. 2020 р. по справі № 461/3086/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88893850>.

Постанова Івано-Франківського міського суду від 12 трав. 2020 р. по справі № 344/2260/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89193853>.

Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19 : постанова Кабінету Міністрів України від 11 берез. 2020 р. № 211. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF>.

Постанова Кам'янсько-Дніпровського районного суду Запорізької області від 27 трав. 2020 р. по справі № 318/640/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89467380>.

Постанова Личаківського районного суду м. Львова від 7 трав. 2020 р. по справі № 463/3580/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89145335>.

Постанова Суворовського районного суду м. Одеси від 30 квіт. 2020 р. по справі № 523/4539/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89049508>.

Постанова Вінницького апеляційного суду від 17 берез. 2020 р. по справі № 127/4187/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88293108>.

Shayak B., Rand R. H. Self-burnout-a new path to the end of COVID-19. *MedRxiv* : [site]. 2020. doi: <https://doi.org/10.1101/2020.04.17.20069443>.

Shayegh S., Malpede M. Staying Home Saves Lives, Really! 2020. URL: <https://ssrn.com/abstract=3567394>. doi: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3567394>.

- Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., доповн. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина. 1040 с.
- These Punishments Aren't Democratic: An Interview With the RLC's Samantha Lee. 2020.
URL: <https://www.sydneycriminallawyers.com.au/blog/these-punishments-arent-democratic-an-interview-with-the-rlcs-samantha-lee>.
- Ухвала Ленінського районного суду м. Харкова від 27 квіт. 2020 р. по справі № 642/2178/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88946210>.
- Ухвала Мелітопольського міськрайонного суду Запорізької області від 6 трав. 2020 р. по справі № 937/2923/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89116984>.
- Ухвала Попільнянського районного суду Житомирської області від 28 квіт. 2020 р. по справі № 288/467/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88992425>.
- Вирок Київського районного суду м. Харкова від 14 трав. 2020 р. по справі № 640/20349/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89237339>.
- Вирок Рожищенського районного суду Волинської області від 4 верес. 2019 р. по справі № 158/1536/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84010879>.
- Вирок Здолбунівського районного суду Рівненської області від 13 січ. 2020 р. по справі № 562/3879/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86891644>.
- Вирок Здолбунівського районного суду Рівненської області від 15 лют. 2019 р. по справі № 562/312/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80700987>.
- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України від 17 берез. 2020 р. № 530-IX.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-20#n22>.
- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України від 30 берез. 2020 р. № 540-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20#n356>.
- Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 6 квіт. 2000 р. № 1645-III.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14>.

Стаття надійшла до редколегії 19.02.2020

Vozniuk A. – Doctor of Law, Professor, Head of the Research Laboratory on the Problems of Combating Crime of the Educational and Research Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3352-5626>;

Cherniavskiy S. – Doctor of Law, Professor, Vice-Rector of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2711-3828>

Violation of Covid-19 Prevention Rules and Regulations: Current Issues of Criminal and Administrative Liability

*The purpose of the article is to identify problematic issues of qualification of violations of sanitary rules and regulations for the prevention of infectious diseases and mass poisoning, shortcomings in the construction of relevant prohibitive legal norms, identify ways to solve them and formulate proposals for improvement. The article uses a set of **scientific methods**, namely: terminological, system-structural, formal-logical, comparative-legal. The theoretical basis of the study are the works of Ukrainian and foreign scientists, the provisions of the Criminal Code of Ukraine and the Code of Administrative Offenses, as well as the practice of their application. The **scientific novelty** of the article is that it highlights certain aspects of the social conditionality of the prohibitive criminal law provided for in Art. 325 of the Criminal Code of Ukraine; the tendency of significant influence of the pandemic caused by a coronavirus disease (COVID-19) on dynamics and structure of crime is revealed; attention is drawn to the need to investigate the grounds for administrative or possibly criminal liability for intentional coughing, spitting or sneezing on emergency workers and other subjects at the forefront of the fight against coronavirus. The problematic issues related to the violation of sanitary rules and regulations for the prevention of infectious diseases and mass poisoning are identified, as well as some ways to solve them. According to the results of the study, the following **conclusions** were drawn: 1) social conditionality of the prohibitive criminal law provided by Art. 325 of the Criminal Code of Ukraine is determined by various circumstances, including the need to force citizens to comply with quarantine measures, social distancing, self-isolation and other rules and regulations for the prevention of infectious diseases, because they can significantly minimize their growth and consequences; 2) the pandemic caused by coronavirus disease (COVID-19) significantly affects the dynamics and structure of crime in the world, in particular by reducing the level of crime as a whole during quarantine and its transformation; 3) given the presence*

in Ukraine and the spread in the world of such a form of encroachment on emergency workers and other subjects at the forefront of the fight against coronavirus (especially law enforcement and medical personnel) as intentional coughing, spitting or sneezing on such persons, it is necessary to investigate the question of the grounds for administrative or possibly criminal liability for such illegal acts; 4) a detailed analysis of the provisions of Art. 325 of the Criminal Code of Ukraine, as well as its application in practice allowed to identify a number of problematic issues that are related to: a) difficulties in establishing a clear list of prohibited acts given their dispersion under various regulations, constant change, contradiction of some of them with the provisions of the Constitution of Ukraine, as well as the establishment of different rules in different territories in certain cases; b) determining the limits of socially dangerous consequences of the crime under Art. 325 of the Criminal Code of Ukraine in view of the existence of such a consequence as «creating a threat of the spread of infectious diseases, mass non-communicable diseases (poisonings)»; c) separation of said offences from the administrative offense under Art. 44³ of the Code of Administrative Offenses; d) debatable provisions regarding the subject of the specified crime (in Art. 325 –general or special subject); e) insufficient justification of sanctions under Art. 325 of the Criminal Code of Ukraine and Art. 44³ the Code of Administrative Offenses; e) the validity of the investigated criminal law; 5) some ways to solve mentioned problems are proposed, in particular: a) the need to amend the legislation in order to create clearer criteria for distinguishing the crime under Art. 325 of the Criminal Code of Ukraine from the administrative offense provided by Art. 44³ the Code of Administrative Offenses are substantiated; b) arguments regarding the subject of violation of sanitary rules and regulations for the prevention of infectious diseases and mass poisoning is common are given; c) proposition to include in the sanction of Art. 44³ of the Code of Administrative Offenses such an administrative penalty as a warning are made; d) the need for a legislative solution to the issue of the legal fate of Art. 325 of the Criminal Code of Ukraine from June 18, 2020 are emphasized.

Keywords: coronavirus; COVID-19; sanitary violations; pandemic; criminal liability; infectious disease; mass poisoning; isolation; quarantine; social distancing.

Довгань О. О. – аспірант кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8121-7978>

Захист професійної діяльності журналістів: проблеми міжгалузевого регулювання

Мета статті – проаналізувати галузеві й міжгалузеві аспекти регулювання та захисту професійної діяльності журналістів, а також акцентувати увагу на механізмах регулювання та захисту матеріальних і нематеріальних прав у цій діяльності, насамперед – прав на життя та здоров'я. **Методологія.** Дослідження ґрунтується на діалектичному методі, обумовленому метою та предметом статті, що застосовують одночасно з такими методами, як аналіз і синтез, індукція та дедукція, аналогія, моделювання й абстрагування, а також системний, структурно-функціональний, порівняльно-правовий тощо. **Наукову новизну** відображено в актуалізації та окресленні проблемних питань галузевого та міжгалузевого регулювання, захисту професійної діяльності журналістів. Визначено аспекти гарантування права на свободу думки й слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань, зокрема в професійній діяльності журналістів. **Висновки.** На підставі вивчення конституційного, цивільного, кримінального й іншого галузевого законодавства України висвітлено як позитивні, так і негативні аспекти захисту професійної діяльності журналістів. Синтез міжгалузевого нормативно-правового регулювання в цій сфері засвідчує потребу в упорядкуванні та вдосконаленні законодавства з питань професійної діяльності журналістів. Зокрема, акцентовано на значущості захисту форми творчого вираження ідей як результату професійної діяльності журналістів, їх охорони під час виконання службових обов'язків, захисту честі, гідності та недоторканності журналістів.

Ключові слова: професійна діяльність журналістів; гарантії; захист; галузеве регулювання; міжгалузеве регулювання.

Вступ

Питання свободи слова не втрачає актуальності й нині. Тому Україна, закріплюючи право кожного на свободу думки та слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань на конституційному рівні, обирає шлях європейського розвитку суспільства. Закріплення цих прав і свобод в усній та письмовій формі або в інший спосіб спонукає до формування особистих майнових та немайнових прав, які потребують посиленого регулювання.

Згідно з чинним законодавством, галузеві та міжгалузеві нормативно-правові акти захищають форму твору, проте не ідею, сутність і закладену думку. Передрукування тексту в іншій формі, зберігаючи творчу ідею, цілком дозволено, проте це не стосується аналітичного матеріалу, рубрики від автора та матеріалів, які не належать до журналістських, що опубліковані в друкованих засобах масової інформації. Зазначене вище дає змогу виявити недоліки в законодавчо закріплених галузевих і міжгалузевих нормативно-правових актах, які регулюють окреслені правовідносини.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – проаналізувати галузеві й міжгалузеві аспекти регулювання та захисту професійної діяльності журналістів, визначити механізми регулювання та захисту матеріальних і нематеріальних прав у цій діяльності, насамперед, прав на життя та здоров'я, а також конкретизувати

правові чинники регулювання та захисту форми творчого вираження ідей як результату професійної діяльності журналістів.

Виклад основного матеріалу

Статтею 34 Конституції України кожному громадянину держави незалежно від його професії гарантовано право на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір ("Konstytutsiia Ukrainy", 2016).

З огляду на окреслені положення статті Конституції України, слід зазначити, що втрачається сутність у наданні та гарантуванні відповідних прав і свобод, якщо порушення їхнього змісту не передбачає відповідальності перед судом. Тому для регулювання права на свободу слова й думки, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, а також права вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб, що формується в результаті творчої професійної діяльності журналістів, Верховна Рада 23 грудня 1993 року приймає Закон України «Про авторське право і суміжні права» № 3792-XII (далі – Закон), який стає одним із перших нормативно-правових актів, що має захистити такі права та гарантії.

У статті 50 Закону визначено нормативно-правові відносини. Порушенням авторського

права і (або) суміжних прав, що дає підстави для її захисту (зокрема судового права), є:

1) учинення будь-якою особою дій, які порушують особисті немайнові права суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав, визначені ст. 14, 38 цього Закону, та їхні майнові права, визначені ст. 15, 17, 27, 39–41, ураховуючи умови використання об'єктів авторського права і (або) суміжних прав, передбачених ст. 21–25, 42, 43, а також зловживання посадовими особами організації колективного управління службовим становищем, що призвело до невиплати або неналежних розподілу й виплати винагороди правовласникам;

2) піратство у сфері авторського права і (або) суміжних прав – опублікування, відтворення, ввезення на митну територію України, вивезення з митної території України та розповсюдження контрафактних примірників творів (комп'ютерних програм і баз даних), фонограм, відеограм, незаконне оприлюднення програм організацій мовлення, камкординг, кардшейрінг, а також Інтернет-піратство, тобто вчинення будь-яких дій, що відповідно до цієї статті визнаються порушенням авторського права й (або) суміжних прав з використанням мережі Інтернет;

3) плагіат – оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору;

4) ввезення на митну територію України без дозволу осіб, які мають авторське право й (або) суміжні права, примірників творів (комп'ютерних програм і баз даних), фонограм, відеограм, програм мовлення;

5) вчинення дій, що створюють загрозу порушення авторського права й (або) суміжних прав;

6) будь-які дії для свідомого обходу технічних засобів захисту авторського права й (або) суміжних прав, зокрема виготовлення, розповсюдження, ввезення з метою розповсюдження та застосування засобів для такого обходу;

7) підроблення, зміна чи вилучення інформації, зокрема в електронній формі, про управління правами без дозволу суб'єктів авторського права й (або) суміжних прав чи особи, яка здійснює таке управління;

8) розповсюдження, ввезення на митну територію України з метою розповсюдження, публічне сповіщення об'єктів авторського права й (або) суміжних прав, з яких без дозволу суб'єктів авторського права та (або) суміжних прав вилучено чи змінено інформацію про управління правами, зокрема в електронній формі;

9) камкординг, кардшейрінг ("Zakon Ukrainy", 1993).

У статті 51 «Порядок захисту авторського права і суміжних прав» Закону визначено галузеві аспекти регулювання у вигляді захисту особистих

немайнових і майнових прав суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав у порядку, встановленому адміністративним, цивільним і кримінальним законодавством ("Zakon Ukrainy", 1993).

Одне з таких галузевих урегулювань визначено в ст. 52 Закону, в якій окреслено способи цивільно-правового захисту авторського права та суміжних прав. За захистом свого авторського права й (або) суміжних прав суб'єкти авторського права та суміжних прав мають право звертатися в установленому порядку до суду та інших органів відповідно до їх компетенції. В разі порушень будь-якою особою авторського права й (або) суміжних прав, визначених у ст. 50 Закону, недотримання закріплених договором умов використання творів і (або) об'єктів суміжних прав, використання творів і об'єктів суміжних прав з обходом технічних засобів захисту чи підробленням інформації та (або) документів про управління правами, створення загрози неправомірного використання об'єктів авторського права і (або) суміжних прав та інших порушень особистих немайнових прав і майнових прав суб'єктів авторського права та (або) суміжних прав суб'єкти авторського права й (або) суміжних прав мають право:

1) вимагати визнання та поновлення своїх прав, зокрема забороняти дії, що порушують авторське право й (або) суміжні права чи створюють загрозу їх порушення;

2) звертатися до суду з позовом про поновлення порушених прав та (або) припинення дій, що порушують авторське право та (або) суміжні права чи створюють загрозу їх порушення;

3) подавати позови до суду про відшкодування моральної (немайнової) шкоди;

4) подавати позови до суду про відшкодування збитків (матеріальної шкоди), зокрема упущеної вигоди, або стягнення доходу, отриманого порушником унаслідок порушення ним авторського права й (або) суміжних прав, або виплату компенсацій;

5) вимагати припинення підготовчих дій до порушення авторського права й (або) суміжних прав, зокрема призупинення митних процедур, якщо є підозра, що можуть бути пропущені на митну територію України чи з її митної території контрафактні примірники творів, фонограм, відеограм, засоби обходу технічних засобів захисту, в порядку, передбаченому Митним кодексом України;

6) брати участь в інспектуванні виробничих приміщень, складів, технологічних процесів і господарських операцій, пов'язаних з виготовленням примірників творів, фонограм і відеограм, щодо яких є підстави для підозри про порушення чи загрозу порушення авторського права й (або) суміжних прав, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

7) вимагати, зокрема в судовому порядку, публікації в засобах масової інформації даних про допущені порушення авторського права й (або) суміжних прав та судові рішення щодо цих порушень;

8) вимагати від осіб, які порушують авторське право й (або) суміжні права позивача, надання інформації про третіх осіб, задіяних у виробництві та розповсюдженні контрафактних примірників творів і об'єктів суміжних прав, а також засобів обходу технічних засобів захисту, та про канали їх розповсюдження;

9) вимагати прийняття інших передбачених законодавством заходів, пов'язаних із захистом авторського права та суміжних прав;

10) здійснювати захист авторського права і (або) суміжних прав у порядку, визначеному в ст. 52¹ цього Закону ("Zakon Ukrainy", 1993).

Шляхом криміналізації низки суспільно небезпечних діянь та закріплення відповідних статей у Кримінальному кодексі України законодавець робить вагомий внесок у забезпечення реалізації гарантій на безпеку та захист професійної журналістської діяльності. До таких статей належать: ст. 171 «Перешкодження законній професійній діяльності журналістів»; ст. 345¹ «Погроза або насильство щодо журналіста»; ст. 347¹ «Умисне знищення або пошкодження майна журналіста»; ст. 348¹ «Посягання на життя журналіста»; ст. 349¹ «Захоплення журналіста як заручника» ("Kryminalnyi kodeks", 2001).

За незаконне використання об'єкта права інтелектуальної власності (літературного чи художнього твору, їх виконання, фонограми, передачі організації мовлення, комп'ютерної програми, бази даних, наукового відкриття, винаходу, корисної моделі, промислового зразка, знака для товарів і послуг, топографії інтегральної мікросхеми, раціоналізаторської пропозиції, сорту рослин тощо), привласнення авторства на такий об'єкт або інше умисне порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності, що охороняється законом, відповідно до ст. 51² «Порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності» Кодексу України про адміністративні правопорушення, передбачено накладення штрафу від 10 до 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією незаконно виготовленої продукції, обладнання й матеріалів, призначених для її виготовлення. Ця стаття, насамперед, регулює суспільно-правові відносини у сфері професійної діяльності журналістів, проте за своїм змістом та конструкцією знижує обсяг і не конкретизує форму вираження у творі ідей автора.

Безперечно, значну кількість уже врегульованих міжгалузевих правових основ, які забезпечують вільну та безперешкодну професійну діяльність журналістів, становлять профільні закони та підзаконні акти.

Статтею 24 Закону України «Про інформацію» заборонена цензура — будь-яка вимога, спрямована, зокрема, до журналіста, засобу масової інформації, його засновника (співзасновника), видавця, керівника, розповсюджувача, узгоджувати інформацію до її поширення або накладення заборони чи перешкодження в будь-якій іншій формі тиражуванню або поширенню інформації. Ця заборона не поширюється на випадки, коли попереднє узгодження інформації здійснюється на підставі закону, а також у разі накладення судом заборони на поширення інформації. Заборонено втручання в професійну діяльність журналістів, контроль за змістом поширюваної інформації, зокрема з метою поширення чи непоширення певної інформації, замовчування суспільно необхідної інформації, накладення заборони на висвітлення певних тем, показ деяких осіб або поширення інформації про них, заборони критикувати суб'єкти владних повноважень, крім випадків, регламентованих законом, договором між засновником (власником) і трудовим колективом, редакційним статутом. За умисне перешкодження законній професійній діяльності журналістів та (або) переслідування журналіста за виконання професійних обов'язків, критику передбачено відповідальність згідно із законами України ("Zakon Ukrainy", 1992).

У статті 17 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» визначено відповідальність за посягання на життя і здоров'я журналіста, інші дії проти нього та відповідальність журналіста за завдану ним моральну (немайнову) шкоду ("Zakon Ukrainy", 1997).

Відповідно до ст. 43 «Захист і охорона журналіста при виконанні службових обов'язків» Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», професійний журналіст редакції під час виконання службових обов'язків перебуває під її правовим і соціальним захистом. Честь, гідність, недоторканність журналіста охороняються законом ("Zakon Ukrainy", 1992).

Наукова новизна

Наукову новизну відображено в актуалізації та висвітленні проблемних питань галузевого й міжгалузевих регулювання та захисту професійної діяльності журналістів. Визначено деякі аспекти гарантування права на свободу думки й слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань, зокрема, у професійної діяльності журналістів. Виокремлено правові положення щодо регулювання та захисту форми вираження й закріплення в друкованому матеріалі творчих підходів та ідей у професійній діяльності журналістів.

Висновки

На підставі вивчення стану конституційного, цивільного, кримінального та іншого галузевого законодавства України висвітлено як позитивні, так і негативні аспекти захисту професійної діяльності журналістів. Синтез міжгалузевого нормативно-правового регулювання в цій сфері засвідчує

потребу в упорядкуванні та вдосконаленні законодавства з питань професійної діяльності журналістів. Зокрема, акцентовано на значущості захисту форми творчого вираження ідей як результату професійної діяльності журналістів, їх охорони під час виконання службових обов'язків, захисту честі, гідності та недоторканності журналістів.

REFERENCES

- Dovhan, O.O. (2019). Teoretychni zasady profesiinoi diialnosti zhurnalistiv [Theoretical principles of professional activity of journalists]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(17), 117-121. Retrieved from <https://philosophy.naiu.kiev.ua/index.php/philosophy/article/view/1147>. doi: doi.org/10.33270/01191702.117 [in Ukrainian].
- Gasser, H.-P. (2010). The protection of journalists engaged in dangerous professional missions. *Cambridge University Press*, 23(232), 3-18. doi: <https://doi.org/10.1017/S0020860400068674>.
- Konstytutsiia Ukrainy: stanom na 1 veresnia. 2016 r. [Constitution of Ukraine: as of September 1, 2016]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy: vid 5 kvit. 2001 r. No. 2341-III [Criminal Code of Ukraine from April 5, 2001, No. 2341-III]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 25-26 [in Ukrainian].
- Voronkova, V.H., Kapitanenko, N.P., & Nikitenko, V.O. (2019). Pravovi zasady zakhystu intelektualnoi vlasnosti u tsyfrovomu suspilstvi [Legal framework for the protection of intellectual property in the digital society]. *ScienceRise: Juridical Science*, 4(10), 32-37. doi: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2019.188163> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro avtorske pravo i sumizhni prava": vid 23 hrud. 1993 r. No. 3792-XII [Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights" from December 23, 1993, No. 3792-XII]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro derzhavnu pidtryмку zasobiv masovoi informatsii ta sotsialnyi zakhyst zhurnalistiv": vid 23 veres. 1997 r. No. 540/97-VR [Law of Ukraine "On state support of mass media and social protection of journalists" from September 23, 1997, No. 540/97-VR]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540/97-%D0%B2%D1%80/ed20190101/stru> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro drukovani zasoby masovoi informatsii (presu) v Ukraini": vid 16 lystop. 1992 r. No. 2782 XII [Law of Ukraine "On Print Media (Press) in Ukraine" from November 16, 1992, No. 2782 XII]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro informatsiiu": vid 2 zhovt. 1992 r. No. 2657-XII [Law of Ukraine "On Information" from October 2, 1992, No. 2657-XII]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Довгань О. О. Теоретичні засади професійної діяльності журналістів. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 1 (17). С. 117–121. URL: <https://philosophy.naiu.kiev.ua/index.php/philosophy/article/view/1147>. doi: doi.org/10.33270/01191702.117.
- Gasser H.-P. The protection of journalists engaged in dangerous professional missions. *Cambridge University Press*. 2010. Vol. 23. No. 232. P. 3–18. doi: <https://doi.org/10.1017/S0020860400068674>.
- Конституція України: станом на 1 вересня 2016 р.: відповідає офіц. тексту. Харків : Право, 2016. 82 с.
- Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26.
- Воронкова В. Г., Капітаненко Н. П., Нікітенко В. О. Правові засади захисту інтелектуальної власності у цифровому суспільстві. *ScienceRise: Juridical Science*. 2019. № 4 (10). С. 32–37. doi: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2019.188163>.
- Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23 груд. 1993 р. № 3792-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>.
- Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів : Закон України від 23 верес. 1997 р. № 540/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540/97-%D0%B2%D1%80/ed20190101/stru>.
- Про друковані засоби масової інформації (преси) в Україні : Закон України від 16 листоп. 1992 р. № 2782-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12>.
- Про інформацію : Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.

Стаття надійшла до редколегії 26.02.2020

Dovhan O. – Postgraduate Student of the Department of Constitutional Law and Human Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8121-7978>

Protecting Journalists' Professional Activity: Problems of Cross-Industry Regulation

*The **purpose** of the article is to analyze the sectoral and intersectoral aspects of regulation and protection of journalists' professional activity, as well as to focus on the mechanisms of regulation and protection of material and intangible rights in this activity, most of all, the rights of life, health and more. The **methodological basis** of the study is the dialectical approach, determined by the purpose and object of the article, used in addition to such methods as: analysis and synthesis, induction and deduction, analogy and modeling, abstraction, as well as systemic, structural, functional, comparative ones and so on. **Scientific novelty** is expressed in the actualization, coverage of problematic issues of sectoral and cross-sectoral regulation, protection of journalists' professional activity. Certain guarantees of the right to freedom of thought and speech, to the free expression of their views and beliefs, in particular, in the professional activity of journalists, have been elucidated. **Conclusions.** On the basis of the study of the constitutional, civil, criminal and other sectoral legislation of Ukraine, both positive and negative aspects of the protection of journalists' professional activity are covered. The synthesis of cross-sectoral regulatory regulation in this area demonstrates the need to streamline a large body of legislation on the professional activity of journalists, and to improve it. The importance of protecting the form of creative expression of ideas in works due to the professional activity of journalists, their protection in the performance of official duties, protection of honor, dignity, integrity of journalists, and others, is particularly emphasized.*

Keywords: professional activity of journalists; guarantees; protection; sectoral regulation; cross-sectoral regulation.

Моргун В. В. – аспірант кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1662-3582>

Удосконалення фінансової основи місцевого самоврядування в контексті децентралізації, реалізації бюджетної та податкової політики держави

*Розвиток сучасного муніципального права України відбувається на якісно новому рівні. Концепції децентралізації, деконцентрації державної влади, зокрема децентралізації фінансів, є предметом посиленої уваги під час політико-правових дискусій і практичного втілення результатів доктринальних та інших теоретичних досліджень. **Мета** цієї публікації – запропонувати шляхи розв'язання проблем правового регулювання процесу фінансової децентралізації в Україні на підставі результатів аналізу законодавства, а також подальшого вдосконалення фінансової основи територіальних громад і системи місцевого самоврядування в Україні. **Методологія.** Для досягнення окресленої мети застосовано загальнонаукові методи, насамперед – діалектичний метод наукового пізнання реальних явищ, а також акцентовано на його використанні під час дослідження діяльності органів місцевого самоврядування в Україні. Визначальними є також спеціальні методи дослідження: метод системного аналізу; системно-структурний – для висвітлення змісту досліджуваних категорій і правових явищ, формування понятійно-категоріального апарату; порівняльно-правовий, формально-логічний, статистичний, прогностичний тощо. **Наукова новизна статті** полягає в удосконаленні теоретичного розуміння змісту фінансової децентралізації на рівні місцевого самоврядування. Реалізація права на місцеве самоврядування, захист законних інтересів членів територіальних громад, які покладено на органи й посадових осіб місцевого самоврядування, потребують перегляду пріоритетів і напрямів бюджетної та податкової політики держави в сучасних умовах, здійснення фінансової децентралізації в інтересах громад і місцевих жителів. **Висновки.** Одним із напрямів сучасної муніципальної реформи в Україні є децентралізація державно-владних повноважень, зокрема її різновид – фінансова децентралізація. На підставі результатів аналізу проблемних питань створення та функціонування територіальних громад як юридичних осіб публічного права визначено перспективи вдосконалення їхнього статусу, фінансових та інших засад організації, діяльності територіальних громад. Вивчення співвідношення централізації та децентралізації державно-владних повноважень, реформи міжбюджетних відносин дали змогу сформулювати пропозиції щодо підвищення рівня ефективності інституційного та нормативного механізмів діяльності системи місцевого самоврядування, продовження фінансової децентралізації з метою забезпечення соціально-економічного розвитку територіальних громад в Україні.*

Ключові слова: децентралізація; територіальна громада; реформа місцевого самоврядування; політика; місцеві бюджети; місцеві податки; фінансова децентралізація.

Вступ

Україна проводить низку реформ, спрямованих на розширення повноважень територіальних громад, їх органів і посадових осіб місцевого самоврядування. Це сприятиме перетворенню централізації влади в державі на її децентралізацію (передання влади, повноважень, грошей, власності й відповідальності місцевим громадам та їх органам). Ускладнення фінансово-економічної ситуації в країні спричинено невиконанням положень Конституції України в контексті формування та діяльності місцевого самоврядування, зокрема щодо створення місцевими жителями територіальних громад як суб'єктів господарювання, а також органів місцевої влади як структурних підрозділів цього суб'єкта господарювання.

Економічна та правова політика держави має супроводжуватися формуванням ефективної системи місцевого самоврядування. Цьому сприяють первинна та ключова ланки місцевого

самоврядування, зокрема людина, її активна життєдіяльність, організація та управління територіальною громадою. Становлення міцної економіки неможливе без реалізації життєво необхідних потреб та інтересів людини, без створення прийнятних умов для праці, саморозвитку, життя на території громади, забезпечення безпеки життєдіяльності. Програма розвитку громад має стати новим інструментом і напрямом стимулювання розвитку національної економіки, створення підприємницьких екосистем і нових бізнес-можливостей для членів територіальних громад.

Запропонований і впроваджуваний нині підхід децентралізації порушує сучасні принципи системи місцевого самоврядування, насамперед – принцип децентралізації, перетворює місцеве самоврядування на залежну від держави вторинну владу, а не самостійну, визнану країною місцеву публічну владу. Це порушує норми Конституції

України. Ідеться, передусім, про ст. 7, відповідно до якої в Україні визнано й гарантовано місцеве самоврядування, ст. 143, у якій зафіксовано, що територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або шляхом сформованих органів місцевого самоврядування управляють майном, що належить до комунальної власності ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996).

Деякі політики, законодавці й урядовці серед шляхів розвитку держави зазначають, зокрема, про здійснення децентралізації та надання фінансової самостійності громадам. Проте, з їхньої позиції, це є перерозподілом влади та грошових надходжень між чиновниками різного рівня, а не формуванням нової парадигми місцевого самоврядування, яка є конституційним підґрунтям республіканізму в країні. Передання місцевим чиновникам додаткових коштів для фінансування соціально-економічного розвитку та реалізації інвестиційно-інноваційних програм територій не сприяє розвитку громад, а лише призводить до збагачення чиновників, перерозподілу власності та грошей громади серед певної групи осіб, пов'язаних із владою.

З огляду на положення Конституції України, децентралізація – це процес передання функцій, повноважень, власності, фінансів і відповідальності від державної влади до місцевої, яка є незалежною та гарантованою Основним Законом самостійною системою влади в країні, а не філією державних органів влади на місцях. У ст. 5 Конституції України визначено, що народ здійснює владу безпосередньо та через органи державної влади й місцевого самоврядування.

Для ефективного використання ресурсів громади (алокаційна функція держави та громад) місцеве самоврядування має на меті забезпечити інклюзивність кожного її члена в управлінні організацією, участь в економічному, соціальному, культурному й іншому розвитку громади. Це дасть змогу громадам сформувати нову еліту, яка здатна взяти на себе відповідальність за сталий розвиток нової України. Громади та система місцевого самоврядування мають створювати умови, погоджувати стимули, урегульовувати конфлікти інтересів щодо забезпечення життєдіяльності й свого сталого розвитку – від домашнього господарства й місцевої інфраструктури до належних умов для функціонування й удосконалення малого, середнього та великого бізнесу. Це можна реалізувати шляхом створення підприємницьких екосистем і нових бізнес-можливостей для членів територіальних громад, об'єднання зусиль для довгострокового стратегічного розвитку громади (людського капіталу, інфраструктури, промисловості, науки й культури, підприємницької екосистеми).

Конституційна реформа стосовно децентралізації влади в Україні триває. Вона охопила низку актуальних питань: реформи матеріального та фінансового забезпечення, адміністративних повноважень територіальних громад як підґрунтя для сприяння динамічному розвитку територіальних громад. Ці та інші аспекти актуалізують наше дослідження.

Серед наукових праць останніх років, у яких розглянуто децентралізацію публічної влади, фінансових і матеріальних ресурсів у європейських країнах, порівняльний правовий аналіз здійснили українські вчені: І. І. Бодрова, Н. В. Камінська, П. М. Любченко, В. Ф. Нестерович, К. І. Пахорукова, В. Ф. Погорілко, С. Г. Серьогіна, Е. В. Талапінова та ін. Вони акцентують увагу на різноманітних засадах організації та діяльності місцевих органів влади в європейських країнах, а також перспективах їх використання в Україні.

Мета і завдання дослідження

Мета і завдання дослідження полягають у тому, щоб запропонувати шляхи розв'язання проблем правового регулювання впровадження фінансової децентралізації в Україні на підставі результатів аналізу законодавства, а також окреслити напрями подальшого вдосконалення фінансового забезпечення діяльності територіальних громад у контексті реалізації бюджетної та податкової політики держави.

Виклад основного матеріалу

Формування в Україні соціальної, правової, демократичної держави відповідно до ст. 1 Конституції України неможливе без організації місцевого самоврядування, первинним суб'єктом якого є територіальна громада. Конституцією України визнане й гарантоване місцеве самоврядування ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996). Однак складнощі, пов'язані з невиконанням конституційних норм щодо створення та функціонування місцевого самоврядування, спричинили проблеми в життєдіяльності територіальних громад, реалізації задекларованої мети забезпечення фінансової децентралізації в країні.

З огляду на це, в Україні анонсовано проведення низки реформ: конституційної, адміністративної, муніципальної тощо. Однак їх реалізація не вирішує головних питань: долучення громадян до формування та управління громадами; повернення громадам комунальної власності, права використовувати свою власність і доходи від її використання в інтересах громади.

Децентралізація є своєрідною системою управління, за якої частина функцій центральної влади належить органам місцевого самовряду-

вання (Buturlakina, 2010). Кабінет Міністрів України 1 квітня 2014 року ухвалив Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (далі – Концепція). Вона передбачає децентралізацію, створення вигідних матеріальних (майно, зокрема земля, що належать територіальним громадам), фінансових (податки та збори, що належить з території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, доходи від комунальної власності) та організаційних умов для здійснення органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень (Chuzhykov, 2004, p. 72-78).

Відповідно до Концепції, територіальним громадам надано конституційне право розпоряджатися рухомим і нерухомим майном, доходами місцевих бюджетів, іншими коштами, землею, природними ресурсами в межах своєї території (ст. 142) ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996).

Повернення права громадам використовувати власне майно у власних інтересах – природне й необхідне, адже територіальна громада відіграє вагомий роль у системі життєзабезпечення людини в громаді та суспільстві загалом. Зазначене зумовлено тим, що територіальна громада є первинним суб'єктом у державі, який здійснює економічну, соціальну, екологічну й освітню функції, а також вирішує інші питання місцевого значення. Громада сприяє реалізації суспільних потреб людини – жителя на рівні села, селища й міста, де член громади безпосередньо народжується, живе, створює сім'ю, працює та відпочиває. Сталий розвиток села, селища, міста є основним завданням територіальної громади, яке має забезпечити держава шляхом децентралізації, зокрема фінансової децентралізації.

У сучасній доктрині обстоюють твердження, що в процесі суспільного виробництва формується національне багатство, яке перерозподіляють шляхом Зведеного бюджету України. Відповідно до ст. 6 Бюджетного кодексу України, «зведений бюджет України включає показники Державного бюджету України, зведеного бюджету Автономної Республіки Крим та зведених бюджетів областей, міст Києва та Севастополя» ("Budzhetnyi kodeks", 2010).

Зокрема, С. В. Мочерний обстоює таку думку: «Сутність фінансів висвітлюється за допомогою низки функцій, зокрема шляхом розподілу значної частини національного доходу через державний бюджет з метою виконання різноманітних функцій держави (економічної, соціальної, оборонної тощо)» (Mochernyi, 2004, p. 426). У своїй праці науковець звузив функцію держави до перерозподілу власності та грошей, перетворив її на центр розподілу грошей (фактично на власний розсуд чиновника), що

зумовило деформацію світогляду чиновників і суспільства.

Бюджетну систему вважають визначальною складовою державних фінансів України. Проте для бюджетної системи України притаманний високий ступінь централізації, що суперечить принципам республіканізму й децентралізації влади, управління та фінансів, тобто участі в справах держави громад, невтручання держави в справи громад і питання місцевого значення. Це ускладнює подальший розвиток місцевого самоврядування.

«Бюджетна децентралізація», або реформа місцевих бюджетів і міжбюджетних відносин, є одним із найважливіших напрямів реформи місцевого самоврядування. Ухвалення Законів України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» від 28 грудня 2014 року № 79-VIII, «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28 грудня 2014 року № 71-VIII та «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо особливостей формування та виконання бюджетів об'єднаних територіальних громад» від 26 листопада 2015 року № 837-VIII стало підґрунтям для перегляду бюджетної та податкової політики країни.

Деякі вчені вважають, що завдяки цим актам істотно розширено низку джерел формування місцевих бюджетів шляхом закріплення більшої кількості податкових надходжень, встановлено нові види субвенцій (освітню й медичну), зокрема об'єднані територіальні громади запровадили безпосередні міжбюджетні відносини з Державним бюджетом України. Проте, на нашу думку, ці акти підвищили податкове навантаження на громади та їх залежність від центральної влади. Запровадження специфічних відносин між об'єднаними територіальними громадами та Державним бюджетом – це розроблення привілеїв для одних громадян та обмежень для інших за місцем проживання, що є порушенням ст. 24 Конституції України ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996).

Потреба в децентралізації, зокрема фінансовій, не викликає заперечень, оскільки лише громадяни-власники можуть ефективно керувати значними ресурсами держави в інтересах громадськості. Головна перевага децентралізації – це долучення громадян до розв'язання місцевих проблем шляхом створення громад, починаючи з формування місцевої влади, наділення її повноваженнями, прийняття плану стратегічного розвитку громади та здійснення контролю за діями влади, відповідно до стратегічного плану.

Усі питання місцевого значення слід вирішувати коштом місцевого бюджету, використо-

вуючи трансферти із центрального бюджету. Завданням місцевої влади, з огляду на це, має бути самозабезпечення громад шляхом надходження на рахунки громади, насамперед, доходів від експлуатації комунального майна та прибутку комунальних підприємств, а також місцевих податків. На нашу думку, це сприятиме послабленню податкового навантаження, трансформації в привабливішу підприємницьку екосистему, що створить нові бізнес-можливості для членів територіальних громад.

Питання про структуру й джерела доходів місцевого самоврядування, а також напрями бюджетних витрат слід вирішувати територіальним громадам шляхом прийняття та здійснення контролю за виконанням стратегічного плану розвитку громади. Для цього громада має повернути власність і повноваження, які нині належать державі або були передані приватним структурам у супереччя інтересам та без згоди громади.

З огляду на це, всі питання місцевого значення, тобто питання розвитку та життєзабезпечення місцевих громад, є насамперед обов'язком громади, а не держави.

Розпочинаючи реформу децентралізації, передання та розширення повноважень органів місцевого самоврядування, слід вирішити такі питання:

1. Відповідно до Основного Закону, місцеве самоврядування в Україні не є державною владою, тому на місцеве самоврядування поширюється принцип негативного права («можна робити все, що безпосередньо не заборонене законом»). Отже, реформуючи місцеве самоврядування та забезпечуючи виконання цього принципу, держава в особі органів державної влади має приймати закони й інші нормативно-правові акти, які забороняють певні дії місцевого самоврядування.

2. Гарантувати право територіальним громадам здійснювати господарську діяльність.

3. Повернути власність (землі, нерухомість, підприємства) територіальним громадам, що становить матеріальне підґрунтя місцевого самоврядування.

4. Забезпечити самостійність і незалежність від держави місцевих бюджетів як визначальної складової фінансової незалежності місцевого самоврядування та самоокупності громад.

5. Здійснити фінансову децентралізацію. Відповідно до ст. 142 Конституції України, місцеві громади мають право отримувати доходи від свого майна, збирати місцеві податки на рахунки територіальної громади, а не перераховувати їх до центрального бюджету ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996).

Забезпечення реальної самостійності місцевого бюджету відповідає засадам бюджетної децентралізації (ст. 132 Конституції України). Водночас Європейська хартія місцевого самоврядування не висуває вимогу щодо самостійності бюджетів місцевих влад, лише визначає їх автономію щодо здійснення своїх функцій, а також право на власні фінансові ресурси ("Yevropeiska khartiia", 1985).

Основним джерелом надходження коштів до бюджетів різних рівнів є податкова система. Це спричинило:

- економічну залежність громад від зовнішніх чинників (законів, дії державних чиновників тощо);
- підвищення податкового навантаження на членів громад та їхні сім'ї.

Другим значущим джерелом є надходження шляхом реалізації державного або муніципального майна, виконання міжнародних договорів, а також зовнішніх і внутрішніх запозичень. Отже, місцеві громади перетворюються на пасивних отримувачів бюджету, а місцевий бізнес скорочується чи банкрутує через високі податки й тарифи. Водночас функцію створення та примноження активів територіальної громади, яка забезпечує економічну й соціальну незалежність, організації фактично втратили. Це призводить до залежності громад від державного бюджету, а держави – від зовнішніх позик.

Територіальні громади було залучено до процесу перерозподілу надходжень до центрального бюджету (податкових, міжнародних і місцевих позик, приватизації) між бюджетами різних рівнів (трансферти), а не створення та примноження активів територіальної громади, які мали стати підґрунтям фінансування місцевих соціальних та інвестиційних програм. Перетворення територіальних громад на пасивних споживачів бюджету спричинило зростання рівня корупції, податкового навантаження на членів територіальних громад, що стало однією з причин зубожіння членів громад.

Деякі вчені вважають, що запорукою успішного економічного розвитку країни є забезпечення оптимального розподілу фінансових ресурсів держави між бюджетами різних рівнів. Зокрема, В. Толуб'як зазначає: «Будь-які реформи форми державного управління, його найкращі організаційні моделі приречені на невдачу, якщо не буде досягнуто оптимального співвідношення між певними повноваженнями центральних органів влади, з одного боку, та місцевим самоврядуванням – з іншого» (Tolubiak, 2004, p. 22).

На нашу думку, така позиція не є цілком правильною. Місцеве самоврядування та державні органи виконують різні завдання. Кожна влада має ефективно здійснювати, насамперед, свої конституційні функції. Слід повернути в правове поле територіальні громади в статусі суб'єктів

господарювання, які створюють умови для розвитку громади, заробляють гроші для самозабезпечення. Оскільки на територіальні громади має бути покладено відповідальність здебільшого за виконання національних (на місцевому рівні) та місцевих програм економічного розвитку, вони мають самозабезпечуватися необхідними матеріальними та фінансовими ресурсами.

З метою підвищення рівня видатків місцевих бюджетів до Бюджетного кодексу України доцільно додати зміни в ст. 64 та закріпити за місцевими бюджетами 100 % надходжень від податку на прибуток підприємств, 100 % надходжень від податку на доходи фізичних осіб. Такі зміни в законодавстві можуть забезпечити фінансову самостійність місцевих територіальних громад.

Також слід трансформувати філософію оподаткування, методологію та стратегію регіональної податкової політики. Кожний платник місцевих податків має знати, що податки – це не «даннина», а спільні кошти для розв'язання спільних місцевих проблем.

Наприклад, податок на доходи фізичних осіб слід витратити на фінансування, насамперед, системи охорони здоров'я та освіти. Обсяг медичної допомоги має залежати від участі громадянина в забезпеченні життєдіяльності громади у вигляді податку та/або безпосереднього долучення до життя громади. Цей зв'язок дасть змогу послабити вплив економічного феномену «безбілетника». Податок на прибуток підприємств слід аналізувати як співучасть територіальної громади в його діяльності для оптимізації умов функціонування та розроблення привабливої підприємницької екосистеми.

Важливе значення має вирівнювання бюджетів, яке можна забезпечити коштом державного бюджету. Вирівнювання слід здійснювати тимчасово, а також має бути передбачено перехід територіальних громад на самокупність. Отримавши фінансову самостійність, територіальні громади мають можливості для економічного розвитку не лише власної території, а й розвитку людського капіталу держави.

Наукова новизна

Наукова новизна полягає в удосконаленні теоретичного розуміння змісту фінансової децентралізації на рівні місцевого самоврядування. Реалізація права на місцеве самоврядування, захист законних інтересів членів територіальних громад, які покладено на органи й посадових осіб місцевого самоврядування, потребують перегляду пріоритетів і напрямів бюджетної та податкової політики держави в сучасних умовах, здійснення фінансової децентралізації в інтересах громад і місцевих жителів.

Висновки

Фінансова децентралізація та самодостатність бюджетів територіальних громад є визначальною передумовою динамічного розвитку національної економіки. Тому трансформацію філософії бюджетної політики, податкової політики держави, методології та стратегії оптимізації місцевої податкової політики в Україні має бути спрямовано на те, щоб територіальні громади завдяки власному розвитку сприяли надходженням до місцевого бюджету, зокрема податковим, які закріплені за місцевими бюджетами для забезпечення самокупності та фінансування всіх видатків на власній території.

Першими кроками в цьому напрямі слід визначити:

1. Створення територіальних громад – юридичних осіб публічного права. Це потребує внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».

2. Відкриття в Національному банку України власних рахунків територіальних громад.

3. Участь територіальної громади в господарській діяльності як повноцінного суб'єкта господарювання.

4. Перерозподіл повноважень і власних бюджетних коштів між органами місцевого самоврядування, які належать до структури управління юридичної особи публічного права територіальної громади, що можна здійснити лише шляхом прийняття змін до статуту територіальної громади або ухвалення муніципального кодексу громади та змін до нього. Це потребує доповнення п. 7 ст. 16 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».

5. Закріплення за місцевими бюджетами надходжень від податків (наприклад, податку на прибуток підприємств, податку на доходи фізичних осіб, податку на землю, податку на нерухомість, відсотка від рентної плати за користування надрами загальнодержавного значення).

Слід зауважити також про доцільність надання статусу юридичних осіб органам місцевого самоврядування. Також важливе значення має стратегічний напрям бюджетної та податкової політики держави, зокрема поступова відмова від бюджетного вирівнювання та перехід всіх регіонів України на самокупність. Лише цілковита фінансова самостійність може активізувати діяльність місцевих громад, яка має бути спрямована на залучення інвестицій, економічний розвиток і підвищення рівня соціальних стандартів на певній території.

REFERENCES

- Biudzhetni kodeks Ukrainy: vid 8 lyp. 2010 r. No. 2456-VI [Budget Code of Ukraine from July 8, 2010, No. 2456-VI]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> [in Ukrainian].
- Buturlakina, T.O. (2010). Finansova detsentralizatsiia yak faktor ekonomichnoho zrostannia rehioniv [Financial decentralization is a factor in the economic growth of regions]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu, Science News of Uzhgorodskoho University*, 31. Retrieved from https://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nvu/Ekoi/2010_31/statii/4_8.htm [in Ukrainian].
- Chuzhykov, V. (2004). Cheska model rehionalnoho rozvytku [Cheeska model of regional development]. *Ekonomika Ukrainy, Economy of Ukraine*, 7, 72-78 [in Ukrainian].
- Demkiv, O.I. (2007). Napriamy podalshoho udoskonalennia mizhbiudzhetnykh vidnosyn [Directly falsely on the side of the budget budget]. *Finansy Ukrainy, Finance Ukraine*, 11, 153-157 [in Ukrainian].
- Dolishnii, M. (2006). Deiaki pidkhody do rozviazannia problem udoskonalennia administratyvno-terytorialnoho ustroiu Ukrainy [Deeky to get to the point of problems I'll solve the administrative and territorial order of Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy, Economy of Ukraine*, 11, 4-11 [in Ukrainian].
- Dolishnii, M.I. (1999). Aktualni problemy formuvannia rehionalnoi polityky v Ukraini [Actual problems and formulations of regional policies in Ukraine]. *Rehionalna ekonomika, Regional economy*, 3, 7-18 [in Ukrainian].
- Kaminska, N.V. (2014). Yevropeiska systema mistsevoho i rehionalnoho samovriaduvannia ta Ukraina [European system of local and regional self-government and Ukraine]. Kyiv: KNT [in Ukrainian].
- Kniaziev, S. (2006). Suchasnyi stan ta osoblyvosti rehionalizatsii biudzhetnoi systemy [The current state and features of regionalization of the budget system]. *Rehionalna ekonomika, Regional economy*, 4, 66-71 [in Ukrainian].
- Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
- Kyrylenko, O.P. (2007). Udoskonalennia praktyky rozroblennia biudzhetnykh rezoliutsii [Improving the practice of developing budget resolutions]. *Finansy Ukrainy, Finance of Ukraine*, 2, 4-16 [in Ukrainian].
- Leheza, Ye.O., & Leheza Yu.O. (2019). Napriamy vdoskonalennia zakonodavstva Ukrainy v chastyni administratyvno-pravovoho zabezpechennia realizatsii ekonomichnoi funktsii derzhavy [Areas of improvement of the legislation of Ukraine in the part of administrative and legal support of realization of economic function of the state]. *ScienceRise: Juridical Science*, 2(8), 28-33. doi: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2019.173383> [in Ukrainian].
- Mistsevi biudzhety 2019 - eksperty prokomentuvaly osoblyvosti zakonu pro Derzhbiudzheth [Local Budgets 2019 - Experts commented on features of the state budget law]. (n.d.). *decentralization.gov.ua*. Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/news/10285> [in Ukrainian].
- Mochernyi, S.V. (2004). *Ekonomichna teoriia [Economic theory]*. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].
- Nesterovych, V.F. (2019). Detsentralizatsiia yak konstytutsiinyi pryntsyp zdiisnennia publichnoi vlady na rehionalnomu ta mistevomu rivniakh [Decentralization as a constitutional principle of exercising public authority at regional and local levels]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 3, 47-54. doi: 10.31733/2078-3566-2019-3-47-54 [in Ukrainian].
- Nesterovych, V.F. (2019). Metodolohiia komparatyvnoho analizu demokratii uchasti na rivni mistsevoho samovriaduvannia [Methodology for Comparative Analysis of Participatory Democracy at Local Government Level]. *Pravo i suspilstvo, Law and Society*, 3, 3, 44-50 [in Ukrainian].
- Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini: vid 1 kvit. 2014 r. No. № 333-r [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approving the Concept of Reforming Local Self-Government and Territorial Organization of Government in Ukraine" from April 1, 2014, No. 333-r]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> [in Ukrainian].
- Sazonets, I., & Obukhovska, I. (2019). Derzhavne rehuliuвання instytutu komunalnoi vlasnosti: osoblyvosti ta formy [State regulation of the Institute of Communal Property: Features and Forms]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, Public administration: improvement and development*, 12. Retrieved from <https://www.dy.nayka.com.ua/pdf/6.pdf>. doi: 10.32702/2307-2156-2019.12.4 [in Ukrainian].
- Tolubiyak, V. (2004). Problemy i perspektyvy finansovoi detsentralizatsii [Problems and prospects of financial decentralization]. *Ekonomika Ukrainy, Ukraine economy*, 2, 22-27 [in Ukrainian].
- Yevropeiska khartiia mistsevoho samovriaduvannia: vid . 15 zhovt. 1985 r. [European Charter of Local Self-Government from October 15, 1985]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_036 [in Ukrainian].
- Zadyraka, N.Yu. (2019). Zabezpechennia sotsialnoho dobrobutu v razi nepravomirnoho vykorystannia publichnoho maina [Ensuring social well-being in case of misuse of public property]. *Forum Prava, Forum Right*, 1, 32-41. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2583696> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бюджетний кодекс України: Закон України від 8 лип. 2010 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
- Бутурлак Т. О. Фінансова децентралізація як фактор економічного зростання регіонів. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2010. № 31. (Серія «Економіка»). URL: https://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nvu/Ekoii/2010_31/statti/4_8.htm.
- Чужиков В. Чеська модель регіонального розвитку. *Економіка України*. 2004. № 7. С. 72–78.
- Демків О. І. Напрями подальшого удосконалення міжбюджетних відносин. *Фінанси України*. 2007. № 1. С. 153–157.
- Долішній М. Деякі підходи до розв'язання проблем удосконалення адміністративно-територіального устрою України. *Економіка України*. 2006. № 11. С. 4–11.
- Долішній М. І. Актуальні проблеми формування регіональної політики в Україні. *Регіональна економіка*. 1999. № 3. С. 7–18.
- Камінська Н. В. Європейська система місцевого і регіонального самоврядування та Україна: монографія. Київ: КНТ, 2014. 413 с.
- Князев С. Сучасний стан та особливості регіоналізації бюджетної системи. *Регіональна економіка*. 2006. № 4. С. 66–71.
- Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
- Кириленко О. П. Удосконалення практики розроблення бюджетних резолюцій. *Фінанси України*. 2007. № 2. С. 4–16.
- Легеза Є. О., Легеза Ю. О. Напрями вдосконалення законодавства України в частині адміністративно-правового забезпечення реалізації економічної функції держави. *ScienceRise: Juridical Science*. 2019. № 2 (8). С. 28–33. doi: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2019.173383>.
- Місцеві бюджети 2019 – експерти прокоментували особливості закону про Держбюджет. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/10285>.
- Мочерний С. В. Економічна теорія: підручник. Київ: Академія, 2004. 856 с.
- Нестерович В. Ф. Децентралізація як конституційний принцип здійснення публічної влади на регіональному та місцевому рівнях. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 47–54. doi: [10.31733/2078-3566-2019-3-47-54](https://doi.org/10.31733/2078-3566-2019-3-47-54).
- Нестерович В. Ф. Методологія компаративного аналізу демократії участі на рівні місцевого самоврядування. *Право і суспільство*. 2019. № 3. Ч. 1. С. 44–50. doi: <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-3-1-8>.
- Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квіт. 2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>.
- Сазонець І., Обуховська І. Державне регулювання інституту комунальної власності: особливості та форми. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 12. URL: <https://www.dy.nayka.com.ua/pdf6.pdf>. doi: [10.32702/2307-2156-2019.12.4](https://doi.org/10.32702/2307-2156-2019.12.4).
- Толуб'як В. Проблеми і перспективи фінансової децентралізації. *Економіка України*. 2004. № 2. С. 22–27.
- Європейська хартія місцевого самоврядування: міжнар. док. від 15 жовт. 1985 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_036.
- Задирака Н. Ю. Забезпечення соціального добробуту в разі неправомірного використання публічного майна. *Форум Права*. 2019. Вип. 1. С. 32–41. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2583696>.

Стаття надійшла до редколегії 31.01.2020

Morhun V. – Postgraduate Student of the Department of Constitutional Law and Human Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1662-3582>

Improved Financial Bases of Local Government in the Context of the Decentralization, Budget and Tax Policy of the State

The development of modern municipal law in Ukraine is taking place on a qualitatively new level. The concepts of decentralization – deconcentration of state power including decentralization of finance are in the center of not only of political and legal discussions but also of practical realization of the results of doctrinal and other theoretical researches. The purpose of this article is to offer ways of solving the problems of legal regulation of introducing financial decentralization in Ukraine based on the analysis of legislation, to define ways to further improve the financial bases of territorial communities and the local self-government system. Methodology. In order to achieve our goal, we have applied general scientific methods like, first of all, the dialectical method of scientific cognition of real phenomena, as well as have emphasized its application in the study of local self-government in Ukraine.

*Special research methods are also determinative: the method of system analysis; system-structural – to establish the content of the categories and legal phenomena being studied, the formation of conceptual-category apparatus; rather-legal analysis, formal-logical, statistical, predictive and other methods. **Scientific novelty** lies in improving the theoretical understanding of the content of financial decentralization at local government level. Realization of the right to local self-government, realization and protection of legal interests of members of territorial communities, which are entrusted to bodies and officials of local self-government, require revision of priorities and directions of the state budgetary and tax policies in modern conditions, as well as implementation of financial decentralization for the benefit of communities and local residents. **Conclusions.** One of the directions of the modern municipal reform in Ukraine is the decentralization of state power, including its variety – financial decentralization. Based on the analysis of certain problematic issues: the creation and functioning of territorial communities as legal entities of public law, we have identified the prospects of improving their status, the financial and other bases of organization and activities of territorial communities. The study of correlation between the centralization and decentralization of state and government powers, the reform of inter-budgetary relations allowed formulating proposals for the improvement of the efficiency of institutional and regulatory mechanisms of the local self-government system activity, to continue financial decentralization in order to ensure socio-economic development of territorial communities in Ukraine.*

Keywords: decentralization; territorial community; local government reform; politics; local budgets; local taxes; financial decentralization.

Атаманов О. М. – аспірант кафедри досудового розслідування навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7637-6392>

Вручення письмового повідомлення про підозру як невід'ємна складова притягнення особи до кримінальної відповідальності

Метою статті є аналіз кримінального процесуального законодавства України щодо інституту вручення письмового повідомлення про підозру як невід'ємної складової здійснення повідомлення особі про підозру для визначення актуальних теоретичних і практичних проблем законодавства, а також надання пропозицій щодо їх розв'язання. **Методологія.** З огляду на поставлену мету, специфіку об'єкта й предмета дослідження, обрано методологічний інструментарій. Під час дослідження використано систему методів наукового пізнання: формальної логіки (абстрагування, аналогію, дедукцію, індукцію, синтез) – для з'ясування змісту досліджуваного питання; метод системного аналізу – для окреслення напрямів удосконалення кримінального процесуального законодавства України; теоретичний – у процесі вивчення наукової та навчально-методичної літератури. **Наукова новизна** публікації полягає в системному аналізі кримінального процесуального законодавства України та визначенні теоретичних і практичних проблем, без подолання яких процесуальна діяльність сторони обвинувачення під час вручення письмового повідомлення про підозру як невід'ємної складової здійснення повідомлення особі про підозру не буде відповідати завданням кримінального провадження та гарантіям, визначеним міжнародними договорами. На підставі результатів дослідження сформульовано **висновки:** 1) «вручення повідомлення про підозру» охоплює низку процесуальних дій, що послідовно мають бути виконані слідчим або прокурором, які умовно поділено на етапи. Водночас існує категорія осіб, щодо яких процесуальна форма повідомлення їм про підозру має певну специфіку, тобто запроваджено додаткові, порівняно з главою 22 Кримінального процесуального кодексу України, гарантії, що надає держава; 2) належним підтвердженням отримання особою письмового повідомлення про підозру або ознайомлення з його змістом іншим шляхом можна вважати лише: а) розпис особи безпосередньо в письмовому повідомленні про підозру в день його складення; б) розпис особи про отримання письмового повідомлення про підозру, зокрема на поштовому повідомленні; в) відеозапис вручення особі письмового повідомлення про підозру; г) будь-яке підтвердження факту вручення особі письмового повідомлення про підозру або ознайомлення з його змістом; д) надіслання письмового повідомлення про підозру на електронну пошту особи у випадку, передбаченому ч. 2 ст. 136 Кримінального процесуального кодексу України; 3) особа, якій не вручено первинне письмове повідомлення про підозру, навіть за належного вручення письмового повідомлення про нову підозру або зміну раніше повідомленої підозри, не є підозрюваним; 4) у законі чітко не передбачено вручення письмового повідомлення про підозру виключно тим, хто його склав, однак вручати письмове повідомлення про підозру має право лише уповноважений процесуальним законом або оформленим у процесуальний спосіб дорученням суб'єкт.

Ключові слова: підозра; повідомлення; повідомлення про підозру; підозрюваний; письмове повідомлення про підозру; вручення письмового повідомлення про підозру.

Вступ

Завданнями кримінального провадження, зокрема досудового розслідування як його стадії, є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування та судового розгляду, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження було застосовано належну правову процедуру (ст. 2, п. 5 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI (далі – КПК України)).

Після прийняття 2012 року нового КПК України, попри численні зміни, внесені в подальшому його практичному застосуванні, останній містить недоліки нормативно-правового регулювання. Значущим питанням є відсутність чіткого розуміння поняття інституту повідомлення про підозру та невід'ємної її складової – вручення письмового повідомлення про підозру, що зумовлює варіативність тлумачення відповідних норм сторонами кримінального провадження та судом, а також неоднозначність їх практичної реалізації.

Інститут повідомлення про підозру одразу викликав жваву дискусію серед науковців. Деякі аспекти у своїх роботах досліджували такі вчені, як: Ю. П. Аленін, А. В. Андрейчук, Є. В. Воротинцев, В. Г. Гончаренко, І. В. Гловюк, В. О. Гринюк, Л. М. Гуртієва, І. В. Єрьоменко, І. Г. Івасюк, О. В. Іващенко, О. В. Капліна, Л. М. Лобойко, Т. В. Лукашкіна, М. А. Погорєцький, І. В. Рогатюк,

О. В. Расторгуев, Х. Р. Слюсарчук, О. Ю. Татаров, Л. Д. Удалова, І. А. Щербак та ін.

Безпосередньо врученню письмового повідомлення про підозру були присвячені дослідження О. З. Гладуна, Д. М. Говорун, В. О. Гринюка, Л. М. Гуртієвої, І. В. Єрьоменко, О. В. Зелінського, І. В. Рогатюка, О. М. Посвистака, О. Ю. Татарова, О. І. Тищенко, В. А. Шкелебей, І. А. Щербак та ін. На дисертаційному рівні зазначений інститут досліджувала О. В. Фараон.

Попри значні здобутки в реформуванні кримінального процесуального законодавства та наближення його до високих європейських стандартів, на сьогодні актуальною залишається низка проблемних питань, які (пов'язані з процесуальною діяльністю сторони обвинувачення під час повідомлення особі про підозру, зокрема за такої невід'ємної складової як вручення письмового повідомлення про підозру, у зв'язку з чим потребують подальшого наукового осмислення й визначення шляхів їх подолання.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є здійснення комплексного наукового аналізу кримінального процесуального законодавства України в частині процесуальної діяльності сторони обвинувачення під час вручення письмового повідомлення про підозру для визначення актуальних теоретичних і практичних проблем українського законодавства та надання пропозицій щодо їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу

Інститут повідомлення про підозру було закріплено в новому КПК України нещодавно. Під час формулювання норм, які його регламентують, зокрема осіб, щодо яких здійснюють особливий порядок кримінального провадження, законодавець порушив правила юридичної техніки – одночасно оперує різними термінами: «повідомлення про підозру», «складення письмового повідомлення про підозру», «вручення письмового повідомлення про підозру» та «здійснення повідомлення про підозру», що зумовило їх неоднозначне тлумачення науковцями, сторонами кримінального провадження й судом під час правозастосовної діяльності. Подальші зміни, яких зазнав цей інститут, не усунули окреслених розбіжностей, тому досі він є предметом дослідження науковців (Atamanov, 2019, p. 65).

Після прийняття нового КПК України суттєво змінилися порядок набуття особою статусу підозрюваного, процес повідомлення про підозру, підозра трансформувалася в обвинувачення та саморозуміння місця інституту підозри в кримінальному процесі.

Здійснивши аналіз наукових джерел і положень КПК України, можна дійти висновку, що є

кілька значень категорії «повідомлення про підозру»: процесуальна діяльність, зміст якої полягає в складанні слідчим або прокурором письмового повідомлення про підозру та його врученні особі відповідно до ст. 276–279 КПК України; процесуальне рішення; процесуальна дія; інститут кримінального процесуального права; етап стадії досудового провадження та форма повідомлення; етап досудового розслідування; перший етап формування державного обвинувачення; первинна форма обвинувальної діяльності щодо конкретної особи (Hryniuk, 2017, p. 20).

Зокрема, Ю. П. Аленін, І. В. Гловюк, Л. М. Гуртієва, О. В. Капліна, Т. В. Лукашкіна, І. А. Щербак обстоюють думку, що категорію «повідомлення про підозру» в КПК України вживають умовно у двох значеннях.

Аналізуючи цю категорію, Ю. П. Аленін та І. В. Гловюк на підставі узагальнення позицій процесуалістів дійшли висновку, що повідомлення про підозру слід розглядати як процесуальний акт-документ і процесуальну процедуру (Alenin, & Hloviuk, 2014, p. 162). У цьому сенсі Т. В. Лукашкіна виокремлює «повідомлення про підозру в значенні документа» й «повідомлення про підозру як дію» (Hurtiieva, & Lukashkina, 2016). Таку позицію поділяє також Л. М. Гуртієва (Hurtiieva, 2017).

Структура та зміст положення глави 22 КПК України також дають підстави дійти висновку щодо подвійного змісту повідомлення про підозру, оскільки в ст. 276, 278 КПК України стосовно підстав і процесуального порядку повідомлення про підозру закріплено зміст останнього як процедури, а в ст. 277 КПК України – як процесуального документа, що має відповідну форму та зміст (Shcherbak, 2019, p. 416; Shcherbak, 2019, 1(37), p. 103).

З цього приводу О. В. Капліна слушно зазначає, що документ повідомлення про підозру вважають особливим видом процесуального повідомлення в кримінальному провадженні, тобто процесуальним документом, який є результатом інтелектуальної діяльності спеціально уповноважених осіб (слідчого, прокурора) з оцінки досудових доказів на предмет їх відповідності й допустимості та може спричинити юридичні наслідки для учасників провадження в разі дотримання вимоги щодо строків, процедури та суб'єктного складу осіб, які здійснюють його вручення (Karłina, 2017). Аналогічний погляд поділяє О. М. Посвистак (Posvystak, 2019).

Обстоюємо також думку щодо подвійного змісту поняття «повідомлення про підозру» в учиненні кримінального правопорушення. Відповідно до КПК України, його вживають у двох значеннях:

а) для позначення відповідного процесуального акта (рішення), складеного прокурором – процесуальним керівником або слідчим, який

визначений (призначений) керівником органу досудового розслідування для здійснення досудового розслідування в кримінальному провадженні, а складене слідчим повідомлення про підозру набирає юридичної сили лише після погодження його прокурором; повідомлення про підозру як процесуальний акт (рішення) має містити відомості, вичерпний перелік яких окреслено в ст. 277 КПК України;

б) для позначення відповідного комплексу процесуальних дій (порядку), умовно «вручення» особі письмового повідомлення про підозру в учиненні нею кримінального правопорушення; повідомлення про підозру як комплекс процесуальних дій (порядок) не вичерпується нормами ст. 278 КПК України, а впливає зі змісту інших норм кримінального процесуального законодавства та практики його застосування.

Оскільки метою цієї статті є обґрунтування пропозицій з удосконалення процедури повідомлення про підозру саме під час вручення письмового повідомлення про підозру, проаналізуємо теоретичні та практичні аспекти процесуальної діяльності сторони обвинувачення під час вручення особі письмового повідомлення про підозру як невід'ємної складової здійснення повідомлення особі про підозру.

Деякі питання забезпечення прав особи під час повідомлення про підозру або затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення також досліджували вітчизняні науковці (Yednak, Vitiuk, Krut, & Grokholskyi, 2020, p. 423-428).

Водночас складене та вручене письмове повідомлення про підозру, що обов'язково має ґрунтуватися на отриманих у передбаченому кримінальним процесуальним кодексом порядку фактичних даних – доказах, яке трансформується в обвинувальний акт, визначає межі судового розгляду.

Отже, письмове повідомлення про підозру має бути обґрунтованим. Визначення терміна «обґрунтована підозра» закріплено в рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), практику якого в кримінальному провадженні застосовують відповідно до ч. 2 ст. 8 та ч. 5 ст. 9 КПК України. Зокрема, в п. 175 рішення по справі «Нечипорук і Йонкало проти України» (заява № 42310/04) від 21 квітня 2011 року зазначено: «Суд повторює, що термін «обґрунтована підозра» означає, що існують факти або інформація, які можуть переконати об'єктивного спостерігача в тому, що особа, про яку йдеться, могла вчинити правопорушення (див. рішення у справі «Фокс, Кемпбелл і Гартлі проти Об'єднаного Королівства (Fox, Campbell and Hartley v. the United Kingdom) від 30 серпня 1990 року, п. 32, № 182)» ("Rishennia Yevropeiskoho sudu", 2011).

Стандарт обґрунтованості підозри, сформульований у Конвенції та практиці ЄСПЛ, застосовують також у міжнародному судочинстві, зокрема Міжнародний кримінальний суд (Amrutanshu, & Dhruv, 2016).

Зазначені стандарти доказування також застосовують в інших країнах. Зокрема у Федеративній Демократичній Республіці Непал дослідники Р. Б. Прадхананга та Л. Куншанг акцентують на необхідності формування у свідомості обвинувача добросовісної підозри щодо особи, якій має бути висунуто підозру (Pradhananga, & Kunshang, 2018, p. 32).

У ст. 1 КПК України встановлено, що порядок кримінального провадження на території України визначає лише кримінальне процесуальне законодавство України. Кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цього Кодексу та інших законів України. Пунктом 14 ч. 1 ст. 3 КПК України визначено, що притягнення до кримінальної відповідальності – це стадія кримінального провадження, яка починається з моменту повідомлення особі про підозру в учиненні кримінального правопорушення ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012).

Згідно з даними Єдиного звіту про кримінальні правопорушення по державі за 2019 рік Офісу Генерального прокурора, щомісяця повідомляють про підозру в учиненні близько 14,3 тис. кримінальних правопорушень ("Yedynyi zvit", 2019).

Відповідно до ч. 1 ст. 42 КПК України (в редакції Закону від 7 жовтня 2014 року № 1689-VII) підозрюваним є особа, якій у передбаченому ст. 276–279 Кодексу порядку повідомлено про підозру, особа, затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак не вручено через невстановлення її місцеперебування, проте вжито заходів для вручення в спосіб, передбачений Кодексом ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012).

Згідно з ч. 1 ст. 276 КПК України, повідомлення про підозру обов'язково здійснюють у порядку, передбаченому ст. 278 Кодексу, відповідно до ч. 1 якої, письмове повідомлення про підозру вручає в день його складення слідчий або прокурор, а в разі неможливості такого вручення – у спосіб, передбачений Кодексом для вручення повідомлень ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012).

Отже, кримінальний процесуальний закон визначає порядок повідомлення особі про підозру, окреслений у главі 22 (ст. 276–279) КПК України, шляхом вручення письмового повідомлення про підозру в день його складання слідчим або прокурором.

Вручення письмового повідомлення про підозру має здійснювати слідчий або прокурор безпосередньо, оскільки ст. 278 КПК України передбачає саме вручення повідомлення про підозру, а не його передачу в будь-який спосіб.

Крім цього, відповідно до академічного тлумачного словника української мови, вручення – дія за значенням вручити (вручати), тобто комусь що-небудь особисто, безпосередньо в руки ("Akademichnyi tлумachnyi slovnyk", 1970, р. 762).

Отже, законодавець не висвітлив сутність терміна «вручення», проте зазначив про необхідність вручення в день його складання, а в разі неможливості безпосереднього вручення письмового повідомлення про підозру зазначений у ньому особі слідчий або прокурор мають використовувати інші способи, передбачені КПК, для вручення повідомлень.

Поняття повідомлення в кримінальному провадженні визначено в ст. 111 КПК України, відповідно до ч. 1 якої, повідомлення в кримінальному провадженні є процесуальною дією, за допомогою якої слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд повідомляє певного учасника кримінального провадження про дату, час та місце проведення відповідної процесуальної дії або про прийняте процесуальне рішення чи здійснену процесуальну дію ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012).

Вручення повідомлення про підозру можна розглядати як процесуальну дію, за допомогою якої особу повідомляють про прийняте щодо неї процесуальне рішення, – письмове повідомлення про підозру. Специфікою такої процесуальної дії, як вручення повідомлень, зокрема повідомлень про підозру, є відсутність необхідності додаткової фіксації її результатів у протоколі, оскільки факт отримання повідомлення підтверджують особистим підписом особи безпосередньо в такому повідомленні. Проте зазначене не виключає можливості фіксації вручення письмового повідомлення про підозру за допомогою технічних засобів, відповідно до ст. 107 КПК України (Hladun, & Zelinskyi, 2018, р. 61-62).

Повідомлення в кримінальному провадженні здійснюють за умов, закріплених цим Кодексом, у порядку, передбаченому главою 11 Кодексу, за винятком положень щодо змісту повідомлення та наслідків неприбуття особи (ч. 3 ст. 111 КПК України). Главою 11 (ст. 133–143 КПК України) визначений порядок виклику слідчим, прокурором, судового виклику та приводу ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012).

Згідно зі ст. 133 КПК України, слідчий, прокурор під час досудового розслідування має право викликати підозрюваного, свідка, потерпілого або іншого учасника кримінального провадження у встановлених цим Кодексом випадках для допиту чи участі в іншій процесуальній дії. Слідчий, прокурор під час досудового розслідування мають

право викликати особу, якщо є достатні підстави вважати, що вона може дати показання, які мають значення для кримінального провадження, або її участь у процесуальній дії є обов'язковою ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012).

У ст. 135 КПК України визначено порядок здійснення виклику в кримінальному провадженні. Особа викликається до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду шляхом вручення повістки про виклик, надіслання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику телефонним або телеграмою (ч. 1 ст. 135 КПК України).

У разі *тимчасової відсутності особи за місцем проживання* повістка для передачі їй вручається під розписку дорослому члену сім'ї особи чи іншій особі, яка з нею проживає, житлово-експлуатаційній організації за місцем проживання особи або адміністрації за місцем її роботи (ч. 2 ст. 135 КПК України).

Особа, що перебуває під вартою, викликається через адміністрацію місця ув'язнення (ч. 3 ст. 135 КПК України).

Повістку про виклик *неповнолітньої особи* вручають переважно її батьку, матері, усиновлювачу або законному представнику, а *обмежено дієздатної особи* – її піклувальнику. Інший порядок вручення повістки допускається лише у випадку, якщо це обумовлюється обставинами кримінального провадження (ч. 4 та 5 ст. 135 КПК України).

У ч. 6 ст. 135 КПК України визначено коло суб'єктів, яким надано процесуальне право вручати особі повістку про виклик, до яких належать: *працівник органу зв'язку, працівник правоохоронного органу, слідчий, прокурор, а також секретар судового засідання*, якщо таке вручення здійснюється в приміщенні суду.

Повістку про виклик *особи, яка проживає за кордоном*, вручають згідно з міжнародним договором про правову допомогу, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а за відсутності такого – за допомогою дипломатичного (консульського) представництва (ч. 7 ст. 135 КПК України) ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012).

Відповідно до ч. 1 ст. 136 КПК України, належним підтвердженням отримання особою повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом є розпис особи про отримання повістки, зокрема на поштовому повідомленні, відеозапис вручення особі повістки, будь-які інші дані, які підтверджують факт вручення особі повістки про виклик або ознайомлення з її змістом.

Винятком із цієї правової норми є положення, передбачені ч. 2 ст. 136 КПК України, згідно з якою якщо особа попередньо повідомила слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд про адресу своєї

електронної пошти, надіслану на таку адресу повістку про виклик вважають отриманою у випадку підтвердження її отримання особою відповідним листом електронної пошти ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012).

З огляду на зазначені вище положення ст. 111, 133, 135, 136, 276–279 КПК України, належним підтвердженням отримання особою письмового повідомлення про підозру або ознайомлення з його змістом іншим шляхом можна вважати лише:

- розпис особи безпосередньо в письмовому повідомленні про підозру в день його складення;
- розпис особи про отримання письмового повідомлення про підозру, зокрема на поштовому повідомленні;
- відеозапис вручення особі письмового повідомлення про підозру;
- будь-які інші дані, які підтверджують факт вручення особі письмового повідомлення про підозру або ознайомлення з його змістом;
- надіслання письмового повідомлення про підозру на електронну пошту особи у випадку, передбаченому ч. 2 ст. 136 КПК України.

Окреслену думку обстоювали науковці О. Ю. Татаров, О. І. Тищенко, Д. М. Говорун, які зазначали, що на практиці непоодинокими є випадки, у яких повідомлення про підозру надсилали засобами поштового зв'язку, проте не було вручене адресату й повернуте відправнику у зв'язку із закінченням строку зберігання на поштовому відділенні або відмовою адресата від його отримання. Слід визначити, чи призводить до набуття особою статусу підозрюваного лише факт надіслання засобами поштового зв'язку повідомлення про підозру. На підставі результатів системного аналізу положень КПК України дослідники стверджують, що надіслання особі повідомлення про підозру засобами поштового зв'язку відповідатиме вимогам КПК України та вважатиметься належним способом такого повідомлення лише в разі вручення поштового відправлення особисто (безпосередньо) підозрюваному. Нелогічно видається зміна процесуального статусу особи в кримінальному провадженні, якщо повідомлення про підозру було надіслане їй засобами поштового зв'язку, проте не було вручене адресату з різних причин. Отже, повідомлення про підозру слід вважати здійсненим, а особу – такою, що набула статусу підозрюваного, з моменту вручення поштового відправлення, а не відправлення такого повідомлення слідчим. Факт підтвердження отримання особою повідомлення про підозру або ознайомлення з її змістом іншим шляхом мають підтверджувати засобами, визначеними в ст. 136 КПК України (Tatarov, 2014, p. 182-183).

Серед останніх судових рішень, у яких застосовано на практиці окреслені правові

висновки, можна виокремити ухвалу слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 16 січня 2020 року у справі № 991/88/20 (провадження № 1-кп/991/89/20), у якій зазначено: «...28.09.2017 Генеральна прокуратура України на ім'я ОСОБА_2 за адресою АДРЕСА_1 направила повідомлення про підозру ОСОБА_2 в кримінальному провадженні № 4201600000003490 за ст. 255, 368², 369 КК України від 28.09.2017 з правами підозрюваного. Того самого дня 28.09.2017 Генеральна прокуратура України на ім'я ОСОБА_1 за адресою АДРЕСА_2 направила повідомлення про підозру ОСОБА_1 у кримінальному провадженні № 4201600000003490 за ст. 255, 369 КК України від 28.09.2017 з правами підозрюваного. Зазначені поштові відправлення не були вручені під час доставлення та повернуті поштою до Генеральної прокуратури України, що є підтвердженням неотримання ОСОБА_2 та ОСОБА_1 повідомлень про підозру від 28.09.2017. ... Отже, слідчий суддя дійшов висновку, що ОСОБА_1 та ОСОБА_2 не було в передбачений нормами ч. 1 ст. 278, ч. 2 ст. 135 КПК України спосіб повідомлено про підозру, і тому станом на день винесення оскаржуваної постанови слідчого про зупинення досудового розслідування вони не набули статусу підозрюваних у кримінальному провадженні...» ("Ukhvala slidchoho suddi", 2020, No. 991/88/20).

Аналогічні порушення вимог чинного законодавства встановлені ухвалою слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 30 січня 2020 року у справі № 991/621/20 (провадження № 1-кп/991/634/20), ухвалою слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 25 лютого 2020 року у справі № 757/59323/19-к (провадження № 1-кп/991/461/20) та ухвалою слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 18 березня 2020 року у справі № 757/59360/19-к (провадження № 1-кп/991/1372/20) ("Ukhvala slidchoho suddi", 2020, No. 991/621/20; "Ukhvala slidchoho suddi", 2020, No. 757/59323/19-k; "Ukhvala slidchoho suddi", 2020, No. 757/59360/19-k).

Доволі поширеною в діяльності слідчих і прокурорів є практика надіслання повідомлення про підозру в учиненні кримінального правопорушення на підприємство, установу, організацію, де працює зазначена особа, наприклад, факсимільним зв'язком або поштою. З цього моменту вважають, що особа набула статусу підозрюваного. Автори констатують, що ч. 1 ст. 278 КПК України містить посилення на главу 6, яка відсилає до глави 11 ст. 135, де зазначено, що виклик може бути здійснено шляхом вручення повістки про виклик, надіслання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику телефонним або телеграмою. Водночас у чинному кримінальному процесуальному законодавстві, крім вимоги безпосереднього вручення повідомлення про підозру,

встановлено необхідність роз'яснення процесуальних прав та обов'язків підозрюваного, підтвердження виконання вказаних дій особистим підписом підозрюваного. З огляду на такі вимоги, автори вважають, за окреслені способи вручення повідомлення про підозру не передбачено набуття статусу підозрюваного (Tyshchenko, & Novorun, 2016, p. 151).

Крім цього, О. Ю. Татаров зазначає, що актуальним також є питання щодо відповідності вимогам КПК України вручення повідомлення про підозру в учиненні кримінального правопорушення під розписку дорослому члену сім'ї особи чи іншій особі, яка з нею проживає; житлово-експлуатаційній організації за місцем проживання особи; адміністрації за місцем роботи особи. Автор стверджує, що письмове повідомлення про підозру можуть вручити також інші особи, проте надалі факт вручення повідомлення про підозру (відомостей про особу, якій його вручено) має бути зафіксовано під час розслідування (наприклад, під час проведення допиту свідка). Особа набуває статусу підозрюваного лише після фактичного вручення їй повідомлення про підозру (Tatarov, & Mirkovets, 2015, p. 269).

Окреслену правову позицію обстоюють також суди в процесі здійснення правосуддя. З останніх судових рішень можна виокремити ухвалу слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 22 жовтня 2019 року у справі № 760/25064/19 (провадження № 1-ксс/991/1247/19), у якій зазначено: «...З матеріалів клопотання вбачається, що сторона обвинувачення не вручила повідомлення про підозру 06.08.2019. Надалі детектив надіслав повідомлення та повістку про виклик за місцем проживання й передав повідомлення під розписку голові квартального комітету № 42, до складу якого належить будинок, де проживає ОСОБА_1. Слідча суддя критично оцінює доводи сторони обвинувачення стосовно вручення повідомлення про підозру. У матеріалах клопотання не міститься жодного підтвердження вручення повідомлення про підозру. У цьому випадку також не застосовують положення щодо того, що стороною обвинувачення вжиті заходи для вручення повідомлення про підозру у спосіб, передбачений КПК України, для вручення повідомлень, оскільки це можливо лише за умови, якщо місце перебування особи не встановлено...» ("Ukhvala slidchoho suddi", 2019, No. 760/25064/19).

Судова практика нерідко встановлює в діяльності сторони обвинувачення порушення вимог ч. 7 ст. 135 КПК України щодо вручення письмового повідомлення про підозру особі, яка проживає за кордоном, згідно з міжнародним договором про правову допомогу, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а за відсутності такого – за допомогою дипломатичного (консульського) представництва.

В ухвалі Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду в складі колегії суддів від 5 листопада 2019 року у справі № 760/23523/19 (провадження № 11-сс/991/123/19) зазначено: «...Враховуючи, що в даному кримінальному провадженні органами досудового розслідування було встановлене місцеперебування ОСОБА_1 тільки за адресою: АДРЕСА_1, тому слідчий суддя, з огляду на окреслені вище приписи, дійшов обґрунтованого висновку, що вручення повідомлення про підозру мало бути здійснено в порядку, що регулюється ч. 7 ст. 135 КПК України, та положення ч. 1 ст. 42 КПК України стосовно того, що стороною обвинувачення вжиті заходи для вручення повідомлення про підозру в спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень, не можуть застосовуватись внаслідок обізнаності органами досудового розслідування про місцеперебування ОСОБА_1...» ("Ukhvala slidchoho suddi", 2019, No. 760/23523/19).

В ухвалі Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду в складі колегії суддів від 19 лютого 2020 року у справі № 991/991/20 (провадження № 11-сс/991/138/20) зазначено: «...Враховуючи, що в кримінальному провадженні органами досудового розслідування було встановлене місцеперебування ОСОБА_1 тільки за адресою: АДРЕСА_1, що підтверджується наданими органами досудового розслідування матеріалами (протоколом огляду, посвідкою на проживання, заявами ОСОБА_1), вручення повідомлення про підозру мало бути здійснено в порядку, що регулюється ч. 7 ст. 135 КПК України, та положення ч. 1 ст. 42 КПК України стосовно того, що стороною обвинувачення вжиті заходи для вручення повідомлення про підозру в спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень, не можуть застосовуватись внаслідок обізнаності органами досудового розслідування про місцеперебування ОСОБА_1.

Колегія суддів вважає, що отримання відповіді від слідчого судді суду першої інстанції Князівства Монако – ОСОБА_4 про неможливість вручення ОСОБА_1 письмового повідомлення про підозру в учиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 369, ч. 3 ст. 27, ч. 5 ст. 191 КК України, у зв'язку з відмовою останнього від отримання будь-яких документів та відсутністю кримінального характеру справи за законодавством Князівства Монако, не може підтверджувати факт вручення ОСОБА_1 письмового повідомлення про підозру у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень.

Також колегія суддів вважає неприйнятним посилення органу досудового розслідування щодо направлення кур'єрською службою компанії АТ «ДХЛ Інтернешнл Україна» повідомлення про підозру від 2 лютого 2017 року та повідомлення про нову підозру від 14 березня 2018 року за

місцем реєстрації ОСОБА_1 за адресою: АДРЕСА_1, оскільки зазначене повідомлення було направлено поза встановленою процедурою. Крім того, згідно з відповіддю компанії АТ «ДХЛ Інтернешнл Україна», вказаний вантаж був отриманий 26 листопада 2019 року о 10 год 37 хв особою з підписом «DIDIER», а отже неможливо однозначно стверджувати, що зазначений вантаж був отриманий ОСОБА_1.

Будь-яких інших документів, які засвідчили б, що службовими особами Національного антикорупційного бюро України було вручено повідомлення про підозру та нову підозру або вжито всіх можливих і необхідних заходів для їх вручення ОСОБА_1 у спосіб, передбачений КПК України, повідомлення про підозру, складеного 2 лютого 2017 року та повідомлення про нову підозру, складеного 14 березня 2018 року, надано не було. ...Таким чином, повідомлення про підозру та повідомлення про нову підозру ОСОБА_1, в передбаченому КПК України порядку не вручено, тому ОСОБА_1 не набув статусу підозрюваного в даному кримінальному провадженні...» ("Ukhvala slidchoho suddi", 2020, No. 991/991/20).

Також в ухвалі слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 3 квітня 2020 року у справі № 757/54626/19-к (провадження № 1 кс/991/2719/20) зазначено: «...За даними слідства було встановлено, що ОСОБА_1 також має громадянство Держави Ізраїль, де зареєстровано його місце проживання, та, крім цього, фактично мешкає у Сполучених Штатах Америки та Князівстві Монако. Відповідні обставини свідчать про необхідність вручення виклику особі саме в порядку, передбаченому ч. 7 ст. 135 КПК України, оскільки особа фактично проживає за кордоном. Отже, оскільки в кримінальному провадженні встановлено, що ОСОБА_1 проживає за кордоном, повідомлення про підозру йому повинно вручатись відповідно до положень ч. 7 ст. 135 КПК України, тобто в порядку міжнародного співробітництва...» ("Ukhvala slidchoho suddi", 2020, No. 57/54626/19-к).

У разі затримання особи в порядку, встановленому ст. 208 КПК України, письмове повідомлення про підозру має бути вручено їй не пізніше ніж через 24 год з моменту її затримання, причому слідчий або прокурор повинні дотримуватися загального правила, згідно з яким письмове повідомлення про підозру вручають особі в день його складення. Вручення повідомлення про підозру здійснюється в порядку, передбаченому в ст. 276–278 КПК України.

Якщо затриманому в порядку, закріпленому в ст. 208 КПК України, після закінчення 24 год з моменту затримання не вручено письмове повідомлення про підозру, то така особа підлягає

негайному звільненню. У такому випадку звільнена особа втрачає процесуальний статус підозрюваного.

Крім цього, певною новелою чинного КПК України стала норма, визначена ч. 4 ст. 278 цього Кодексу, яка встановила, що дату й час повідомлення про підозру, правову кваліфікацію кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюють особу, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність невідкладно вносять слідчий, прокурор до Єдиного реєстру досудових розслідувань ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012).

Крім того, Положенням про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, затвердженим наказом Генеральної прокуратури України 6 квітня 2016 року за № 139, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 5 травня 2016 року за № 680/28810, передбачено, що до Реєстру вносять відомості про час і дату повідомлення про підозру, зміну, скасування повідомлення про підозру, особу, яку повідомлено про підозру, правову кваліфікацію кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюють особу, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність (ч. 4 ст. 278, ч. 2 ст. 307 КПК України) (абз. 11 п. 1 глави 2 розділу І зі змінами, внесеними згідно з наказом Генеральної прокуратури від 31 січня 2019 року № 16) ("Nakaz Heneralnoi prokuratury", 2016).

Термін «невідкладно» означає факт учинення зазначених дій слідчим чи прокурором негайно після вручення ними особі письмового повідомлення про підозру. Факт вручення має бути безпосереднім, підтвердження належними процесуальними доказами, що виключає його передачу в будь-який спосіб.

Обмежений термін внесення вказаних відомостей щодо вручення письмового повідомлення про підозру до Єдиного реєстру досудових розслідувань сприяє своєчасному та ефективному виконанню обов'язків з боку сторони обвинувачення.

Слід акцентувати на нормі, якою було розширено поняття підозрюваного, яка з часу набуття нею чинності викликає чимало запитань через відсутність чіткого й однозначного її розуміння, що зумовлює варіативність тлумачення відповідних норм сторонами кримінального провадження та судом, а також неоднозначність їх практичної реалізації.

Оскільки окреслене питання є вкрай суперечливим і спричиняє на практиці проблеми в правозастосуванні, воно потребує окремого наукового дослідження.

Актуальним у правозастосовній діяльності також є питання щодо того, чи набуває статусу підозрюваного особа, якщо їй в порядку,

визначеному КПК України, вручено повідомлення про нову підозру або зміну раніше повідомленої підозри, проте первинне повідомлення про підозру в порядку, визначеному КПК України, вручено не було.

Відповідно до ч. 1 ст. 279 КПК України, у разі виникнення підстав для повідомлення про нову підозру або зміну раніше повідомленої підозри слідчий, прокурор зобов'язаний виконати дії, передбачені ст. 278 цього Кодексу. Якщо повідомлення про підозру здійснив прокурор, повідомити про нову підозру або змінити раніше повідомлену підозру має право виключно прокурор ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012).

Отже, повідомлення про нову підозру або зміну раніше повідомленої підозри можливе лише стосовно особи, яка в порядку, визначеному КПК України, набула статусу підозрюваного в кримінальному провадженні.

Приписи ч. 1 ст. 42 КПК України не встановлюють, що підозрюваним є особа, якій повідомлено нову підозру або про зміну раніше повідомленої підозри без належного вручення первинного повідомлення про підозру.

У разі якщо первинне повідомлення про підозру та повідомлення про нову підозру або зміну раніше повідомленої підозри не вручені особі в порядку, передбаченому КПК України, особа не є підозрюваним.

З огляду на висновки, зазначені вище, особа, якій не вручено первинне письмове повідомлення про підозру, навіть за належного вручення письмового повідомлення про нову підозру або зміну раніше повідомленої підозри, не є підозрюваним.

Слід акцентувати на специфіці повідомлення про підозру окремій категорії осіб, визначених у главі 37 КПК України (ст. 480–483).

Законодавець у ст. 480 КПК України визначає перелік осіб, щодо яких передбачено особливий порядок кримінального провадження, що є виявом диференціації кримінальної процесуальної форми шляхом встановлення особливого порядку проведення слідчих (розшукових) і процесуальних дій стосовно осіб, які мають особливий публічний правовий статус у суспільстві.

Згідно зі ст. 480 КПК України (з подальшими змінами та доповненнями, в редакції Закону від 2 жовтня 2019 року № 140-IX), особливий порядок кримінального провадження застосовують щодо народного депутата України; судді, судді Конституційного Суду України, судді Вищого антикорупційного суду, а також присяжного на час виконання ним обов'язків у суді, Голови, заступника Голови, члена Вищої ради правосуддя, Голови, заступника Голови, члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України; кандидата у Президенти України; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Голови, члена Рахункової палати;

депутата місцевої ради; адвоката; Генерального прокурора, його заступника, прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури; Директора та працівників Національного антикорупційного бюро України; Голови Національного агентства з питань запобігання корупції, його заступника ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012).

У ч. 1 ст. 481 КПК України (з подальшими змінами та доповненнями, в редакції Закону від 4 жовтня 2019 року № 187-IX) встановлено порядок повідомлення про підозру зазначеним вище особам, у якій фактично диференційовано осіб за суб'єктами, що мають здійснити письмове повідомлення про підозру, якими є Генеральний прокурор (виконувач обов'язків Генерального прокурора), його заступник, заступник Генерального прокурора – керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, керівник регіональної прокуратури в межах його повноважень ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012).

Додаткові особливості порядку притягнення до кримінальної відповідальності народного депутата України визначено в ст. 482² КПК України, якою КПК України доповнено на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою приведення у відповідність із Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України щодо недоторканності народних депутатів України» від 18 грудня 2019 року № 388-IX. Відповідно до абз. 6 і 7 ч. 2 ст. 482² КПК України, орган або посадові особи, які повідомили народному депутату України про підозру, зобов'язані негайно, проте не пізніше ніж за 24 год з моменту вчинення таких дій повідомити про це Голову Верховної Ради України, а в разі повідомлення про підозру Голові Верховної Ради України – першого заступника Голови Верховної Ради України ("Zakon Ukrainy", 2019, No. 388-IX).

Донедавна серед науковців та практиків тривали дискусії щодо порядку здійснення повідомлення про підозру цій категорії осіб. Наукові позиції з цього питання, як і судова практика, не є однозначними.

Деякі вчені термін «здійснення повідомлення про підозру» досліджують крізь призму системного аналізу норм КПК України як сукупність процесуальних дій слідчого та/або прокурора, зміст яких полягає в установленні юридичних і фактичних підстав для повідомлення про підозру (ст. 276 КПК України), складенні письмового процесуального документа (повідомлення про підозру) (ст. 277 КПК України) і його врученні особі (ст. 278 КПК України), а також дій щодо встановлення точного місцеперебування особи й самої особи, якій має бути вручено повідомлення про підозру, роз'ясненні прав підозрюваному, а на його прохання – детальному роз'ясненні кожного із

зазначених прав, що є невід'ємним обов'язковим етапом процедури повідомлення про підозру (ч. 2, 3 ст. 276 КПК України). Тобто виконання комплексу зазначених вище процесуальних дій належить до виключних повноважень прокурорів, передбачених у ч. 1 ст. 481 КПК України.

Інші науковці обстоюють думку, згідно з якою підписання письмового повідомлення про підозру визначеним прокурором і фактичне його вручення іншим прокурором або слідчим на підставі доручення не суперечить вимогам чинного законодавства (Atamanov, 2019, p. 74-75).

Своєрідним завершенням наукової дискусії щодо належної реалізації аналізованих норм стала постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 грудня 2019 року у справі № 536/2475/14-к (провадження №13-34кс19), якою сформована правова позиція щодо вручення повідомлення про підозру судді. Спеціальний порядок здійснення кримінального провадження щодо судді є однією з гарантій захисту суддів від протиправного впливу та втручання будь-яких суб'єктів у їхню професійну діяльність зі здійснення правосуддя в державі. Ця гарантія має на меті також захищати суддів від дій, спрямованих на безпідставну дискредитацію судової влади в суспільстві загалом. Велика Палата Верховного Суду вважає, що вручення процесуального документа (повідомлення про підозру), а також повідомлення й роз'яснення (за необхідності) прав підозрюваному є кінцевим етапом, яким завершується процедура здійснення повідомлення про підозру судді. Однак власне вручення тексту повідомлення про підозру судді іншим суб'єктом за умови, що його було прийнято, перевірено, складено та підписано уповноваженим на це ст. 481 КПК України суб'єктом, не порушує гарантії суддівської незалежності. Подальше вручення такого документа не дає підстав вважати, що суб'єкт його вручення впливає на реалізацію цієї гарантії. Факт особистої передачі повідомлення про підозру не забезпечує додаткового захисту ні судді, ні іншим особам, щодо яких визначено спеціальний порядок здійснення повідомлення про підозру. Отже, Велика Палата Верховного Суду вважає, що вручення повідомлення про підозру судді іншою уповноваженою особою за умови, що рішення було прийняте та підписане визначеним на це ст. 481 КПК України суб'єктом, не порушує гарантії суддівської незалежності. Уповноваження іншої особи на вручення повідомлення про підозру судді, рішення про здійснення якого прийнято належним суб'єктом, на завершальному етапі здійснення такого повідомлення не призводить до порушення цієї гарантії, передбаченої в ст. 481 КПК України та ст. 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Водночас Велика Палата Верховного

Суду зауважує, що відповідне доручення Генеральний прокурор або його заступник могли надати лише тій уповноваженій особі, яка здійснювала досудове розслідування або входила до групи, призначеної для здійснення цього кримінального провадження, відповідно до ст. 37 КПК України ("Postanova Velykoi Palaty", 2019).

Крім цього, 17 жовтня 2019 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих положень кримінального процесуального законодавства» від 4 жовтня 2019 року № 187-IX, який ст. 481 КПК України доповнив ч. 2 такого змісту: «Генеральний прокурор (виконувач обов'язків Генерального прокурора), його заступник, керівник регіональної прокуратури може доручити іншим прокурорам здійснити письмове повідомлення про підозру особам, визначеним частиною 1 цієї статті, у порядку, передбаченому 1 і 2 частинами статті 278 цього Кодексу» ("Zakon Ukrainy", 2019, No. 187-IX).

Надзвичайно важливими є такі зміни до законодавства, оскільки невизначеність цього питання мала суттєві негативні наслідки. Вважаємо, що, наприклад, Генеральний прокурор не повинен їхати до адвоката, судді, депутата тощо й особисто вручати письмове повідомлення про підозру. Суть цих гарантій полягає в тому, що повідомлення особі про підозру, стосовно якої здійснюють особливий порядок кримінального провадження у вигляді письмового процесуального документа, акта (рішення), має приймати й підписувати прокурор, який посідає за статусом позицію не нижче, ніж визначено в ч. 1 ст. 481 КПК України.

Також слід зазначити про суб'єктивний склад осіб, які мають право складати і вручати особі в передбачений законом спосіб письмове повідомлення про підозру.

Відповідно до ч. 1 ст. 278 КПК України, такими особами є слідчий або прокурор, що кореспондується з відповідними положеннями ст. 36, 40 КПК України. Згідно з п. 11 ч. 2 ст. 36 КПК України, повідомлення особі про підозру належить до компетенції прокурора, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням. А згідно з положенням п. 6 ч. 2 ст. 40 КПК України, слідчий уповноважений повідомляти особі про підозру, проте за погодженням із прокурором ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012).

Особі, яка не входить до окремої категорії, вручення повідомлення про підозру може здійснювати інший прокурор або слідчий, якому доручено здійснити таку процесуальну дію, відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України (Shcherbak, 2019, p. 103).

До окремої категорії суб'єктів, які мають право скласти і вручити особі письмове повідомлення про підозру, входять прокурори, визначені в ст. 481 КПК України, якими є: Генеральний прокурор (виконувач обов'язків Генерального прокурора), його заступник, заступник Генерального прокурора – керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, керівник регіональної прокуратури в межах його повноважень ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012).

Отже, Закон чітко не передбачає вручення письмового повідомлення про підозру виключно тим, хто його склав. Однак, безперечно, вручити письмове повідомлення про підозру має лише уповноважений процесуальним законом або оформлений у процесуальний спосіб дорученням суб'єкт.

Повідомлення про підозру, згідно з процедурою, послідовність якої закріплена в процесуальному законі, є гарантією забезпечення права особи бути негайно й детально поінформованою зрозумілою для неї мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти неї, як елемента верховенства права. Причому саме вручення письмового повідомлення про підозру як невід'ємної складової здійснення повідомлення особі про підозру має на меті забезпечити його виконання.

Зокрема, О. В. Фараон обстоює думку, згідно з якою вручення повідомлення про підозру має такі етапи: 1) підготовчий: 1.1) встановлення місцеперебування особи, якій має бути вручено повідомлення про підозру, та її виклик до слідчого, прокурора; 1.2) повідомлення про місце, дату і час вручення повідомлення про підозру інших учасників кримінального провадження, зокрема захисника у випадках, передбачених законом; перекладача, якщо особа не володіє мовою, якою проводиться кримінальне провадження; законного представника в разі вручення письмового повідомлення про підозру неповнолітньому після досягнення ним віку кримінальної відповідальності; 2) основний: 2.1) усне оголошення особі повідомлення про підозру в учиненні конкретного кримінального правопорушення, роз'яснення сутності підозри; 2.2) повідомлення особі про її процесуальні права й обов'язки, передбачені ст. 42 КПК України, роз'яснення їхньої сутності; 3) прикінцевий: 3.1) фіксація в письмовому повідомленні про підозру підпису слідчого, прокурора, який здійснив повідомлення, відомостей про місце, дату, час його вручення, підпису особи, яка отримує повідомлення; 3.2) фактична передача пам'ятки про права та обов'язки; 3.3) фактична передача письмового повідомлення про підозру особі. (Faraon, 2016, p. 156).

Вважаємо, що процес притягнення особи до кримінальної відповідальності на практиці обов'язково містить такий захід, як посвідчення

особи, якій має бути вручено письмове повідомлення про підозру шляхом перевірки документів (паспорта, посвідчення тощо). Лише після виконання цієї дії, зокрема оголосити особі письмове повідомлення про підозру та роз'яснити її сутність.

Аналізуючи роз'яснення суті повідомленої підозри, слідчий, прокурор мають у доступній для підозрюваного формі та зрозумілою для нього мовою висвітлити юридичну та іншу спеціальну термінологію, застосовано в тексті, ознайомити його з диспозицією відповідної статті КК України (Faraon, 2014, p. 116) або закону про кримінальну відповідальність, а також відповісти на інші питання, які можуть виникнути в особи.

Після роз'яснення суті письмового повідомлення про підозру слідчий або прокурор мають вручити підозрюваному пам'ятку про його процесуальні права та обов'язки, одночасно роз'яснивши їх. Отримання пам'ятки слід засвідчувати відповідною розпискою.

Наступним, завершальним етапом порядку повідомлення особи про підозру, є такий захід, як безпосереднє вручення (передання з рук у руки) слідчим, прокурором письмового повідомлення про підозру особі, яку підозрюють. На підтвердження цього в письмове повідомлення про підозру вносять підписи слідчого, прокурора, який здійснив повідомлення, місце, дата, час його вручення та підпис особи, яка отримує письмове повідомлення про підозру.

Зазначення цих даних у письмовому повідомленні про підозру є надто важливим, оскільки так підтверджується не тільки власне факт процедури повідомлення про підозру, а й факт роз'яснення суті підозри та факт вручення письмового повідомлення про підозру.

На нашу думку, цілком правильною є позиція О. В. Фараон і В. А. Шкелебей, які стверджують, що забезпечення права на захист під час повідомлення особи про підозру має враховувати: 1) належне забезпечення права підозрюваного мати захисника або відмовитись від нього у формі, встановленій кримінальним процесуальним законом; 2) можливість залучення захисника до проведення окремої процесуальної дії (повідомлення особі про підозру); 3) обов'язкову участь захисника в кримінальному провадженні у випадках, визначених КПК України, незалежно від волі підозрюваного; 4) добросовісність виконання захисником своїх професійних обов'язків; 5) створення стороною обвинувачення умов для реалізації підозрюваним права на самозахист поряд із професійним захистом зі сторони адвоката; 6) недопущення обмеження права на захист (Shkelebei, 2017, p. 112).

З огляду на окреслене вище, «вручення повідомлення про підозру» охоплює низку

процесуальних дій, які поступово мають бути виконані слідчим або прокурором, зокрема:

1) виконання слідчих (розшукових) дій та будь-яких інших процесуальних дій, спрямованих на встановлення місцеперебування особи, якій має бути вручено письмове повідомлення про підозру;

2) виклик особи до слідчого, прокурора, відповідно до вимог ст. 133, 135–143 КПК України, для виконання такої процесуальної дії, як вручення письмового повідомлення про підозру;

3) повідомлення про місце, дату і час вручення письмового повідомлення про підозру інших учасників кримінального провадження, зокрема захисника у випадках, передбачених законом; перекладача, якщо особа не володіє мовою, якою проводять кримінальне провадження; законного представника, у разі вручення письмового повідомлення про підозру неповнолітньому після досягнення ним віку кримінальної відповідальності;

4) установлення (посвідчення) особи, якій має бути вручено письмове повідомлення про підозру за допомогою перевірки документів (паспорта, посвідчення тощо);

5) усне оголошення особі повідомлення про підозру в учиненні конкретного кримінального правопорушення, роз'яснення суті підозри, відібрання в особи розписки про виконання зазначених процесуальних дій слідчим або прокурором;

6) повідомлення особі про її процесуальні права та обов'язки в статусі підозрюваного, передбачені ст. 42 КПК України, роз'яснення прав по суті (зокрема, на прохання підозрюваного – ст. 276 КПК України), вручення пам'ятки (ч. 8 ст. 42 КПК України), відібрання в особи відповідної розписки, а також надання можливостей щодо їх реалізації;

7) фактичне, безпосереднє вручення особі (передання з рук у руки) слідчим, прокурором письмового повідомлення про підозру;

8) фіксація в письмовому повідомленні про підозру підпису слідчого, прокурора, який здійснив повідомлення, відомостей про місце, дату, час його вручення, підпису особи, яка отримує письмове повідомлення про підозру;

9) невідкладне внесення слідчим, прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань відповідних відомостей про виконану процесуальну дію – вручення письмового повідомлення про підозру.

Водночас існує категорія осіб, щодо яких процесуальна форма повідомлення їм про підозру має певну специфіку, тобто запроваджуються додаткові, порівняно з главою 22 КПК України, гарантії, які надає держава.

Таким чином, проведений аналіз процедури вручення письмового повідомлення про підозру як невід'ємної складової здійснення повідомлення особі про підозру дає змогу визнати, що відсутність однозначного та однакового розуміння учасниками кримінального провадження процесуальних процедур призводить до порушення принципу верховенства права, а також зумовлює потребу подальшого нормотворчого процесу в цій галузі права.

Наукова новизна

У статті висвітлено деякі проблемні питання, пов'язані з процесуальною діяльністю сторони обвинувачення під час вручення письмового повідомлення про підозру як невід'ємної складової здійснення повідомлення особі про підозру. Складнощі в цих випадках спричиненні тим, що законодавець не цілком дотримався принципу правової (юридичної) визначеності в частині такої загальноправової категорії, як «якість і точність закону», що має надзвичайне значення у формуванні та функціонуванні системи права демократичної держави. Європейський суд у своїх рішеннях неодноразово доходив висновку, що принцип правової визначеності є одним із фундаментальних аспектів верховенства права. За таких обставин практичне застосування окреслених норм є неоднотонним, часто хибним стосовно дотримання засад кримінального провадження. Усунення досліджених недоліків можливе лише шляхом внесення відповідних змін до КПК України. На підставі результатів здійсненого аналізу запропоновано власний умовний поділ етапів процесуальної діяльності сторони обвинувачення під час виконання вручення повідомлення про підозру.

Висновки

1. Вручення повідомлення про підозру передбачає низку процесуальних дій, що послідовно мають бути виконані слідчим або прокурором, які умовно поділено на дев'ять етапів. Водночас існує категорія осіб, щодо яких процесуальна форма їх повідомлення про підозру має певну специфіку, тобто запроваджуються додаткові, порівняно з главою 22 КПК України, гарантії, які надає держава.

2. Належним підтвердженням отримання особою письмового повідомлення про підозру або ознайомлення з його змістом іншим шляхом можна вважати лише: 1) розпис особи безпосередньо в письмовому повідомленні про підозру в день його складення; 2) розпис особи щодо отримання письмового повідомлення про підозру, зокрема на поштовому повідомленні; 3) відеозапис вручення особі письмового повідомлення про підозру; 4) будь-яке твердження факту вручення особі

письмового повідомлення про підозру або ознайомлення з його змістом; 5) надіслання письмового повідомлення про підозру на електронну пошту особи у випадку, передбаченому ч. 2 ст. 136 КПК України.

3. Особа, якій не вручено первинне письмове повідомлення про підозру, навіть за належного вручення письмового повідомлення про нову підозру або зміну раніше повідомленої підозри, не є підозрюваним.

4. Законом чітко не передбачене вручення письмового повідомлення про підозру виключно тим, хто його склав. Однак вручати письмове повідомлення про підозру має лише уповноважений процесуальним законом або оформленим у процесуальний спосіб дорученням суб'єкт.

Сподіваємося, що здійснене дослідження приверне увагу законодавця та практичних працівників і сприятиме підвищенню ефективності їхньої діяльності.

REFERENCES

- Akademichnyi tlumachnyi slovnyk ukraïnskoi movy (1970-1980) [Academic Interpretative Dictionary of the Ukrainian Language (1970-1980)]*. (1970). Vol. 1. Retrieved from <http://sum.in.ua/s/vruchennja> [in Ukrainian].
- Alenin, Yu.P., & Hloviuk, I.V. (2014). Povidomlennia pro pidozru: zahalna kharakterystyka ta problemy udoskonalennia [Suspicious message: general characteristics and improvement issues]. *Visnyk Pivdennoho rehionalnoho tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy, Bulletin of the Southern Regional Center of the National Academy of Law Sciences of Ukraine*, 1, 161-169. Retrieved from <http://prc.com.ua/images/PDFnomera/1.pdf> [in Ukrainian].
- Amrutanshu, D., & Dhruv, Sh. (2016). Arrest Warrants at the International Criminal Court: Reasonable Suspicion or Reasonable Grounds to Believe? *International Criminal Law Review*, 16(1), 158-176. doi: <https://doi.org/10.1163/15718123-01601004>.
- Atamanov, O.M. (2019). Teoretychni ta praktychni aspekty protsesualnoi diialnosti storony obvynuvachennia pid chas skladannia pismovoho povidomlennia pro pidozru [Theoretical and practical aspects of the prosecution of the prosecution during the written notice of suspicion]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 4(113), 64-79. Retrieved from <https://scientbul.naiua.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/1171>. doi: <https://doi.org/10.33270/01191134.64> [in Ukrainian].
- Faraon, O.V. (2014). Vrchennia povidomlennia pro pidozru [Handing over suspicion message]. *Jurnalul juridic national: teorie si practică*, 2(6), 114-118. Retrieved from <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2014/2/22.pdf> [in Ukrainian].
- Faraon, O.V. (2016). Povidomlennia osobi pro pidozru u vchynenni kryminalnoho pravoporushennia [Report a person about a suspected criminal offense]. *Candidate's thesis*. Kyiv. Retrieved from http://elar.naiua.kiev.ua/bitstream/123456789/1442/1/faraon_dis.pdf [in Ukrainian].
- Hladun, O.Z., & Zelinskyi, O.V. (2018). Povidomlennia pro pidozru: kryminalna protsesualna dykhotomiia [Suspect message: criminal procedural dichotomy]. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy, Bulletin of the National Academy of Public Prosecutor's Office of Ukraine*, 2(54), 58-72. Retrieved from http://www.visnyknapu.gp.gov.ua/files/issues-2018/Visnyk-NAPU_2_2018.pdf [in Ukrainian].
- Hryniuk, V.O. (2017). Povidomlennia pro pidozru yak forma zdiisnennia pervynnoho obvynuvachennia [Suspect notification as a form of primary prosecution]. *Forum prava, Forum right*, 1, 20-25. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2017_1_6.pdf [in Ukrainian].
- Hurtieva, L.M. (2017). Naukovi kontseptsii pidstav pryiniattia rishennia pro povidomlennia pro pidozru [Scientific concepts of grounds for deciding on suspicion reports]. *Pravova Derzhava, Constitutional State*, 28, 102-105. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2017_28_19 [in Ukrainian].
- Hurtieva, L.M., & Lukashkina, T.V. (2016). *Teoriia dokaziv u kryminalnomu sudochynstvi [Theory of evidence in criminal proceedings]*. Odesa: Feniks. Retrieved from http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/10872/Gurt%D1%96%D1%94va%2C%20Lukashk%D1%96na_Teor%D1%96ia%20dokaz%D1%96v%20u%20krim%D1%96nal%60nomu%20sudochinstv%D1%96_OK.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].
- Kaplina, O.V. (2017). Povidomlennia pro pidozru: protystoiannia pravovykh pozytsii storin obvynuvachennia ta zakhystu [Suspicion Report: Confronting the legal positions of the prosecution and defense parties]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 12, 74-81. Retrieved from https://pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/pravo_2017_12/pravo_2017_12_s7 [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
- Nakaz Heneralnoi prokuratury Ukrainy "Pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok vedennia Yedynoho reiestru dosudovykh rozsliduvan": vid 6 kvit. 2016 r. No. 139 [Order of the Prosecutor General's Office of Ukraine "On approval of the Regulation on the procedure for maintaining the Unified Register of Pre-trial Investigations" from April 6, 2016, No. 139]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0680-16> [in Ukrainian].
- Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 11 hrud. 2019 r. (sprava No. 536/2475/14-k, provadzhennia No. 13-34ks19) [Order of the Grand Chamber of the Supreme Court of 11 December. 2019 (Case

- No. 536/2475/14-k, Proceedings No. 13-34x19)]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen", Site "The only state register of court decisions"*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86365236> [in Ukrainian].
- Posvystak, O.M. (2019). Zdiisnennia povidomlennia pro pidozru osobam, shchodo yakykh zdiisnuetsia osoblyvyi poriadok kryminalnogo provadzhennia [Reporting suspicion to persons subject to special criminal proceedings]. *Pidpriemstvo, hospodarstvo i pravo, Enterprise, economy and law*, 5, 280-285. doi: 10.32849/2663-5313/2019.5.52 [in Ukrainian].
- Pradhananga, R.B., & Kunshang, L. (2018). An Analytical Study of Culpable Homicide (Kartabya Jyan) under the Muluki Criminal (Code) Act, 2074 BS. *Prosecution journal*, 4, 1-61. Retrieved from https://ag.gov.np/storage/postFile/Prosecution%20Journal,%20Vol%204_1544166889.pdf.
- Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny "Sprava "Nechyporuk i Yonkalo proty Ukrainy" (zaiava No. 42310/04): vid 21 kvit. 2011 r. [Decision of the European Court of Human Rights "Case "Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine" (application No. 42310/04) from April 21, 2011]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683 [in Ukrainian].
- Shcherbak, I.A. (2019). Povidomlennia pro pidozru: aktualni pytannia [Suspicious message: current issues]. *Pravove zabezpechennia intehtatsii Ukrainy v yevropeyskyi politychnyi, ekonomichnyi, bezpekovi, intelektualnyi prostir, Legal support for Ukraine's integration into the European political, economic, security, intellectual space: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*. O.H. Turchenko (Eds.). (p. 435). Vinnytsia: Don. nats. un-t im. V. Stusa. Retrieved from <http://jlsouk.donnu.edu.ua/article/view/6860/6892> [in Ukrainian].
- Shcherbak, I.A. (2019). Problemni aspekty protsedury povidomlennia pro pidozru v konteksti realizatsii pryntsyphu verkhovenstva prava [Problematic aspects of the procedure for reporting suspicion in the context of the implementation of the rule of law]. *Pravnychi chasopys Donetskoho universytetu, Law Journal of Donetsk University*, 1(37), 100-108. Retrieved from <http://jpch.donnu.edu.ua/article/view/7441/7454>. doi: 10.31558/2518-7953.2019.1.12 [in Ukrainian].
- Shkelebei, V.A. (2017). Sposoby ta poriadok vruchennia pysmovoho povidomlennia pro pidozru [Methods and procedure for serving written notice of suspicion]. *Visnyk kryminalnogo sudochynstva, Bulletin of criminal proceedings*, 4, 110-114. Retrieved from http://vkslaw.knu.ua/images/verstka/4_2017_Shkelebey.pdf [in Ukrainian].
- Tatarov, O.Yu. (2014). Problemy povidomlennia pro pidozru ta shliakhy yikh vyrishennia [Problems with reporting suspicion and how to resolve them]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy, Scientific journal of the National Academy of Public Prosecutor of Ukraine*, 4, 179-186. Retrieved from <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/4-2015/tatarov.pdf> [in Ukrainian].
- Tatarov, O.Yu., & Mirkovets, D.M. (2015). Povidomlennia pro pidozru: problemy kryminalnoi protsesualnoi rehlamentatsii [Suspect Reporting: Problems of Criminal Procedural Regulation]. *Mytna sprava, Customs business*, 1(97), vol. 2, kn. 2, 265-271. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2015_1%282.2%29_21 [in Ukrainian].
- Tyshchenko, O.I., & Hovorun, D.M. (2016). Okremi pytannia protsesualnogo poriadku povidomlennia pro pidozru v konteksti realizatsii zasady publichnosti [Separate issues of procedural procedure for the notification of suspicion in the context of the implementation of the principle of publicity]. *Pidpriemstvo, hospodarstvo i pravo, Enterprise, economy and law*, 9, 149-153. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2016_9_29 [in Ukrainian].
- Ukhvala Apeliatsiinoi palaty Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 5 lystop. 2019 r. (sprava No. 760/23523/19, provadzhennia No. 11-ss/991/123/19) [Decision of the Supreme Court of Appeal of the Anti-Corruption Court from November 5, 2019 (Case No. 760/23523/19, Proceeding No. 11-ss/991/123/19)]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen", Site "The only state register of court decisions"*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85478939> [in Ukrainian].
- Ukhvala Apeliatsiinoi palaty Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 19 liut. 2020 r. (sprava No. 991/991/20, provadzhennia No. 11-ss/991/138/20) [Decision of the Supreme Court of Appeal of the Anti-Corruption Court from February 19, 2020 (Case No. 991/991/20, Proceeding No. 11ss/991/138/20)]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen", Site "The only state register of court decisions"*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87730908> [in Ukrainian].
- Ukhvala slidchoho suddi Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 16 sich. 2020 r. (sprava No. 991/88/20, provadzhennia No. 1-ks/991/89/20) [Order of the investigating judge of the Supreme Anti-Corruption Court from January 16, 2020 (Case No. 991/88/20, Proceeding No. 1-ks/991/89/20)]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen", Site "The only state register of court decisions"*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87112424> [in Ukrainian].
- Ukhvala slidchoho suddi Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 18 berez. 2020 r. (sprava No. 757/59360/19-k, provadzhennia No. 1-ks/991/1372/20) [Order of the investigating judge of the Supreme Anti-Corruption Court from March 18, 2020 (Case No. 757/59360/19-k, Proceeding No. 1-ks/991/1372/20)]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen", Site "The only state register of court decisions"*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88319946> [in Ukrainian].
- Ukhvala slidchoho suddi Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 22 zhovt. 2019 r. (sprava No. 760/25064/19, provadzhennia No. 1-ks/991/1247/19) [Order of the investigating judge of the Supreme Anticorruption Court from October 22, 2019 (Case No. 760/25064/19, Proceeding No. 1ks/991/1247/19)]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen", Site "The only state register of court decisions"*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85157866> [in Ukrainian].
- Ukhvala slidchoho suddi Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 25 liut. 2020 r. (sprava No. 757/59323/19-k, provadzhennia No. 1-ks/991/461/20) [Order of the investigating judge of the Supreme Anti-Corruption Court from February 25, 2020 (Case No. 757/59323/19-k, Proceeding No. 1-ks/991/461/20)]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen", Site "The only state register of court decisions"*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85157866> [in Ukrainian].

- sudovoykh rishen", Site "The only state register of court decisions". Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87918129> [in Ukrainian].
- Ukhvala slidchoho suddi Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 3 kvit. 2020 r. (sprava No. 57/54626/19-k, provadzhennia No. 1-ks/991/2719/20) [Order of the investigating judge of the Supreme Anti-Corruption Court from April 3, 2020 (Case No. 57/54626/19-k, Proceeding No. 1-ks/991/2719/20)]. Sait "Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovoykh rishen", Site "The only state register of court decisions". Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88690931> [in Ukrainian].
- Ukhvala slidchoho suddi Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 30 sich. 2020 r. (sprava No. 991/621/20, provadzhennia No. 1-ks/991/634/20) [Order of the investigating judge of the Supreme Anti-Corruption Court from January 30, 2020 (Case No. 991/621/20, Proceeding No. 1-ks/991/634/20)]. Sait "Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovoykh rishen", Site "The only state register of court decisions". Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87452226> [in Ukrainian].
- Yednak, V., Vitiuk, D., Krut, K., & Grokholskyi, V. (2020). Ensuring the Rights of the Person When Notifying of Suspicion or Detention Suspicion of Committing a Criminal Offense. *Amazonia Investiga*, 9(25), 423-428. Retrieved from <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1089/999>.
- Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia po derzhavi za sichen-hruden 2019 r. [The only report on criminal offenses by state for January-December 2019]. Sait "Heneralna prokuratura Ukrainy", Site "Prosecutor General's Office of Ukraine". Retrieved from https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113897&libid=100820&c=edit&_c=fo [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy z metoiu pryvedennia u vidpovidnist iz Zakonom Ukrainy "Pro vnesennia zmin do statii 80 Konstytutsii Ukrainy shchodo nedotorkannosti narodnykh deputativ Ukrainy": vid 18 hrud. 2019 r. No. 388-IX [Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine with the Purpose of Alignment with the Law of Ukraine "On Amendments to Article 80 of the Constitution of Ukraine on the Immunity of People's Deputies of Ukraine" from December 18, 2019, No. 388-IX]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/388-20> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia okremykh polozhen kryminalnoho protsesualnoho zakonodavstva": vid 4 zhovt. 2019 r. No. 187-IX [Law of Ukraine "On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine on Improvement of Certain Provisions of Criminal Procedure Legislation" from October 4, 2019, No. 187-IX]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187-IX> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Академічний тлумачний словник української мови (1970–1980): в 11 т. 1970. Т. 1. С. 762. URL: <http://sum.in.ua/s/vruchennja>.
- Аленін Ю. П., Гловук І. В. Повідомлення про підозру: загальна характеристика та проблеми удосконалення. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 161–169. URL: <http://prc.com.ua/images/PDF/numera/1.pdf>.
- Amrutanshu D., Dhruv Sh. Arrest Warrants at the International Criminal Court: Reasonable Suspicion or Reasonable Grounds to Believe? *International Criminal Law Review*. 2016. Vol. 16. Issue. 1. P. 158–176. doi: <https://doi.org/10.1163/15718123-01601004>.
- Атаманов О. М. Теоретичні та практичні аспекти процесуальної діяльності сторони обвинувачення під час складання письмового повідомлення про підозру. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 4 (113). С. 64–79. URL: <https://scientbul.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/1171>. doi: <https://doi.org/10.33270/01191134.64>.
- Фараон О. В. Вручення повідомлення про підозру. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2014. № 2 (6). С. 114–118. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2014/2/22.pdf>.
- Фараон О. В. Повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2016. 248 с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/1442/1/faraon_dis.pdf.
- Гладун О. З., Зелінський О. В. Повідомлення про підозру: кримінальна процесуальна дихотомія. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2018. № 2 (54). С. 58–72. URL: http://www.visnyknpu.gp.gov.ua/files/issues-2018/Visnyk-NAPU_2_2018.pdf.
- Гринюк В. О. Повідомлення про підозру як форма здійснення первинного обвинувачення. *Форум права*. 2017. № 1. С. 20–25. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2017_1_6.pdf.
- Гуртієва Л. М. Наукові концепції підстав прийняття рішення про повідомлення про підозру. *Правова Держава*. 2017. № 28. С. 102–105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2017_28_19.
- Гуртієва Л. М., Лукашкіна Т. В. Теорія доказів у кримінальному судочинстві: навч.-метод. посіб. Одеса: Фенікс, 2016. 80 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/10872/Gurt%D1%96%D1%94va%2C%20Lukashk%D1%96na_Teor%D1%96ia%20dokaz%D1%96v%20u%20krim%D1%96nal%60nomu%20sudoc hinstv%D1%96_OK.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Капліна О. В. Повідомлення про підозру: протистояння правових позицій сторін обвинувачення та захисту. *Право України*. 2017. № 12. С. 74–81. URL: https://pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/pravo_2017_12/pravo_2017_12_s7.
- Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
- Про затвердження Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань: наказ Генеральної прокуратури України від 6 квіт. 2016 р. № 139. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0680-16>.

- Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 груд. 2019 р. (справа № 536/2475/14-к, провадження № 13-34к/19). *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86365236>.
- Посвистак О. М. Здійснення повідомлення про підозру особам, щодо яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 5. С. 280–285. doi: 10.32849/2663-5313/2019.5.52.
- Pradhananga R. B., Kunshang L. An Analytical Study of Culpable Homicide (Kartabya Jyan) under the Muluki Criminal (Code) Act, 2074 BS. *Prosecution journal*. 2018. Vol. 4. P. 1–61. URL: https://ag.gov.np/storage/postFile/Prosecution%20Journal,%20Vol%204_1544166889.pdf.
- Справа «Нечипорук і Йонкало проти України» (заява № 42310/04) : рішення Європейського суду з прав людини від 21 квіт. 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683.
- Щербак І. А. Повідомлення про підозру: актуальні питання. *Правове забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, безпековий, інтелектуальний простір* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 23 квіт. 2019 р.) / за заг. ред. О. Г. Турченко. Віниця : Дон. нац. ун-т ім. В. Стуса, 2019. 435 с. URL: <http://jlsouk.donnu.edu.ua/article/view/6860/6892>.
- Щербак І. А. Проблемні аспекти процедури повідомлення про підозру в контексті реалізації принципу верховенства права. *Правничий часопис Донецького університету*. 2019. № 1 (37). С. 100–108. URL: <http://jpch.donnu.edu.ua/article/view/7441/7454>. doi: 10.31558/2518-7953.2019.1.12.
- Шкелебей В. А. Способи та порядок вручення письмового повідомлення про підозру. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 4. С. 110–114. URL: http://vkslaw.knu.ua/images/verstka/4_2017_Shkelebeey.pdf.
- Татаров О. Ю. Проблеми повідомлення про підозру та шляхи їх вирішення. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 4. С. 179–186. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/4-2015/tatarov.pdf>.
- Татаров О. Ю., Мірковець Д. М. Повідомлення про підозру: проблеми кримінальної процесуальної регламентації. *Митна справа*. 2015. № 1 (97). Ч. 2. Кн. 2. С. 265–271. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2015_1%282.2%29_21.
- Тищенко О. І., Говорун Д. М. Окремі питання процесуального порядку повідомлення про підозру в контексті реалізації засади публічності. *Підприємство, господарство і право*. 2016. № 9. С. 149–153. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2016_9_29.
- Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 5 листоп. 2019 р. (справа № 760/23523/19, провадження № 11-сс/991/123/19). *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85478939>.
- Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 19 лют. 2020 р. (справа № 991/991/20, провадження № 11-сс/991/138/20). *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87730908>.
- Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 16 січ. 2020 р. (справа № 991/88/20, провадження № 1-кц/991/89/20). *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87112424>.
- Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 18 берез. 2020 р. (справа № 757/59360/19-к, провадження № 1-кц/991/1372/20). *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88319946>.
- Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 22 жовт. 2019 р. (справа № 760/25064/19, провадження № 1-кц/991/1247/19). *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85157866>.
- Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 25 лют. 2020 р. (справа № 757/59323/19-к, провадження № 1-кц/991/461/20). *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87918129>.
- Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 3 квіт. 2020 р. (справа № 757/54626/19-к, провадження № 1-кц/991/2719/20). *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88690931>.
- Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 30 січ. 2020 р. (справа № 991/621/20, провадження № 1-кц/991/634/20). *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87452226>.
- Yednak V., Vitiuk D., Krut K., Grokholskyi V. Ensuring the Rights of the Person When Notifying of Suspicion or Detention on Suspicion of Committing a Criminal Offense. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9 (25). P. 423–428. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1089/999>.
- Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень–грудень 2019 р. *Генеральна прокуратура України* : [сайт]. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113897&libid=100820&c=edit&c=fo.
- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою приведення у відповідність із Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України щодо недоторканності народних депутатів України» : Закон України від 18 груд. 2019 р. № 388-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/388-20>.
- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих положень кримінального процесуального законодавства : Закон України від 4 жовт. 2019 р. № 187-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187-IX>.

Стаття надійшла до редколегії 27.02.2020

Atamanov O. – Postgraduate Student of the Department of Pre-Trial Investigation of the Educational and Scientific Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7637-6392>

Delivery of a Written Notice of Suspicion as an Integral Part of Attracting a Person to Criminal Liability

The **purpose** of the article is to analyse the criminal procedure legislation of Ukraine with regard to the concept of servicing a written notice of suspicion as an integral part of notifying a person of suspicion in order to define current theoretical and practical problems of the legislation, as well as to propose the ways to solve them. **Methodology.** In view of the said aim, specificity of the object and subject of the research, the methodological tool has been chosen. During the research, a system of methods of scientific cognition has been applied: the formal logic (abstraction, analogy, deduction, induction, synthesis) – to study the content of the matter under consideration; the systematic analysis – to outline directions of improvement of criminal procedure legislation of Ukraine; the theoretical approach – in the process of study of scientific, educational and methodological literature. The **scientific novelty** consists in the systematic analysis of the criminal procedure legislation of Ukraine, as well as determination of theoretical and practical problems, which, if not solved, may lead to non-compliance of the procedural activity of the prosecution when serving a written notice of suspicion, as an integral part of notifying a person of suspicion, with the objectives of criminal proceeding and the warranties set out by the international treaties. Based on the results of the research, the following **conclusions** have been drawn: 1) «service of a notice of suspicion» includes a number of procedural actions that have to be consistently performed by an investigator or prosecutor and which are conveniently divided into certain stages. However, there is a separate category of persons, for whom the procedural form of their notification of suspicion has certain particularities, i.e. additional (if to compare with Chapter 22 of the Criminal Procedure Code of Ukraine) warranties provided for by the state shall be introduced; 2) acknowledgment of receipt by a person of a written notice of suspicion or familiarization with its content in another way may be considered proper provided that: a) there is a person's signature on a written notice of suspicion, put on the day of notice drafting; b) there is a person's signature certifying receipt of a written notice of suspicion, including on a postal notification; c) there is a video recording confirming service of a written notice of suspicion to a person; d) there is any other information confirming that the person has been notified in writing of suspicion or familiarized with its content; e) a written notice of suspicion was sent to a person's e-mail in the case provided for by Part 2 of Article 136 of the CPC of Ukraine; 3) the person who has not been served with the initial written notice of suspicion, irrespective of duly servicing of the written notice of the new suspicion or change of the previously notified suspicion, shall not be deemed a suspect; 4) the law does not explicitly stipulate that a written notice of suspicion must be served exclusively by the persons who drafted it, however, the notice shall be served only by the person authorized by the procedural law or by an entity appointed by procedural means.

Keywords: suspicion; notice; notice of suspicion; suspect; written notice of suspicion; service of a written notice of suspicion.

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

УДК 343.14:351.745.7:343.974

doi: <https://doi.org/10.33270/04201901.49>

Грібов М. Л. — доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2437-5598>;

Венедіктов А. А. — кандидат юридичних наук, адвокат Полтавської обласної ради адвокатів, м. Кременчук
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4476-5502>;

Никипорець С. М. — викладач кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4604-6026>

Допустимість доказів, одержаних у процесі візуального спостереження

Мета дослідження полягає у визначенні шляхів мінімізації процесуальних порушень, що призводять до неможливості використання в кримінальному процесуальному доказуванні фактичних даних, одержаних шляхом проведення візуального спостереження, як таких, що мають ознаки недопустимості доказів. **Методологія.** Методологічний інструментарій обрано відповідно до поставленої мети, специфіки об'єкта та предмета дослідження. Його основу становить загальний діалектичний метод наукового пізнання реальних явищ, а також їхніх зв'язків із практичною діяльністю оперативних підрозділів й органів досудового розслідування. Спеціальними методами дослідження, використаними в статті, є: метод системного аналізу, порівняльно-правовий, моделювання. Для досягнення мети дослідження та оцінювання його результатів було проведено інтерв'ювання та анкетування 200 оперативних працівників, 200 слідчих і 200 адвокатів (у Вінницькій, Київській, Полтавській, Херсонській областях та в м. Києві). Теоретичний базис дослідження становлять останні наукові праці за обраним напрямом досліджень. **Наукова новизна** публікації полягає в розвитку теоретичних положень щодо визначення: головних ознак недопустимості доказів, одержаних шляхом візуального спостереження за особою, речю або місцем; найбільш грубих і типових порушень процесуального порядку проведення такого спостереження, що дають підстави визнати одержані докази недопустимими. **Висновки.** Порушення представниками сторони обвинувачення вимог законодавця щодо процесуального порядку проведення візуального спостереження за особою, речю або місцем, які призводять до недопустимості одержаних доказів, спричинені як суб'єктивними, так й об'єктивними факторами. Суб'єктивні чинники пов'язані з нерозумінням або ж свідомим ігноруванням змісту окремих норм Кримінального процесуального кодексу України прокурорами, слідчими, працівниками оперативних підрозділів (а також розробниками підзаконних нормативно-правових актів). Об'єктивні фактори спричинені недосконалістю окремих норм кримінального процесуального закону, які призводять до неможливості притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що вчинили кримінальне правопорушення. Окреслено шляхи розв'язання досліджуваної проблеми.

Ключові слова: кримінальний процес; доказування; допустимі докази; недопустимі докази; негласні дії; слідчі дії; візуальне спостереження; оперативні підрозділи.

Вступ

Негласні слідчі (розшукові) дії (НСРД) є важливим та ефективним засобом розслідування злочинів. За результатами проведеного М. А. Погорецьким аналізу світової та вітчизняної практики досудових розслідувань, понад 85 % тяжких і особливо тяжких злочинів, а також 100 % злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями, в умовах неочевидності розкривають і розслідують завдяки негласним засобам отримання доказової інформації (Pohoretskyi, 2016).

Зазначене актуалізує наукові дослідження, присвячені проблемам використання НСРД у протидії злочинності. Останніми роками такі дослідження проводять як вітчизняні (Tsutskiridze, Starenkyi, 2015; Pohoretskyi, 2016; Serhieieva, 2018;

Albul, 2019; Myroshnychenko, 2019; Pervii, 2019 та ін.), так й іноземні дослідники (Loftus, 2019; Kruisbergen, 2013; Loftus, Gool, & Mac Giollabhui, 2015; Christopher, 2017; Kruisbergen, 2017; Schlembach, 2018; Atkinson, 2019; Grabosky, & Gregor, 2019; Cunha et al., 2020; Bekishev, 2020).

Як корисний інструмент розслідування злочинів НСРД водночас є суттєвим обмеженням конституційних прав і свобод людей та приховує в собі загрозу зловживань з боку працівників правоохоронних органів. Саме тому законодавець достатньо жорстко регламентував процедуру їх застосування. Дотримання законодавчих вимог щодо проведення НСРД є однією з важливих умов належного виконання завдань кримінального провадження. Тільки за чіткого та неухильного дотримання положень законодавства результати

НСРД може бути визнано допустимими доказами в кримінальному провадженні.

На практиці трапляються численні випадки, коли докази, одержані стороною обвинувачення під час НСРД, не відповідають умовам допустимості. Процесуальний порядок проведення НСРД часто порушують суб'єкти ініціювання та проведення НСРД – прокурори, слідчі, працівники оперативних підрозділів. Такі порушення нерідко лишаються непоміченими суддями та навіть адвокатами, які здійснюють захист клієнта, що був об'єктом проведення НСРД. Унаслідок цього відбувається порушення прав людей та основоположних свобод. З іншого боку, коли адвокати помічають порушення процесуального порядку під час проведення НСРД, вони на законних підставах (і цілком обґрунтовано) вимагають від суду визнання одержаних доказів недопустимими. Тому зазначені докази не приймає суд, а отже, і масштабна робота, проведена прокурорами, слідчими й оперативними підрозділами, стає марною через власні порушення. Зрештою завдання кримінального провадження не виконують.

Зазначені порушення спричинені не лише волею та процесуальною поведінкою представників сторони обвинувачення, а й об'єктивними факторами (недосконалістю законодавства та підзаконних нормативно-правових актів). Така ситуація зумовлює необхідність вивчення проблеми з метою внесення пропозицій щодо її подолання. Це безпосередньо стосується як усіх НСРД загалом, так і конкретних їх видів, зокрема, спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України). Нині матеріали цієї НСРД зрідка використовують у доказуванні, а в разі вивчення судом їх часто визнають недопустимими на вимогу сторони захисту.

Мета і завдання дослідження

Мета дослідження полягає у визначенні шляхів мінімізації процесуальних порушень, що призводять до неможливості використання в кримінальному процесуальному доказуванні фактичних даних, одержаних шляхом проведення візуального спостереження, як таких, що мають ознаки недопустимості доказів. Для досягнення цієї мети було поставлено такі завдання:

– схарактеризувати зміст і форму фактичних даних, що можуть бути отримані шляхом проведення візуального спостереження за особою, річчю або місцем і використані як докази в кримінальному провадженні;

– виокремити ознаки недопустимості доказів, одержаних під час проведення візуального спостереження, і визначити типові порушення порядку проведення візуального спостереження, що дають підстави вимагати визнання одержаних доказів недопустимими;

– внести пропозиції з удосконалення процесуального порядку й організації проведення візуального спостереження за особою, річчю або місцем.

Виклад основного матеріалу

Для досягнення поставленої мети насамперед необхідно визначити, які саме фактичні дані (як за змістом, так і за формою) можуть бути одержані в процесі візуального спостереження за особою, річчю або місцем та використано як докази в кримінальному провадженні. Це потребує попереднього з'ясування сутності цієї НСРД. На жаль, законодавець не формулює її визначення. У ч. 1 ст. 269 КПК України лише зазначено, що для пошуку, фіксації та перевірки під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину відомостей про особу та її поведінку або тих, з ким ця особа контактує, або певної речі чи місця в публічно доступних місцях можуть проводити візуальне спостереження за зазначеними об'єктами або візуальне спостереження з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження.

Комплексний аналіз цієї норми, а також положень ст. 36, 40, 41 та 246 КПК України й практики їх застосування дає підстави виокремити основні сутнісні ознаки візуального спостереження.

По-перше, візуальне спостереження – це негласне (приховане) стеження за різними рухомими та стаціонарними об'єктами. По-друге, його проводять лише в публічно доступних місцях. По-третє, здійснюють лише уповноважені на це суб'єкти (слідчий, працівники оперативних підрозділів). По-четверте, попри розмежування законодавцем зазначеної НСРД на спостереження за особою, річчю або місцем, фактично об'єктами такого спостереження є лише особи. Проте в одних випадках – це встановлені (ідентифіковані) особи (ті, стосовно яких проводять власне «спостереження за особою»), а в інших – це особи невстановлені (неідентифіковані), тобто ті, яких було виявлено в процесі спостереження за річчю, місцем або за вже встановленими (ідентифікованими) особами. У цій частині фактичний зміст візуального спостереження виходить за межі юридичного.

Безумовно, до сутнісних ознак візуального спостереження за особою, річчю або місцем належить і його мета. Ця мета тотожна меті проведення всіх інших слідчих (розшукових) дій, що впливає з норм ч. 1 ст. 246 та ч. 1 ст. 223 КПК України. Відповідно до ч. 1 ст. 246 КПК України, НСРД є різновидом слідчих (розшукових) дій, а ч. 1 ст. 223 КПК України передбачає, що слідчі (розшукові) дії спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже

отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні.

Мету візуального спостереження законодавець деталізує в ч. 1 ст. 269 КПК України, зазначаючи, що його використовують для пошуку, фіксації та перевірки відомостей про особу, її поведінку або місця, з ким ця особа контактує, або певної речі чи місця. Такі відомості здебільшого не розглядають як докази в кримінальному провадженні, їх використовують в організаційно-тактичних цілях. Такі відомості збирають з порушеннями, що надалі не дозволяє визнати їх допустимими доказами. Водночас до змісту відомостей, що одержують шляхом візуального спостереження за особою, річчю або місцем, часто вносять фактичні дані про обставини, які, відповідно до ст. 91 КПК України, підлягають доказуванню в кримінальному провадженні.

Аналіз практичної діяльності органів досудового розслідування й оперативних підрозділів правоохоронних органів України та інших країн дає підстави стверджувати, що, послуговуючись візуальним спостереженням, можна, зокрема, одержати фактичні дані, які мають важливе значення для досудового розслідування. Це відомості про:

- місця зберігання, виготовлення та збуту вогнепальної зброї, вибухових, отруйних і сильнодіючих речовин, наркотичних засобів; фальшивих грошей та цінних паперів, місця переховування майна, здобутого злочинним шляхом, інших речей і документів, які є предметом або знаряддям учинення злочину;
- маршрути переміщення зазначених предметів, речовин, речей та документів;
- коло осіб, причетних до вчинення певного злочину;
- склад і структуру організованих злочинних груп та злочинних організацій;
- злочинні схеми, за якими здійснюють наркобізнес, контрабанду, відмивання «брудних» грошей тощо;
- місця перебування осіб, оголошених у розшук;
- обставини, які засвідчують, що гроші, цінності й інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок учинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, зокрема пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення.

Крім того, візуальне спостереження надає можливість виявити в діях окремих осіб і груп ознаки замаху, учинення або приготування до злочину, запобігти кримінально караним діянням або вчасно їх припинити та на законних підставах затримати причетних до них осіб у порядку ст. 208 КПК України – з подальшим одержанням доказів у кримінальному провадженні шляхом проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій. Причому до затримання (під час проведення візуального спостереження) за допомогою фотографування та відеозапису можливо зафіксувати такі елементи предмета доказування, передбачені ст. 91 КПК України, як: подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); винуватість особи в учиненні кримінального правопорушення, обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, обтяжують чи пом'якшують покарання, що виключають кримінальну відповідальність, тощо.

Використання візуального спостереження для припинення злочину на стадії готування або замаху здебільшого відбувається в межах не кримінального провадження, а оперативно-розшукової діяльності. Випадки використання візуального спостереження з цією метою в процесі досудового розслідування пов'язані з його проведенням під час контролю за вчиненням злочину в будь-якій з форм, передбачених ст. 271 КПК України, або ж із вчиненням об'єктом спостереження нового кримінального правопорушення (матеріали досудового розслідування щодо нововиявленого кримінального правопорушення надалі, у порядку, передбаченому ст. 217 КПК України, можуть бути об'єднані з матеріалами досудового розслідування, у межах якого проводили візуальне спостереження).

Факультативною ознакою змісту візуального спостереження є використання відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження, адже законодавець фактично визначає, що ця НСРД фактично має два різновиди (з використанням цих елементів та без них).

Щодо форми фактичних даних, одержаних під час візуального спостереження, як НСРД у ч. 1 ст. 269 КПК України передбачено, що за результатами спостереження складають протокол, до якого долучають отримані фотографії та/або відеозапис. Причому ч. 1 ст. 252 КПК України регламентує, що фіксація ходу та результатів НСРД повинна відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження, передбаченим КПК України. До таких правил, насамперед, належить зміст протоколу, який визначає ст. 104 КПК України, а також види додатків до нього, які регламентовано в ст. 105 КПК України.

Зміст одержаних фактичних даних має бути повно й точно відтворений як у протоколах, так і

додатках до них. Допустимим доказом може бути визнано протокол лише в сукупності з додатками (протокол без додатків або додатки без протоколу не можна розглядати як допустимий доказ). За такої умови фактичні дані, що містяться в протоколі й додатках, мають цілком збігатися. У разі відсутності такого збігу докази є недопустимими.

Зауважимо, що останній абзац ч. 2 ст. 99 КПК України передбачає, що матеріали, у яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб і груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», за умови відповідності вимогам цієї статті є документами, їх можуть використовувати в кримінальному провадженні як докази. Отже, фактичні дані, одержані під час візуального спостереження, що проводили в межах оперативно-розшукової справи, можуть бути використані для доказування в кримінальному провадженні. Водночас у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» не встановлено ні форми матеріалів візуального спостереження за особою, річчю або місцем, ні універсальної форми матеріалів оперативно-розшукових заходів загалом. Унаслідок цього на практиці в оперативних підрозділах різних правоохоронних органів використовують різні підходи до оформлення результатів візуального спостереження за особою, річчю або місцем (складають зведення, рапорти, довідки тощо). Тому в разі спроб сторони обвинувачення використати зазначені документи як докази в кримінальному провадженні сторона захисту має певні підстави виступати з клопотанням про визнання цих доказів недопустимими, такими, що отримані з порушенням вимог КПК України щодо фіксування кримінального провадження. Отже, вважаємо за необхідне унормувати зазначене питання, установивши в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» єдину форму для фактичних даних, одержаних у процесі проведення оперативно-розшукових заходів, – протоколи з відповідними додатками. Вимоги до цих протоколів і додатків до них слід встановлювати за аналогією до ст. 104–106 КПК України, ураховуючи суб'єкти та специфіку оперативно-розшукової діяльності.

Доцільність такого висновку засвідчує і судова практика щодо використання доказів, одержаних у процесі інших оперативно-розшукових заходів. У постанові від 16 березня 2017 року № 671/463/15-к Верховний Суд України дійшов висновку, що фактичні дані, одержані внаслідок проведення оперативної закупівлі до внесення відомостей до ЄРДР, можуть бути визнані належними та використані як докази, документи в кримінальному провадженні за умови, якщо їх було отримано в порядку, передбаченому КПК України, з огляду на особливості, встановлені в Законі України

«Про оперативно-розшукову діяльність». Одержання доказів у порядку, передбаченому КПК України, на наш погляд, охоплює вимоги щодо фіксування кримінального провадження, тому результати будь-якого оперативно-розшукового заходу, зокрема й візуального спостереження за особою, річчю або місцем, мають бути оформлені згідно з вимогами глави 5 КПК України.

Верховний Суд України зазначає, що недотримання норм процесуального законодавства на будь-якому етапі проведення відповідних заходів спричиняє визнання матеріалів недопустимими.

Визначення змісту та форми фактичних даних, отриманих шляхом проведення візуального спостереження, що можуть бути використані як докази в кримінальному провадженні, надає можливість окреслити критерії їх допустимості (недопустимості).

Найочевидніші випадки недопустимості доказів наведено в ч. 2 і 3 ст. 87 КПК України. До їх числа належить лише один, що є актуальним саме в частині проведення візуального спостереження за особою, річчю або місцем – здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов.

Законодавець передбачив необхідність одержання дозволу слідчого судді лише для проведення спостереження за особою (ч. 2 ст. 269 КПК України). Щодо процесуального порядку проведення візуального спостереження за річчю або місцем у зазначеній статті взагалі не йдеться. Проте сукупний аналіз положень ч. 2 та 3 ст. 246 КПК України дає підстави для однозначного висновку, що ці види спостереження можна проводити на підставі постанови прокурора або слідчого, погодженої з прокурором (без одержання дозволу слідчого судді).

Випадки проведення візуального спостереження за особою без ухвали слідчого судді не є поширеними, навіть коли одержані фактичні дані не планують використовувати в доказуванні. Однак випадки його проведення з порушенням суттєвих умов такої ухвали є систематичним явищем.

У сучасних умовах поширеним є проведення візуального спостереження за особою з використанням засобів, які не були передбачені в ухвалі слідчого судді. Оперативні підрозділи здебільшого використовують фотографування, відеозапис і спеціальні технічні засоби для спостереження, незалежно від того, чи зазначено про це в ухвалі слідчого судді. Це пов'язано з усталеною практикою організації аналізованого засобу інформаційно-пізнавальної діяльності правоохоронних органів. Важливо, що в такому випадку зроблені під час візуального спостереження фотографії та відеозапис не можна визнавати допустимими доказами.

Те саме стосується і випадків, коли в ухвалі слідчого судді про дозвіл на проведення візуального спостереження за особою нічого не зазначають про осіб, з якими вона контактує. Інколи оперативні підрозділи, виходячи за межі ухвали слідчого судді та доручення слідчого, прокурора, не виправдано розширюють коло об'єктів візуального спостереження, включаючи до нього всіх людей, з якими контактує особа, зазначена в ухвалі й дорученні.

Наразі під час проведення візуального спостереження трапляються випадки недотримання вимог ухвали слідчого судді щодо часу проведення НСРД і встановлених КПК України вимог щодо її тривалості. Так, ст. 249 КПК України встановлює, що строк дії ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення НСРД не може перевищувати два місяці (ч. 1). Якщо слідчий, прокурор вважає, що проведення НСРД слід продовжити, то слідчий за погодженням із прокурором або прокурор має право звернутися до слідчого судді з клопотанням про постановлення ухвали згідно з вимогами ст. 248 цього Кодексу (ч. 2).

На практиці трапляються випадки, за яких оперативні підрозділи продовжують проводити візуальне спостереження за особою, щодо якої збіг строк дії ухвали слідчого судді, спираючись на усні гарантії слідчого, прокурора про те, що невдовзі буде отримано нову ухвалу. Зрозуміло, що матеріали, одержані в проміжок, коли термін дії попередньої ухвали минув, а термін нової ще не розпочався, не може бути визнано допустимими доказами.

Визнання доказів недопустимими через зазначені вище порушення (недотримання вимог щодо кола об'єктів НСРД – з його розширенням, щодо часу проведення НСРД і встановлених КПК України вимог щодо її тривалості; щодо використовуваних засобів) стосується не лише фактичних даних, одержаних на підставі ухвали слідчого судді в процесі візуального спостереження за особою, а й процесу такого спостереження за річчю або місцем на підставі постанови прокурора або постанови слідчого, погодженої з прокурором. Адже слідчий, прокурор ніколи самостійно не проводять візуального спостереження (через брак часу, навичок і спеціальних засобів), а доручають його проведення оперативним підрозділам на підставі норм ст. 36, 40, 41 та 246 КПК України. Оперативні підрозділи часто виходять за межі доручення слідчого, прокурора, зокрема щодо кола об'єктів візуального спостереження та використовуваних засобів.

Аналіз практики засвідчує, що законодавець у ст. 87 КПК України подав не повний перелік порушень процесуального порядку одержання доказів, які можуть бути підставами для визнання доказів недопустимими. Це цілком стосується і

такого засобу одержання стороною обвинувачення доказів, як проведення візуального спостереження за особою, річчю або місцем.

У Правових позиціях Верховного Суду неодноразово зазначено, що умовами допустимості доказів є: 1) одержання фактичних даних із належного процесуального джерела; 2) одержання фактичних даних належним суб'єктом; 3) одержання фактичних даних у належному процесуальному порядку; 4) належне оформлення джерела фактичних даних¹. Недотримання хоча б одного з цих пунктів призводить до недопустимості доказів, одержаних під час проведення будь-якої НСРД, зокрема й візуального спостереження за особою, річчю або місцем.

Типовим порушенням процесуального порядку проведення НСРД є проведення дій, передбачених ст. 269 КПК України, у кримінальному провадженні щодо злочинів середньої тяжкості або нетяжких злочинів, що суперечить вимогам ч. 2 ст. 246, ч. 1 ст. 269 цього Кодексу. Адже під час досудового розслідування злочинів будь-якої тяжкості може бути проведено лише: 1) здобуття відомостей з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК України); 2) установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України).

Недотримання вимоги щодо проведення візуального спостереження за особою лише в кримінальних провадженнях щодо тяжких та особливо тяжких злочинів зрідка відбувається в неприхованому вигляді. Адже п. 1 ч. 3 ст. 248 КПК України передбачає, що слідчий суддя постановляє ухвалу про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, якщо прокурор, слідчий доведе наявність достатніх підстав вважати, що вчинено злочин відповідної тяжкості.

Зазначене стосується й інших НСРД. Тому таке порушення намагаються замаскувати, вводячи в оману слідчого суддю. Основним засобом такого маскування є завідомо необґрунтована кваліфікація вчиненого злочину як тяжкого або особливо тяжкого (із внесенням відповідних відомостей до ЄРДР), коли насправді було вчинено злочин середньої тяжкості або взагалі нетяжкий злочин (витяг з ЄРДР подають як доказ того, що вчинено злочин відповідної тяжкості). Такий підхід надає стороні обвинувачення можливість провести НСРД й одержати потрібні фактичні дані. Згодом злочин перекваліфікують відповідно до його справжньої тяжкості та намагаються використати зазначені фактичні дані як докази в кримінальному

¹ Як приклад, Правова позиція Касаційного кримінального суду в складі Верховного Суду згідно з Постановою від 7 серпня 2019 року у справі № 607/14707/17.

провадженні (Venediktov, & Venediktova, 2019). У такому випадку суд за клопотанням захисника має визнати докази, одержані в процесі візуального спостереження, недопустимими та не враховувати їх під час ухвалення свого рішення.

Інколи внесення до ЄРДР недостовірних відомостей щодо кваліфікації вчиненого злочину є доцільним і соціально корисним. Так, цілком виправданою є усталена практика, коли внаслідок повідомлення про безвісне зникнення особи до ЄРДР вносять відомості про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 115 КК України «Умисне вбивство». Належність цього злочину до категорії особливо тяжких дає змогу в межах розпочатого кримінального провадження провести комплекс НСРД, зокрема й візуальне спостереження за особою, річчю або місцем, унаслідок чого вдається врятувати людське життя, зупинити вчинення щодо неї протиправних дій.

Порушенням процесуального порядку проведення візуального спостереження за особою є також випадки, за яких його розпочинають до постановлення ухвали слідчого судді, спираючись на положення ст. 250 КПК України, без достатніх на те підстав. У частині першій зазначеної статті передбачено умови, за яких такі дії можливі. По-перше, це невідкладність проведення. По-друге, необхідність урятування життя людей та запобігання вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, передбаченого окремими розділами й статтями Особливої частини КК України. По-третє, прокурор зобов'язаний невідкладно після початку такої НСРД звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді.

Із цього приводу А. А. Венедіктов та Ю. Є. Венедиктова слушно зазначають, що певна частина порушень порядку, передбаченого ч. 1 ст. 250 КПК України, пов'язана з випадками, коли прокурор не звернувся до слідчого судді з клопотанням про проведення НСРД невідкладно після початку її проведення. Інша частина – з випадками, коли НСРД до постановлення ухвали слідчого судді проводять без мети врятування життя людей або ж запобігання злочинам, що передбачені визначеними законодавцем нормами КК України. Здебільшого ж НСРД до постановлення ухвали слідчого судді проводять саме в межах досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених цими нормами. Проте досудове розслідування як стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, має на меті одержання фактичних даних про обставини вже вчиненого кримінального правопорушення. Про запобігання може йтися лише в тих випадках, коли одержано фактичні дані про те, що особи, причетні до вже вчиненого злочину (того, який розслідують у конкретному кримінальному провадженні), готують ще один або

декілька злочинів, або ж коли до ЄРДР внесено відомості про підготовку до вчинення злочину. У таких випадках запобігання вчиненню злочинів є корисним «побічним ефектом» досудового розслідування, зокрема, проведення НСРД: зловмисників затримують у процесі підготовки або замаху на вчинення злочину.

Загалом запобігання вчиненню злочинів, як і їх виявлення, мають здійснювати оперативні підрозділи в межах оперативно-розшукової діяльності, відповідно до вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». На досудове розслідування покладено інші функції (Venediktov, & Venediktova, 2019).

У ст. 250 КПК України законодавець передбачає, що застосування її положень можливе лише у випадках, визначених цим Кодексом. Серед усіх норм гл. 21 КПК України можна відшукати лише дві НСРД, щодо яких є пряма вказівка законодавця стосовно можливості їх проведення до постановлення ухвали слідчого судді на підставі норм ст. 250 КПК України. Зокрема, це визначення місця знаходження радіоелектронного засобу та візуальне спостереження за особою.

Слід акцентувати увагу на випадках підміни змісту однієї НСРД іншою. Візуальне спостереження за місцем із використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження (ст. 269 КПК України) та аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України) є близькими та майже тотожними за змістом НСРД. Проте для проведення першої КПК України не вимагає одержання ухвали слідчого судді. Для другої така ухвала є необхідною вимогою. Тому органи досудового розслідування та оперативні підрозділи в разі необхідності надають перевагу саме візуальному спостереженню за місцем із використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження.

Водночас часто ігнорують основну відмінність цих НСРД: у ст. 269 зазначено, що під час проведення візуального спостереження як за особою, так і за місцем не передбачено проведення звукозапису. Тому спроби використати в суді як доказ звукозапис (одночасно з відеозаписом), зроблений у процесі візуального спостереження, є незаконними.

Наявні й випадки підміни змісту візуального спостереження за річчю або місцем (яке проводять на підставі постанови слідчого, погодженої з прокурором, або прокурора) фактичним проведенням візуального спостереження за особою (яке мали б проводити на підставі ухвали слідчого судді). Часто з моменту, коли в місці, яке є об'єктом спостереження, з'являється потрібна особа, стеження ведуть уже за нею. Це може тривати протягом кількох діб.

Питання про те, чи одержано фактичні дані з належного процесуального джерела, сторона

захисту може порушувати й у разі спроб використати як докази протоколи візуального спостереження без додатків (фотографій та/або відеозапису) або ж у разі спроб використати ці додатки без протоколів.

У першому випадку відсутність фотографій та/або відеозапису може свідчити про фальсифікацію представлених даних, оскільки НСРД проводили виключно представники сторони обвинувачення, їх не підтверджено нічим, окрім їхніх даних, занесених до протоколу. Так само не можуть використовуватися в доказуванні відомості, зафіксовані в протоколі, якщо вони не мають прямого підтвердження в додатках.

У другому випадку відсутність протоколу засвідчує порушення процедури проведення візуального спостереження за особою, річчю або місцем, встановленої КПК України. Навіть за наявності протоколу відомості, що містяться в додатках, не можна вважати допустимими доказами, якщо їх не внесено до протоколу.

Отже, допустимими доказами, що отримані під час візуального спостереження за особою, річчю або місцем, можна вважати лише ті фактичні дані, які відтворено як у протоколі, так і в додатках до нього, і тільки за умови їх повного збігу.

Ознакою недопустимості доказів, одержаних у процесі візуального спостереження за особою, річчю, слід вважати його проведення неналежним суб'єктом. У тих випадках, коли досудове розслідування загалом проводять з порушенням вимог ст. 216 КПК України, результати будь-яких слідчих (розшукових) дій, зокрема негласних (візуального спостереження за особою, річчю або місцем) не можуть бути визнані допустимими. Трапляються й типовіші порушення щодо збирання доказів неналежним суб'єктом. На практиці проведення НСРД, слушно зауважує М. А. Погорецький, слідчі не здійснюють, його доручають уповноваженим оперативним підрозділам, які також їх безпосередньо не проводять, а для цього на підставі свого завдання, згідно з п. 3.8 Інструкції¹, залучають відповідні оперативні й оперативно-технічні підрозділи (Pohoretskyi, 2013). Це стосується також і візуального спостереження за особою, річчю або місцем, яке проводять спеціалізовані (негласні) оперативні підрозділи за завданнями гласних оперативних підрозділів, яким слідчий або прокурор безпосередньо доручив його проведення. Причому ні прокурор, ні слідчий, ні оперативний працівник,

який надіслав завдання спеціалізованому оперативному підрозділу, безпосередньої участі в проведенні спостереження не бере. Натомість цей оперативний працівник складає протокол візуального спостереження на підставі зведень (довідок, рапортів тощо), які він одержує за результатами виконання спеціалізованим оперативним підрозділом свого завдання. Зрозуміло, що ні такі протоколи, ні додатки до них не може бути визнано допустимими доказами.

Аналіз практики засвідчує, що вивчення стороною захисту документів, які стали підставою для проведення НСРД, є обов'язковою умовою визнання одержаних доказів допустимими. Адже лише вивчення цих документів дає змогу дійти висновку щодо наявності фактичних підстав для НСРД, законності прийняття рішення про їх проведення та дотримання процесуального порядку їх здійснення. Як наслідок такого вивчення сторона захисту часто має обґрунтовані підстави вимагати визнання доказів, одержаних у процесі візуального спостереження, недопустимими за суто формальними підставами.

Тому під час підготовки документів, які є підставою для проведення візуального спостереження, слідчому, прокурору, керівникові оперативного підрозділу необхідно дотримуватися вимог, передбачених до цих документів у КПК України. Передусім ідеться про норми ч. 2 ст. 248 КПК України, у яких висвітлено зміст клопотання про проведення НСРД. Адже часто відповідно до п. 7 (обґрунтування неможливості отримання відомостей про злочин та особу, яка його вчинила, в інший спосіб) у клопотанні просто зазначають, що отримання відомостей про злочин та особу, яка його вчинила, в інший спосіб (окрім проведення НСРД) неможливе. Це є висновком, а не його обґрунтуванням, не наведено жодних аргументів на підтвердження такого висновку. Те саме стосується й п. 9 (обґрунтування можливості отримання під час проведення НСРД доказів, які самостійно або в сукупності з іншими доказами можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин злочину або встановлення осіб, які його вчинили).

Суто формальний підхід до заповнення клопотання спостерігається зрідка, оскільки в п. 2 ч. 3 ст. 248 зазначено, що слідчий суддя постановляє ухвалу про дозвіл на проведення НСРД, якщо прокурор, слідчий доведе наявність достатніх підстав вважати, що під час проведення НСРД може бути отримано докази, які самостійно або в сукупності з іншими доказами можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин злочину або встановлення осіб, які його вчинили.

У процесі підготовки документів, які стали підставою для проведення НСРД, слід зважати на послідовність дій слідчого, прокурора та дати. За порядком, установленим КПК України,

¹ Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, СБ України, Міністерства фінансів України, Адміністрації ДПС України та Міністерства юстиції України від 16 листоп. 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1681/51.

слідчий: 1) оформлює клопотання про проведення НСРД; 2) погоджує клопотання з прокурором; 3) звертається з клопотанням до слідчого судді; 4) одержує ухвалу про дозвіл на проведення НСРД (або про відмову в наданні дозволу на проведення); 5) вносить постанову про проведення НСРД; 6) дає доручення оперативному підрозділу.

Іноколи сторона захисту цілком обґрунтовано вимагає визнання доказів, одержаних у процесі візуального спостереження за особою, недопустимими, виявивши, що постанова слідчого про проведення цієї НСРД та доручення оперативному підрозділу було оформлене раніше, ніж постановлено ухвалу слідчого судді про дозвіл на її проведення, що є ознакою порушення встановленої процедури.

Часто трапляється так, що слідчий, одержавши ухвалу про дозвіл на проведення НСРД, одразу оформлює доручення оперативним підрозділам (без винесення постанови). Такий підхід обґрунтовують тим, що у гл. 21 КПК України законодавець неодноразово використовує фразу: «НСРД, що проводять на підставі ухвали слідчого судді». Однак, по-перше, ухвала слідчого судді є лише однією з підстав проведення НСРД. По-друге, вона є саме дозволом, а будь-яку процесуальну дію мають проводити не лише на підставі дозволу (за час отримання дозволу необхідності в проведенні НСРД уже може й не бути), а й на підставі процесуального рішення. Таке процесуальне рішення слідчого (прокурора) має бути оформлено в належний спосіб – постановою. Тільки після оформлення постанови слідчий, прокурор вправі надати доручення оперативному підрозділу або самостійно проводити НСРД.

Контраргументом щодо цього твердження може стати те, що ч. 3. ст. 110 КПК України передбачає: «Рішення слідчого, прокурора приймається у формі постанови. Постанова виноситься у випадках, передбачених цим Кодексом, а також коли слідчий, прокурор визнає це за необхідне». Норми глави 21 КПК України не встановлюють необхідність винесення слідчим (прокурором) постанови в разі, коли НСРД проводять на підставі ухвали слідчого судді. Тож у випадку проведення візуального спостереження за особою слідчий (прокурор) може винести постанову лише тоді, коли вважатиме це за необхідне.

Водночас у п. 5 ч. 1 ст. 251 КПК України законодавець вимагає в постанові про проведення НСРД зазначати відомості про особу (осіб), яка буде проводити НСРД. Відповідно, це є важливим елементом, без якого доручення щодо проведення НСРД оперативному підрозділу буде позбавлено законності. Якщо немає постанови – немає і визначеності стосовно того, хто конкретно буде проводити НСРД. Отже, винесення постанови є необхідним, навіть якщо НСРД проводять на підставі ухвали слідчого судді, як у випадку

візуального спостереження за особою. Не вважаємо обов'язковим зазначення в постанові прізвищ і посад осіб, які будуть проводити візуальне спостереження (адже НСРД здебільшого проводять негласні штатні працівники спеціалізованого оперативного підрозділу, їхні дані не підлягають розголошенню), достатньо чітко зазначити, що це посадові особи конкретного оперативного підрозділу.

Трапляються випадки, коли слідчий суддя задовольняє клопотання слідчого, прокурора не в повному обсязі. Однак під час винесення постанови й оформлення доручення оперативному підрозділу слідчий (прокурор) не зважає на зміст ухвали, орієнтуючись лише на зміст клопотання. Отже, відбувається порушення вимог КПК України.

Одним з аспектів забезпечення допустимості протоколу візуального спостереження за особою, річчю або місцем (і додатків до нього) як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні є своєчасне надсилання його прокуророві. Адже ч. 3 ст. 252 КПК України вимагає, щоб протоколи про проведення НСРД з додатками не пізніше ніж через двадцять чотири години з моменту припинення зазначених НСРД передають прокурору. Отже, якщо протокол про проведення візуального спостереження буде надіслано прокуророві пізніше, ніж через двадцять чотири години з моменту припинення візуального спостереження за особою, річчю та місцем, то одержані фактичні дані не може бути визнано допустимими доказами.

Практика проведення оперативними підрозділами візуального спостереження за особою, річчю або місцем засвідчує, що вимогу законодавця, викладену в ч. 3 ст. 252 КПК України, часто неможливо виконати фізично, що пов'язано з особливістю організації проведення НСРД. Тому цілком логічно було б переглянути цю норму.

Наукова новизна

До змісту фактичних даних, що одержують шляхом проведення візуального спостереження за особою, річчю або місцем, можуть належати: 1) окремі обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні (п. 1, 2, 4, 6 ч. 1 ст. 91 КПК України); 2) інші обставини, які мають значення для кримінального провадження (місця зберігання, способи передачі та канали переміщення речей і документів, що можуть бути доказами в кримінальному провадженні; місцезнаходження розшукуваних осіб; коло осіб, причетних до вчинення конкретного кримінального правопорушення, тощо).

Формою фактичних даних, що отримані шляхом проведення візуального спостереження за особою, річчю або місцем, можуть бути: 1) протоколи візуального спостереження та

додатки до них (матеріали фотографування і відеозапису); 2) документи, оформлені оперативними підрозділами за результатами візуального спостереження, проведеного в межах оперативно-розшукових справ (зведення, довідки, рапорти, протоколи) й додатки до них – матеріали фотографування та відеозапису.

Фактичні дані, одержані під час візуального спостереження, можуть бути використані як докази в кримінальному провадженні, якщо вони відповідають вимогам належності й допустимості. Допустимість доказів, одержаних під час візуального спостереження, забезпечують завдяки суворому дотриманню передбаченого КПК України процесуального порядку його проведення та встановленої цим Кодексом форми його матеріалів.

Головними ознаками недопустимості доказів, одержаних шляхом візуального спостереження за особою, річчю або місцем, є: одержання фактичних даних із неналежного процесуального джерела; одержання фактичних даних не уповноваженим на те суб'єктом; одержання фактичних даних з порушенням процесуального порядку; оформлення джерела фактичних даних із порушенням порядку, встановленого КПК України.

Типовими випадками одержання фактичних даних із неналежного процесуального джерела під час візуального спостереження є ситуації, за яких: 1) замість візуального спостереження за місцем (відповідно до постанови слідчого, прокурора й доручення оперативному підрозділу) фактично проводили аудіо-, відеоконтроль місця; 2) замість візуального спостереження за річчю або місцем фактично проводили візуальне спостереження за особою; 3) у доказуванні намагаються використати одержані в межах оперативно-розшукової діяльності матеріали візуального спостереження, що не відповідають вимогам ст. 104, 105 КПК України, або ж такі матеріали отримано з порушенням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»; 4) фактичні дані в протоколі й додатках не збігаються (або протоколи подано без додатків, або відеозапис і фотографії подано без протоколу).

Типовими випадками одержання фактичних даних не уповноваженим на те суб'єктом під час проведення візуального спостереження є ситуації, за яких: 1) воно відбувається з порушенням підслідності; 2) відчувається фактичне передоручення проведення візуального спостереження одним оперативним підрозділом іншому; 3) у постанові слідчого, прокурора не визначено, посадовим особам якого саме оперативного підрозділу доручають проведення візуального спостереження, або ж коли вимогу слідчого, прокурора щодо суб'єктів проведення візуального спостереження було проігноровано.

Найбільш грубими порушеннями процесуального порядку проведення візуального спостереження за особою є його проведення без

одержання ухвали слідчого судді; використання для проведення візуального спостереження засобів, не передбачених законом.

До типових порушень порядку проведення візуального спостереження за особою, річчю або місцем, що дають підстави визнати одержані докази недопустимими, належать:

1) перекваліфікація злочину з тяжкого або особливо тяжкого на злочин невеликої або середньої тяжкості, коли фактичні дані вже було одержано в процесі спостереження;

2) проведення візуального спостереження за особою до постановлення ухвали слідчого судді: а) без мети запобігання тяжкому або особливо тяжкому злочину з-поміж визначених у ст. 250 КПК України або без мети врятування життя людей; б) без винесення постанови про це слідчим, прокурором; в) без невідкладного звернення прокурора до слідчого судді з відповідним клопотанням;

3) вихід оперативного підрозділу за межі доручення слідчого, ухвали слідчого судді: а) з розширенням кола об'єктів проведення візуального спостереження; б) з недотриманням встановленого терміну та часу проведення; в) з використанням засобів, що не були передбачені в ухвалі та/або дорученні;

4) проведення візуального спостереження за особою на підставі ухвали слідчого судді – без оформлення слідчим, прокурором рішення про проведення цієї НСРД у формі постанови (із зазначенням того, кому саме буде доручено її проведення).

Типовими випадками оформлення джерела фактичних даних із порушенням порядку, встановленого КПК України (стосовно візуального спостереження за особою, річчю або місцем), є ситуації, за яких: а) протокол про проведення візуального спостереження складений посадовою особою оперативного підрозділу, яка не брала участі в її проведенні; б) протоколи про проведення візуального спостереження з додатками були передані прокурору пізніше ніж через двадцять чотири години з моменту припинення цієї НСРД; в) протокол про проведення візуального спостереження за особою, річчю або місцем складено з порушенням положень ст. 104 КПК України, а додатки до нього не відповідають вимогам ст. 105 КПК України.

Висновки

Порушення представниками сторони обвинувачення вимог законодавця щодо процесуального порядку проведення візуального спостереження за особою, річчю або місцем, які призводять до недопустимості одержаних доказів, спричинені як суб'єктивними, так й об'єктивними факторами. Суб'єктивні чинники пов'язані з нерозумінням або ж

свідомим ігноруванням змісту окремих норм Кримінального процесуального кодексу України прокурорами, слідчими, працівниками оперативних підрозділів (а також розробниками підзаконних нормативно-правових актів). Об'єктивні фактори спричинені недосконалістю окремих норм кримінального процесуального закону, які не сприяють виконанню завдань кримінального провадження, а, навпаки, призводять до неможливості притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили кримінальне правопорушення.

Для розв'язання аналізованої проблеми необхідно:

1) внести зміни й доповнення до КПК України, які надади б можливість: а) проводити НСРД (візуальне спостереження за особою, річчю або місцем) у межах окремих категорій злочинів

середньої тяжкості; б) проводити будь-які НСРД до постановлення ухвали слідчого судді, зокрема, для одержання інформації, необхідної для розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів й окремих злочинів середньої тяжкості; в) установити конкретні, але реальні терміни для оформлення результатів НСРД і направлення їх прокуророві; г) проводити візуальне спостереження за невідомими (неідентифікованими, невстановленими) особами без ухвали слідчого судді – до їх встановлення (з обмеженням у часі до 24 год);

2) узгодити з нормами КПК України міжвідомчі та відомчі підзаконні нормативно-правові акти. Причому необхідно урегулювати питання прямого доручення проведення НСРД слідчим (прокурором) спеціалізованому оперативному підрозділу (іншому правоохоронному органу).

REFERENCES

- Albul, S.V. (2019). Intelligence function of operatively-search activities of the Ukrainian National Police: questions of conceptualization and proceduralization. In book: *Legal Scholarly Discussions in the XXI Century*, 1-19. doi: 10.36059/978-966-397-121-6/1-19.
- Atkinson, C. (2019). Mind the grass! Exploring the assessment of informant coverage in policing and law enforcement. *Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism*, 14, 1-9. doi: 10.1080/18335330.2019.1572913.
- Bekishev, A. (2020). Specifics of Covert Investigative Activities in Criminal Proceedings. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 10(1), 58-65. doi: [https://doi.org/10.14505/ljarle.v10.1\(39\).08](https://doi.org/10.14505/ljarle.v10.1(39).08).
- Christopher, N. (2017). Liability to Deception and Manipulation: The Ethics of Undercover Policing. *Journal of Applied Philosophy*, 34(3), 370-388. doi: <https://doi.org/10.1111/japp.12243>.
- Cunha, B.R., MacCarron, P., Passold, J.F., Santos, L.W., Oliveira, K.A., & Gleeson, J.P. (2020). Assessing police topological efficiency in a major sting operation on the dark web. *Scientific Reports*, 10(73). doi: <https://doi.org/10.1038/s41598-019-56704-4>.
- Grabosky, P., & Gregor, U. (2019). Online Undercover Investigations and the Role of Private Third Parties. *International Journal of Cyber Criminology*, 13(1), 38-54. doi: 10.5281/zenodo.3383885.
- Kruisbergen, E.W. (2013). Infiltrating organized crime groups. *Theory, regulation and results of a last resort method of investigation*, 3, 109-136. doi: 10.1007/978-3-319-55973-5_15.
- Kruisbergen, E.W. (2017). When Other Methods Fail... Infiltrating Organized Crime Groups in the Netherlands. *Contemporary Organized Crime: Developments, Challenges and Responses*, 15, 253-278. doi: 10.1007/978-3-319-55973-5_15.
- Loftus, B. (2019). Normalizing covert surveillance: the subterranean world of policing. *The British Journal of Sociology*. doi: <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12651>.
- Loftus, B., Gould, B., & Mac Giollaibhui, S. (2015). From a Visible Spectacle to an Invisible Presence: The Working Culture of Covert Policing. *British Journal of Criminology*, 56. doi: 10.1093/bjc/azv076.
- Myroshnychenko, Yu.M. (2019). Nehlasni slidchi (rozshukovi) dii: pidstavu provedennia [Secret investigative (search) actions: grounds for holding]. *Pravova pozytsiia, Legal position*, 2(23), 117-121. doi: <https://doi.org/10.32836/2521-6473-2019-2-117-121> [in Ukrainian].
- Pervii, V.Yu. (2019). Vyavleniia ta dokumentuvanniia zlochiniv u sferi sluzhbovoi diialnosti ta profesiinoi diialnosti, poviazanoi z nadanniam publicnykh posluh [Identifying and documenting offenses in professional activity and professional services related to public services provision]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Naukovyy visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 4, 36-243. doi: 10.31733/2078-3566-2019-4-236-243 [in Ukrainian].
- Pohoretskyi, M.A. (2016). Zastosuvanniia provokatsii v khodi nehlasnykh rozsliduvan: pytannia pravomirnosti [The use of provocations during secret investigations: the issue of legality]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva, Bulletin of criminal proceedings*, 1, 33-42 [in Ukrainian].
- Pohoretskyi, M.A. (2013). Nehlasni slidchi (rozshukovi) dii: problemy provadzhennia ta vykorystanniia rezultativ u dokazuvanni [Covert investigative (search) actions: Problems of producing and using results in evidence]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 1, 270-277 [in Ukrainian].
- Schlembach, R. (2018). Undercover policing and the spectre of 'domestic extremism': the covert surveillance of environmental activism in Britain. *Social Movement Studies*, 17, 1-16. doi: 10.1080/14742837.2018.1480934.

- Serhieieva, D.B. (2018). Napriamy vykorystannia rezultativ nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii u kryminalnomu protsesualnomu dokazuvanni [Use directions the results of non-public investigative (search) actions in criminal processual evidence]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva, Bulletin of criminal proceedings*, 2, 81-91 [in Ukrainian].
- Tsutskiridze, M., & Starenkyi, O. (2015). Vykorystannia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii yak zasobiv dokazuvannia v kryminalnomu provadzhenni na dosudovomu rozsliduvanni [Secret Investigation (Search) Actions as a Means of Proof in Criminal Proceedings in Pre-Trial Investigation]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 1, 152-161 [in Ukrainian].
- Venediktov, A.A., & Venediktova, Yu.Ye. (2019). Vyznachennia sudom dopustymosti dokaziv, oderzhanykh pid chas provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii [Court determination of the admissibility of the evidence obtained during covert investigative (search) actions]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, Legal Science Journal*, 5, 283-285. Retrieved from http://www.lsej.org.ua/5_2019/69.pdf. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-5/67> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Albul S. V. Intelligence function of operatively-search activities of the Ukrainian National Police: questions of conceptualization and proceduralization. In book : *Legal Scholarly Discussions in the XXI Century*. P. 1–19. January 2019. doi: 10.36059/978-966-397-121-6/1-19.
- Atkinson C. Mind the grass! Exploring the assessment of informant coverage in policing and law enforcement. *Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism*. 2019. No. 14. P. 1–9. doi: 10.1080/18335330.2019.1572913.
- Bekishev A. Specifics of Covert Investigative Activities in Criminal Proceedings. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2020. Vol. 10. No. 1. P. 58–65. doi: [https://doi.org/10.14505/jarle.v10.1\(39\).08](https://doi.org/10.14505/jarle.v10.1(39).08).
- Christopher N. Liability to Deception and Manipulation: The Ethics of Undercover Policing. *Journal of Applied Philosophy*. 2017. No. 34 (3). P. 370–388. doi: <https://doi.org/10.1111/japp.12243>.
- Cunha B. R., MacCarron P., Passold J. F., Santos L. W., Oliveira K. A., Gleeson J. P. Assessing police topological efficiency in a major sting operation on the dark web. *Scientific Reports*. 2020. Vol. 10. No. 73. doi: <https://doi.org/10.1038/s41598-019-56704-4>.
- Grabosky P., Gregor U. Online Undercover Investigations and the Role of Private Third Parties. *International Journal of Cyber Criminology*. 2019. No. 13 (1). P. 38–54. doi: 10.5281/zenodo.3383885.
- Kruisbergen E. W. Infiltrating organized crime groups. *Theory, regulation and results of a last resort method of investigation*. 2013. No. 3. P. 109–136. doi: 10.1007/978-3-319-55973-5_15.
- Kruisbergen E. W. When Other Methods Fail... Infiltrating Organized Crime Groups in the Netherlands. *Contemporary Organized Crime: Developments, Challenges and Responses*. 2017. No. 15. P. 253–278. doi: 10.1007/978-3-319-55973-5_15.
- Loftus B. Normalizing covert surveillance: the subterranean world of policing. *The British Journal of Sociology*. 2019. doi: <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12651>.
- Loftus B., Goold B., Mac Giollaibhui S. From a Visible Spectacle to an Invisible Presence: The Working Culture of Covert Policing. *British Journal of Criminology*. 2015. No. 56. doi: 10.1093/bjc/azv076.
- Мирошниченко Ю. М. Негласні слідчі (розшукові) дії: підстави проведення. *Правова позиція*. 2019. № 2 (23). С. 117–121. doi: <https://doi.org/10.32836/2521-6473-2019-2-117-121>.
- Первій В. Ю. Виявлення та документування злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 4. С. 236–243. doi: 10.31733/2078-3566-2019-4-236-243.
- Погорецький М. А. Застосування провокації в ході негласних розслідувань: питання правомірності. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 1. С. 33–42.
- Погорецький М. А. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми провадження та використання результатів у доказуванні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 270–277.
- Schlembach R. Undercover policing and the spectre of 'domestic extremism': the covert surveillance of environmental activism in Britain. *Social Movement Studies*. 2018. No. 17. P. 1–16. doi: 10.1080/14742837.2018.1480934.
- Сергєєва Д. Б. Напрями використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесуальному доказуванні. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 2. С. 81–91.
- Цуцкірідзе М., Старенький О. Використання негласних слідчих (розшукових) дій як засобів доказування в кримінальному провадженні на досудовому розслідуванні. *Право України*. 2015. № 1. С. 152–161.
- Венедіктов А. А. Венедіктова Ю. Є. Визначення судом допустимості доказів, одержаних під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. С. 283–285. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2019/69.pdf. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-5/67>.

Стаття надійшла до редколегії 28.02.2020

Hribov M. – Doctor of Law, Senior Researcher Fellow, Professor of the Department of Operative and Searching Activity of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2437-5598>;

Venediktov A. – Ph.D in Law, Lawyer of the Bar Council of Poltava Region, Kremenchuk, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4476-5502>;

Nykyporets S. – Lecturer of the Department of Operative and Searching Activity of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4604-6026>

Admissibility of Evidence Obtained in the Process of Visual Surveillance

The **purpose** of the research is to identify the ways to minimize the procedural violations which lead to the impossibility of usage the factual data, obtained while conducting visual surveillance, as such ones, that cannot be recognized as admissible evidence in the criminal proceedings. **Methodology.** The methodological toolkit is chosen taking into account the purpose, the specifics of the object and the subject of the study. Its basis is general dialectical method of scientific cognition of real phenomena and also their connections with practical activity of the operative-search units and bodies of pre-trial investigation. Special methods of research, used in the article, are the methods of systematic analysis, comparative-legal and modelling ones. With the aim of evaluation of the research's results the questionnaires of 200 operative workers, 200 investigators and 200 advocates (in Vinnitsa, Kyiv, Poltava, Kherson regions and in KyivCity) are held. The theoretical basis of the study is performed by the latest studies of native and foreign scientists who work in this specific field. **Scientific novelty** is contained in the development of the theoretical provisions as to the determination of: the main features of the inadmissibility of evidence, obtained while conducting visual surveillance of a person, a thing or a place; the most serious and typical violations of the procedural order of conducting such a surveillance, which give reasonable grounds for declaring the evidence obtained, inadmissible. **Conclusions.** The prosecution representatives' violations of the legislator's demands as to the procedural order of conducting visual surveillance of a person, a thing or a place, which lead to the inadmissibility of the received evidence, are grounded as by the subjective so by the objective factors. The subjective factors are related to the misunderstanding or deliberate ignorance of the content of certain norms of the CPC of Ukraine by prosecutors, investigators, employees of operative units (as well as by the drafters of the normative-legal acts). The objective factors are connected with the imperfection of certain norms of the Criminal Procedure Law, which do not facilitate the execution of criminal proceeding tasks but, on the contrary, often lead to the impossibility of prosecution of the persons who have committed criminal offences. The propositions as to the ways of such a situation's improvement are made.

Keywords: criminal proceeding; proving; admissible evidence; inadmissible evidence; illicit actions; investigative actions; operative units.

Гетьман А. Д. – здобувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0546-0498>

Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють злочини шляхом незаконного заволодіння паспортом або іншим важливим особистим документом

Метою статті є здійснення кримінологічного аналізу особи злочинця, який незаконно заволодіває паспортом або іншим особистим важливим документом. Для реалізації мети було виконано низку завдань, зокрема: здійснено кримінологічну характеристику осіб, які вчиняють злочини шляхом незаконного заволодіння паспортом або іншим важливим особистим документом; розглянуто біологічну сутність злочинців, психологічний аспект їхньої поведінки, соціально-демографічні ознаки; розроблено їх морально-психологічну характеристику. Слушною є думка про те, що особа злочинця – це складне поняття, яке охоплює біологічні, психологічні та соціальні аспекти людини. Також акцентовано на психологічних аномаліях, їх впливі на особу та формування злочинної поведінки. У статті розглянуто соціально-демографічні та морально-психологічні характеристики злочинця, який здійснює незаконне посягання на паспорт або інший особистий важливий документ, і вплив таких характеристик на формування особи злочинця. **Методологія.** У процесі дослідження застосовано конкретно-соціологічні методи: масове опитування; вивчення документів, зокрема судових рішень і матеріалів кримінальних проваджень, що дало змогу ґрунтовніше висвітлити соціально-психологічні причини злочинної поведінки осіб, які посягали на особисті важливі документи. Шляхом використання статистичного методу було порівняно висновки, отримані на підставі результатів застосування соціологічних методів. Завдяки цьому було з'ясовано, чи є типовими й обґрунтованими закономірності, встановлені під час масових опитувань і вивчення документів. **Наукова новизна** публікації полягає в тому, що вперше запропоновано детальний кримінологічний портрет особи злочинця, який посягає на паспорт або інший особистий важливий документ, що сприятиме розробленню ефективних заходів запобігання злочинам цієї категорії, зниженню рівня злочинності та розвитку міжнародного співробітництва в зазначеній сфері. **Висновки.** На підставі здійсненого аналізу було виокремлено найпоширеніші кримінологічні характеристики злочинця, який посягає на паспорт або інший особистий важливий документ.

Ключові слова: особа злочинця; кримінологічна характеристика; психологічний аспект; соціально-демографічні ознаки; морально-психологічна характеристика.

Вступ

Особистість злочинця є однією з головних кримінологічних проблем. Вона посідає головне місце серед детермінант певного злочину та злочинності загалом і насамперед є відправною точкою під час аналізу причин злочинної поведінки й основним об'єктом профілактичного впливу з метою запобігання злочинам. Особистість злочинця відіграє важливу роль серед чинників злочинної поведінки. У криміногенних рисах особистості зосереджено негативний вплив різноманітних умов, обставин і ситуацій, у яких особа жила та виховувалася. Тому вивчення особистості людини, яка вчинила злочин, має важливе значення для ретроспективного аналізу чинників злочинної поведінки, надає можливість ґрунтовно й усебічно визначити умови вчинення злочину та справжню вину особи (Khramtsov, 2004, p. 64-65).

Мета і завдання дослідження

Метою статті є здійснення кримінологічного аналізу особи злочинця, який незаконно заволодіває паспортом або іншим особистим важливим документом. Для реалізації окресленої мети виконано низку завдань, зокрема здійснено

кримінологічну характеристику осіб, які вчиняють злочини шляхом незаконного заволодіння паспортом або іншим важливим особистим документом.

Виклад основного матеріалу

Дослідження особи злочинця посідає чільне місце в кримінологічній науці. Однією з новацій у кримінології є вивчення особистості злочинця шляхом складання його кримінологічного портрета, що відображає основні ознаки особистості злочинця. Кримінологічний портрет злочинця – описовий процес створення штучного образу конкретної людини із застосуванням соціологічних, психологічних, кримінологічних прийомів і способів для встановлення об'єктивних індивідуальних рис злочинця, якого досліджують з метою розроблення конкретних індивідуальних, групових або загально-соціальних запобіжних заходів (Matskevich, 2008, p. 1430).

З позицій кримінологічного вивчення особи злочинця очевидно, що сукупність особистих якостей, які спричиняють учинення злочину, з'являється не в момент його вчинення, а формується в процесі життєдіяльності індивіда. Важливим є те, що особисті властивості, які

позначаються на вчиненні злочину, є значущими й надалі. Хоча вони згодом і зазнають змін, проте становлять кримінологічний інтерес. Загальне поняття особи злочинця є абстрактною категорією та використовується здебільшого як робочий інструментарій у процесі здійснення наукового аналізу конкретних осіб. Дослідник С. А. Тарарухін обстоює думку, що відправною точкою під час вивчення будь-якої особи є розуміння її як цілісного утворення, сукупності всіх властивостей та якостей, що відображають взаємозв'язок і взаємозалежність особи й соціального середовища, у якому людина живе, виховується та виявляє себе. Жодна якість людини, взята окремо, не може визначати зміст поведінки, її соціальну або антисуспільну спрямованість (Tararukhin, 2004, p. 18).

На підставі загальної теоретичної бази вчення про особу злочинця кримінологи здійснили низку досліджень стосовно вивчення осіб злочинців певних категорій. Проте здебільшого ці дослідження є загальними, в яких не завжди зауважено про вивчення осіб, що посягають на особистий важливий документ. Вивчення особи злочинця, яка посягає на особистий важливий документ передбачає виявлення її специфічних рис. У кримінології існує декілька концепцій структури особи злочинця.

Ми поділяємо погляд О. Г. Кальмана щодо системи основних ознак кримінологічної характеристики особи злочинця, який виокремив таку її структуру:

1. *Соціально-демографічна характеристика* – певний статус особи, визначений належністю особи до того чи іншого класу (соціального прошарку) та групи із соціально-демографічною характеристикою (стать, вік, освіта, сімейний стан, службове становище, національна та професійна належність, рівень матеріального достатку тощо).

2. *Кримінально-правова характеристика* – спрямованість і характер учиненого злочину, наявність судимості, учинення злочину в складі організованої групи або злочинної організації, роль у злочинній організації тощо.

3. *Морально-психологічна характеристика* – спрямованість особи, система ціннісних орієнтацій, моральні якості особи, її соціальні позиції та інтереси, основні потреби, ставлення до норм моралі, рівень правосвідомості, звички; основні психічні та психофізіологічні особливості; соціальна поведінка, взаємини в колективі, сім'ї, освітньому закладі, найближчому оточенні, а також зв'язки з антисуспільним елементом та самооцінка (Ivanov, & Dzhuzha, 2006, p. 113; Kalman, 2004, p. 133).

Попри те, що деякі кримінологи пропонують інші структури, суттєво вони не різняться. Зокрема, А. П. Закалюк та Ю. М. Антонян у структурі вивчення особи злочинця виокремлюють чотири групи ознак (соціально-рольові, соціально-демографічні, морально-психологічні, кримінально-правові); О. М. Джужа – п'ять груп (соціально-демографічні, кримінально-правові, соціальні вияви в різних сферах суспільного життя, моральні, психологічні) (Dzhuzha et al., 2009).

На підставі результатів вивчення 300 кримінальних справ цієї категорії, а також опитування працівників правоохоронних органів особу злочинця, яка посягає на особистий важливий документ, можна схарактеризувати так:

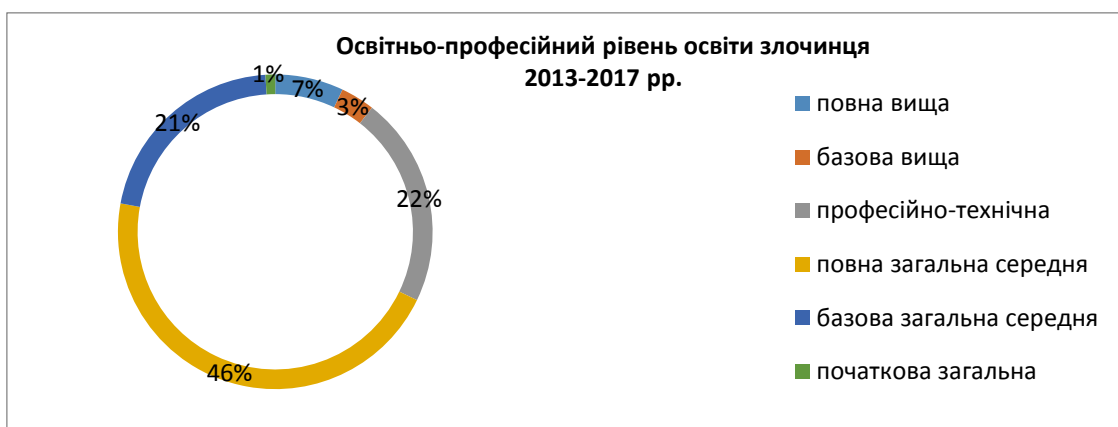
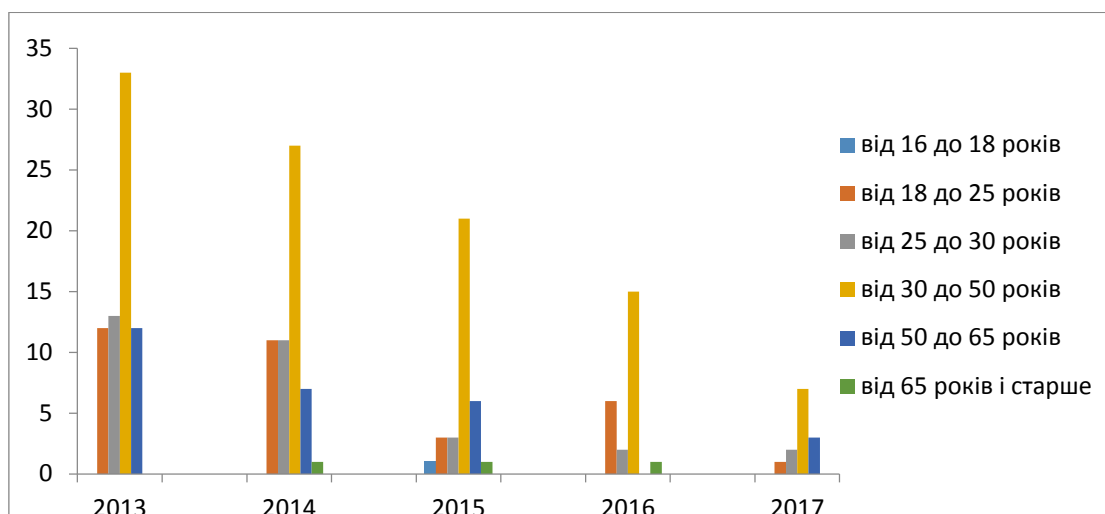
1. *За соціально-демографічними ознаками*: стать, вік, освіта, сімейний стан, місце проживання, громадянство, матеріальне забезпечення, професійна належність тощо. Ці ознаки притаманні для будь-якої особи й не мають кримінологічного значення. Проте в статистичній звітності стосовно осіб, які вчинили злочини, соціально-демографічні ознаки містять важливу інформацію, без якої неможливо сформулювати повну кримінологічну характеристику особи злочинця (Dzhuzha, 2009, p. 136).

Аналіз вивчених кримінальних справ засвідчує про те, що в 73,87 % злочинцями були чоловіки, а в 26,13 % – жінки. Особи жіночої статі зазвичай можуть допомагати в групових злочинах, учинених у змові з чоловіками.

Ще однією з ключових ознак є співвідношення осіб за громадянством і національністю: 98,49 % – громадяни України, 1,51 % громадяни інших держав (на підставі результатів вибіркового дослідження – це країни колишнього СРСР). Учinenня досліджуваної групи злочинів переважно громадянами спричинене подальшою злочинною діяльністю, на яку спрямований злочинний умисел.

Суб'єктом незаконного заволодіння паспортом або іншим особистим важливим документом є загальний суб'єкт, а тому неповнолітню особу не може бути розглянуто як правопорушника. Найбільш криміногенною стосовно вчинення злочинів, передбачених ч. 3 ст. 357 КК України, виявилася група осіб від 30 до 50 років – 51,75 % правопорушників. Майже однакову питому вагу мають представники вікових груп від 18 до 25 років (16,58 %), від 25 до 30 років (15,57 %) та від 50 до 65 років (14,07 %) ("Sudova statystyka").

Вікова група злочинців

Аналіз освітньо-професійного рівня засвідчує, що незаконне заволодіння паспортом або іншим особистим важливим документом вчиняють здебільшого особи з рівнем загальної освіти. Вивчення архівних кримінальних справ, матеріалів кримінальних проваджень засвідчує, що освітній рівень осіб, які посягали на особисті важливі документи, схарактеризовано так: мали повну загальну середню освіту – 45,72 %, професійно-технічну – 21,6 %, базову загальну середню – 21,1 %, повну вищу – 7,03 % ("Sudova statystyka").

Соціальний статус. Найвищий відсоток осіб, які вчинили злочини, передбачені ч. 3 ст. 357 КК України, ніде не навчалися та не працювали, хоча були працездатними (77,88 %). Пенсіонери становлять 7,03 % загальної кількості злочинців. Аналіз виду діяльності осіб, які вчиняли ці злочини, засвідчує, що майже однаковою є кількість робітників (5 %) і безробітних (4,51 %).

2. За кримінально-правовою характеристикою. Підвищений інтерес для складання кримінологічного портрета особи злочинця

становить аналіз попередніх судимостей, тобто за вчинення яких злочинів раніше притягали до кримінальної відповідальності. Згідно зі статистичними даними, 26,13 % осіб були засуджені за вчинення злочинів зазначеної категорії та мали незняту або непогашену судимість, з яких 61,53 % злочинців мали одну судимість, 25 % – три й більше, 13,46 % – дві. 65,38 % злочинців раніше вчиняли злочини проти власності, 19,23 % – злочини проти життя та здоров'я особи.

Отже, здебільшого особи, засуджені за ч. 3 ст. 357 КК України, учиняли переважно корисливі та корисливо-насильницькі злочини.

Лише 1,5 % злочинів, спрямованих на незаконне заволодіння паспортом або іншим особистим важливим документом, мали груповий характер і були вчинені в складі групи осіб без попередньої змови та групи осіб за попередньою змовою або в складі організованої групи. За аналізований період не було випадків засудження осіб за вчинення таких злочинів у складі злочинної організації. Окреслені дані підтвер-

джують, що злочинну діяльність здійснюють переважно одноособово.

Також слід дослідити кримінальне покарання, якому підлягали злочинці. Найбільшу питому вагу серед осіб, вироки (постанови) щодо яких набрали чинності, становлять засуджені (79,41 %). Водночас високим є відсоток тих, справи щодо яких закрито, – 20,22 %. Основною підставою для закриття справи було примирення винного з потерпілим (36,36 %). 12,72 % справ було закрито у зв'язку з дійовим каяттям. Звільнено від відбування покарання з випробуванням 30,09 % осіб, у результаті амністії – 1,85 % ("Sudova statystyka").

Найбільшу питому вагу становить призначення засудженим за вчинення злочинів за ч. 3 ст. 357 КК України такого покарання, як штраф (54,16 %), арешт (7,40 %), обмеження волі (4,16 %) та позбавлення волі на строк від 1 до 10 років (2,31 %).

Морально-психологічна характеристика особи злочинця. О. М. Джужа визначає, що до моральної свідомості особи злочинця належать світогляд, духовність, переконання, установки та ціннісні орієнтації, які порушують або негативно позначаються на поведінці злочинця, недотриманні правових норм, виборі законних засобів задоволення власних потреб (Ivanov, & Dzhuzha, 2008, p. 90-92). Цей аспект особистості здебільшого відображає ставлення особи до норм моралі й права, способів життя, потреби, інтереси.

Р. Мертон обстоює думку, що асоціальна (насиленницька, агресивна, корисливо-насиленницька) поведінка є результатом невідповідності офіційних цінностей в суспільстві та можливості їх досягнути. Важливе значення серед життєвих цінностей в обох вибірках мають здоров'я, матеріальний успіх, почуття задоволення, спілкування. Проблемність досягнення цінності здоров'я в нашому суспільстві обумовлена соціально-економічними й екологічними чинниками. Вітчизняна система охорони здоров'я частково безкоштовно забезпечує соматичне, психічне та психологічне здоров'я населення, а забрудненість повітря й інші екологічні негаразди спричиняють психологічне напруження, посилення агресії і тривоги за власне здоров'я (Shevchenko, 2012, p. 247-248).

Матеріальний успіх і матеріальна забезпеченість – це цінність, яка завжди має важливе значення, у ринкових умовах розвитку українського суспільства, коли життєвий успіх пов'язаний з рівнем споживання матеріальних благ. Проте здебільшого населення України належить до категорії бідних, їхні матеріальні можливості обмежені. Водночас зростає жорсткість боротьби за «місце під сонцем», знижується можливість

чесною працею змінити соціальний статус. Усе це відображається в психіці людини, де формуються, згідно з результатами дослідження професора М. Й. Варія, псі-програми певної поведінки, зокрема кримінальної (Somerville, 2009, p. 246).

І чоловіки, і жінки демонструють гіперпотяг до відпочинку, їхнє дозвілля одноманітне та примітивне. Втіху та фізичний комфорт отримують від їжі, алкогольних напоїв, сексу, наркотичних речовин. Учинені злочини часто задовольняють ці гіпертрофовані потреби й інтереси злочинців. Кожного року збільшується кількість засуджених, залежних від наркотичних речовин та алкоголю. Злочинці не схильні визнавати цю проблему, зберігають позитивну мотивацію до зловживання алкоголем і наркотиками, навіть до лікування ставляться формально. Проте зловживання алкоголем та наркотиками є передумовою, а не причиною злочинної поведінки, для її реалізації потрібні ще додаткові зовнішні та внутрішні складові. Бажання «жити одним днем», користуватися тим, що «потрапило до рук», не сприяє формуванню гідної мотивації особистості та в поєднанні з невмінням ефективно вирішувати життєві ситуації може призвести до імпульсивності в діях і вчинках та злочинної поведінки, зокрема (Shevchenko, 2012, p. 248).

Серед цінностей злочинців важливе значення мають такі, що спрямовані на власну вигоду: здоров'я, матеріальні блага, дозвілля та спілкування. Для чоловіків головною цінністю є визнання, можливість впливати на людей у своєму колі; для жінок-злочинниць – власна зовнішність, любов і прихильність людей. Існує також певна кількість незначущих цінностей, які злочинці вважають суто абстрактними та суперечливими стосовно наявної системи ціннісних орієнтацій. Отже, існує залежність певних цінностей від умов життя людини, оточення (Shevchenko, 2012, p. 249).

Психологічний аспект особи злочинця. Психологічні властивості часто впливають на рецидив злочинності. Зокрема, вирізняють такі психологічні детермінанти: примітивізація інтересів і потреб; орієнтація на безпосередні бажання та вигоди; закомплексованість; прагнення компенсувати низький соціальний статус, соціальну ізоляцію; демонстративність у дотриманні жаргону, традицій і звичаїв злочинного середовища, його ієрархії; озлобленість; нестриманість, неадекватність і примітивізм емоційних реакцій (Kostytskyi, 2014, p. 15).

У більшості людей з психічними аномаліями поширені нормальні психічні явища та процеси, тому вони зберігають свої соціальні зв'язки: такі особи переважно працездатні, дієздатні й осудні.

Психічні аномалії спричиняють виникнення таких рис характеру, як дратівливість, агресивність,

жорстокість, послаблюють вольові процеси, посилюють навіюваність, ускладнюють контрольні механізми. Психічні аномалії є перепорою для соціалізації індивіда, засвоєння ним суспільних цінностей, встановлення належних зв'язків і відносин, заважають певним видам діяльності, зокрема трудовій, підвищують рівень вірогідності учинення протиправних дій, ведення анти-суспільного способу життя. Психічні аномалії можуть не виявлятися, а сприйматися іншими як дивацтва, неврівноваженість, інтриганство, сутяжництво, незрозуміла жорстокість тощо. Ці аномалії за певних умов знижують рівень опору під час впливу на людину ситуації, зокрема конфліктної, криміногенної, зумовлюють перепони для розвитку соціально цінних рис, насамперед для адаптації в оточенні, послаблюють механізми внутрішнього контролю, звужують можливість вибору рішень і варіантів поведінки, полегшують реалізацію імпульсивних, випадкових, непродуманих (протиправних) учинків (Antonian, & Borodin, 1987, p. 8-9).

На підставі результатів дослідження можна сформулювати висновки щодо показників морально-психологічної характеристики особи злочинця, який вчинив незаконне заволодіння паспортом або іншим особистим важливим документом. Зокрема, це стосується вчинення злочинів у стані сп'яніння (алкогольного та наркотичного): 28,64 % засуджених на момент учинення злочину перебували в стані алкогольного сп'яніння; за шість років, які було досліджено, не зареєстровано жодної особи в стані наркотичного сп'яніння (Zahynei, 2014, p. 54).

Злочини щодо незаконного заволодіння паспортом чи іншим особистим важливим документом здійснюють: особи, які намагаються незаконно отримати громадянство або інший законний статус іноземної держави; злочинці, які хочуть приховати або змінити свою особу; втікачі; терористи; фінансові шахраї; особи, які вчиняють інші злочини (торгівля наркотиками, контрабанда, торгівля людьми).

Наукова новизна

Наукова новизна публікації полягає в здійсненні аналізу проблемних питань щодо визначення основних ключових кримінологічних характеристик злочинця, який посягає на паспорт або інший особистий важливий документ. У статті вперше було комплексно досліджено соціально-демографічні, кримінально-правові та морально-психологічні характеристики, запропоновано кримінологічний портрет злочинця, який вчинив незаконне заволодіння паспортом або іншим особистим важливим документом.

Висновки

Здійснене дослідження дало змогу виокремити соціально-демографічні ознаки осіб, які вчинили злочини, передбачені ч. 3 ст. 357 КК України. Переважно це громадяни України, особи чоловічої статі віком від 30 до 50 років – 51,75%, які мають повну загальну середню освіту – 45,72%, здебільшого працездатні, які не працюють і не навчаються, – 77,88%.

Характерною ознакою злочинності є відсоток осіб, які мали незняту або непогашену судимість, – 26,13 %. Проте 65,38 % злочинців раніше вчиняли злочини проти власності, 19,23 % – злочини проти життя та здоров'я особи.

Незначною є кількість злочинів (1,5 %), спрямованих на незаконне заволодіння паспортом або іншим особистим важливим документом, що було вчинено в складі групи осіб. Майже не виявлено злочинів цієї категорії, які були вчинені особами в стані алкогольного, наркотичного, токсичного, психотропного сп'яніння, що пов'язані з умисним здійсненням таких злочинів, де досягнення злочинного результату залежить від цілеспрямованої, підготовленої, вольової діяльності правопорушника.

Здійснений аналіз стану судимості осіб, які вчинили злочини щодо незаконного заволодіння паспортом або особистими важливими документами, дав підстави для висновку, що типовими рішеннями в справах цієї категорії є призначення покарання: штраф – 54,16 %; звільнення від покарання з випробуванням – 30,09 %; 36,36 % справ було закрито у зв'язку з примирення винного з потерпілим.

REFERENCES

- Aleksieieva, T.V. (2015). Metodolohichni pidkhody do vyznachennia poniattia "osobystist zlochyntsia" yak kliuchovoho u kryminalnii psykholohii [Methodological approaches to defining the notion of "criminal offender" as key in criminal psychology]. *Problemy suchasnoi psykholohii, Problems of modern psychology*, 8. 2015. doi: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2010-8.%p> [in Ukrainian].
- Antonian, Iu.M., & Borodin, S.V. (1987). *Prestupnost i psikhologicheskie anomalii [Crime and psychological anomalies]*. Moscow: Nauka [in Russian].
- Banakh, V.A., & Banakh, L.S. (2016). Transformatsiia tsinnisnykh orientatsii molodi v umovakh kryzovoho suspilstva [Transformation of youth value orientations in a crisis society]. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii, Humanities Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy*, 64, 246-249. doi: <https://doi.org/10.30839/2072-7941.2016.67307> [in Ukrainian].

- Danshin, I.N. (1987). O metodologicheskoy roli osobennogo i otelnogo v kriminologii [On the methodological role of the special and the individual in criminology]. *Problemy pravovedeniya, Problems of law*, 48, 79-86 [in Russian].
- Davydenko, M.L. (2014). Evoliutsiia vchennia pro osobu zlochyntsia [The evolution of the doctrine of the offender]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina, Bulletin of the VN Karazin Kharkiv National University*, 18, 169-172. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPR_2014_1137_18_45 [in Ukrainian].
- Dzhuzha, O.M. (2009). *Zapobihannia zlochynam, poviazanyim iz seksualnym nasylstvom* [Prevention of sexual abuse crimes]. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
- Dzhuzha, O.M., Vasylevych, V.V., & Kolb, O.H. (et al.). (2009). *Kryminolohiia* [Criminology]. O.M. Dzhuzha (Eds.). Kyiv: Atika [in Ukrainian].
- Ivanov, I. (1993). Sotsialnoe i biologicheskoe v prestupnom povedenii [Social and biological in criminal behavior]. *Sovetskaia iustitsiia, Soviet justice*, 9, 25-26 [in Russian].
- Ivanov, Yu.F., & Dzhuzha, O.M. (2006). *Kryminolohiia* [Criminology]. Kyiv: Palyvoda A.V. [in Ukrainian].
- Ivanov, Yu.F., & Dzhuzha, O.M. (2008). *Kryminolohiia* [Criminology] (2nd ed., rev.). Kyiv: Palyvoda A.V. [in Ukrainian].
- Kalinina, A.V. (2017). Moralno-psykholohichni oznaky zlochyntsia-immihranta v Ukraini [Moral and psychological characteristics of an immigrant criminal in Ukraine]. *Problemy zakonnosti, Problems of legality*, 137, 132-141. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.137.94605> [in Ukrainian].
- Kalman, O.H. (2004). Zlochynnist u sferi ekonomiky Ukrainy: teoretychni ta prykladni problemy zapobihannia [Crime in the Ukrainian Economy: Theoretical and Applied Problems of Prevention]. *Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Khairutdinova, H.Ye.O. (2019). Kryminolohichna kharakterystyka osib, yaki vchyniaut zlochyn u sferi kredytnykh vidnosyn [Criminological characteristics of persons who commit crimes in the sphere of credit relations]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I.I. Mechnykova, Bulletin of Odessa II Mechnikov National University*, vol. 24, 2(35), 85-92. doi: [https://doi.org/10.18524/2304-1587.2019.2\(35\).186006](https://doi.org/10.18524/2304-1587.2019.2(35).186006) [in Ukrainian].
- Khrantsov, O.M. (2004). *Osobystist zlochyntsia ta praktychne znachennia yii kryminolohichnoho analizu* [The identity of the offender and the practical significance of his criminological analysis]. doi: <http://visnyk.univd.edu.ua/index.php?controller=service&action=download&download=31198> [in Ukrainian].
- Kostytskiy, M.V. (2014). Psykholohichni faktory vplyvu na osobu zlochyntsia [Psychological factors affecting the offender]. *Naukovo-informatsynyi visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danylo Halytskoho, The Scientific and Information Bulletin of Ivano-Frankivsk University of King Danylo Halytsky*, 10, 12-19. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2014_10_3 [in Ukrainian].
- Matskevich, I.M. (2008). Kriminologicheskiiy portret prestupnika (teoreticheskie problemy sostavleniia) [Criminological portrait of a criminal (theoretical drafting problems)]. *LEX RUSSICA (RUSSKIY ZAKON), LEX RUSSICA*, 6, 1424-1444 [in Russian].
- Shevchenko, L.O. (2012). Tsinnisni oriiantatsii zlochyntsiiv [Value orientations of criminals]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu, Bulletin of Kharkiv National University*, 50, 246-249. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPR_2012_1032_50_59 [in Ukrainian].
- Somerville, P. (2009). Understanding community policing. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 32(2), 261-277. URL: http://www.oireachtas.ie/parliament/media/housesoftheoireachtas/libraryresearch/spotlights/Spotlight_Community_Policing_Final_Draft_124340.pdf.
- Sudova statystyka [Forensic statistics]. *Sait "Sudova vlada Ukrainy", Site "Judiciary of Ukraine"*. Retrieved from https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka [in Ukrainian].
- Tarukhin, S.A. (2004). *Vybrani tvory* [Selected works]. (Vols. 1-3). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav Ukrainy [in Ukrainian].
- Zahynei, Z. (2014). Kryminolohichniy portret zlochyntsia, yakyy vchynyv zlochyn proty avtorytetu orhaniv derzhavnoi vlady, orhaniv mistsevoho samovriaduvannia ta obiednan hromadian [Criminological portrait of a criminal who committed a crime against the authority of public authorities, local self-government bodies and associations of citizens]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy, Scientific journal of the National Academy of Public Prosecutor of Ukraine*, 1, 51-57. Retrieved from <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/1-2014/51-zaginej.pdf> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Алексеева Т. В. Методологичні підходи до визначення поняття «особистість злочинця» як ключового у кримінальній психології. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Вип. 8. doi: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2010-8.%p>.
- Антонян Ю. М., Бородин С. В. Преступность и психологические аномалии. М. : Наука, 1987. 208 с.
- Банах В. А., Банах Л. С. Трансформація ціннісних орієнтацій молоді в умовах кризового суспільства. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2016. № 64. С. 13-21. doi: <https://doi.org/10.30839/2072-7941.2016.67307>.
- Даншин И. Н. О методологической роли особенного и отдельного в криминологии. *Проблемы правоведения*. 1987. Вип. 48. С. 79-86.
- Давиденко М. Л. Еволюція вчення про особу злочинця. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2014. Вип. 18. С. 169-172. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPR_2014_1137_18_45.
- Джуза О. М. Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством : монографія. Київ : Атіка, 2009. 240 с.
- Кримінологія : навч. посіб. / [О. М. Джуза, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джузі. Київ : Атіка, 2009. 312 с.
- Иванов И. Социальное и биологическое в преступном поведении. *Советская юстиция*. 1993. № 9. С. 25-26.
- Иванов Ю. Ф., Джуза О. М. Кримінологія : навч. посіб. Київ : Паливода А. В., 2006. 264 с.

- Іванов Ю. Ф., Джужа Ю. Ф. Кримінологія : навч. посіб. 2-ге вид., доповн. та переробл. Київ : Паливода А. В., 2008. 292 с.
- Калініна А. В. Морально-психологічні ознаки злочинця-іммігранта в Україні. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 137. С. 132–141. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.137.94605>.
- Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми запобігання : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2004. 430 с.
- Хайрутдінова Г. Є. О. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють злочин у сфері кредитних відносин. *Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*. 2019. Т. 24. Вип. 2 (35). С. 85–92. (Серія «Правознавство»). doi: [https://doi.org/10.18524/2304-1587.2019.2\(35\).186006](https://doi.org/10.18524/2304-1587.2019.2(35).186006).
- Храмцов О. М. Особистість злочинця та практичне значення її кримінологічного аналізу. 2004. URL: <http://visnyk.univd.edu.ua/index.php?controller=service&action=download&download=31198>.
- Костицький М. В. Психологічні фактори впливу на особу злочинця. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2014. № 10. С. 12–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2014_10_3.
- Мацкевич И. М. Кримінологический портрет преступника (теоретические проблемы составления). *LEX RUSSICA (РУССКИЙ ЗАКОН)*. 2008. № 6. С. 1424–1444.
- Шевченко Л. О. Ціннісні орієнтації злочинців. *Вісник Харківського національного університету*. 2012. Вип. 50. С. 246–249. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPC_2012_1032_50_59.
- Somerville P. Understanding community policing. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*. 2009. No. 32 (2). P. 261–277. URL: http://www.oireachtas.ie/parliament/media/housesoftheoireachtas/libraryresearch/spotlights/Spotlight_Community_Policing_Final_Draft_124340.pdf.
- Судова статистика. *Судова влада України* : [сайт]. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka.
- Тарарухін С. А. Вибрані твори : у 3 ч. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. Ч. 1 : Юридична психологія. Мотивація злочинної поведінки. 212 с.
- Загинеї З. Кримінологічний портрет злочинця, який вчинив злочин проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1. С. 51–57. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/1-2014/51-zaginej.pdf>.

Стаття надійшла до редколегії 07.02.2020

Hetman A. – Postgraduate Student of the Department of Criminology and Criminal and Executive Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0546-0498>

Criminological Characteristics of Persons who Committing Crimes Through Unlawful Possession of a Passport or Other Important Personal Document

The **purpose** of this article is to criminological analyze the person of the offender who unlawfully seizes the passport or other personally identifiable document. To accomplish this, the following tasks have been accomplished, namely the criminological characterization of the perpetrators of the crimes through the misappropriation of a passport or other important personal document. In particular, the author examines the biological nature of criminals, the psychological side of their behavior, socio-demographic characteristics, the moral and psychological characteristics. The author's opinion is true that the identity of the offender is a complex concept that includes both biological, psychological and social aspects of the person. Particular attention is paid to psychological anomalies and their impact on the individual and the formation of criminal behavior. The article deals with the socio-demographic and moral-psychological characteristics of the offender, who commits an illegal encroachment on a passport or other important personal document and the influence of such characteristics on the formation of the offender's personality. **Methodology.** In the course of the research specific sociological methods were used: mass questioning and examination of documents, including court decisions and materials of criminal proceedings, which made it possible to penetrate more deeply into the social and psychological causes of criminal behavior of persons who violated personal important documents. The statistical method made it possible to compare the conclusions drawn from the sociological methods, which helped to determine whether the regularities established in the mass surveys and study of documents are typical and justified. The **scientific novelty** of the publication is that for the first time a detailed criminological portrait of an offender has been offered, encroaching on a passport or other personally identifiable document, which will further help to develop effective measures to prevent crimes in this category, reduce crime rates and develop international cooperation in the field. **Conclusions.** Based on the analysis, we were able to identify the prevailing criminological significant characteristics of the offender who encroaches on the passport or other personally identifiable document.

Keywords: personality of the offender; criminological characteristics; psychological side; socio-demographic characteristics; moral and psychological characteristics.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПРАВА

УДК 342.92

doi: <https://doi.org/10.33270/04201901.68>

Самойленко О. С. – аспірант кафедри адміністративного та митного права Університету митної справи та фінансів, м. Дніпро
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1146-9109>

Етичні засади формування службового права

Мета статті полягає в оцінюванні наукових позицій стосовно впливу етики на право загалом і структурні елементи системи права, визначенні напрямів і результатів такого впливу, а також з'ясуванні ролі етичних засад у формуванні дієвого механізму правового регулювання публічної служби. **Методологія.** З огляду на окреслену мету, специфіку об'єкта й предмета дослідження, методологічну основу публікації становить комплекс методів, завдяки яким було розглянуто підходи до розуміння ролі етики в праві. Метод формальної логіки використано для з'ясування змісту службового права. Емпіричний метод було застосовано під час вивчення питання формування етичних засад службового права. Компаративний – для порівняння українських та іноземних підходів до розроблення етичних засад службового права. **Наукова новизна** зумовлена тим, що етична складова є засадою для формування правової системи на аксіологічному, ґносеологічному, праксеологічному рівнях. Тому в публікації обґрунтовано відмінності між поняттями «етика права», «правова етика», «юридична етика» та «правнича етика». **Висновки.** Важливим елементом удосконалення службового права є етична складова. По-перше, зниження впливу влади та релігійних норм на поведінку людини потребує формування нового чи вдосконалення попереднього механізму регулювання суспільних відносин. По-друге, право та мораль у вигляді етичних норм є історично взаємопов'язаними, механізм їх взаємовпливу перевірений часом. По-третє, їм притаманна компенсаторна функція: якщо право не може вирішити суспільного конфлікту, посиляються на норми моралі. Завдяки цьому зниження рівня моральності, з огляду на специфіку розвитку суспільства (послаблення уваги людини до суспільства через діджиталізацію, поява нових цінностей), компенсують шляхом закріплення етичних норм у нормах права.

Ключові слова: службове право; етика; етичні норми; етичні критерії; суб'єкти публічного права; публічні правовідносини.

Вступ

Зміна парадигми адміністративного права спонукає вчених акцентувати на розгалуженості його структури та змісту, що обумовлене його стрімким розвитком й інтеграційними процесами. Це сприяє формуванню наукових позицій щодо необхідності виокремлення нових елементів системи права (галузей, підгалузей), які регулюють деякі суспільні відносини, що належали до складу предмета адміністративного права України. У контексті предмета дослідження йдеться про сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини, пов'язані з організацією та проходженням публічної служби, й отримали назву службового права. Водночас існують протилежні позиції стосовно доцільності виокремлення службового права в наукову та правову галузь. Наукові дослідження мають суперечливий зміст, що потребує створення системи засад, які сприяли б удосконаленню предмета, методу та структури службового права. Це зумовлює визначення мети статті, яка полягає в дослідженні ролі однієї з вагомих засад формування правових норм, зокрема їх етичної складової.

Питання етичних засад формування права загалом і деяких галузей, зокрема адміністративної, є предметом дослідження значної кількості вітчизняних та іноземних правників і філософів різних періодів: Т. Василенської (Vasylevska, 2011, 2013), Е. Держивицького та І. Ларіонова

(Derzivitskiy, Larionov, & Perov, 2016), Н. Камінської (Kaminska, 2010; Kaminskaia, 2014), П. Макушева, С. Сибірякова (Makushev, & Sybiriakova, 2010), В. Нестеровича (Nesterovych, 2006, 2011), М. Рудакевич (Rudakevych, 2003, 2006, 2007), С. Сливки (Slyvka, 2008), А. Товмач (Tovmach, 2015) та ін. Однак, з огляду на новизну службового права, можна констатувати, що етична складова його норм потребує ґрунтовного вивчення.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в оцінюванні наукових позицій стосовно впливу етики на право загалом і структурні елементи системи права, визначенні напрямів та результатів такого впливу, а також з'ясуванні ролі етичних засад у формуванні дієвого механізму правового регулювання публічної служби.

Виклад основного матеріалу

Однією з головних проблем, визначених адміністративною реформою, є зміцнення довіри населення до діяльності суб'єктів публічних відносин. Водночас серед засад публічної сфери слід виокремити авторитет органів державної влади та місцевого самоврядування, що ґрунтується на ділових, інтелектуальних і моральних рисах службовців. Зокрема, етична складова відіграє вагомий роль в оцінюванні

діяльності зазначених суб'єктів. Її оцінювання є досить складним, оскільки не має чітких критеріїв і може бути здійснене лише за певними аспектами: якістю надання адміністративних послуг, ставленням до громадян, рівнем корупції, ефективністю управління тощо. Однак, на відміну від закону, етична складова є гарантом забезпечення принципів законності та верховенства права під час реалізації правового статусу суб'єктами публічних відносин. Посилити етичну складову на публічній службі мають відкритість і прозорість органів держаної влади (Nesterovych, 2016).

Поділяємо позицію Т. Василенської стосовно того, що інтереси суспільства й держави є головним принципом, вищим критерієм етики та кінцевою метою професійної діяльності службовця (Vasylevska, 2013). Однак запровадження етичних засад у систему службового права потребує вдосконалення.

Питання визначення етики у формуванні права є складним, оскільки містить юридичну та філософську складові, зокрема, коли йдеться про поведінку державних службовців (Tomtash, 2015). Етика як складова філософії вивчає моральні засади (норми) людського буття, тобто систему «нерівномірних» уявлень про добро та зло, щастя, справедливості, обов'язок, совість, честь і гідність тощо. Предмет її дослідження багато в чому стосується тих аспектів, яких «боїться» право, ще Арістотель зазначав: «Закон є логіка, позбавлена пристрасті». Водночас окреслені поняття майже завжди були предметом людських пристрастей і позицій, проте це не стало перешкодою для розвитку та проникнення у сферу право-прикладної етики, яка становить теорію та практику застосування моральних норм, цінностей і суджень з метою вирішення проблемних, з позиції етики, життєвих ситуацій.

Науковці Е. В. Держивицький та І. Ю. Ларіонов акцентують на тому, що прикладна етика у сфері права спрямована на розв'язання моральних проблем професійної діяльності (юридична етика) і є розвинутою та інституціоналізованою. На нашу думку, така позиція є цілком правильною, оскільки в українській системі права існують етичні норми, які регламентують діяльність представників різних юридичних професій (суддів, прокурорів, адвокатів, працівників Національної поліції тощо). Автори також зауважують, що етичні норми найчастіше впроваджують в юридичні професії, оскільки ті передбачають діяльність, тісно пов'язану з людським життям, честю, гідністю, правами та свободами, зачіпають моральні засади життя людини і потребують у цих суб'єктів належних моральних рис (Derzivitskiy, Larionov, & Perov, 2016). Ми вважаємо, що звуження кола осіб, для діяльності яких необхідні закріплені в праві етичні

норми, є невинуватеною. Зокрема, як приклад маємо сукупність етико-правових норм, що регулюють діяльність інших категорій працівників (державних службовців), – Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, затверджені наказом Національного агентства України з питань державної служби від 5 серпня 2016 року № 158 ("Nakaz Natsionalnoho ahentstva", 2016), що також належать до складу професійної етики. Отже, автори звужують поняття етики права до професійної етики юриста, що є необґрунтованим. Зрештою, можна констатувати потребу в розрізненні понять в наукових джерелах («юридична етика», «правова етика», «правнична етика», «етика права»).

Дослідник С. С. Сливка слушно визначає співвідношення цих понять, вирізняючи юридичну етику як таку, що досліджує юридичний процес незалежно від присутності в ньому юриста; правова етика – властива всім суб'єктам правовідносин, а тому окреслена як універсальна; правнична етика уособлює професійну етику юриста, морально-правові вимоги до його діяльності; етика права розглядає людину в праві, аналізує ціннісне ставлення людини до права (Slyvka, 2008).

Етика вивчає мораль, яка формує моральну систему суспільства, що відображає інтереси суспільства, здійснює регулювання стосунків між людьми, де гармонізація індивідуальних і суспільних потреб має пріоритетне значення. Вона є засобом осмислення та відображення інтересу певної групи – колективу, спільноти, суспільства – і визначає співвідношення приватного та загального інтересу на користь загального, зважаючи на цінності суспільства. Тому для реалізації права, як продукту держави, мораль є важливим підґрунтям для вирішення суспільного конфлікту на підставі морального ідеалу (належного). Етика сприяє оцінюванню будь-якої ситуації так, щоб уможливити етично (морально) правильні вчинки. З огляду на це, морально-етичні стандарти інколи позначають «субсидійованим регулюванням», оскільки вони доповнюють чинне законодавство щодо запобігання конфлікту інтересів на публічній службі (Nesterovych, 2011).

Таке формулювання питання є актуальним насамперед, коли йдеться про прийняття рішення суб'єктом службових правовідносин. У цьому разі постає питання щодо його правильності. Адже відбувається вибір між фактами та цінностями. Етичні критерії становлять шкалу для відповідності дій суб'єкта інтересам суспільства. Тому слушною є позиція М. Рудакевич, яка акцентує на нормативній складовій етичної поведінки державних службовців (Rudakevych,

2003). Водночас етичні стандарти мають стосуватися не лише державної служби, а й служби в органах місцевого самоврядування (Kaminska, 2010; Kaminskaia, 2015).

Ґрунтуючись на моралі, етика права розширює можливості правозастосування шляхом запровадження до правових норм юридичного інструментарію, здатного вирішувати морально-етичні конфлікти. З огляду на те, що існування права не обмежується створенням та існуванням безпосередньо правових норм, а формує правову систему, слід констатувати, що етичні засади в праві реалізують на трьох рівнях: 1) аксіологічному (правові цінності та принципи права); 2) ґносеологічному (праворозуміння та правова культура, юридична освіта); 3) праксеологічному (юридична практика, правозастосування). Моральна та правова форми регулювання суспільного життя є невід'ємними та підтримують одна одну. У контексті етичної складової службового права йдеться про зазначені вище вияви у його складі. На формування службового права впливають різноманітні інтереси, відображені в чинному законодавстві (Nesterovych, 2006).

Оцінювання досліджень дає змогу визначити, що сьогодні серед відносин, пов'язаних з організацією та проходженням публічної служби, з позиції етичних засад, найбільш дослідженою є професійна етика, яка охоплює етичні засади поведінки державних службовців.

Наукова новизна

З огляду на визначені три рівні реалізації етичних засад, можемо констатувати, що в службовому праві найрозвинутішими є ті норми, які регулюють праксеологічний рівень, що охоплює безпосередню діяльність суб'єктів публічної служби стосовно реалізації ним свого правового статусу. Однак це означає, що інші два рівні є незадіяними та не сприяють формуванню обґрунтованої, правильно морально-правової позиції суб'єктів службового права.

Наша позиція ґрунтується на тому, що поведінку людини (суб'єкта публічних відносин) регулює сукупність норм – правових, релігійних, етичних, культурних, політичних тощо. Однак етичні норми, ґрунтуючись на моралі, надають людині найглибші орієнтири на підставі духовного світу особистості. На відміну від звичайних моральних норм, норми етичної поведінки (етичні критерії) є такими, що можуть бути сформовані внаслідок: а) закріплення їх у правових нормах, які регулюють усі етапи організації та проходження публічної служби; б) формування системи цінностей під час удосконалення професіоналізму

в процесі навчання та підвищення кваліфікації; в) наявності системи контролю, яка виявляє невідповідність позиції суб'єкта публічних відносин визначеним етичним нормам.

Такі висновки засвідчують позицію Т. Василевської (Vasylevska, 2013) стосовно того, що вагомими аспектами морального життя державних службовців як професійної групи слід вважати: 1) ставлення професійної групи та кожного з її членів до суспільства загалом і його інтересів; 2) розуміння значущості та сутності моральних рис представника державної служби; 3) усвідомлення зв'язку між професіоналізмом і належними моральними рисами; 4) з'ясування змісту моральних засад для взаємовідносин між громадянами та представниками державної служби; 5) висвітлення сутності взаємовідносин у професійному колективі; 6) усвідомлення ролі професійного етичного навчання. З огляду на це, можна констатувати потребу в закріпленні означених складових у системі службового права як таких, що є етичними засадами його формування. Етичні норми службового права можуть міститися як в окремих актах, так і належати до нормативно-правових актів, що регулюють діяльність органів державної влади. Наприклад, у Федеративній Республіці Німеччині етичні норми наявні в двох підзаконних нормативно-правових актах – Регламент діяльності федерального уряду та Єдине положення про федеральні міністерства (Nesterovych, 2009). Схожий підхід можна відстежити також в українському законодавстві.

Висновки

Проаналізувавши позиції сучасних учених, ми дійшли висновку, що нині важливим елементом удосконалення службового права є етична складова. По-перше, зниження рівня впливу влади та релігійних норм на поведінку людини потребує формування нового чи вдосконалення попереднього механізму регулювання суспільних відносин. По-друге, право та мораль у вигляді етичних норм є історично взаємопов'язаними, механізм їх взаємовпливу перевірений часом. По-третє, їм притаманна компенсаторна функція: якщо право не може вирішити суспільного конфлікту, посиляються на норми моралі. Завдяки цьому зниження рівня моральності, з огляду на специфіку розвитку суспільства (послаблення уваги людини до суспільства через діджиталізацію, поява нових цінностей), компенсують шляхом закріплення етичних норм у нормах права. Це забезпечує їх універсальність. Запровадження етичних засад до всіх складових службового права сприятиме його вдосконаленню.

REFERENCES

- Chernetetskyi, Ye.Ye. (2009). Kharakterystyka zasluhy yak osnovnoi pidstavy administratyvno-pravovoho zaokhochennia [Characterization of merit as the main basis of administrative and legal promotion]. *Derzhava i pravo, State and law*, 46, 261-267. doi: 10.32702/2307-2156-2009.3.100 [in Ukrainian].
- Derzivitskiy, E.V., Larionov, I.Iu., & Perov, V.Iu. (2016). K voprosu ob etike prava [On the issue of ethics of law]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta, Bulletin of St. Petersburg State University*, 4, 33-45 [in Russian].
- Kaminska, N.V. (2010). Orhanizatsiino-pravovi zasady detsentralizatsii publichnoi vlady [Organizational and legal principles of decentralization of public power]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 4, 9-20 [in Ukrainian].
- Kaminskaia, N.V. (2015). Perspektivy stanovleniia evropeyskoy sistemy mestnogo i regionalnogo samoupravleniia [Prospects for the formation of a European system of local and regional self-government]. *Pravo i politika, Law and Politics*, 2(182), 227-241. doi: 10.7256/1811-9018.2015.2.8854 [in Russian].
- Kuzmenko, O.V., & Strelchenko, O.H. (2008). Determinatsiia zasluhy yak pidstava zaokhochennia [Determination of merit as a basis for encouragement]. *Derzhava i suspilstvo, State and society*, 5, 41-46. doi: 11.56702/2308-2356-2008.3.189 [in Ukrainian].
- Makushev, P.V., & Sybiriakova, M.V. (2010). Shliakhy formuvannia antykoruptsiinoi hromadianskoi svidomosti yak chynnyk merezhevoho suspilstva [Ways of Forming Anti-Corruption Civic Consciousness as a Factor of Network Society]. *Pravo i suspilstvo, Law and society*, 3, 88-96 [in Ukrainian].
- Nakaz Natsionalnogo ahentstva Ukrainy z pytan derzhavnoi sluzhby "Zahalni pravyla etychnoi povedinky derzhavnykh sluzhbovtiv ta posadovykh osib mistsevoho samovriaduvannia": vid 5 serp. 2016 r. No. 158 [Order of the National Agency of Ukraine for Civil Service "General Rules of Ethical Conduct for Civil Servants and Officials of Local Self-Government" from August 5, 2016, No. 158]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16> [in Ukrainian].
- Nesterovych, V.F. (2006). Katehoriia "interes" u pravotvorchosti: zahalnoteoretychni aspekty [Category "interest" in law-making: the general theoretical aspects]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Bulletin of the Lugansk State University of Internal Affairs*, 1, 73-78 [in Ukrainian].
- Nesterovych, V.F. (2009). Konstytutsiino-pravovi zasady lobiiuvannia u Federativnii Respublitsi Nimechchyny [Constitutional and legal principles of lobbying in the Federal Republic of Germany]. *Vybory ta demokratiia, Elections and democracy*, 3, 59-66 [in Ukrainian].
- Nesterovych, V.F. (2011). Subsidiivani formy rehuliuвання lobiiuvannia: zarubizhnyi dosvid ta perspektyvy dlia Ukrainy [Subsidized forms of lobbying regulation: foreign experience and prospects for Ukraine]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenko, Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs Didorenko*, 4, 15-24 [in Ukrainian].
- Nesterovych, V.F. (2016). Pryntsypy vidkrytosti ta prozorosti u diialnosti orhaniv derzhavnoi vlady yak vazhlyva peredumova dlia utverdzheniia demokratii uchasti [Principles of openness and transparency in the activities of state authorities as an important prerequisite for the establishment of participatory democracy]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2(12), 67-76. Retrieved from <https://philosophy.naiu.kiev.ua/index.php/philosophy/article/view/364> [in Ukrainian].
- Nesterovych, V.F. (2018). Konstytutsiino-pravovi vydy hromadskykh obhovoren [Constitutional legal types of public discussions]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Bulletin of Lugansk State University of Internal Affairs*, 4, 38-45. doi: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.84.38-45> [in Ukrainian].
- Rudakevych, M. (2003). *Etyka derzhavnykh sluzhbovtiv [Ethics of Civil Servants]*. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
- Rudakevych, M.I. (2006). Ideini osnovy ta normatyvni standarty etyky derzhavnykh sluzhbovtiv krain Yevropeiskoho Soiuzu [Conceptual bases and normative standards of ethics of civil servants of the European Union countries]. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka, Public administration: theory and practice*, 1, 73-79 [in Ukrainian].
- Rudakevych, M.I. (2007). *Profesiina etyka derzhavnykh sluzhbovtiv: teoriia i praktyka formuvannia v umovakh demokratyzatsii derzhavnoho upravlinnia [Professional Ethics of Civil Servants: Theory and Practice of Formation in Democratization of Public Administration]*. Ternopil: Aston [in Ukrainian].
- Slyvka, S.S. (2008). *Yurydychna deontolohiia [Legal deontology]*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
- Tovmach, A.S. (2015). Pytannia etyky derzhavnykh sluzhbovtiv [Issues of Ethics of Civil Servants.]. *Forum prava, Forum of Law*, 2, 159-162 [in Ukrainian].
- Tytko, A.V. (2019). Favorytyzm, nepotyizm, kronizm, klientelizm yak formy konfliktu interesiv: quid pro quo [Favoritism, Nepotism, Cronism, Clientelism as a Form of Conflict of Interests: Quid Pro Quo]. *Forum prava, Forum of law*, 55(2), 80-90. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2635567> [in Ukrainian].
- Vasylevska, T.E. (2011). Etychni aspekty reformuvannia systemy derzhavnoi sluzhby [Ethical aspects of reforming the civil service system]. *Demokratychno vriaduvannia, Democratic governance*, 7. Retrieved from <http://www.lvivacademy.com/visnik7/fail/vasylevska.pdf> [in Ukrainian].
- Vasylevska, T.E. (2013). *Etyka derzhavnykh sluzhbovtiv i zapobihannia konfliktu interesiv [Ethics of Civil Servants and Prevention of Conflict of Interest]*. Kyiv: NADU [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Чернецький Є. Є. Характеристика заслуги як основної підстави адміністративно-правового заохочення. *Держава і право*. 2009. № 46. С. 261–267. doi: 10.32702/2307-2156-2009.3.100.
- Держивидський Е. В., Ларионов И. Ю., Перов В. Ю. К вопросу об этике права. *Вестник Санкт-Петербургского государственного университета*. 2016. Вып. 4. С. 33–45.

- Камінська Н. В. Організаційно-правові засади децентралізації публічної влади. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2010. № 4. С. 9–20.
- Каминская Н. В. Перспективы становления европейской системы местного и регионального самоуправления. *Право и политика*. 2015. № 2 (182). С. 227–241. doi: 10.7256/1811-9018.2015.2.8854.
- Кузьменко О. В., Стрельченко О. Г. Детермінація заслуги як підстава заохочення. *Держава і суспільство*. 2008. № 5. С. 41–46. doi: 11.56702/2308-2356-2008.3.189.
- Макушев П. В., Сибірякова М. В. Шляхи формування антикорупційної громадянської свідомості як чинник мережевого суспільства. *Право і суспільство*. 2010. № 3. С. 88–96.
- Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування : наказ Національного агентства України з питань державної служби від 5 серп. 2016 р. № 158. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16>.
- Нестерович В. Ф. Категорія «інтерес» у правотворчості: загальнотеоретичні аспекти. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2006. № 1. С. 73–78.
- Нестерович В. Ф. Конституційно-правові засади лобіювання у Федеративній Республіці Німеччини. *Вибори та демократія*. 2009. № 3. С. 59–66.
- Нестерович В. Ф. Субсидійовані форми регулювання лобіювання: зарубіжний досвід та перспективи для України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2011. № 4. С. 15–24.
- Нестерович В. Ф. Принципи відкритості та прозорості у діяльності органів державної влади як важлива передумова для утвердження демократії участі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 2 (12). С. 67–76. URL: <https://philosophy.naiau.kiev.ua/index.php/philosophy/article/view/364>.
- Нестерович В. Ф. Конституційно-правові види громадських обговорень. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 38–45. doi: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.84.38-45>.
- Рудакевич М. Етика державних службовців : монографія. Київ : НАДУ, 2003. 360 с.
- Рудакевич М. І. Ідейні основи та нормативні стандарти етики державних службовців країн Європейського Союзу. *Державне управління: теорія та практика*. 2006. № 1. С. 73–79.
- Рудакевич М. І. Професійна етика державних службовців: теорія і практика формування в умовах демократизації державного управління : монографія. Тернопіль : Астон, 2007. 398 с.
- Сливка С. С. Юридична деонтологія : навч. посіб. Київ : Атіка, 2008. 296 с.
- Товмач А. С. Питання етики державних службовців. *Форум права*. 2015. № 2. С. 159–162.
- Титко А. В. Фаворитизм, непотизм, кронізм, клієнтелізм як форми конфлікту інтересів: quid pro quo. *Форум права*. 2019. № 55 (2). С. 80–90. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2635567>.
- Василевська Т. Е. Етичні аспекти реформування системи державної служби. *Демократичне врядування*. 2011. № 7. URL: <http://www.lvivacademy.com/visnik7/fail/vasylevska.pdf>.
- Василевська Т. Е. Етика державних службовців і запобігання конфлікту інтересів : навч.-метод. матеріали. Київ : НАДУ, 2013. 76 с.

Стаття надійшла до редколегії 24.01.2020

Samoilenko O. – Postgraduate Student of the Department of Administrative and Customs Law of the University Customs and Finance, Dnipro, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1146-9109>

Ethical Foundations of Service Law

The **purpose** of the article is to evaluate the scientific positions on the impact of ethics on law in general and the structural elements of the law system, in particular, to determine the directions and results of such influence, as well as to clarify the role of ethical foundations in the formation of an effective mechanism of legal regulation of public service. **Methodology.** Given the goal, specificity of the object and object of study, the methodological basis of the publication is a set of methods that allowed to consider approaches to understanding the role of ethics in law. Formal logic method – to find out the content of employment law. The empirical method was applied in the study of the formation of ethical principles of employment law. Comparative – to compare Ukrainian and foreign approaches to the formation of ethical principles of official law. **Scientific novelty** is due to the fact that the ethical component is the basis for the formation of the legal system at the axiological, epistemological, praxeological levels. Therefore, the publication substantiates the differences between the concepts of «ethics of law», «legal ethics», «legal ethics» and «legal ethics». **Conclusions.** An important element of improving the law of service is the ethical component. First, the reduction of the influence of the authorities and religious norms on human behavior, which requires the formation of a new or improvement of the old mechanism of regulation of social relations. Secondly, law and morality in the form of ethics are historically interrelated and the mechanism of their interplay is time-tested. Thirdly, they have an inherent compensatory function – where the right to resolve a social conflict comes to the aid of moral standards, in turn – a decrease in the level of morality due to the peculiarities of social development (diminishing human attention to society through digitization, the emergence of new values) is compensated for due to the consolidation of ethical rules in the rules of law.

Keywords: service law; ethics; ethical standards; ethical criteria; subjects of public law; public legal relations.

Романова Н. В. – аспірант кафедри конституційного та міжнародного права Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3622-8694>

Еволюція доктринальних джерел з питань гендерної рівності

Метою наукової статті є дослідження розвитку джерел у сфері гендерної рівності, а також висвітлення світоглядних поглядів на питання гендерної рівності, сформованих науковцями в контексті філософії, історії, педагогіки, психології, релігієзнавства, культурології, філології, соціології, економіки, права, які стали підґрунтям для доктринальних джерел у сфері гендерної рівності. **Методологічну основу** статті становить сукупність принципів наукового пізнання, філософських, загальнонаукових і конкретнонаукових методів, за допомогою яких було проаналізовано історію становлення та розвитку джерел у сфері гендерної рівності, а також міждисциплінарні зв'язки результатів дослідження. **Наукова новизна** публікації полягає в тому, що в ній удосконалено систематизацію джерел у сфері гендерної рівності й визначено їх фундаментальне підґрунтя; уперше запропоновано висвітлювати гендерну рівність не лише як правову, а й як міждисциплінарну категорію; проаналізовано подальший розвиток доктринальних джерел у сфері гендерної рівності. **Висновки.** Сформульовано такі положення: уперше про гендерну рівність зазначають у правових джерелах у другій половині XVII – другій половині XVIII століття. Ідею гендерної рівності систематично вдосконалювали, спочатку на державному рівні розвинених країн, потім – на міжнародному, що зумовило зміни в усвідомленні сутності та значення гендерної рівності для інших країн. Останніми роками сформувалася тенденція до активізації діяльності міжнародних організацій та держав стосовно реалізації гендерної рівності, розширення прав і можливостей чоловіків та жінок, а також трансформації усвідомлення гендерної рівності від утопічної ідеї до основного права людини, принципу. Обґрунтовано, що гендерна рівність є не лише правовою категорією, а й міждисциплінарною, яку висвітлено крізь призму філософії, історії, педагогіки, психології, релігієзнавства, культурології, філології, соціології, економіки.

Ключові слова: гендер; гендерна рівність; еволюція, види джерел; класифікація; доктрина.

Вступ

В умовах сьогодення активно розвиваються доктринальні дослідження у сфері гендерної рівності, що зумовлено посиленням уваги міжнародної спільноти до окресленого питання. Проблема гендерної нерівності поширена здавна, однак усталені погляди на соціальну роль жінки, що формувалися впродовж розвитку людства та не змінювалися на різних етапах, забезпечили формальне декларування й усвідомлення рівності.

Гендерна нерівність не є лише правовим явищем, вона виникає насамперед під впливом соціуму, релігії та культури певного суспільства, тому гендерні очікування для кожної держави є різними та згодом можуть трансформуватися. Вагому роль відіграє політика певної держави стосовно врегулювання правових колізій, соціальних конфліктів, реформування законодавства.

На міжнародному рівні поняття статі й гендеру визначене Організацією Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури. Зокрема, стаття обумовлює біологічні відмінності між чоловіками та жінками. Поняття «гендер» трактують як роль та обов'язки, сформовані в сім'ях, суспільствах і культурах, які вважають доцільними для жінок та чоловіків у певному суспільстві в певний час (UNESCO, 2017, р. 29). Тобто йдеться про очікування щодо характеристик (специфіки), ставлення і поведінки. Тож статі і гендер – поняття не тотожні, не слід трактувати гендерну рівність у контексті статевої

рівності, яка є неможливою, а її реалізація – недоцільною.

Аспектам окресленої теми присвятили свої праці такі вчені, як: І. Андрусак, В. Брайтон, О. Вовченко, І. Грицай, Г. Дмитрієва, Т. Заворотченко, Н. Камінська, Л. Кобелянська, Д. Кроуфорд, Р. Кук, Н. Лавриненко, К. Левченко, Т. Марценюк, Т. Мельник, А. Мовчан, Н. Оніщенко, З. Равлінко, О. Руднева А. Федорова та ін.

Мета і завдання дослідження

Метою наукової статті є дослідження розвитку джерел у сфері гендерної рівності, а також висвітлення світоглядних поглядів на питання гендерної рівності, сформованих науковцями в контексті філософії, історії, педагогіки, психології, релігієзнавства, культурології, філології, соціології, економіки, права, які стали теоретичним підґрунтям для доктринальних джерел у сфері гендерної рівності. Для її реалізації сформульовано такі завдання: по-перше, окреслити підходи науковців до систематизації джерел у сфері гендерної рівності; по-друге, класифікувати джерела у сфері гендерної рівності; по-третє, проаналізувати доктринальні джерела у сфері гендерної рівності не лише з позиції права, а й як міждисциплінарну категорію; по-четверте, висвітлити розвиток доктринальних джерел у сфері гендерної рівності.

Виклад основного матеріалу

Гендерну рівність як базовий правовий принцип слід розглядати у двох взаємопов'язаних і взаємодоповнювальних площинах: нормативній, що передбачає аналіз законодавчої діяльності та механізмів її реалізації на практиці, а також результатів такої діяльності законодавчих органів у досягненні гендерної рівності, розширенні прав та можливостей жінок і чоловіків; у площині усвідомлення та сприйняття суспільством політики держави у сфері гендерної рівності. З огляду на те, що нормативну площину можна проаналізувати, систематизувати й узагальнити, результати іншої залежать від інтелектуального розвитку, зацікавленості як окремої особи, так і суспільства загалом. Вагому роль для правильного усвідомлення сутності поняття рівності, зокрема гендерної, відіграє правова доктрина, її розвиток і спрямованість. Тому спостерігаємо значний розрив у реалізації гендерної рівності між розвиненими країнами та країнами третього світу. Така ситуація зумовлена тим, що з позиції психології людині необхідно задовольнити певні потреби (фізіологічні, у безпеці, любові, повазі), щоб перейти на вищий рівень і задовольнити потребу в самореалізації (піраміда потреб Маслоу), у процесі задоволення якої особа присвячує себе саморозвитку, що сприяє усвідомленню певних явищ, подій, розширенню світогляду.

Оскільки зазначені вище дві площини взаємопов'язані та прогрес однієї передбачає трансформації в іншій, їх неможливо досліджувати окремо. У цьому контексті проаналізуємо розвиток доктринальних джерел у сфері гендерної рівності.

Структуру джерел у сфері гендерної рівності вивчали сучасні науковці, тож можна виокремити декілька підходів до їх поділу. Зокрема, І. П. Андрусак у дисертації «Ідея гендерної рівності в українській правовій думці другої половини XIX століття» в контексті ідеї гендерної рівності джерельну базу дослідження поділяє на дві групи: до першої належать сучасні нормативні, інформаційні, методологічні матеріали з питань гендерної рівності, до другої – матеріали другої половини XIX ст., до яких належить творча спадщина українських громадських, культурних, політичних діячів, науковців, літераторів. Серед них Ганна Барвінок, В. Г. Барвінський, Марко Вовчок, Олена Доброграєва, М. П. Драгоманов, О. Я. Єфименко, Н. І. Кобринська, М. І. Костомаров, П. О. Куліш, О. М. Огоновський, М. І. Павлик, Олена Пчілка, С. Ф. Русова, І. Я. Франко, Т. Г. Шевченко та ін. Їхню творчу спадщину становлять художні твори, наукові праці, публіцистика, спогади, листування (Andrusiak, 2017, p. 25).

Дослідник І. О. Грицай у своїй монографії «Механізм забезпечення принципу гендерної рівності: теорія та практика» класифікує джерела принципу гендерної рівності за видами нормативних і науково-практичних матеріалів на такі: 1) нормативно-правові акти (національне та міжнародне законодавство); 2) фундаментальні наукові дослідження (монографії, дисертації тощо); 3) довідково-інформаційні матеріали (підручники, навчальні та методичні посібники з різних спеціальностей, коментарі, енциклопедичні джерела, статистичні дані, соціологічні дослідження, аналітичні звіти тощо); 3) правозастосовна практика (судова) – рішення національних судів різних рівнів і рішення Європейського суду з прав людини (Hrytsai, 2018, p. 72).

Слід виокремити три групи джерел у сфері гендерної рівності: 1) міжнародні нормативно-правові акти (Білль про права 1689 року, Статут Організації Об'єднаних Націй 1945 року, Загальна декларація прав людини 1948 року, Конвенція про політичні права жінок 1952 року тощо); 2) законодавство України (Конституція України, Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 року № 2866-IV, Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 6 вересня 2012 року № 5207-VI тощо); 3) правова доктрина.

Третя група (правова доктрина) є найбільшою за обсягом та кількістю позицій учених щодо усвідомлення принципу гендерної рівності. До неї належать: дисертації, монографії, статті, матеріали наукових конференцій, підручники, навчальні посібники, довідкові видання (енциклопедії, словники, довідники), видання, підготовлені за підтримки міжнародних організацій тощо.

Серед дисертаційних досліджень, присвячених питанню гендеру, можна виокремити праці таких науковців, як: І. П. Андрусак, Л. М. Вовк, В. С. Гербут, Ю. А. Гончарова, І. І. Кизима, О. М. Курдибаха, З. П. Равлінко, О. В. Рубан, М. С. Савченко, В. В. Черняхівська та ін.

Зокрема, Ю. А. Гончарова досліджувала принцип гендерної рівності в міжнародному праві, висвітлюючи зародження суспільного руху за рівноправність жінок і чоловіків, захист трудових прав матерів в актах Міжнародної організації праці на початку XX ст., етапи становлення інституту захисту прав жінок в актах органів Організації Об'єднаних Націй, принцип гендерної рівності як новий рівень захисту прав жінок у міжнародному праві, а також реалізацію принципу гендерної рівності в міжнародній інституціональній системі, що охоплює міжнародно-правове регулювання, форми та методи діяльності міжнародних організацій у сфері забезпечення принципу гендерної рівності, діяльність міжнародних неурядових організацій у сфері забезпечення

принципу гендерної рівності, міжнародно-правовий контроль за виконанням конвенційних зобов'язань в аналізованій сфері, шляхи й засоби реалізації принципу гендерної рівності в Україні, зокрема внутрішньоправові механізми виконання Україною міжнародно-правових зобов'язань, ефективність таких механізмів тощо.

Гендерну рівність як правову категорію та юридичне поняття схарактеризувала І. П. Андрусак у своїй дисертації «Ідея гендерної рівності в українській правовій думці другої половини ХІХ століття» в контексті зіставлення гендерної рівності та жіночих прав, історії формування поняття «гендерна рівність», його нормативного закріплення в міжнародно-правових актах і чинному законодавстві України, а також формування й розвитку ідеї гендерної рівності в українській правовій думці другої половини ХІХ ст., знаних письменників, учених, громадських та політичних діячів. Досліджено гендерну рівність як умову духовного, культурного й інтелектуального розвитку українського суспільства в поглядах організаторок українського жіночого руху, а також їхню роль у розвитку ідеї гендерної рівності.

Монографічні дослідження присвятили гендеру М. Г. Котовська, С. Л. Бем, О. В. Краснова та Т. З. Козлова, Д. В. Воронцов, Н. І. Мезенцева та О. О. Кривець, В. П. Кравець, А. М. Лушніков, М. В. Лушнікова, Н. М. Тарусіна, І. О. Грицай та ін.

Значущою для нашого дослідження є праця «Механізм забезпечення принципу гендерної рівності: теорія та практика» І. О. Грицай. У ній проаналізовано поняття, сутність і взаємозв'язок принципу гендерної рівності із суміжними категоріями, наукові дослідження у сфері принципу гендерної рівності, здійснено загальнотеоретичну характеристику механізму забезпечення принципу гендерної рівності та його елементів. Крім того, проаналізовано гендерну політику в Україні, забезпечення принципу гендерної рівності в Парламенті, діяльності Збройних сил, гендерне бюджетування та гендерну експертизу в механізмі забезпечення принципу гендерної рівності, реалізацію принципу гендерної рівності у сфері місцевого самоврядування, діяльність громадських організацій і практику Європейського суду з прав людини у сфері забезпечення принципу гендерної рівності.

Значним внеском у розробленні гендерної проблематики є статті Н. В. Вавілової, О. Л. Гавацька, Ю. М. Галусян та В. П. Новицької, О. М. Кікінежді, Ю. П. Коваленко, Н. О. Кодацької, М. І. Крочук, Н. В. Максименко, Т. О. Марценюк, А. В. Мирошніченко, Л. О. Петренко, С. А. Петrenchенко, І. О. Святненко, О. М. Смірнова, Н. В. Шкурко та ін.

Зокрема, у публікації «Гендерна соціалізація як процес формування маскуліних та фемінних ознак гендерної ідентичності» Т. О. Марценюк

аналізує маскуліні та фемінні характеристики гендерної ідентичності, гендерну ідентичність як складову індивідуальної ідентичності особистості, гендерну соціалізацію як основний механізм набуття гендерної ідентичності, якісний контент-аналіз текстів гендерно-соціалізаційної специфіки, маскуліності та фемінності сприйняття гендерних ознак дітьми молодшого шкільного віку, ставлення до маскуліних і фемінних рис дітей середнього шкільного віку, ідеальні типи маскуліності та фемінності з позиції осіб віком 16–17 років (Martseniuk, 2004, p. 32–41).

Крім того, потребують уваги *матеріали наукових конференцій*, а саме: обласної науково-практичної конференції «Сучасна українська сім'я: гендерні проблеми та шляхи їх подолання» (2009), Міжнародної науково-практичної конференції «Гендерні перетворення в Україні: осмислюючи стратегію і тактику» (2009), Конференції молодих учених «Гендерна освіта та наука в Україні» (Програма рівних можливостей та прав жінок в Україні ЄС-ПРООН за фінансової підтримки Європейського Союзу та Програми розвитку ООН «Через освіту до рівності», 2010 рік), а також І Всеукраїнської науково-практичної конференції «Гендерна проблематика та антропологічні горизонти» (2011), ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції «Гендерна політика міст: історія і сучасність» (2013), Міжнародної конференції «Гендер, сексуальність і влада: квіруючи нормативності» (2014), Всеукраїнської науково-практичної конференції «Рівність, лідерство, спілкування в європейських прагненнях української молоді: гендерний дискурс» (2016), VI Міжнародної науково-практичної конференції «Гендер. Екологія. Здоров'я» (2019) тощо.

Важливе значення серед доктринальних джерел мають *навчальні посібники, підручники*, зокрема: підручник «Соціальне законодавство України. Гендерна експертиза» Н. Б. Болотіної (2001), підготовлений Київським інститутом гендерних досліджень; навчальний посібник «Основи теорії гендеру» (2004), інформаційно-практичний посібник для голів і депутатів сільських, селищних, міських рад «Гендерна політика в місцевих громадах» (2010) за редакцією І. В. Дорожкіної та В. В. Ковальчука, посібник «Позитивні дії в механізмі забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: міжнародний досвід та українські перспективи» (2010) Г. О. Христової та О. О. Кочемировської, підручник «Гендерна політика в системі державного управління» за редакцією М. М. Білінської (2011), методичний посібник «В поисках гендерного воспитания» (2013), навчальний посібник із гендерної рівності та недискримінації для студентів вищих навчальних закладів «Гендерні медійні практики» від колективу авторів (2014), посібник

для експертів й експерток аналітичних центрів «Гендерна рівність і недискримінація» Т. О. Марценюк (2014), навчально-методичний посібник «Гендерна педагогіка» І. Ю. Лебідь (2015), підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей «Гендер для медій» від колективу авторок (2017), навчально-методичний посібник «Освіта і гендер» О. В. Желіби (2019) тощо.

Також слід зауважити про довідкові видання: *енциклопедії, словники, довідники* (словник «50/50: Сучасне гендерне мислення» Т. М. Мельник і Л. С. Кобелянської 2005 року, «Словник гендерних термінів» З. В. Шевченка 2016 року) тощо.

Крім того, важливе значення мають *видання, підготовлені за підтримки міжнародних організацій*: збірка статей «Гендерний підхід: історія, культура, суспільство» за редакцією Л. Гентош та О. Кісь (2003) (за фінансової підтримки Міжнародного Фонду «Відродження» та благодійної організації "Network East-West Women", США), видання «Образ, тіло, порядок. Гендерні дослідження в міждисциплінарному спектрі» за редакцією Катерини Міщенко та Сюзанне Штретлінг (2014) (за підтримки Інституту Східної Європи Вільного університету Берліна та Фонду ім. Гайнріха Бюлля в Україні), видання Міжнародного банку реконструкції та розвитку / Світового банку «Оцінка гендерних питань в Україні» (2016), видання «Гендерна рівність при здійсненні правосуддя» Т. І. Фулей (2016) (за сприяння Координатора проєктів ОБСЄ в Україні та фінансової підтримки уряду Канади), видання «Оцінка гендерного впливу на Сектор безпеки та оборони України 2017 року» (Програма «ООН-жінки» в Україні в межах глобального проєкту структури «ООН-жінки» «Глобальні можливості для жінок, миру та безпеки: від резолюцій до відповідальності та лідерства», 2017) тощо.

Зазначені вище матеріали правової доктрини опубліковані в мережі Інтернет, що полегшує ознайомлення й узагальнення гендерних досліджень науковців як для фахівців, так і для пересічних громадян, а також позначається на загальному рівні усвідомлення та сприйняття суспільством принципу гендерної рівності.

З огляду на те, що принцип гендерної рівності охоплює різні сфери соціального життя, його слід вивчати ґрунтовно, крізь призму філософії, історії, педагогіки, психології, релігієзнавства, культурології, філології, соціології, економіки, права тощо. Тому наукову джерельну базу можна розглянути за напрямками, унаслідок чого прослідкувати, як було досліджено гендерну рівність у межах різних підходів у різні періоди.

З позиції філософії тему гендерної рівності в дисертаційному дослідженні «Трансформація

гендерних ролей в бутті сучасної людини» висвітлює О. В. Рубан, зокрема трансформацію сучасного суспільства стосовно усвідомлення гендерних ролей та гендерних стереотипів, гендерних конфліктів як наслідку впливу гендерних стереотипів, що істотно обмежують реалізацію потенціалу індивіда відповідно до вимог соціальних стандартів суспільства (Ruban, 2019, p. 165).

Науковець З. П. Равлінко у своїй дисертації «Заборона дискримінації: загальнотеоретичне дослідження» висвітлює історію формування дискримінації, проаналізувавши літературні витоки в різні історичні періоди, і дійшла висновку, що поняття дискримінації в період Античності й Середньовіччя не було відоме суспільствам, а з'явилося в період Нового часу (Ravlinko, 2016, p. 13).

У контексті педагогіки вичерпним є дослідження І. І. Кизими «Гендерні підходи в системі післядипломної педагогічної освіти України (кінець ХХ – початок ХХІ століття)», у якому окреслено проблему низької гендерної компетентності українських учителів, що формують серед учнів гендерні стереотипи, обмежують розвиток особистості й подальшу самореалізацію, не мають змоги визначити здібності обох статей у процесі педагогічної взаємодії (Kuzyma, 2016, p. 133).

З позиції психології процес гендерної соціалізації схарактеризований О. М. Курдибахою в дисертації «Психологічні особливості гендерної соціалізації підлітків в умовах позашкільних навчальних закладів». Сформовано поняття гендерної ідентичності як основного компонента самосвідомості людини, що формується в процесі гендерної соціалізації (Kurdybakha, 2017, p. 20).

Гендерні дослідження релігії здійснено в праці «Гендер і релігія» В. А. Суковатої, опублікованій в навчальному посібнику, підготовленому Київським інститутом гендерних досліджень «Основи теорії гендеру», де проаналізовано гендерні парадигми в теологіях різних регіонів і розвиток гендерної критики релігії, архаїчні релігії та міфології, релігії Давнього Єгипту та Стародавньої Індії, християнство, маріологію: оповідь про «незайману матір», православ'я, юдаїзм, іслам (Sukovata, 2004, p. 383).

Важливе значення у формуванні стереотипного мислення суспільства має культура. У статті О. Б. Сінкевич «Гендер в ідентифікаційних практиках масової культури» відображено сформовані масовою культурою образи, які сприяють становленню стереотипів про чоловіків і жінок (Sinkevich, 2014, p. 20).

Функціонування категорії «гендер» у філології висвітлене Т. О. Бідною за такими аспектами: 1) роль гендерної складової мовної особистості

автора у формуванні гендерної ієрархії художнього тексту й концептів «жінка» та «чоловік» на прикладі художніх образів; 2) способи вияву мовної особистості перекладачів у вихідному тексті в процесі реалізації елементів художнього тексту – концепт «людина» з його статевими складовими «жінка» та «чоловік» на семіотичному рівні (Bidna, 2012, p. 4).

Гендерна соціологія – галузь соціології, що вивчає закономірності диференціації чоловічих і жіночих ролей, статеві відмінності на всіх рівнях та їх роль у людському існуванні, співіснуванні, соціальній організації, чоловічій та жіночій соціальних спільнотах. Предметом вивчення гендерної соціології є проблематика, яку вважали другорядною: сфера повсякденного, інтимного (гендерні ролі, домашні обов'язки, шлюб тощо). Акцентовано на теоретичному аналізі нерівноваги, незбалансованості становища жінки й чоловіка та їхніх можливостей і шансів у самореалізації, самоствердженні й саморозвитку (Verbets, Subot, & Khrystiuk, 2009, p. 390).

Економічні аспекти гендерної проблеми стосуються зайнятості, розподілу доходів, використання часу та розподілу домашньої праці, доступу до приватизованого особистого майна й майна підприємств, доступу до соціальних благ (охорони здоров'я, освіти, пенсійного забезпечення, соціального захисту). Здебільшого ці проблеми безпосередньо пов'язані із соціальними процесами, що тривають у суспільстві; ґрунтуються на історично сформованих стереотипах щодо ролі жінки та жіночої праці й господарському менталітеті; залежать від конкретної суспільно-історичної ситуації, притаманної для цього суспільства, та психологічної специфіки поведінки чоловіків і жінок в однакових ситуаціях, що формується під час ведення бізнесу, тощо (Halushka, & Duchynska, 2014, p. 13-14; Svatiuk, & Skoropad, 2018).

У праві гендерну рівність досліджують крізь призму основних прав і свобод людини як один із принципів. Зокрема, Ю. А. Гончарова обстоює думку, що становлення цього принципу передбачало декілька етапів (Honcharova, 2017, p. 163): 1) 1919–1944 роки – діяльність Ліги Націй, насамперед Міжнародної організації праці, у межах якої, з огляду на специфіку материнського статусу жінок, було прийнято низку конвенцій і рекомендацій з питань регламентації робочого часу жінок та безпеки на виробництві; 2) 1945–1970 роки – діяльність Організації Об'єднаних Націй та Міжнародної організації праці як її спеціалізованої установи в умовах передбаченого міжнародно-правовими актами принципу гендерної рівності та визначення механізмів його реалізації під міжнародним контролем; 3) 70-ті роки –

кінець ХХ ст. – проведення під егідою Організації Об'єднаних Націй та за участю міжнародних організацій всесвітніх конференцій з питань становища жінок, результатами яких було розроблення таких документів: План дій, стратегія з поліпшення становища жінок, Пекінська декларація і Платформа дій; підтвердження принципу гендерної рівності в Декларації тисячоліття ООН і Цілях сталого розвитку до 2030 року, у яких визначено пріоритетні завдання у сфері забезпечення гендерної рівності; 4) нинішній період, для якого притаманна актуалізація проблем правового забезпечення соціальних прав людини майже в усіх країнах світу, що позначається також на дотриманні державами своїх міжнародно-правових зобов'язань у сфері гендерної рівності.

Історико-правові, порівняльно-правові аспекти, а також аспекти правотворчої та правозастосовної діяльності, спрямовані на забезпечення гендерної рівності як визначального принципу паритетної демократії, універсальних і регіональних механізмів захисту прав та свобод людини, дедалі частіше стають предметом наукового інтересу сучасних дослідників (Sydorets, 2019; Kachynska, 2018; Kaminska, Loshchykhin, & Romanova, 2019). Зокрема, з'являються комплексні міжгалузеві дослідження філософсько-правових, психологічних та інших характеристик гендерної проблематики (Marushchak, 2018; Shulha, 2018; Kaminska, Pashko, & Romanova, 2018).

Наукова новизна

За результатами дослідження вдосконалено систематизацію джерел у сфері гендерної рівності, проаналізовано їх фундаментальне підґрунтя; запропоновано висвітлювати гендерну рівність не лише як правову, а й як міждисциплінарну категорію; визначено подальший розвиток доктринальних джерел у сфері гендерної рівності.

Висновки

На підставі зазначеного вище можна сформулювати такі висновки:

1. Система джерел у сфері гендерної рівності, що є багатоаспектною та багатовимірною, охоплює: а) міжнародно-правові акти; б) законодавство України; в) правову доктрину; г) судові рішення, правові звичаї тощо. Уперше про гендерну рівність зазначено в правових джерелах XVII–XVIII ст. Також ґрунтовною є категорія доктринальних джерел, оскільки її розвиток залежить не від політичного спрямування держави, а від ступеня розвитку певного суспільства, індивідів.

2. Гендерна рівність є не лише правовим явищем, вона має соціальне підґрунтя, що

зумовлює міждисциплінарне спрямування цього поняття, яке висвітлено крізь призму філософії, історії, педагогіки, психології, релігієзнавства, культурології, філології, соціології, економіки тощо. Таке розгалуження також засвідчує посилену увагу суспільства до цього питання, яка формувалася впродовж тривалого часу, і значущість подальших досліджень.

3. Ідея гендерної рівності систематично еволюціонує: спочатку – на державному рівні розвинених країн, згодом – на міжнародному, що своєю чергою трансформувало усвідомлення сутності та значення гендерної рівності для інших

країн. Поступово на міжнародному рівні утверджувалися стандарти забезпечення гендерної рівності, однак в Україні законодавство й правова доктрина почали розвиватися останніми роками. Це засвідчує низка законодавчих змін і доктринальних досліджень, підґрунтям яких є міжнародний досвід у реалізації гендерної рівності. Сформувалася тенденція до активізації діяльності міжнародних організацій та держав щодо забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей чоловіків та жінок, а також трансформації сприйняття гендерної рівності – від утопічної ідеї до основного принципу, права людини.

REFERENCES

- Andrusiak, I.P. (2017). *Ideia gendernoi rivnosti v ukrainiskii pravovii dumtsi druhoi polovyny XIX stolittia* [The idea of gender equality in Ukrainian legal thought in the second half of the nineteenth century]. *Candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].
- Bidna, T.O. (2012). *Realizatsiia kontseptiv zhinka ta cholovik v oryinali ta perekladakh khudozhnoho tekstu (na materialy perekladiv romaniv M. Mitchel "Gone with the Wind" i Dzh. Golsuorsi "The Forsyte Saga")* [The implementation of the concepts of woman and man in the original and translations of the artistic text (based on the translation of M. Mitchell's novels "Gone with the Wind" and J. Galsworthy's "The Forsyte Saga")]. *Candidate's thesis*. Kirovohrad [in Ukrainian].
- Halushka, Z.I., & Duchynska, N.I. (2014). *Henderna nerivnist v Ukraini: ekonomichni aspekt* [Gender inequality in Ukraine: an economic dimension]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu, Scientific Bulletin of Chernivtsi University*, 681, 10-14 [in Ukrainian].
- Honcharova, Yu.A. (2017). *Rol ta mistse pryntsyphu henderno rivnosti v suchasnomu mizhnarodnomu pravi* [The role and place of the principle of gender equality in contemporary international law]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Hrytsai, I.O. (2018). *Mekhanizm zabezpechennia pryntsyphu henderno rivnosti: teoriia ta praktyka* [The mechanism of gender mainstreaming: theory and practice]. Kyiv: Hai-Tek Pres [in Ukrainian].
- Kachynska, M.O. (2018). Gender Equality in Ukraine: National and International Perspectives. *Forum Prava, Forum Rights*, 3, 40-47. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1403058>.
- Kaminska, N., Loshchykhin, O., & Romanova, N. (2019). The role of the OSCE in ensuring gender equality into policies and practices. *Fundamental and Applied Researches in Practice of Leading Scientific Schools*, 34(4), 87-91. Retrieved from <https://farplss.org/index.php/journal/article/view/662>. doi: 10.33531/farplss.2019.
- Kaminska, N.V., Pashko, D.V., & Romanova, N.V. (2018). *Prychyny vynyknennia henderno nerivnosti* [Causes of gender inequality]. *Yurydychna psykholohiia, Legal psychology*, 2(23), 30-47. Retrieved from <https://psychped.naiu.kiev.ua/index.php/psychped/article/view/887> [in Ukrainian].
- Kurdybakha, O.M. (2017). *Psykholohichni osoblyvosti henderno sotsializatsii pidlitkiv v umovakh pozashkilnykh navchalnykh zakladiv* [Psychological peculiarities of gender socialization of adolescents in out-of-school settings]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Kyzyma, I.I. (2016). *Henderni pidkhody v systemi pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity Ukrainy (kinets XX - pochatok XXI stolittia)* [Gender approaches in the system of postgraduate pedagogical education of Ukraine (end of XX - beginning of XXI century)]. *Candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].
- Martseniuk, T.O. (2004). *Genderna sotsializatsiia yak protses formuvannia maskulinnykh i feminnykh oznak gendernoi identychnosti* [Gender socialization as process of forming of masculine and feminine aspects of gender identity]. *Naukovi Zapysky NaUKMA, NaUKMA Scientific Notes*, 32, 33-41 [in Ukrainian].
- Marushchak, N.V. (2018). *Deiaki aspekty rozuminnia liudskoi hidnosti u pratsiakh vydatnykh predstavnykiv filosofskoi dumky Novoho chasu* [Some Aspects of Human Defense in the Work of Expressed Representatives of Philosophical Opinion of New Hours]. *Forum Prava, Forum Rights*, 4, 33-41. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3568259> [in Ukrainian].
- Ravlinko, Z.P. (2016). *Zaborona dyskryminatsii: zahalnoteoretychne doslidzhennia* [Prohibition of Discrimination: A General Theoretical Study]. *Candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].
- Ruban, O.V. (2019). *Transformatsiia hendernykh rolei v butti suchasnoi liudyny* [Transformation of Gender Roles in Being a Modern Person]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Shulha, A.M. (2018). *Pravovyi mentalitet yak skladova pravosvidomosti ta ob'ekt piznannia* [Legal mentality as a component of justice and an object of knowledge]. *Forum Prava, Forum Rights*, 4, 141-148. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2005081> [in Ukrainian].
- Sinkevych, O.B. (2014). *Hender v identyfikatsiinykh praktykakh masovoy kultury* [Gender in the identification practices of mass culture]. *Hrani, Faces*, 11, 16-22 [in Ukrainian].

- Sukovata, V.A. (2004). *Osnovy teorii genderu [Fundamentals of Gender Theory]*. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
- Svatiuk, O.R., & Skoropad, I.S. (2018). Finansovo-sotsialni aspekty hendernoї ekonomiky [Financial and social aspects of the gender economy]. *Sotsialno-pravovi studii, Social-law studios*, 2(5), 98-106. doi: 10.32518/2617-4162-2018-2-98-106 [in Ukrainian].
- Sydorets, B.V. (2019). Istoriosofski aspekty vtruchannia derzhavy u sferu prav liudyny [Historio-philosophical aspects of state intervention in the field of human rights]. *Sotsialno-pravovi studii, Social-law studios*, 3(5), 67-72. doi: 10.32518/2617-4162-2019-3-67-72 [in Ukrainian].
- UNESCO, Measuring Gender Equality in Science and Engineering: the SAGA Toolkit. (2017). *SAGA Working Paper 2*. Paris. Retrieved from <http://unesdoc.unesco.org/images/0025/002597/259766e.pdf>.
- Verbets, V.V., Subot, O.A., & Khrystiuk, T.A. (2009). *Sotsiologhiia [Sociology]*. Kyiv: KONDOR [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Андрусак І. П. Ідея ґендерної рівності в українській правовій думці другої половини ХІХ століття : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2017. 233 с.
- Бідна Т. О. Реалізація концептів жінка та чоловік в оригіналі та перекладах художнього тексту (на матеріалі перекладів романів М. Мітчел «Gone with the Wind» і Дж. Голсуорсі «The Forsyte Saga») : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16. Кіровоград, 2012. 304 с.
- Галушка З. І., Дучинська Н. І. Гендерна нерівність в Україні: економічний аспект. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2014. Вип. 681. С. 10–14.
- Гончарова Ю. А. Роль та місце принципу ґендерної рівності в сучасному міжнародному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2017. 200 с.
- Грицай І. О. Механізм забезпечення принципу ґендерної рівності: теорія та практика : монографія. Київ : Хай-Тек Прес, 2018. 560 с.
- Kachynska M. O. Gender Equality in Ukraine: National and International Perspectives. *Форум Права*. 2018. № 3. С. 40–47. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1403058>.
- Kaminska N., Loshchykhin O., Romanova N. The role of the OSCE in ensuring gender equality into policies and practices. *Fundamental and Applied Researches in Practice of Leading Scientific Schools*. 2019. No. 34 (4). P. 87–91. URL: <https://farplss.org/index.php/journal/article/view/662>. doi: 10.33531/farplss.2019.
- Камінська Н. В., Пашко Д. В., Романова Н. В. Причини виникнення ґендерної нерівності. *Юридична психологія*. 2018. № 2 (23). С. 30–47. URL: <https://psychped.naiu.kiev.ua/index.php/psychped/article/view/887>.
- Курдибаха О. М. Психологічні особливості ґендерної соціалізації підлітків в умовах позашкільних навчальних закладів : дис. ... канд. психол. наук : 19.0.05. Київ, 2017. 244 с.
- Кизима І. І. Ґендерні підходи в системі післядипломної педагогічної освіти України (кінець ХХ – початок ХХІ століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Львів, 2016. 200 с.
- Марценюк Т. О. Ґендерна соціалізація як процес формування маскулінних і фемінних ознак ґендерної ідентичності. *Наукові записки НаУКМА*. 2004. Т. 32. С. 33–42. (Серія «Соціологічні науки»).
- Марущак Н. В. Деякі аспекти розуміння людської гідності у працях видатних представників філософської думки Нового часу. *Форум права*. 2018. № 4. С. 33–41. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1477226>.
- Равлінко З. П. Заборона дискримінації: загальнотеоретичне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Львів, 2016. 201 с.
- Рубан О. В. Трансформація ґендерних ролей в бутті сучасної людини : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.04. Київ, 2019. 235 с.
- Шульга А. М. Правовий менталітет як складова правосвідомості та об'єкт пізнання. *Форум Права*. 2018. № 4. С. 141–148. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2005081>.
- Сінькевич О. Б. Ґендер в ідентифікаційних практиках масової культури. *Грані*. 2014. № 11. С. 16–22.
- Суковата В. А. Основи теорії ґендеру : навч. посіб. Київ : К.І.С., 2004. 536 с.
- Сватюк О. Р., Скоропад І. С. Фінансово-соціальні аспекти ґендерної економіки *Соціально-правові студії*. 2018. Вип. 2 (5). С. 98–106. doi: 10.32518/2617-4162-2018-2-98-106.
- Сидорець Б. В. Історіософські аспекти втручання держави у сферу прав людини. *Соціально-правові студії*. 2019. Вип. 3 (5). С. 67–72. doi: 10.32518/2617-4162-2019-3-67-72.
- UNESCO, Measuring Gender Equality in Science and Engineering: the SAGA Toolkit. *SAGA Working Paper 2*. Paris, 2017. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0025/002597/259766e.pdf>.
- Вербець В. В., Субот О. А., Христюк Т. А. Соціологія : навч. посіб. Київ : КОНДОР, 2009. 550 с.

Стаття надійшла до редколегії 17.02.2020

Romanova N. – Postgraduate Student of Department of Constitutional and International Law of the Taurida National V .I. Vernadsky University, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3622-8694>

Evolution of Doctrinal Sources on the Issues of Gender Equality

*The **purpose** of the scientific article is a comprehensive study of the development of sources in the field of gender equality, as well as coverage of worldviews on issues of gender equality, formed by the understanding of scientists in the context of philosophy, history, pedagogy, psychology, religious studies, cultural studies, philology, sociology, economics, law, which have become basis for the formation of doctrinal sources in the field of gender equality. The **methodological** basis of scientific research is a combination of the principles of scientific knowledge, philosophical, general scientific and concrete science methods, with the help of which it was possible to study the history of the formation and development of sources in the field of gender equality, as well as the interdisciplinary connections of the research results. The **scientific novelty** of the publication is that the systematization of sources in the field of gender equality is improved and their fundamental basis is given; for the first time, it was proposed to consider gender equality not only from the point of view of law, but as an interdisciplinary category; further development of doctrinal sources in the field of gender equality is considered. The **conclusions** of the scientific article are reduced to the following provisions, namely: the first mention of gender equality arose at a certain historical stage in the development of law (the second half of the XVII – the second half of the XVIII century). The idea of gender equality was constantly evolving, first at the state level of the developed countries of the world, then at the international level, which in turn provoked changes in the understanding of the essence and significance of gender equality for other countries. Recently, there has been activity in the activities of international organizations and states to achieve gender equality, the empowerment of men and women, as well as a change in understanding of gender equality from a utopian idea to a fundamental human right, principle. The study found that gender equality is not only a legal issue, but has an interdisciplinary nature and is also viewed through the prism of philosophy, history, pedagogy, psychology, religious studies, cultural studies, philology, sociology, economics.*

Keywords: gender; gender equality; types of sources, classification, doctrinal sources.

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

УДК 342.721(045)

doi: <https://doi.org/10.33270/04201901.81>

Коваленко В. В. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2041-250X>

Механізм захисту прав і свобод людини в діяльності Національної поліції України

Метою статті є здійснення теоретичного узагальнення та виконання комплексного науково-прикладного завдання щодо формування теоретичної концепції змісту механізму захисту прав і свобод людини в діяльності Національної поліції України з розробленням пропозицій і рекомендацій, спрямованих на вдосконалення законодавства та правозастосовної практики. **Методологія.** Методологічною основою дослідження є діалектичний метод наукового пізнання, шляхом застосування якого було розглянуто правові, функціональні, організаційні та процедурні аспекти захисту прав і свобод людини та громадянина в діяльності правоохоронних органів (їх розвиток, взаємозв'язок та взаємовплив). За допомогою ґносеологічного методу було з'ясовано роль Національної поліції України в системі забезпечення прав людини, завдяки логіко-семантичному методу поглиблено понятійний апарат, визначено сутність понять «механізм охорони» та «механізм захисту». Шляхом використання системно-структурного методу досліджено складові елементи такого механізму захисту. Структурно-логічний метод застосовано для визначення основних напрямів оптимізації захисту прав і свобод людини в діяльності Національної поліції України. **Наукова новизна** отриманих результатів полягає в тому, що в статті комплексно, за допомогою сучасних методів пізнання, у контексті новітніх досягнень правової науки на системному рівні аналізу й узагальнення висвітлено та запропоновано напрями діяльності Національної поліції України щодо захисту прав і свобод людини. Досліджено специфіку діяльності працівників поліції, спрямованої на захист прав і свобод людини, проаналізовано й узагальнено теоретичні засади та основні аспекти вдосконалення цієї діяльності. **Висновки.** Ефективне виконання Національною поліцією України завдання щодо забезпечення прав і свобод людини певною мірою залежить від механізму належного правового регулювання цієї діяльності за допомогою законів та інших нормативно-правових актів. Метою такого правового регулювання має бути: визначення кола суспільних відносин, які потребують забезпечення з боку Національної поліції України (в нормативних актах окреслюють зміст, сферу здійснення, перелік суб'єктів, що користуються певними можливостями); висвітлення повноважень (прав, обов'язків) служб Національної поліції України та їх посадових осіб під час забезпечення реалізації прав і свобод громадян, державних органів та їх представників, громадських організацій, а також правова регламентація запобіжних заходів, засобів переконання та примусу, підстав, умов, порядку їх застосування; визначення видів і заходів відповідальності працівників Національної поліції України за невиконання або неналежне виконання повноважень щодо забезпечення прав та свобод громадян (забезпечення принципу законності в діяльності поліцейських). Механізм організаційно-правового забезпечення Національною поліцією України прав і свобод людини – це єдине, цілісно та якісно самостійне явище правової системи, яке є комплексом взаємопов'язаних передумов, засобів й умов, що створюють належні юридичні та фактичні можливості для повноцінного здійснення кожним своїх прав і свобод.

Ключові слова: права і свободи людини; забезпечення прав і свобод людини; Національна поліція України; організаційно-правові засади; механізм захисту; форма; метод; удосконалення; безпека.

Вступ

Проголошення України правовою державою висуває підвищені вимоги як до владних структур стосовно чіткого правового регулювання, його якості й ефективності, так і до його виконання. Водночас в умовах інтенсивної нормотворчої та правореалізаційної діяльності, притаманної сучасній Україні, насамперед актуалізується проблема юридико-технічної досконалості правових актів. Вона посилюється у зв'язку з реалізацією правової політики в нашій державі, оскільки перед вітчизняною юридичною наукою постають завдання щодо розроблення сучасної концепції визначення загальних принципів, обсягу, способів, методології дослідження правових понять та їх

тлумачення. Від виконання цих завдань залежить ефективність реалізації правових актів України, оскільки вітчизняну правову базу було сформовано на підставі як власне українських правових актів, так і законів та інших правових актів, прийнятих до проголошення незалежності України, а отже, калькованих українською мовою, унаслідок чого зберігається термін, проте не завжди – його справжній зміст.

Україна вступила до низки міжнародних організацій, що зумовлює потребу в узгодженні національного законодавства з міжнародним правом, зокрема правом Європейського Союзу. Однією з вимог більшості міжнародних організацій, членство в яких Україна вже має або прагне

здобути, є погодження її правових актів з правовими нормами та стандартами цих організацій, що позначиться на змістовній понятійній єдності українських нормативно-правових та інших актів і законодавства Європейського Союзу.

Проблеми механізму захисту прав і свобод людини в діяльності поліції в різні часи були предметом вивчення знаних учених, а саме: В. Б. Авер'янова, О. М. Бандурки, В. С. Венедиктова, Є. О. Гіди, С. Д. Гусарева, А. Т. Комзюка, М. В. Корнієнка, Ю. Ф. Кравченка, О. В. Негодченка, В. П. Петкова, П. М. Рабіновича, В. В. Сташиса, В. Я. Тація, О. Н. Ярмиша та ін. Водночас за період існування України як суверенної держави предметом самостійних досліджень у вітчизняній юридичній науці були лише деякі організаційно-правові засади механізму забезпечення основних прав і свобод у діяльності правоохоронних органів. З огляду на це, актуальність наукового дослідження обумовлена передусім потребою у висвітленні змісту механізму захисту прав і свобод людини в діяльності Національної поліції України. Значущість дослідження ґрунтується на необхідності подолання суперечності між потребою застосування світових та європейських стандартів забезпечення прав і свобод людини та відсутністю належних теоретико-методологічних й науково-прикладних підстав реалізації нових підходів до вдосконалення правоохоронної діяльності Національної поліції України.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є формування теоретико-методологічних та науково-прикладних засад організації діяльності Національної поліції України стосовно забезпечення прав і свобод людини, що охоплює розроблення механізму їх захисту.

Завданнями статті є:

- висвітлити зміст поняття «захист прав і свобод людини правоохоронними органами»;
- визначити місце правоохоронної діяльності Національної поліції України в механізмі захисту прав і свобод людини;
- сформулювати базові науково-теоретичні положення організації діяльності Національної поліції України щодо забезпечення прав і свобод людини;
- на підставі аналізу діяльності Національної поліції України встановити закономірності й тенденції, що впливають на ефективність захисту прав і свобод людини органами поліції.

Виклад основного матеріалу

Законодавство про права та свободи людини й громадянина в Україні відповідає високим міжнародно-правовим стандартам; закладена демократична концепція взаємовідносин людини

та держави, згідно з якою людину в Україні визнано найвищою соціальною цінністю; змінюються співвідношення й роль структурних елементів правового статусу громадянина, оскільки пріоритетне значення мають не його обов'язки, а права та свободи. Водночас сучасному правовому статусу громадян України притаманна слабка соціально-правова захищеність, недостатня гарантованість прав і свобод, відсутність необхідних забезпечувальних механізмів. В Україні актуалізується питання не лише проголошення, а й можливості здійснення та захисту прав людини й громадянина. Життя людини потребує реального втілення задекларованих прав і свобод, тобто розроблення правового механізму їх забезпечення, який має стати гарантією дієвості передбачених Конституцією прав, свобод та обов'язків.

Ефективність принципу верховенства права, встановленого ст. 8 Конституції України ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996), зумовлена правовими законами, здійсненням державної влади на підставі поділу її на законодавчу, виконавчу й судову, рівністю суб'єктів права перед законом і судом, відповідальністю держави перед особою, а не лише особи перед державою, визнанням людини, її життя й здоров'я, честі та гідності, недоторканності й безпеки. У контексті реалізації концептуальної ідеї верховенства права та міжнародних стандартів прав людини в Україні актуалізується проблема наповнення реальним змістом встановлених Конституцією України прав і свобод людини та громадянина, надання їм реального декларативного стану. Оскільки «реальність прав і свобод громадян» (її сутність) висвітлюється за допомогою системи взаємопов'язаних матеріальних і процесуальних сторін механізму її забезпечення (реалізація, охорона, захист).

Актуалізує проблему також визначення ролі держави, її органів, зокрема Національної поліції України (далі – НПУ), в забезпеченні прав і свобод людини, меж їх втручання та відповідальності. НПУ, що є центральним органом виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку ("Zakon Ukrainy", 2015), – найбільш наближений до населення за обсягом компетенцій. На діяльність представників НПУ поширюється вимога законності, що перебуває в межах верховенства права та полягає в недопущенні свавілля стосовно людини. За типом правового регулювання НПУ має дотримуватися принципу заборони: «заборонено все, що безпосередньо не дозволено законом». Тому значущими є процедури (процеси) здійснення приписів правових норм з охорони та захисту прав і свобод людини, що потребує з'ясування специфіки професійної діяльності кожного підрозділу в цих процесах.

Перед НПУ постають важливі завдання в контексті орієнтації України на входження до Європейського Союзу, провідним з яких є зміцнення авторитету своїх працівників серед населення, перетворення на справжніх слуг народу, готових своєчасно надати допомогу та гарантувати захист прав і свобод громадянам України.

Нині кожна людина дедалі краще розуміє, що сутність її прав та свобод полягає не так у їх декларативному проголошенні, як у забезпеченні здійснення, які матеріальні, правові та інші гарантії надають держава та її органи для їх послідовної та всебічної реалізації. Серед цих гарантій важливу роль відіграють спеціальні правоохоронні засоби. НПУ поряд з іншими правовими установами та правоохоронними органами належить до загальної системи гарантування Українською державою прав і свобод особи. Дієвість діяльності в цьому напрямі обумовлена наданням Конституцією України ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996), Законом України «Про Національну поліцію» ("Zakon Ukrainy", 2015) та іншими законодавчими актами широких повноважень щодо забезпечення законності та дотримання прав і свобод людини, їх ініціативності, авторитетом серед населення країни, доступністю.

В умовах розвитку демократії, додержання прав і свобод людини формування належної та ефективної національної системи судового захисту є одним з актуальних завдань держави. Віднині основною діяльністю нашої держави стають права та свободи людини, гарантії їх здійснення. Утвердження й забезпечення цих прав і свобод Конституція України покладає на державу як її головний обов'язок. Недарма, на відміну від попереднього заклику «Людина для держави» Конституція України 1996 року проголосила «Держава для людини». Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (стаття 3). Філософське розроблення проблем прав і свобод людини (з ліберально-гуманістичних позицій) пов'язують з іменем І. Канта. «Якщо існує наука, яка дійсно потрібна людині, – зазначав філософ, – то це та, якої навчаю я, – а конкретно та, яка належно показує людині її місце у світі, котра навчає того, ким треба бути, щоб бути людиною» (Bilous, 2019, p. 35). Конституція України та чинне законодавство закріплюють за державою в особі компетентних державних органів функцію захисту прав і свобод громадян України, яка гарантує кожному право звертатися за захистом своїх порушених прав.

Важливу роль під час дослідження проблеми реалізації функції захисту прав людини та громадянина відіграє висвітлення поняття «механізм». Його застосовують у різних значеннях відповідно до контексту. Учені трактують поняття «механізм» як внутрішню будову, систему чого-небудь, сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне,

хімічне та інше явище (Kharchenko, 2015, p. 91). В юридичній літературі категорію «механізм» розглядають як інститут, що охоплює весь процес практичної реалізації певних завдань, використання людиною та громадянином її прав, що надає цьому процесу системно-динамічного спрямування (Onishchenko, 2010, p. 15-16). У юридичному значенні поняття «механізм» широко застосовують вітчизняні та іноземні автори: «механізм держави» як «система державних організацій, за допомогою яких забезпечено державне управління суспільством» (Zaichuk, & Onishchenko, 2006, p. 63); «сукупність взаємопов'язаних елементів, які характеризують певну систему, що перебуває в стані руху»; «система способів і факторів, що забезпечують необхідні умови поваги всіх основних прав і свобод людини, які є похідними від її гідності»; «механізм реалізації конституційних прав і свобод» та «механізм реалізації особистих конституційних прав»; «соціально-правовий механізм» як «реалізація права передбачає переведення можливості індивіда, що зафіксовано в його правах і обов'язках, в реальну поведінку»; «механізм переведення прав і обов'язків особи в реальну поведінку»; «механізм зміцнення законності»; «сукупність факторів, які сприяють процесу, тобто є необхідними умовами переведення соціальних благ, що закріплені нормою права, у практичну життєдіяльність конкретної людини» (Kharchenko, 2007, p. 278-279).

Загалом у юридичній літературі поняття «механізм» застосовують як «механізм держави», тобто система державних органів, установ, за допомогою яких реалізується державна влада, забезпечується державне управління суспільством. «Без механізму держави немає самої держави», – слушно зауважив О. В. Зайчук (Zaichuk, & Onishchenko, 2006, p. 63). Механізм реалізації функції захисту прав людини та громадянина висвітлює зміст своєї діяльності завдяки категоріям «механізм охорони», «механізм захисту». Зокрема, О. Ф. Скакун вирізняє «механізм охорони» та «механізм захисту»: «механізм охорони прав людини охоплює заходи, спрямовані на профілактику правопорушень, для утвердження правомірної поведінки», а «механізм захисту прав людини» – заходи, що «призводять до відновлення порушених прав неправомірними діями та відповідальності осіб, які здійснили ці правопорушення». Тому «без можливості захисту прав охорона прав буде неповною. Захист – це найдієвіша охорона», слушно доходить висновку О. Ф. Скакун (Skakun, 2006, p. 206). «Механізм забезпечення» прав людини та громадянина, констатує А. Ю. Олійник, потребує «активної діяльності державних органів чи органів місцевого самоврядування, об'єднання їх посадових і службових осіб чи громадян заради створення умов для реалізації прав, свобод та обов'язків

(гарантування), а також для охорони, захисту й здійснення певних заходів щодо відновлення порушених прав, свобод, обов'язків» (Stepanova, 2015).

«Механізм держави» вчені пропонують розглядати як «систему державних органів, установ, це так званий кістяк держави, її опорна конструкція, без якої не можна досягти надійності у функціонуванні держави та її цільового впливу на політичні, економічні й соціальні процеси (Zaichuk, & Onishchenko, 2006, p. 63). Механізм держави охоплює систему державних організацій, установ, сформованих державою колективів людей, які забезпечують керівництво та безпосереднє здійснення функцій держави, зазначає Д. В. Скуратовська (Skuratovskaia, 2016). Він має такі властивості: по-перше, охоплює людей, які здійснюють управлінську діяльність; по-друге, державні органи, які є складовими механізму держави, перебувають в ієрархічній підлеглості, залежності один від одного; по-третє, володіє обов'язковими владними повноваженнями; механізм держави має організаційні та матеріальні знаряддя примусу (Skuratovskaia, 2016). Механізм держави має змогу охопити весь процес користування особою наданими правами та представити його в системно-динамічному вигляді. Власне шляхом використання механізму держави висвітлено структуру, послідовність, взаємозв'язок і взаємодію різноманітних факторів процесу реалізації функції захисту прав людини та громадянина, визначено ефективність їх забезпечення різними суб'єктами.

Одним з головних завдань правоохоронної діяльності НПУ є забезпечення прав і свобод та, передусім, безпеки людей. Поліція поряд з іншими правоохоронними органами покликана забезпечити дію механізму правової охорони й захисту прав і свобод людини, її функції – різноманітні: від створення безпечних умов реалізації прав і свобод людини в громадських місцях до захисту від злочинних порушень та посягань на права й свободи людини із вжиттям легальних примусових заходів.

Підґрунтя механізму захисту прав і свобод людини та громадянина становлять правові принципи, норми (юридичні гарантії), а також умови й вимоги діяльності НПУ, її посадових осіб, громадян, які в комплексі забезпечують дотримання, реалізацію та захист прав і свобод громадян.

У теорії права вирізняють механізм правового регулювання, механізм реалізації прав і свобод та механізм забезпечення реалізації прав і свобод людини. Крім механізму реалізації конституційних суб'єктивних прав і свобод, важливе значення має механізм забезпечення реалізації цих прав. Він є складовою механізму реалізації суб'єктивних прав і свобод людини.

Необхідність такого механізму виникає тоді, коли реалізація конституційного суб'єктивного права не потребує втручання держави, її органів і посадових осіб у процес реалізації суб'єктивного права як обов'язкової сторони (Onishchenko, 2010, p. 18). З боку держави потребують лише дій стосовно гарантування прав і відновлення порушеного права. Зазначений механізм містить елементи, які сприяють створенню умов для здійснення свобод, охорону та захист від правопорушень, участь у відтворенні порушеного права людини.

Специфіка механізму реалізації функції захисту прав людини та громадянина представниками НПУ залежить від виконання ними своїх функцій, завдань, а також від принципів діяльності системи правоохоронних органів. Правоохоронна та правозахисна функції – складова багатофункціональної діяльності НПУ. Як виконавчо-розпорядчий орган держави НПУ має державно-владні повноваження, необхідні для виконання обов'язків і реалізації свого гуманістичного призначення – захисту прав людини та громадянина відповідно до чинного законодавства та власної компетенції ("Zakon Ukrainy", 2015).

Дослідник О. В. Негодченко обстоює думку, що механізм забезпечення прав і свобод людини в діяльності НПУ містить такі елементи: правові норми та нормативно-правові акти як форми їх вираження; індивідуально-правові документи; юридичні факти; правові відносини; суб'єктивні права та юридичні обов'язки; форми й методи організації здійснення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків (Nehodchenko, 2003, p. 211).

На думку С. Д. Гусарєва, що феномен правового статусу особистості визначає співвідношення особистості та права, за допомогою якого держава окреслює для суб'єкта межі можливої діяльності, його становище стосовно інших суб'єктів і, з огляду на індивідуальні або типові ознаки, властиві суб'єктові, у праві відображено повноту правового становища особистості, його певну уніфікацію або обмеження (Husarev, 2005, p. 30).

Поняття «механізм захисту прав людини» та «механізм правового регулювання» частково збігаються. Останній охоплює норми права – офіційні правила з моделлю поведінки людей; юридичні факти, що забезпечують дію норми права; правовідносини – конкретні моделі поведінки для суб'єктів на підставі норм і юридичних фактів; акти реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків у формі дотримання, виконання, використання права; акти застосування норм права; елементи правосвідомості та правової культури (Nehodchenko, 2003, p. 303).

Проте механізм захисту прав людини, на відміну від механізму правового забезпечення,

інтегрує все це в організації та діях поліцейських, виходить за межі правового регулювання та реалізується також у правовій охороні й захисті. У структурі механізму забезпечення прав людини інтегруються: а) праворегуляційні, правоохоронні механізми; б) механізми вирішення конфліктів; в) ідентифікаційні, інформаційні, організаційні, акційні елементи, що поєднано для процедурно-правової регламентації поведінки й правового виховання осіб з метою задоволення законних прав та інтересів людей. Це виявляється в діях громадян, їх долучення до громадських об'єднань, правохисних неурядових організацій, виборів та інших різновидів впливів на органи державної влади й місцевого самоврядування.

Найважливішим елементом механізму забезпечення прав і свобод, який багато в чому визначає ефективність інших, є гарантування забезпечення прав та свобод, головне призначення якого полягає у створенні необхідних умов для негайного, ефективного й надійного захисту, охорони і надання юридичної допомоги. Сьогодні нагальною є потреба в подальшому дослідженні гарантій забезпечення прав і свобод та пошуку шляхів підвищення рівня їх ефективності.

Гарантії забезпечення прав і свобод людини як загальне поняття є основними способами, засобами, за допомогою яких кожна особа забезпечена ефективною охороною та захистом прав людини. Одним із видів правових гарантій є юридична відповідальність як специфічний юридичний засіб забезпечення реалізації, охорони й захисту прав і свобод людини та здійснення закріплених у законодавстві обов'язків.

Юридична відповідальність – це передбачене законом і застосоване органами держави примусове обмеження або позбавлення правопорушника певних благ. Вона завжди супроводжується моральним осудженням порушника закону. Вирізняють такі основні види юридичної відповідальності: дисциплінарна, цивільна, адміністративна, кримінальна.

Юридичну відповідальність застосовують лише за певних обставин, передбачених законом, які означено підставою відповідальності. Такою підставою є факт учинення правопорушення.

Юридичну відповідальність, на відміну від інших видів відповідальності (моральної, громадської, сімейної), застосовують лише до тих, хто вчинив правопорушення, тобто порушив норму права, закон, оскільки юридична відповідальність особи є індивідуальною (ст. 61 Конституції України) ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996). Правопорушення відображено в певних діях, здебільшого активних, зокрема в поведінці, що суперечить юридичним нормам, тобто є протиправною. Водночас така поведінка завжди завдає комусь шкоди: іншим людям, організаціям, суспільству, державі. Тому

вона заборонена правом, що спричиняє негативні соціальні наслідки (Husariev, 2005, p. 144).

Юридичні гарантії прав і свобод – це сукупність умов, спеціальних правових способів і засобів, шляхом застосування яких забезпечено безперешкодне їх здійснення, охорону та захист. Такі гарантії, зафіксовані в Конституції та правових актах, формують правовий механізм реалізації законів. Оскільки система юридичних гарантій прав і свобод людини є нормативно-правовим засобом, їх слід розглядати як комплекс взаємопов'язаних і взаємодіючих нормативно-правових та інституційно-організаційних гарантій.

Наукова новизна

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в статті комплексно, на підставі сучасних методів пізнання, у контексті новітніх досягнень правової науки на системному рівні аналізу й узагальнення висвітлено та запропоновано напрями діяльності НПУ щодо захисту прав і свобод людини. Досліджено специфіку діяльності працівників поліції, спрямованої на захист прав і свобод людини, проаналізовано й узагальнено теоретичні засади та основні аспекти вдосконалення цієї діяльності.

Висновки

Ефективне виконання НПУ завдання щодо забезпечення прав і свобод людини певною мірою залежить від механізму належного правового регулювання цієї діяльності за допомогою законів та інших нормативно-правових актів. Метою такого правового регулювання має бути: визначення кола суспільних відносин, які потребують забезпечення з боку НПУ (в нормативних актах зазначають зміст, сфери здійснення, перелік суб'єктів, що користуються певними можливостями); висвітлення повноважень (прав та обов'язків) служб НПУ, їх посадових осіб під час забезпечення реалізації прав і свобод громадян, державних органів та їх представників, громадських організацій, а також правова регламентація запобіжних заходів, засобів переконання та примусу, підстав, умов, порядку їх застосування; визначення видів і заходів відповідальності працівників НПУ за невиконання або неналежне виконання повноважень щодо забезпечення прав та свобод громадян (забезпечення принципу законності в діяльності поліцейських).

Механізм організаційно-правового забезпечення НПУ прав і свобод людини – це єдине, цілісно та якісно самостійне явище правової системи, яке є комплексом взаємопов'язаних і взаємодіючих передумов, засобів й умов, що створюють належні юридичні та фактичні можливості для повноцінного здійснення кожним своїх прав і свобод.

REFERENCES

- Bilous, O.V. (2019). Protsesualni harantii dotrymanna prav liudyny i hromadianyna v diialnosti orhaniv sudovoi vlady [Procedural safeguards for respect for human and citizen rights in the activities of the judiciary]. *ScienceRise: Juridical Science*, 2(8), 34-38. doi: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2019.173450> [in Ukrainian].
- Husariev, S.D. (2005). Yurydychna diialnist: metodolohichni ta teoretychni aspekty [Legal activity: methodological and theoretical aspects]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
- Kharchenko, N.P. (2007). Poniattia mekhanizmu derzhavy, naukovi poshuky teoretyko-pravovoi definitsii [The concept of the mechanism of the state, scientific search for a theoretical and legal definition]. *Uchenye zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta imeni V.I. Vernadskogo, Scientific notes of the Taurida National University named after V.I. Vernadsky*, 2, vol. 20(59), 278-284 [in Ukrainian].
- Kharchenko, N.P. (2015). Mekhanizm derzhavy ta yoho struktura [The mechanism of the state and its structure]. *Derzhava i pravo, State and law*, 41, 91-97 [in Ukrainian].
- Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
- Nehodchenko, O.V. (2003). Orhanizatsiino-pravovi zasady diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav shchodo zabezpechennia prav i svobod liudyny [Organizational and legal principles of the activities of law enforcement bodies in the field of human rights and freedoms]. Dnipropetrovsk: DDUVS [in Ukrainian].
- Onishchenko, N.M. (2010). Diia prava: intehratyvnyi aspekt [Action of law: an integrative aspect]. Kyiv: Osnova [in Ukrainian].
- Skakun, O.F. (2006). *Teoriia derzhavy i prava (entsyklopedychnyi kurs) [State and Law Theory (Encyclopedic Course)]*. Kharkiv: Espada [in Ukrainian].
- Skuratovskaia, D.V. (2016). Ways to improve management costs. *Mezhdunarodnyy nauchnyy zhurnal "Internauka", International scientific journal "Internauka"*, 6. doi: <https://doi.org/10.21267/IN.2016.6.2294>.
- Stepanova, T.V. (2015). Shchodo spivvidnoshennia poniattia "pravovoho statusu" ta sumizhnykh katehorii [Concerning the relation between the concept of "legal status" and related categories]. *Pravova derzhava, Constitutional state*, 19, 35-40. doi: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2015.19.44308> [in Ukrainian].
- Zaichuk, O.V., & Onishchenko, N.M. (Eds.). (2006). *Teoriia derzhavy i prava. Akademichnyi kurs [The theory of state and law. Academic course]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro Natsionalnu politsiu": vid 2 lyp. 2015 r. No. 580-VIII [Law of Ukraine "On the National Police" from July 2, 2015, No. 580-VIII]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Білоус О. В. Процесуальні гарантії дотримання прав людини і громадянина в діяльності органів судової влади. *ScienceRise: Juridical Science*. 2019. № 2 (8). С. 34–38. doi: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2019.173450>.
- Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти : монографія. Київ : Знання, 2005. 375 с.
- Харченко Н. П. Поняття механізму держави, наукові пошуки теоретико-правової дефініції. *Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского*. 2007. № 2. Т. 20 (59). С. 278–284. (Серия «Юридические науки»).
- Харченко Н. П. Механізм держави та його структура. *Держава і право*. 2015. Вип. 41. С. 91–97.
- Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
- Негодченко О. В. Організаційно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення прав і свобод людини : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2003. 444 с.
- Оніщенко Н. М. Дія права: інтегративний аспект : монографія. Київ : Основа, 2010. 411 с.
- Скакун О. Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс) : підручник. Харків : Еспада, 2006. 776 с.
- Skuratovskaia D. V. Ways to improve management costs. *Международный научный журнал «Интернаука»*. 2016. No. 6. doi: <https://doi.org/10.21267/IN.2016.6.2294>.
- Степанова Т. В. Щодо співвідношення поняття «правового статусу» та суміжних категорій. *Правова держава*. 2015. № 19. С. 35–40. doi: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2015.19.44308>.
- Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
- Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

Стаття надійшла до редколегії 02.03.2020

Kovalenko V. – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2041-250X>

Mechanism for Protection of Human Rights and Freedoms in Activity of National Police of Ukraine

The **purpose** of the article is to theoretically summarize and solve a complex scientific and applied problem of forming a theoretical concept of the content of the mechanism of protection of human rights and freedoms in the activities of the National Police of Ukraine with the development of proposals and recommendations aimed at improving legislation and applicable law practice. The **methodological** basis of the research is the dialectical method of scientific cognition, which allows to consider the legal, functional, organizational and procedural aspects of the protection of human and citizen's rights and freedoms in the activities of law enforcement agencies in their development, interconnection and mutual influence. The epistemological method revealed the role and importance of the National Police of Ukraine in the human rights system; logical-semantic method deepened the conceptual apparatus, defined the essence, features and meaning of «mechanism of protection» and «mechanism of protection.» Using the system-structural method, the constituent elements of such a protection mechanism are investigated. The structural-logical method is applied to determine the main directions of improvement and optimization of protection of human rights and freedoms in the activities of the National Police of Ukraine. The **scientific novelty** of the obtained results is that in the article comprehensively, using modern methods of cognition, taking into account the latest achievements of legal science at the systematic level of analysis and generalization, the directions of activity of the National Police of Ukraine on protection of the rights of protection of human rights and freedoms are described. The peculiarity of the activity of police officers aimed at the protection of human rights and freedoms is investigated, theoretical principles and main directions of improvement of this activity are analyzed and summarized. **Conclusions.** Qualitative, effective implementation by the National Police of the task of ensuring human rights and freedoms depends to some extent on the proper legal regulation of these activities through laws and other regulations. This legal regulation should have the following purpose: determination of the range of public relations that need to be secured by the National Police of Ukraine (in such cases the normative acts shall specify the content, the spheres of implementation, the list of subjects using this or that opportunity); a clear definition of the powers (rights and duties) of different services of the National Police and their officials while ensuring the exercise of the rights and freedoms of citizens (a clear definition of the rights and duties of police officers in relation to citizens, state bodies and their representatives, public organizations, clear legal regulation of preventive measures, means of persuasion and coercion, grounds, conditions, procedure for their application); fixing the types and measures of responsibility of employees of the National Police for non-performance or improper performance of certain powers for ensuring the rights and freedoms of citizens (the purpose of this goal is to ensure the principle of legality in police activity). The mechanism of organizational and legal support of human rights and freedoms by the National Police of Ukraine is the only, wholly and qualitatively independent phenomenon of the legal system, which is a complex of interrelated and interacting preconditions, means and conditions that create adequate legal and factual opportunities for the full realization of each of their rights and freedoms.

Keywords: human rights and freedoms; protection of human rights and freedoms; National Police of Ukraine; organizational and legal basis; mechanism of protection; forms; methods; improvement; security.

Старенький О. С. – кандидат юридичних наук, асистент кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, адвокат, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4517-726X>

Аспекти застосування відеоконференції в кримінальному процесуальному доказуванні в умовах запровадження надзвичайної ситуації в Україні

Метою статті є визначення основних аспектів застосування відеоконференції в кримінальному процесуальному доказуванні в умовах запровадження надзвичайної ситуації в Україні. **Методологія.** У межах наукового дослідження використано методи формальної логіки та спеціально-правові методи: порівняльно-правовий, системно-структурний, системного аналізу та прогнозування. **Наукова новизна** публікації полягає у визначенні специфіки застосування відеоконференції в кримінальному процесуальному доказуванні та виокремленні проблемних питань проведення процесуальних дій в режимі відеоконференції в умовах запровадження надзвичайної ситуації в Україні, аналізі проекту Закону про внесення змін до розділу XI «Перехідні положення» Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні й розгляду окремих питань під час судового провадження на період карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID 19) № 3276, а також наданні науково обґрунтованих пропозицій щодо їх вирішення. **Висновки.** Специфіка застосування відеоконференції в кримінальному процесуальному доказуванні в умовах запровадження надзвичайної ситуації в Україні полягає у: 1) волевиявленні суб'єкта, відображеному в клопотанні учасників кримінального провадження або ініціативі слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду; 2) письмовій згоді особи, стосовно якої заплановано проведення відеоконференції; 3) фактичних підставах, обґрунтованих доказами, що підтверджують необхідність проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції. Запропоновано низку змін і доповнень до ст. 232, 336 Кримінального процесуального кодексу України з метою забезпечення ефективності застосування відеоконференції в кримінальному процесуальному доказуванні в умовах запровадження надзвичайної ситуації в Україні.

Ключові слова: доказування; відеоконференція; кримінальне провадження; надзвичайна ситуація; процесуальні дії; доказ.

Вступ

Масштабна кількість фактів поширення хвороби коронавірусу (COVID-19) протягом останніх місяців у світі, зокрема в Україні, і негативні наслідки, спричинені нею, призвели до запровадження кожною державою на своїй території режиму надзвичайного стану або надзвичайної ситуації з метою ліквідації фактів поширення зазначеної хвороби та забезпечення санітарного й епідемічного благополуччя населення. Не минуло це також нашої країни, оскільки розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про переведення єдиної державної системи цивільного захисту у режим надзвичайної ситуації» від 25 березня 2020 року № 338-р встановлено режим надзвичайної ситуації до 24 квітня 2020 року для єдиної державної системи цивільного захисту на всій території України.

Для належної реалізації положень цього розпорядження держава має вживати ефективних і своєчасних заходів, спрямованих на забезпечення функціонування всіх сфер її життєдіяльності, серед яких важливу роль відіграють правові заходи у сфері кримінальної юстиції, реалізація яких має гарантувати безпеку учасників кримінального провадження від можливих загроз зараження

хворобою коронавірусу (COVID-19), захист й охорону їхніх прав, свобод і законних інтересів, а також забезпечувати своєчасність й ефективність здійснення кримінального процесуального доказування. Такими правовими заходами у сфері кримінальної юстиції слід вважати можливість реалізації процесуальних дій у режимі відеоконференції під час кримінального провадження.

Серед науковців питання проведення відеоконференції вивчали у своїх працях Р. С. Абдулін, Л. М. Алексеева, Д. Т. Арабулі, К. О. Архіпова, Н. М. Ахтирська, В. П. Барбара, В. Ф. Васюков, П. В. Волосюк, Ф. М. Вяткін, Т. С. Гавриш, Ю. В. Глазов, О. С. Клементьев, Є. І. Кокотова, М. О. Колоколов, С. О. Краснопевцев, О. П. Кучинська, П. А. Литвишко, В. В. Мурадов, М. І. Пашковський, М. А. Погорецький, А. С. Сизоненко, М. І. Смирнов, М. Ф. Сокиран, О. Ю. Татаров, Л. Д. Удалова, А. Є. Федюнін, О. Г. Халіулін, І. В. Черниченко, С. С. Чернявський, Ю. М. Черноус, В. А. Шиплюк, Н. В. Шульга та ін. Попри те, що наукові дослідження вчених мають вагомий значення для розвитку інституту відеоконференції в кримінальному процесуальному доказуванні в умовах запровадження на території України режиму надзвичайної ситуації у зв'язку з

поширенням хвороби коронавірусу (COVID-19), окреслене питання актуалізується та потребує нагального дослідження.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідження аспектів застосування відеоконференції в кримінальному процесуальному доказуванні в умовах запровадження надзвичайної ситуації в Україні.

Виклад основного матеріалу

Для інституту відеоконференції притаманні власні сутнісні ознаки та специфіка, які відрізняють його від інших інститутів кримінального процесу, на чому неодноразово було акцентовано в науковій літературі (Kuchynska, & Chernychenko, 2014; Chernychenko, 2015; Shulha, 2018; Malenko, 2019; Dydko, 2019), проте його застосування має важливе значення для забезпечення своєчасності й ефективності кримінального процесуального доказування.

Правова регламентація проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час досудового розслідування визначена ст. 225–229, 232 КПК України, а під час судового розгляду – ст. 336 КПК України.

Рішення про проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час здійснення досудового розслідування приймають слідчий, прокурор, а в разі здійснення в режимі відеоконференції допиту згідно зі ст. 225 КПК України – слідчий суддя з власної ініціативи або за клопотанням сторони кримінального провадження чи інших учасників кримінального провадження (ч. 4 ст. 232 КПК України). Рішення про проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового розгляду приймає суд за власною ініціативою або клопотанням сторони чи інших учасників кримінального провадження (ч. 2 ст. 336 КПК України) ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012).

На підставі результатів аналізу положень ст. 232, 336 КПК України основними умовами для прийняття рішення про проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції в межах кримінального провадження є:

1. Волевиявлення відповідного суб'єкта, відображене в клопотанні учасників кримінального провадження або ініціативі слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду. Водночас слушно зазначають О. П. Кучинська та І. В. Черниченко, що незалежно від заявленого клопотання за наявності підстав, передбачених ч. 1 ст. 336 КПК України, у суду з'являється право (не обов'язок) забезпечити дистанційне судове провадження (Kuchynska, & Chernychenko, 2014, p. 42).

Положеннями ст. 232, 336 КПК України не врегульовані питання щодо строку, за який сторони

чи інші учасники кримінального провадження мають подати клопотання про проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції в межах кримінального провадження, розгляд якого вже призначено в загальному порядку на певну дату. Ця проблема насамперед актуалізувалася в умовах запровадження на території України надзвичайної ситуації та неможливості забезпечити присутність свідків, потерпілих, експертів, підозрюваних чи обвинувачених на призначену дату судового засідання. На відміну від КПК України, нормами ЦПК України та ГПК України передбачено, що учасник справи подає заяву про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду не пізніше ніж за п'ять днів до судового засідання (ч. 2 ст. 212 ЦПК України; ч. 2 ст. 197 ГПК України) ("Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks", 2004; "Hospodarskyi protsesualnyi kodeks", 1991). За таким прикладом правового закріплення слід також урегулювати відповідний строк у ст. 232, 336 КПК України.

2. Згода особи, стосовно якої планують проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції (ч. 2 ст. 232, ч. 2 ст. 336 КПК України). Положеннями ст. 232, 336 КПК України не визначені вимоги до форми та змісту такої згоди. Для забезпечення можливості перевірити законність отримання згоди та використання результатів процесуальних дій (допит, пред'явлення для впізнання) як доказів, що відповідають вимогам допустимості, така згода має бути виключно письмовою.

Згоду слід оформляти окремим процесуальним документом і зазначити: персональні дані особи; номер кримінального провадження; правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на статтю (частину статті) закону України про кримінальну відповідальність; процесуальний статус особи; підстави, передбачені ч. 1 ст. 232 або ч. 1 ст. 336 КПК України, та докази, якими вони обґрунтовані; конкретний орган, який проводитиме процесуальну дію. Заява особи не повинна бути підмінена її клопотанням про проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції, до якого обов'язково необхідно додавати письмову згоду особи.

3. Наявність фактичних підстав для проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції, якими, згідно з ч. 1 ст. 232, ч. 1 ст. 336 КПК України, є: 1) неможливість безпосереднього долучення учасника кримінального провадження до досудового розслідування / судового провадження за станом здоров'я або з інших поважних причин; 2) необхідність забезпечення безпеки осіб; 3) проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого; 4) необхідність ужиття таких заходів для забезпечення оперативного досудового розслідування / судового провадження; 5) наявність інших підстав, визначених слідчим,

прокурором, слідчим суддею або судом, достатніми. Окреслені підстави обов'язково мають бути обґрунтовані достатніми доказами, що підтверджують потребу в проведенні процесуальних дій у режимі відеоконференції. Обов'язок доказування наявності відповідних підстав покладено на особу, яка ініціює питання стосовно проведення процесуальних дій в режимі відеоконференції ("Kriminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012).

Окреслений перелік підстав не є винятком. Пунктом 5 ч. 1 ст. 232 та п. 5 ч. 1 ст. 336 КПК України передбачена можливість проведення процесуальних дій в режимі відеоконференції за наявності інших достатніх підстав, серед яких можна виокремити запровадження на підставі розпорядження Кабінету Міністрів України «Про переведення єдиної державної системи цивільного захисту у режим надзвичайної ситуації» від 25 березня 2020 року № 338-р на всій території України режиму надзвичайної ситуації до 24 квітня 2020 року через поширення хвороби коронавірусу (COVID-19) ("Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv", 2020).

Уповноваженим суб'єктам кримінального провадження слід зважати на те, що необхідність усунення фактів поширення хвороби коронавірусу (COVID-19), припинення роботи метрополітенів, зупинення руху залізничних, авіа- й автобусних сполучень між містами та областями України, забезпечення санітарного й епідемічного благополуччя населення істотно обмежує фізичну можливість учасників кримінального провадження долучатися до проведення процесуальних дій в межах кримінального провадження, а їх рішення в жодному разі не мають порушувати право особи на справедливий суд, гарантоване ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, а також негативно позначатися на своєчасності та ефективності здійснення кримінального процесуального доказування. З огляду на це, уповноваженим суб'єктам кримінального провадження слід використовувати можливість проведення процесуальних дій в режимі відеоконференції в умовах поширення хвороби коронавірусу (COVID-19) ("Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny", 1950).

У цьому контексті доцільно зазначити позицію Вищої ради правосуддя, яка рекомендувала судам неухильно дотримуватися приписів постанови Кабінету Міністрів України «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 11 березня 2020 року № 211 щодо запровадження карантину з метою запобігання поширенню хвороби коронавірусу (COVID-19), зокрема за можливості проводити судові засідання в режимі реального часу через Інтернет ("Rekomendatsii Vyshchoi

radi pravosuddia", 2020; "Postanova Kabinetu Ministriv", 2020).

Рада суддів України рішенням від 17 березня 2020 року № 9pc-186/20 на підставі постанови Кабінету Міністрів України «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 11 березня 2020 року № 211 на період із 16 березня до 3 квітня 2020 року встановлює особливий режим роботи судів України з можливістю розгляду справ дистанційно ("Rishennia Rady suddiv", 2020).

Використання надзвичайної ситуації в Україні через поширення на її території хвороби коронавірусу (COVID-19) як фактичної підстави для проведення процесуальних дій в режимі відеоконференції не виключає права уповноваженого учасника кримінального провадження, крім цієї підстави, зазначати клопотання й інші, передбачені п. 1–4 ч. 1 ст. 232, ч. 1 ст. 336 КПК України. Зокрема, необхідність проведення процесуальних дій в режимі відеоконференції обумовлена: 1) важким станом здоров'я людини (п. 1 ч. 1 ст. 232, ч. 1 ст. 336 КПК України), який унеможлиблює її пересування, що має бути обов'язково підтверджене конкретними медичними документами; 2) запровадженням в Україні надзвичайної ситуації для боротьби з хворобою коронавірусу (COVID-19). У такому разі в клопотанні слід зазначати обидві підстави про проведення процесуальних дій в режимі відеоконференції, що значно підвищить гарантії його задоволення та прийняття належного рішення слідчим суддею/судом.

Проте такі підстави мають бути обов'язково підтверджені достатніми доказами. Однією з причин незадоволення слідчим суддею/судом клопотання особи про проведення процесуальних дій в режимі відеоконференції є неналежне їх обґрунтування доказами. Наприклад, неможливість особи долучитися до проведення певних процесуальних дій під час досудового розслідування / судового розгляду за станом здоров'я необхідно обов'язково підтверджувати конкретними медичними документами. Положення ч. 1 ст. 232, ч. 1 ст. 336 КПК України слід доповнити необхідністю обґрунтування особою наявності відповідних підстав для проведення процесуальних дій в режимі відеоконференції конкретними доказами.

Вища рада правосуддя звернулася 26 березня 2020 року з пропозицією до Президента України та Верховної Ради України щодо внесення змін до процесуальних кодексів, які забезпечили б право осіб на доступ до правосуддя в умовах карантину, запровадженого з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, у частині стосовно проведення засідань органів судової влади в режимі реального часу через Інтернет і продовження (зупинення) строків на

оскарження судових рішень ("Vyshcha rada pravosuddia", 2020).

З метою своєчасного забезпечення реалізації окреслених пропозицій 29 березня 2020 року у Верховній Раді України зареєстровано проєкт Закону про внесення зміни до розділу XI «Перехідні положення» Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні й розгляду окремих питань під час судового провадження на період карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) № 3276, який 30 березня 2020 року було взято за основу. Зазначеними змінами запропоновано доповнити розділ XI «Перехідні положення» новим пунктом 20⁵, положення якого мають також додатково врегулювати питання стосовно проведення процесуальних дій в режимі відеоконференції в кримінальному провадженні, зокрема:

«Розгляд питань, що належать до повноважень слідчого судді, суду, за його рішенням, прийнятим з власної ініціативи, може бути проведено в режимі відеоконференції, про що повідомляються сторони кримінального провадження в порядку, визначеному статтею 135 цього Кодексу. Слідчий суддя, суд не мають права прийняти рішення про проведення судового засідання щодо розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу тримання під вартою в режимі відеоконференції, в якому поза межами приміщення суду перебуває підозрюваний (обвинувачений), якщо він проти цього заперечує.

Проведення судового засідання в режимі відеоконференції, зокрема під час судового провадження, здійснюють за умовами, визначеними абз. 7 цього пункту, з дотриманням правил, передбачених ч. 3–9 ст. 336 цього Кодексу.

Участь захисника в судовому засіданні забезпечується відповідно до вимог цього Кодексу» ("Proiekt Zakonu", 2020).

Поділяючи нагальну потребу в прийнятті зазначеного проєкту Закону в умовах запровадження на території України надзвичайної ситуації, вважаємо, що деякі його положення не узгоджені із загальними правилами проведення відеоконференції в межах кримінального провадження та є дискусійними, з огляду на такі аспекти:

1. За порушення реалізації засади змагальності в кримінальному процесуальному доказуванні передбачено виключне право слідчого судді чи суду ініціювати питання про проведення процесуальних дій в режимі відеоконференції, що не узгоджено з приписами ч. 2 ст. 232, ч. 2 ст. 336 КПК України, відповідно до яких таке право мають: 1) слідчий суддя/суд; 2) сторони кримінального провадження; 3) інші учасники кримінального провадження.

2. Незрозумілою є позиція законодавця щодо необхідності повідомлення про проведення процесуальних дій в режимі відеоконференції виключно сторін кримінального провадження. З огляду на зазначені вище пропозиції, такий обов'язок слідчого судді чи суду не поширюється на інших учасників кримінального провадження (потерпілого, свідка, експерта, перекладача тощо), які також можуть брати участь у проведенні процесуальних дій в режимі відеоконференції та забезпечити ефективне кримінальне процесуальне доказування.

3. Невизначеним у КПК України залишається питання щодо форми та змісту згоди підозрюваного чи обвинуваченого стосовно участі в проведенні процесуальних дій в режимі відеоконференції, а також засобів перевірки їх власного волевиявлення під час надання заперечення щодо розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу тримання під вартою в режимі відеоконференції, якщо підозрюваний чи обвинувачений перебуває за межами суду. Може скластися ситуація, коли слідчі, прокурори будуть незаконно впливати на волевиявлення підозрюваного чи обвинуваченого для отримання відповідного заперечення з метою перенесення розгляду поданого клопотання та затягування строків здійснення досудового розслідування або судового провадження.

4. Невирішеним залишається питання щодо наслідків неприбуття сторони захисту долучитися до судового розгляду в режимі відеоконференції (наприклад, через обмеженість руху залізничних, авіа- й автобусних сполучень між містами та областями України), насамперед у тих випадках, коли така участь є обов'язковою (ст. 52 КПК України). Крім того, поза увагою законодавця також залишилося питання щодо участі в проведенні процесуальних дій в режимі відеоконференції адвоката-представника, який представляє інтереси свідка, потерпілого тощо.

В умовах надзвичайної ситуації на території України й у світі, коли суспільство та держава страждають від поширення хвороби коронавірусу (COVID 19), прийняття законодавчих актів, спрямованих на забезпечення прав, свобод і законних інтересів осіб, насамперед у сфері кримінальної юстиції, мають бути належно та своєчасно обговорені із залученням авторитетних фахівців у відповідній сфері, зокрема із застосуванням засобів відеоконференції. Недостатньо обґрунтовані законодавчі акти можуть призвести лише до порушення прав, свобод і законних інтересів осіб під час здійснення кримінального провадження та затягування процедури досудового розслідування й судового розгляду, що неприпустимо в умовах боротьби з хворобою коронавірусу (COVID-19).

Наукова новизна

Наукова новизна статті полягає у визначенні специфіки застосування відеоконференції в кримінальному процесуальному доказуванні та виокремленні проблемних питань проведення процесуальних дій в режимі відеоконференції в умовах запровадження надзвичайної ситуації в Україні, аналізі проекту Закону про внесення зміни до розділу XI «Перехідні положення» Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні та розгляду окремих питань під час судового провадження на період карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) № 3276, а також наданні науково обґрунтованих пропозицій щодо їх вирішення.

Висновки

1. Специфікою застосування відеоконференції в кримінальному процесуальному доказуванні в умовах запровадження надзвичайної ситуації в Україні є: 1) волевиявлення суб'єкта, відображене в клопотанні учасників кримінального провадження або ініціативі слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду; 2) письмова згода особи, стосовно якої заплановано проведення відеоконференції; 3) фактичні підстави, обґрунтовані доказами, що підтверджують необхідність проведення процесуальних дій в режимі відеоконференції.

2. У контексті приписів ч. 2 ст. 212 ЦПК України та ч. 2 ст. 197 ГПК України запропоновано в ст. 232, 336 КПК України передбачити, що учасники кримінального провадження подають клопотання про проведення судового засідання в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду, розгляд якого вже призначено на певну дату, не пізніше ніж за п'ять днів до судового засідання.

3. У ст. 232 та 336 КПК України слід законодавчо закріпити письмову форму і зміст згоди особи, стосовно якої заплановано проведення процесуальних дій в режимі відеоконференції.

4. Передбачений п. 5 ч. 1 ст. 232 та п. 5 ч. 1 ст. 336 КПК України перелік підстав для проведення відеоконференції не є винятком. Такими, зокрема, можна вважати запровадження на підставі розпорядження Кабінету Міністрів України «Про переведення єдиної державної системи цивільного захисту у режим надзвичайної ситуації» від 25 березня 2020 року № 338-р на всій території України режиму надзвичайної ситуації до 24 квітня 2020 року через поширення хвороби коронавірусом (COVID-19).

Використання надзвичайної ситуації в Україні через поширення на її території хвороби коронавірусом (COVID-19) як фактичної підстави для проведення процесуальних дій в режимі відеоконференції не виключає права особи, крім цієї підстави, зазначати в клопотанні й інші, передбачені п. 1–4 ч. 1 ст. 232 та ч. 1 ст. 336 КПК України.

Проте такі підстави мають бути обов'язково підтверджені достатніми доказами. З огляду на це, положення ч. 1 ст. 232 та ч. 1 ст. 336 КПК України слід уточнити, передбачивши потребу в обґрунтуванні особою наявності підстав для проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції конкретними доказами.

5. Узятий за основу Верховною Радою України проект Закону про внесення зміни до розділу XI «Перехідні положення» Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні й розгляду окремих питань під час судового провадження на період карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) № 3276, яким запропоновано доповнити розділ XI «Перехідні положення» новим пунктом 20⁵, містить низку положень, що не узгоджені із загальними правилами проведення відеоконференції в межах кримінального провадження та потребують нагального доопрацювання, з огляду на висловлені пропозиції.

REFERENCES

- Chernychenko, I.V. (2015) *Zastosuvannia videokonferentsii u kryminalnomu provadzhenni Ukrainy: teoriia i praktyka* [The use of videoconferencing in criminal proceedings in Ukraine: theory and practice]. O.P. Kuchynska (Eds.). Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
- Dydko, O. (2019). Uchast advokata u kryminalnomu provadzhenni na pidstavi uhody pid chas pidhotovchoho zasidannia [Attorney's involvement in criminal proceedings on the basis of an agreement during a preparatory meeting]. *Naukovy visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava, Scientific Bulletin of Public and Private Law*, 3(2), 155-159. doi: 10.32844/2618-1258.2019.3-2.24 [in Ukrainian].
- Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 6 lystop. 1991 r. No. 1798-XII [Economic Procedure Code of Ukraine from November 6, 1991, No. 1798-XII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> [in Ukrainian].
- Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: vid 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 [in Ukrainian].

- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
- Kuchynska, O.P., & Chernychenko, I.V. (2014). Okremi prakseologichni aspekty zastosuvannya rezhymu videokonferentsii u kryminalnomu provadzhenni v Ukraini [Certain praxeological aspects of the application of videoconference in criminal proceedings in Ukraine]. *Chasopys tsyvilnoho i kryminalnoho sudochynstva, Journal of Civil and Criminal Justice*, 5, 41-49 [in Ukrainian].
- Malenko, O. (2019). Vidmezhuvannya zaochnoi kryminalnoi protsesualnoi formy vid sumizhnykh katehorii [Separate issues of videoconference proceedings during court proceedings]. *Pidpriemstvo, hospodarstvo i pravo, Enterprise, economy and law*, 7, 200-205. doi: 10.32849/2663-5313.2019.7.36 [in Ukrainian].
- Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zapobihannya poshyrenniu na terytorii Ukrainy hostroi respiratornoi khvoroby COVID-19, sprychynenoi koronavirusom SARS-CoV-2": vid 11 berez. 2020 r. No. 211 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the Prevention of Acute COVID-19 Acute Respiratory Disease Caused by the SARS-CoV-2 Coronavirus on the Territory of Ukraine" from March 11, 2020 No. 211]. (n.d.). *ips.ligazakon.net*. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/KP200211> [in Ukrainian].
- Proiekt Zakonu pro vnesennia zminy do rozdlu XI "Perekhidni polozhennia" Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo osoblyvosti sudovoho kontroliu za dotrymanniam prav, svobod ta interesiv osib u kryminalnomu provadzhenni ta rozgliadu okremykh pytan pid chas sudovoho provadzhennia na period karantynu, vstanovlenoho Kabinetom Ministriv Ukrainy z metoiu zapobihannya poshyrenniu koronavirusnoi khvoroby (COVID 19) No. 3276 [Draft Law on Amendments to Section XI "Transitional Provisions" of the Criminal Procedure Code of Ukraine on the peculiarities of judicial control over the observance of the rights, freedoms and interests of persons in criminal proceedings and consideration of certain issues during court proceedings for the period of quarantine established by the Cabinet of Ministers of Ukraine the spread of coronavirus disease (COVID 19) No. 3276]. (2020). *Sait "Verkhovna Rada Ukrainy", Site "Verkhovna Rada of Ukraine"*. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68481 [in Ukrainian].
- Rekomendatsii Vyshchoi rady pravosuddia sudam neukhlyno dotrymuvatsia prypysiv postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11 bereznia 2020 roku No. 211 shchodo zaprovadzhennia karantynu z metoyiu zapobihannya poshyrenniu koronavirusu COVID-19 [Recommendations of the High Council of Justice to the Courts have been steadily following the regulations of the Cabinet of Ministers of Ukraine from March 11, 2020, No. 211 on the introduction of quarantine in order to prevent the spread of COVID-19 coronavirus]. *Sait "Sudova vlada Ukrainy", Site "Judiciary of Ukraine"*. Retrieved from <https://lg.arbitr.gov.ua/sud5005/pres-centr/news/917344/> [in Ukrainian].
- Rishennia Rady suddiv Ukrainy vid 16 berez. 2020 r. No. 9rs-186/20 [Decision of the Council of Judges of Ukraine from March 16, 2020, No. 9rs-186/20]. *Sait "Rada suddiv Ukrainy", Site "Council of Judges of Ukraine"*. Retrieved from <http://rsu.gov.ua/ua/documents/101> [in Ukrainian].
- Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro perevedennia yedynoi derzhavnoi systemy tsyvilnoho zakhystu u rezhym nadzvychainoi sytuatsii": vid 25 berez. 2020 r. No. 338-r [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the transfer of the unified state system of civil protection to the state of emergency" from March 25, 2020, No. 338-r]. (n.d.). *www.kmu.gov.ua* Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-perevedennya-yedynoyi-derzhavnoyi-sistemi-civilnogo-zahistu-u-rezhim-nadzvichajnoyi-situatsiyi-338250320> [in Ukrainian].
- Shulha, N.V. (2018). Okremi pytannia provedennia protsesualnykh dii u rezhymi videokonferentsii pid chas sudovoho provadzhennia [Separate issues of videoconference proceedings during court proceedings]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia, Law and public administration*, 1(30), 221-226 [in Ukrainian].
- Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 18 berez. 2004 r. No. 1618-IV [Code of Civil Procedure of Ukraine from March 18, 2004, No. 1618-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> [in Ukrainian].
- Vyshcha rada pravosuddia zvernulas do Prezidenta Ukrainy ta VRU iz zakonodavchymy propozyitsiamy shchodo vyrishennia problemnykh pytan zdiisnennia pravosuddia v period karantynu [The High Council of Justice addressed the President of Ukraine and the Verkhovna Rada with legislative proposals to address the problematic issues of justice during the quarantine period]. (2020). *Sait "Sudova vlada Ukrainy", Site "Judiciary of Ukraine"*. Retrieved from <https://court.gov.ua/archive/916824> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Черниченко І. В. Застосування відеоконференції у кримінальному провадженні України: теорія і практика : монографія / за заг. ред. О. П. Кучинської. Київ : Алерта, 2015. 272 с.
- Дудко О. Участь адвоката у кримінальному провадженні на підставі угоди під час підготовчого засідання. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 3. Т. 2. С. 155–159. doi: 10.32844/2618-1258.2019.3-2.24.
- Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листоп. 1991 р. № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
- Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

- Кучинська О. П., Черниченко І. В. Окремі праксеологічні аспекти застосування режиму відеоконференції у кримінальному провадженні в Україні. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2014. № 5. С. 41–49.
- Маленко О. Відмежування заочної кримінальної процесуальної форми від суміжних категорій. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 7. С. 200–205. doi: 10.32849/2663-5313.2019.7.36.
- Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: постанова Кабінету Міністрів України від 11 берез. 2020 р. № 211. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP200211>.
- Проект Закону про внесення зміни до розділу XI «Перехідні положення» Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні та розгляду окремих питань під час судового провадження на період карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID 19) № 3276. *Верховна Рада України*: [сайт]. 2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68481.
- Рекомендації Вищої ради правосуддя судам неухильно дотримуватися приписів постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 року № 211 щодо запровадження карантину з метою запобігання поширенню коронавірусу COVID-19. *Судова влада України*: [сайт]. URL: <https://lg.arbitr.gov.ua/sud5005/pres-centr/news/917344/>.
- Рішення Ради суддів України від 16 берез. 2020 р. № 9pc-186/20. *Рада суддів України*: [сайт]. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/documents/101>.
- Про переведення єдиної державної системи цивільного захисту у режим надзвичайної ситуації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 берез. 2020 р. № 338-р URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-revedennya-yedinoi-derzhavnoi-sistemi-civilnogo-zahistu-u-rezhim-nadzvichajnoi-situaciyi-338250320>.
- Шульга Н. В. Окремі питання проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження. *Право та державне управління*. 2018. № 1 (30). С. 221–226.
- Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
- Вища рада правосуддя звернулась до Президента України та ВРУ із законодавчими пропозиціями щодо вирішення проблемних питань здійснення правосуддя в період карантину. *Судова влада України*: [сайт]. 2020. URL: <https://court.gov.ua/archive/916824>.

Стаття надійшла до редколегії 30.01.2020

Starenkyi O. – Ph.D in Law, Assistant Lecturer of the Department of Justice Taras Shevchenko National University of Kyiv, advocate, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4517-726X>

Aspects of Application of Videoconference in Criminal Procedural Proof in Conditions of Emergency in Ukraine

The **purpose** of article is determine features of application of videoconference in criminal procedural proof in conditions of emergency in Ukraine. **Methodology.** Within the scientific research on this topic author uses methods of formal logic and specifically-legal methods: comparative-legal, systematic-structural, system analysis and forecasting methods. **Scientific novelty** is definition of features of application of videoconference in criminal procedural proof in conditions of emergency in Ukraine, distinguishing problematic issues of conducting action in a videoconference mode in conditions of emergency in Ukraine, analysis the Draft Law about amendments to section XI «Transitional provisions» to Criminal procedural Code of Ukraine about features of the judicial control over observance of rights, freedoms and interests of persons in criminal proceedings and consideration of certain issues during the proceedings for the period of quarantine established by the Cabinet of Ministers of Ukraine in order to prevent the spread of coronaviruses disease (COVID-19) and providing scientifically based suggestion for their solution. **Conclusion.** Features of application of videoconference in criminal procedural proof are: 1) volition the relevant subject in the intercession of participants in criminal proceedings or initiative investigator, prosecutor, investigative judge or court; 2) presence of the written consent of the person for whom the videoconference is scheduled; 3) presence of factual grounds that must be justified evidence confirming the need for procedural actions in the mode of videoconference. A number of amendments and additions to the article 232 and 336 of the current Criminal procedural Code of Ukraine were proposed to ensure the effective application of videoconference in criminal procedural proof in the conditions of emergency situation in Ukraine.

Keyword: proof; videoconference; criminal proceed; emergency; procedural act; evidence.

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

УДК 343.132:343.985.1:341.645.5

doi: <https://doi.org/10.33270/04201901.95>

Чорноус Ю. М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9710-4858>;

Гвоздюк В. В. – ад'юнкт кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3798-8003>

Засади проведення слідчих (розшукових) дій у контексті практики Європейського суду з прав людини

Метою статті є формування засад проведення слідчих (розшукових) дій на підставі практики Європейського суду з прав людини. Досягнення цієї мети передбачало виконання таких завдань: висвітлити значення практики Європейського суду з прав людини в кримінальному провадженні та безпосередньо під час проведення слідчих (розшукових) дій; проаналізувати окремі рішення Європейського суду з прав людини, які необхідно враховувати під час проведення слідчих (розшукових) дій. **Методологія.** Методологічний інструментарій обрано відповідно до поставленої мети, специфіки об'єкта та предмета дослідження. Визначальним є загальний діалектичний метод наукового пізнання явищ, а також їхніх зв'язків із практичною діяльністю органів досудового розслідування, прокуратури та суду. З-поміж спеціальних методів дослідження використано такі: порівняльно-правовий – під час аналізу норм міжнародного й національного законодавства, рішень Європейського суду з прав людини, наукових категорій; історико-правовий – під час розгляду наукових позицій щодо окремих проблемних питань; системно-структурний – для формулювання завдань, які виконують у процесі проведення органами досудового розслідування слідчих (розшукових) дій на підставі практики Європейського суду з прав людини. **Наукова новизна** публікації полягає в тому, що органи досудового розслідування під час проведення слідчих (розшукових) дій зобов'язані керуватися практикою Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини, що стосується рішень як проти України, так і проти інших держав. Зазначена практика деталізує основні засади Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року з протоколами до неї, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України. **Висновки.** Проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні передбачає неухильне дотримання кримінального процесуального законодавства України та практики Європейського суду з прав людини. Необхідними є своєчасна систематизація, переклад, доведення до суб'єктів правозастосування рішень Європейського суду з прав людини, формування на цьому підґрунті криміналістичних рекомендацій, спрямованих на забезпечення законного й ефективного проведення слідчих (розшукових) дій і досягнення завдань кримінального провадження.

Ключові слова: кримінальне провадження; досудове розслідування; міжнародний договір; рішення; права людини; слідчі (розшукові) дії.

Вступ

Слідчі (розшукові) дії повсякчас є предметом наукового інтересу вчених і практиків, оскільки від законності й ефективності їх проведення залежить реалізація завдань кримінального провадження. Слідчі (розшукові) дії проводять на підставі кримінального процесуального законодавства, відповідно до практики Європейського суду з прав людини (ч. 2 ст. 8 та ч. 5 ст. 9 КПК України) ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012). Однак результати проведених емпіричних досліджень засвідчують, що практичні працівники – слідчі, оперативні працівники, прокурори, слідчі судді, які забезпечують виконання завдань кримінального провадження під час досудового розслідування, відчувають брак знань щодо засад проведення слідчих (розшукових) дій у контексті практики Європейського суду з прав людини, що спричиняє складнощі правозастосування.

Мета і завдання дослідження

Метою наукової статті є формування засад проведення слідчих (розшукових) дій на підставі практики Європейського суду з прав людини. Досягнення цієї мети передбачає виконання таких завдань: окреслити значення практики Європейського суду з прав людини в кримінальному провадженні та безпосередньо під час проведення слідчих (розшукових) дій; проаналізувати окремі рішення Європейського суду з прав людини, які необхідно враховувати під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Значення практики Європейського суду з прав людини в кримінальному провадженні досліджували Ю. П. Аленін, І. В. Гловюк, О. М. Дроздов, О. В. Капліна, В. Т. Маляренко, М. А. Погорецький, О. Ю. Татаров, О. Г. Шило, М. В. Шепітько, В. Ю. Шепітько та ін. Однак формування засад проведення слідчих

(розшукових) дій відповідно до практики Європейського суду з прав людини не було предметом окремого дослідження вчених.

Виклад основного матеріалу

Ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та Перший протокол, протоколи № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції ("Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny", 1950), Україна визнала компетенцію Європейського суду з прав людини. Цей міжнародний договір має важливе значення для кримінального провадження, оскільки зміст Конвенції відображає два основні правові аспекти його дії – матеріальний і процесуальний. По-перше, регламентовано основні права та свободи людини, гарантовано право на життя, свободу й особисту недоторканність, повагу до приватного і сімейного життя, справедливий судовий розгляд, ефективні засоби захисту тощо (ст. 2–15). Закріплені права та свободи є стандартами, яких мають дотримуватися під час кримінального провадження. По-друге, у міжнародному договорі визначено засади діяльності Європейського суду з прав людини – найавторитетнішого судового органу, рішення якого є обов'язковими для держав – учасниць Конвенції.

Отже, прогресивним кроком нашої держави на шляху утвердження демократичних стандартів стало визнання Україною рішень Європейського суду з прав людини юридично значущими. Практику Європейського суду з прав людини слід вважати прецедентною (Mihashko, 2019, р. 197).

Нині важливим завданням є гармонізація законодавства України з правовими позиціями Європейського суду з прав людини. У зв'язку з цим постає кілька проблемних питань. Зокрема, виконання рішення Європейського суду з прав людини щодо вжиття заходів загального спрямування є імплементаційним, оскільки потребує вчинення низки дій для узгодження чинного законодавства з положеннями Конвенції та практикою Європейського суду з прав людини для уникнення аналогічних порушень Конвенції надалі (Timashov, 2015, р. 281). Згідно з результатами аналізу судової практики, значна кількість таких звернень стосується діяльності правоохоронних органів у сфері кримінального судочинства.

Необхідність опрацювання та врахування в кримінальному провадженні рішень Європейського суду з прав людини є запорукою реалізації принципу верховенства права, що зумовлено нормами кримінального процесуального законодавства України (ч. 2 ст. 8, ч. 5 ст. 9 КПК України).

Правозастосовні органи повинні використовувати у своїй діяльності Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року

та практику Європейського суду з прав людини як джерело права. Закон України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» 2006 року передбачає заходи, що спрямовані на опанування цих положень суддями, прокурорами, адвокатами, нотаріусами, працівниками правоохоронних органів (гл. 5) ("Zakon Ukrainy", 2006).

На думку В. Ю. Шепітька, слідча діяльність становить систему слідчих дій як знаряддя пізнання істини, отримання інформації про подію злочину й особу злочинця (Shepitko, 2015, р. 72). Головною складовою слідчої діяльності є власне слідчі (розшукові) дії, проведення яких забезпечує отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 223 КПК України). Тому під час проведення слідчих (розшукових) дій обов'язково враховують практику Європейського суду з прав людини.

Наукова новизна

Передусім слід з'ясувати сутність поняття «практика Європейського суду з прав людини». Це питання є дискусійним у наукових колах, а також у правозастосовній практиці. Слушною є думка В. Є. Мігашко, відповідно до якої українські судді, застосовуючи норми Європейської конвенції з прав людини, мають ураховувати практику Європейського суду з прав людини як щодо України, так і сформовану в процесі розгляду скарг, поданих проти інших держав (причому й ту практику, яка була сформована у справах, розглянутих і до приєднання України до Конвенції). Лише такий підхід допоможе уникнути вчинення нових порушень Конвенції в Україні (Mihashko, 2019, р. 197). Окреслена позиція узгоджується з досвідом іноземних держав і відповідає національному законодавству нашої держави.

Суди України під час вирішення справ використовують рішення Європейського суду з прав людини, ухвалені проти інших держав. Зокрема, у судових рішеннях судів України було використано практику Європейського суду з прав людини у таких справах: «Лоїзиду проти Туреччини» (Loizidou v. Turkey, 1996), «Кіпр проти Туреччини» (Cyprus v. Turkey, 2001), «Мозер проти Республіки Молдови та Росії» (Mozer v. the Republic of Moldova and Russia, 2016) ("Rishennia Bakhmatskoho raionnoho sudu", 2017).

Практику Європейського суду з прав людини слід тлумачити як «практику Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини» (ст. 1 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини») (Zakon Ukrainy, 2006). Це положення Закону реалізується в судочинстві, що відображається в рішеннях судів

України ("Ukhvala Donetskoho apeliatsiinoho administratyvnoho sudu", 2013).

З 1999 року Європейська комісія з прав людини припинила свою роботу й передала свої повноваження Європейському суду з прав людини. Однак висновки Комісії є підґрунтям для прийняття рішень Європейським судом з прав людини ("Kinets epokhy").

Таким чином, органи досудового розслідування під час проведення слідчих (розшукових) дій зобов'язані керуватися Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколами до неї, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, а також практикою Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини, що стосується рішень як проти України, так і проти інших держав. Ця практика розширює, деталізує тлумачення основних засад, уточнює зміст конкретних прав і свобод, визначених у міжнародних документах.

У низці рішень Європейського суду з прав людини констатовано порушення прав і свобод людини, визначені Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколами до неї в кримінальному судочинстві. Частина порушень була допущена органами досудового розслідування під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Отже, можна підсумувати, що під час проведення слідчих (розшукових) дій, згідно з Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколів до неї, необхідно дотримуватися таких прав і свобод людини:

1. Право на життя (ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року). Забезпечення цього права під час проведення слідчих (розшукових) дій можна проілюструвати на прикладі рішення у справі Європейського суду з прав людини «Андрєєва проти України» від 29 січня 2019 року ("Rishennia Yevropeiskoho sudu", 2019, No. 24385/10). Встановлено, що в січні 2004 року сина заявниці було знайдено мертвим у сараї. Того самого дня працівники поліції оглянули місце події та зазначили в протоколі, що чоловік учинив самогубство повісившись. Слідчий прокуратури Донецької області відмовив у порушенні кримінального провадження у зв'язку з невстановленням ознак складу злочину. Судово-медичний експерт встановив, що смерть сина заявниці була спричинена здавленням органів ший петлею, можливо, унаслідок затягування петлі під вагою тіла. Під час дослідчих перевірок у період з 2005-го до 2012 року слідчі вживали заходів з метою встановлення обставин смерті сина заявниці, було проведено низку слідчих дій. Вони допитували різних осіб і неодноразово призначали додаткові судово-медичні дослідження трупа. Заявниця стверджувала, що її сина було умисно вбито, а також доводила, що розслідування

обставин смерті її сина було необґрунтовано тривалим і неефективним. Зокрема, важливі слідчі дії не було проведено оперативно й належно. Європейський суд з прав людини засвідчив, що ст. 2 Конвенції покладає на державу обов'язок забезпечити право на життя шляхом запровадження ефективних заходів, реалізації положень кримінального законодавства, спрямованих на попередження вчинення злочинів проти особи та підкріплених правоохоронною системою для запобігання, припинення і покарання за порушення цих положень. Такий обов'язок опосередковано вимагає наявності форми ефективного розслідування, якщо є підстави вважати, що особа зазнала небезпечних для життя травм за підозрілих обставин. У цій справі твердження заявниці про насильницьке вбивство її сина впродовж майже дев'яти років розглядали в межах дослідчих перевірок. Така процедура не відповідала принципам ефективного засобу юридичного захисту. Суд дійшов висновку, що державні органи не провели ефективного розслідування обставин смерті сина заявниці, було порушено процесуальний аспект ст. 2 Конвенції ("Rishennia Yevropeiskoho sudu", 2019, No. 24385/10).

Отже, за фактом учинених злочинів правоохоронні органи зобов'язані застосувати належну правову процедуру. Органи досудового розслідування повинні провести всі необхідні слідчі (розшукові) дії для забезпечення ефективної реалізації завдань кримінального провадження, а саме: швидкого, повного й неупередженого розслідування та судового розгляду, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності відповідно до вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу та щоб до кожного учасника кримінального провадження було застосовано належну правову процедуру (ст. 1 КПК України).

2. Заборона катування (ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року). Проілюструємо цю заборону на прикладі рішення у справі Європейського суду з прав людини «Яллог проти Німеччини» від 11 липня 2006 року ("Rishennia Yevropeiskoho sudu", 2006, No. 54810/00). У жовтні 1993 року двоє поліцейських у цивільному одязі помітили, як особа (заявник) дістала з рота два маленькі пластикові пакети і швидко передала їх іншій особі, отримавши гроші. Припустивши, що в пакетах були наркотики, правоохоронці негайно підійшли до заявника. Поки вони проводили його огляд, заявнику вдалося проковтнути третій пакетик, який ще містився в його роті. Отож фактично наркотиків у заявника не виявили. Прокурор розпорядився змусити заявника вжити блювотний засіб, аби дістати пакетик. Заявника

доправили до лікарні, де в його організм було введено ліки примусово (його утримували чотири працівники поліції). Унаслідок цього заявник виблював крихітний пластиковий пакетик, що містив 0,2 г кокаїну. Після цього з ним проводили подальші слідчі дії. Європейський суд з прав людини у своєму рішенні зазначив, що компетентні органи завдали заявнику тяжкого втручання у його фізичну та психічну недоторканність проти його волі. Заявника змусили блювати не з лікувальною метою, а для отримання доказу. Натомість мети можна було досягти іншим способом. Процедура введення препарату в організм заявника та супутні обставини могли викликати в нього страх, тривогу й відчуття власної неповноцінності. Ці фактори загалом можуть істотно зашкодити психічній цілісності людини. Процедура становила ризик для здоров'я заявника, переважно через неспроможність лікаря отримати потрібну медичну інформацію про нього. Тож застосований до заявника захід завдав йому фізичного болю та психічних страждань, хоча це й не було метою ("Rishennia Yevropeiskoho sudu", 2006, No. 54810/00). Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що заявника було піддано нелюдському й такому, що принижує гідність, поводженню, що спричинило порушення ст. 3 Конвенції.

З метою розширення положень ст. 3 Європейської конвенції 1950 року було прийнято Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 року ("Konventsiaa proty катуvan", 1984). За її змістом термін «катування» слід тлумачити як «будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюють сильного болю або фізичного чи морального страждання з метою: отримання від неї або від третьої особи показань чи визнання; покарання її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких її підозрюють; залякування чи примушування її або третьої особи; з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюють державні посадові особи чи інші особи, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. Цей термін не охоплює біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричинені ними випадково» (ч. 1 ст. 1). Стаття 15 Конвенції визначає, що показання особи, отримані внаслідок катування, є недопустимими як докази у справі, за винятком тих, які викривають діяльність особи, обвинуваченої в катуванні.

Таким чином, під час проведення слідчих (розшукових) дій органам досудового розслідування необхідно забезпечити недопущення катувань та інших жорстоких, нелюдських або

таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, відповідно до тлумачення цього поняття в контексті міжнародного й національного законодавства, а також практики Європейського суду з прав людини.

3. Право на свободу й особисту недоторканність (ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року). Особливості дотримання цього права під час проведення слідчих (розшукових) дій можна проілюструвати на прикладі рішення у справі «Харченко проти України» ("Rishennia Yevropeiskoho sudu", 2011, No. 40107/02), у якому Європейський суд з прав людини визнав низку порушень ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Вони стосувалися законності і тривалості тримання під вартою заявника (п. 1 (с), п. 3 ст. 5), відсутності можливості оскаржити незаконність і тривалість тримання під вартою (п. 4 ст. 5) ("Rishennia Yevropeiskoho sudu", 2011, No. 40107/02). Європейський суд з прав людини встановив неналежне обґрунтування тримання під вартою правозастосовними органами, зокрема непроведення необхідних слідчих дій для з'ясування обставин справи.

4. Право на справедливий суд (ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року). Дотримання цього права проілюструємо на прикладі рішення у справі Європейського суду з прав людини «Тихонов проти України» від 10 грудня 2015 року ("Rishennia Yevropeiskoho", 2015, No. 17969/09). Суть справи полягала в тому, що в лютому 2006 року літнього чоловіка було знайдено вбитим у його будинку. За цим фактом слідчий порушив кримінальну справу. Того самого дня співробітники міліції затримали заявника на підставі ст. 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення за дрібне хуліганство. Упродовж наступних днів працівники міліції чинили на заявника психологічний тиск і застосовували фізичне насильство з метою отримання показань щодо зізнання в учиненні вбивства. За кілька днів слідчий допитав його як підозрюваного в учиненні вбивства. Перед допитом слідчий запитав у заявника, чи бажає він мати захисника, однак той відмовився. Під час допиту заявник зізнався в учиненні вбивства. Згодом Тихонов вимагав захисника й відмовлявся від своїх попередніх показань.

Одна зі скарг заявника до Європейського суду з прав людини полягала в тому, що на початку провадження він не мав доступу до захисника, саме тоді унаслідок тиску та жорстокого поводження, зізнався в учиненні злочину, а, надавши показання, порушив право не свідчити проти себе. Заявник вказав на порушення п. 3 ст. 6 Європейської конвенції. Водночас заявник стверджував про незаконне позбавлення правової допомоги, порушення

закону під час першого допиту як підозрюваного, незаконне отримання доказів, які стали основою його засудження. Європейський суд з прав людини у своєму рішенні акцентував на важливості стадії розслідування для підготовки кримінального провадження, оскільки отримані на цій стадії докази є основою судового розгляду. Підозрюваний на цій стадії часто опиняється в особливо вразливому становищі, що може бути частково компенсоване лише за допомогою захисника. Забезпечення доступу до захисника на ранніх етапах є процесуальною гарантією. У зв'язку з цим Суд зазначав, що право ув'язненого мати доступ до правової допомоги є основоположною гарантією проти жорстокого поводження. Усі винятки, що стосуються реалізації цього права, мають бути чітко визначені в часі ("Rishennia Yevropeiskoho sudu", 2015, No. 17969/09.). Фактично Європейський суд з прав людини визначив обов'язковість допиту особи як підозрюваного із залученням захисника, а також забезпечення її права не свідчити проти себе та близьких родичів. Крім цього, Європейський суд з прав людини зауважив, що національні суди прийняли за основу первинні показання особи, у яких вона зізналася в учиненні злочину, не підтвердивши їх іншими доказами, отриманими шляхом проведення подальших слідчих дій. Також Суд установив штучне продовження строку тримання під вартою за допомогою адміністративного затримання, що позбавило особу судового контролю такого заходу. Відбулося порушення принципів правової визначеності й захисту від свавільного позбавлення свободи. Національний суд визнав факт тримання особи під вартою незаконним, адже подальший розгляд справи за фактом адміністративного правопорушення компетентним органом так і не відбувся ("Rishennia Yevropeiskoho sudu", 2015, No. 17969/09).

Тому Європейський суд з прав людини констатував порушення п. 1 («с»), п. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Загалом у цій справі ("Rishennia Yevropeiskoho sudu", 2015, No. 17969/09) відбулося порушення кількох засад: права на захисника, права на оперативний судовий розгляд, принципу правової визначеності й захисту від свавільного позбавлення свободи.

5. Право на повагу до приватного та сімейного життя (ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року).

Особливості дотримання цього права під час проведення слідчих (розшукових) дій можна проілюструвати на прикладі рішення Європейського суду з прав людини у справі «Пантелеско проти України» від 29 червня 2006 року ("Rishennia Yevropeiskoho sudu", 2006, No. 11901/02). Одна зі скарг заявника полягала в

тому, що слідчий провів у його робочому офісі незаконний обшук, чим порушив ст. 8 Конвенції, а саме право на повагу до приватного та сімейного життя, житла і кореспонденції. Вивчення обставин справи засвідчило, що в травні 1999 року прокуратура м. Чернігова порушила кримінальну справу проти заявника за обвинуваченням у зловживанні службовим становищем в підробленні документів. У справі було проведено обшук, однак слідчі органи, знаючи про місцеперебування заявника, навіть не пред'явили документи – правову підставу проведення обшуку. З офісу було вилучено всі документи й особисті речі заявника, які не стосувалися справи ("Rishennia Yevropeiskoho sudu", 2006, No. 11901/02). Європейський суд з прав людини засвідчив порушення ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року.

Отже, під час проведення слідчих (розшукових) дій у житлі й іншому володінні особи органам досудового розслідування слід забезпечити дотримання права людини на повагу до її приватного та сімейного життя, житла й кореспонденції. Крім того, під час проведення обшуку житла чи іншого володіння особи слід забезпечити належну правову підставу – ухвалу слідчого судді. Це стосується й невідкладних випадків, пов'язаних із проведенням обшуку з подальшим отриманням дозволу слідчого судді. Необхідно дотримуватися криміналістичних рекомендацій щодо проведення обшуку: концентрації пошукових дій на належних об'єктах, вилученні речей, що визначені в ухвалі слідчого судді.

Важливими є й інші положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, щодо яких Європейський суд з прав людини сформував правові позиції, які підлягають дотриманню під час проведення слідчих (розшукових) дій: право на ефективний засіб юридичного захисту (ст. 13); заборона дискримінації (ст. 14) тощо.

Висновки

Отже, під час проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні неухильним має бути дотримання кримінального процесуального законодавства України й урахування практики Європейського суду з прав людини (ч. 5 ст. 9 КПК України), що стосується рішень як проти України, так і проти інших держав. Необхідними є своєчасна систематизація, переклад, доведення до суб'єктів правозастосування рішень Європейського суду з прав людини, формування на цьому підґрунті криміналістичних рекомендацій, спрямованих на забезпечення законного й ефективного проведення слідчих (розшукових) дій і досягнення завдань кримінального провадження.

REFERENCES

- Kinets epokhy: ostannie zasidannia Yevropeiskoi komisii z prav liudyny [The end of the era: the last meeting of the European Commission on Human Rights]. *Ukrainskyi portal praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny, Ukrainian portal of the case law of the European Court of Human Rights*. Retrieved from <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aldx=110> [in Ukrainian].
- Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovnykh svobod: vid 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukrainian].
- Konventsiiia proty katuvan ta inshykh zhorstokykh, neliudskykh abo takykh, shcho prynyzhuuiut hidnist, vydiv povodzhennia i pokarannia: mizhnar. dok. vid 10 hrud. 1984 r. [Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment from December 10, 1984]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085 [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172> [in Ukrainian].
- Mihashko, V.Ye. (2019). Vplyv praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny na rozvytok sudovoi praktyky v Ukraini [Impact of the case law of the European Court of Human Rights on the development of case law in Ukraine]. *Molodyi vchenyi, Young scientist*, 2(66), 184-188. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-2-66-41> [in Ukrainian].
- Rishennia Bakhmatskoho raionnoho sudu Chernihivskoi oblasti vid 13 lypnia 2017 r., sudova sprava No. 728/1259/17 [Judgment of the Bakhmach District Court of Chernihiv Region from July 13, 2017, Case No. 728/1259/17]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen", Site "The only state register of court decisions"*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/67707575> [in Ukrainian].
- Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudy "Sprava "Andrieieva proty Ukrainy" (zaiava No. 24385/10)": vid 29 sich. 2019 r. [Decision of the European Court of Human Rights "Case of Andreev v. Ukraine (application No. 24385/10)" from January 29, 2019]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d04 [in Ukrainian].
- Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudy "Sprava "Kharchenko proty Ukrainy" (zaiava No. 40107/02)": vid 10 liut. 2011 r. [Decision of the European Court of Human Rights "Case of Kharchenko v. Ukraine (application No. 40107/02)" from February 10, 2011]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_662 [in Ukrainian].
- Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudy "Sprava "Panteleienko proty Ukrainy" (zaiava No. 11901/02)": vid 29 cherv. 2006 r. [Decision of the European Court of Human Rights "Case of Panteleyenko v. Ukraine (application No. 11901/02)" from June 29, 2006]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_274 [in Ukrainian].
- Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudy "Sprava "Tykhonov proty Ukrainy" (zaiava No. 17969/09)": vid 10 hrud. 2015 r. [Decision of the European Court of Human Rights "Case Tikhonov v. Ukraine case (application No. 17969/09)" from December 10, 2015]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b13 [in Ukrainian].
- Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudy "Sprava "Yalloh proty Nimechchyny" (zaiava No. 54810/00)": vid 11 lyp. 2006 r. [Decision of the European Court of Human Rights "Case of Yallog v. Germany (application No. 54810/00)" from July 11, 2006]. (n.d.). *ips.ligazakon.net*. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/SO2742> [in Ukrainian].
- Shepitko, V.Yu. (2015). Systema slidchykh (rozshukovykh) dii za Kryminalnym protsesualnym kodeksom Ukrainy: stan i napriamy optymizatsii [The system of investigative (investigative) actions under the Criminal Procedure Code of Ukraine: the state and directions of optimization]. *Naukovi pratsi Odeskoi natsionalnoi yurydychnoi akademii, Scientific works of the Odessa National Law Academy*, 15, 66-73. doi: <https://doi.org/10.32837/npnuola.v15i0.359> [in Ukrainian].
- Timashov, V.O. (2015). Yevropeiskyi sud iz prav liudyny yak zasib zakhystu prav liudyny v Ukrainy [The European Court of Human Rights as a means of protecting human rights in Ukraine]. *Naukovi pratsi Odeskoi natsionalnoi yurydychnoi akademii, Scientific works of the Odessa National Law Academy*, 15, 276-284. doi: <https://doi.org/10.32837/npnuola.v15i0.384> [in Ukrainian].
- Ukhvala Donetskoho apeliatsiinoho administrativnoho sudu vid 4 chervnia 2013 r., sudova sprava No. 2a-2855/11/1270 [The decision of the Donetsk Administrative Court of Appeal from June 4, 2013, Case No. 2a-2855/11/1270]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen", Site "The only state register of court decisions"*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31705396> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro vykonannia rishen i zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny": vid 23 liut. 2006 r. No. 3477-IV [Law of Ukraine "On the enforcement of decisions and the application of the case law of the European Court of Human Rights" from February 23, 2006, No. 3477-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Кінець епохи: останнє засідання Європейської комісії з прав людини. *Український портал практики Європейського суду з прав людини*. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aldx=110>.
- Конвенція про захист прав людини і основних свобод: міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
- Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання: міжнар. док. від 10 груд. 1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085.

- Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172>.
- Мірашко В. Є. Вплив практики Європейського суду з прав людини на розвиток судової практики в Україні. *Молодий вчений*. 2019. № 2 (66). С. 184–188. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-2-66-41>.
- Рішення Бахмацького районного суду Чернігівської області від 13 липня 2017 р., судова справа № 728/1259/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/67707575>.
- Справа «Андреева проти України» (заява № 24385/10) : рішення Європейського суду з прав людини від 29 січ. 2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d04.
- Справа «Харченко проти України» (заява № 40107/02) : рішення Європейського суду з прав людини від 10 лют. 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_662.
- Справа «Пантелеєнко проти України» (заява № 11901/02) : рішення Європейського суду з прав людини від 29 черв. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_274.
- Справа «Тихонов проти України» (заява № 17969/09) : рішення Європейського суду з прав людини від 10 груд. 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b13.
- Справа «Яллог проти Німеччини» (заява № 54810/00) : рішення Європейського суду з прав людини від 11 лип. 2006 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO2742>.
- Шепітько В. Ю. Система слідчих (розшукових) дій за Кримінальним процесуальним кодексом України: стан і напрями оптимізації. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2015. Т. 15. С. 66–73. doi: <https://doi.org/10.32837/npnuola.v15i0.359>.
- Тімашов В. О. Європейський суд із прав людини як засіб захисту прав людини в Україні. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2015. Т. 15. С. 276–284. doi: <https://doi.org/10.32837/npnuola.v15i0.384>.
- Ухвала Донецького апеляційного адміністративного суду від 4 червня 2013 р., судова справа № 2а-2855/11/1270. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31705396>.
- Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.

Стаття надійшла до редколегії 12.02.2020

Chornous Yu. – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Criminalistics and Forensic Medicine of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9710-4858>;

Hvozdiuk V. – Postgraduate Student of the Department of Criminalistics and Forensic Medicine of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3798-8003>

Fundamentals of Conducting Investigative (Search) Actions in Accordance with the Practice of the European Court of Human Rights

The **purpose** of the article is to form the fundamentals for conducting investigative (search) actions, in accordance with the practice of the European Court of Human Rights. Achieving of this goal was to solve the following problems: to disclose the importance of the practice of the European Court of Human Rights in criminal proceedings and directly during investigative (search) actions; to analyze certain decisions of the European Court of Human Rights to be considered while conducting investigative (search) actions. **Methodology.** The methodological toolkit was chosen considering the aim, the specific character of the object and subject of the research. The general dialectical method of scientific cognition of the phenomena, as well as their relation to the practical activity of the bodies of pre-trial investigation, prosecutor's office and court, is decisive. There following special methods of the research were used: the comparative law method –was used in the analysis of the norms of international and national legislation, decisions of the European Court of Human Rights, scientific categories; historical method in law was used in order to reveal scientific views on particular problematic issues; structural method was used to formulate issues that are solved as a result of investigative (search) actions conducted by pre-trial investigative bodies considering the practice of the European Court of Human Rights. The **scientific novelty** is that pre-trial investigative bodies are obliged to follow the practice of the European Court of Human Rights and the European Commission of Human Rights regarding decisions both against Ukraine and against other states. The specified practice details the basic principles of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 with the protocols thereto, the consent of which has been given by the Verkhovna Rada of Ukraine. **Conclusion.** The conducting of investigative (search) actions in criminal proceedings is carried out with the strict observance of the criminal procedural law of Ukraine and in accordance with the practice of the European Court of Human Rights. It is necessary to timely systematize, translate, bring to the subjects of enforcement of the decisions of the European Court of Human Rights, to form on this basis criminalistic recommendations aimed at ensuring the lawful and effective conducting of investigative (search) actions and to achieve the objectives of criminal proceedings.

Keywords: criminal proceedings; pre-trial investigation; international treaty; decisions; human rights; investigative (search) actions.

УДК 327.7:305

doi: <https://doi.org/10.33270/04201901.102>

Камінська Н. В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7239-8893>;

Свєшнікова М. М. – аспірант кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6757-8139>

Діяльність міжнародних організацій у сфері забезпечення гендерної рівності

Мета статті полягає в здійсненні аналізу діяльності міжнародних організацій стосовно забезпечення гендерної рівності. Задля її реалізації необхідно виконати такі завдання: 1) хронологічно прослідкувати здобутки міжнародних організацій щодо забезпечення гендерної рівності; 2) виокремити напрями діяльності сучасних міжнародних організацій у цій сфері; 3) класифікувати розроблені та прийняті міжнародно-правові стандарти й відповідні міжнародно-правові акти; 4) з'ясувати роль України в правотворчій і правозастосовній діяльності міжнародних організацій. **Методологічну основу** дослідження становить низка підходів і методів наукового пізнання, зокрема: порівняльно-правовий та системний, історичний і формально-юридичний, структурно-функціональний. **Наукова новизна.** Системний аналіз діяльності міжнародних організацій демонструє найбільший внесок і значущість для забезпечення гендерної рівності Організації Об'єднаних Націй та її структур, Організації Північноатлантичного договору, Організації з безпеки і співробітництва в Європі, Ради Європи. Вони розробили значну кількість загальнообов'язкових і рекомендаційних міжнародно-правових актів, які становлять правову основу паритетної демократії на універсальному та регіональному рівнях, розвитку механізмів гарантування й реалізації рівних прав і можливостей жінок та чоловіків. **Висновки.** Розроблені й прийняті сучасними державами в межах Організації Об'єднаних Націй міжнародно-правові стандарти спрямовані на подолання дискримінації за статевою ознакою, насильства, гендерної нерівності, а також гарантування розширення участі жінок і дівчат у різних сферах життєдіяльності. Конкретизовано ці правові норми в міжнародно-правових актах регіонального та міжрегіонального масштабу. Основними напрями діяльності сучасних міжнародних організацій з питань забезпечення гендерної рівності є: 1) розроблення та прийняття міжнародно-правових актів; 2) формування інституційних засад; 3) реалізація міжнародних проєктів, програм, організація міжнародних конференцій і нарад різних рівнів; 4) координація і взаємодія міжнародних організацій, зокрема в секторі безпеки й оборони; 5) моніторинг та роз'яснювальна робота; 6) сприяння впровадженню стандартів гендерної рівності на внутрішньодержавному рівні, імплементація їх у національне законодавство.

Ключові слова: гендерна рівність; міжнародні організації; міжнародні стандарти; ООН; НАТО; ОБСЄ; Рада Європи.

Вступ

Гендерна рівність є одним з найважливіших принципів забезпечення прав людини, підґрунтям громадянського суспільства та правової держави, демократичного розвитку окремих держав і міжнародної спільноти. Розширення прав і можливостей жінок і чоловіків є необхідним подоланням виявів професійної та сексуальної дискримінації, гендерної сегрегації праці, нерівної оплати праці, гендерно обумовленого насильства тощо. Тому протягом тривалого часу окреслена проблематика є предметом дослідження міжнародних організацій.

На різних рівнях міжнародного співробітництва активно функціонують міжнародні організації, завданням яких є захист прав людини, розвиток універсальних і регіональних систем такого захисту, формування установчих, контрольних та інших засобів і механізмів забезпечення прав людини. Важливе значення має те, що вони функціонують не ізольовано, а взаємодіють з іншими міжнародними організаціями, національ-

ними органами влади в цій сфері. Останніми десятиліттями активізувалася діяльність міжнародних інституцій, їх органів і посадових осіб щодо гарантування та впровадження гендерної рівності, тому слід проаналізувати вагомі досягнення на цьому шляху.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в здійсненні аналізу діяльності міжнародних організацій стосовно забезпечення гендерної рівності. Задля її досягнення необхідно виконати такі завдання: 1) хронологічно прослідкувати здобутки міжнародних організацій щодо забезпечення гендерної рівності; 2) виокремити напрями діяльності сучасних міжнародних організацій в цій сфері; 3) класифікувати розроблені та прийняті міжнародно-правові стандарти й відповідні міжнародно-правові акти; 4) з'ясувати роль України в правотворчій і правозастосовній діяльності міжнародних організацій з питань забезпечення гендерної рівності.

У вітчизняній правовій науці спостерігаємо певні досягнення щодо вивчення питань гендеру, гендерної рівності, розроблення законодавчої бази та імплементації міжнародних зобов'язань у цій сфері. Порушена проблематика стала предметом наукових дискусій, дисертаційних досліджень, аналітичних та експертних висновків філософів, педагогів, філологів, журналістів, політологів, економістів, медиків, істориків та ін.

Слід виокремити значний внесок таких учених, як: І. Андрусак, О. Балинська, Т. Заворотченко, Ю. Івченко, Н. Камінська, М. Кіммел, Л. Кобелянська, М. Крочук, К. Левченко, Т. Мельник, А. Мовчан, Н. Оніщенко, З. Равлінко, Н. Романова, К. Смирнова, А. Федорова та ін.

Виклад основного матеріалу

Ідея рівності сформувалася значно раніше, ніж термін та відповідні правові норми, стандарти.

Після створення Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) у перших документах з прав людини цю проблематику було відображено як загальнішу категорію – принцип рівності. У статті 2 Загальної декларації прав людини 1948 року вперше на міжнародному рівні закріплено норму про рівність усіх людей: «Кожній людині надаються всі права та всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, соціального чи станового походження, майнового або іншого стану» ("Zahalna deklaratsiia", 1948).

Цією нормою автори Декларації – представники країн, які підписали її, – прагнули визначити напрям подальшого розвитку людства. Акцентовано на тому, попри всі відмінності, люди є рівними у своїй гідності та правах незалежно від статі. Проте Декларація є лише рекомендаційною, а не юридично обов'язковою.

Першим міжнародним актом, який чітко закріпив принцип рівноправності чоловіків і жінок як необхідну умову соціального прогресу та оптимізації умов життя людства, є Статут ООН 1945 року. Одним зі своїх завдань, відповідно до його положень, ООН проголосила утвердження віри «в основні права людини, гідність та цінність людської особистості, рівноправність чоловіків і жінок, рівність прав великих і малих націй», а також «жодних обмежень стосовно прав чоловіків і жінок брати участь у ролі будь-кого та на рівних умовах в її (ООН) головних і допоміжних органах» (Виготенський, 2003). Прийняття цієї норми підтверджує розуміння тогочасними лідерами держав – членів ООН неподільного зв'язку між прогресивним розвитком людства та забезпеченням рівноправності чоловіків і жінок.

Цілком обґрунтовано, що принцип гендерної рівності згодом було включено до інших міжнародних договорів ООН і спеціалізованих

установ ООН з прав людини. Його відображено в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Міжнародному пакті про соціальні, економічні і культурні права 1966 року тощо.

Нормативне закріплення ідеї рівноправності чоловіків і жінок супроводжувалося формуванням інституційного механізму її втілення в міжнародно-правову практику. В Економічній і Соціальній Раді ООН (ЕКОСОП) 1946 року в складі Комісії з прав людини створено підкомісію зі становища жінок, а згодом їй надано статус комісії (Proniuk, 2010).

1979 року ухвалено Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, яку Україна ратифікувала ще 1980 року. Її називають міжнародним біллем про права жінок. Сторони Конвенції зобов'язалися вживати заходів для унеможливлення дискримінації, тобто будь-якого розрізнення, винятку або обмеження за ознакою статі, спрямованих на мінімізацію визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на підставі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини й основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або іншій галузі (ст. 1 Конвенції) ("Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii", 1979).

Ґрунтовність Конвенції 1979 року зведено, насамперед, до того, що вона:

- акцентує на значущості рівності можливостей у контексті рівного доступу жінок до всіх ресурсів країни. Рівність має бути гарантована законодавством і державною політикою, а також забезпечуватися відповідними механізмами й інститутами;

- визначає обов'язок держави забезпечити відсутність перешкод у процесі реалізації жінками своїх прав, навіть у випадку, якщо рівний захист і повага прав жінок гарантовані політикою та законодавством;

- зазначає, що заходи, ужиті державою для захисту прав жінок і чоловіків, мають забезпечити рівноцінність результатів та реальну трансформацію становища жінок.

Кожні чотири роки Україна звітує перед Комітетом ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок про виконання Конвенції та отримує підсумкові зауваження з рекомендаціями стосовно подальших кроків, зокрема, необхідних змін у законодавстві, політиці та практиці: від політичного представництва жінок до становища сільських жінок, від гендерної статистики до викорінення сексизму в засобах масової інформації¹.

¹ Нині готують чергову доповідь України, а останню (восьму) доповідь Україна представила 2017 року, і на виконання Заключних зауважень до цієї доповіді у вересні 2018 року затверджено відповідний Національний план дій на період до 2021 року.

1995 року ухвалено Пекінську декларацію та платформу дій. Документ передбачає оптимізацію становища жінок на шляху їх активного залучення до всіх сфер суспільного й приватного життя завдяки забезпеченню всебічної та рівноправної участі жінок у прийнятті рішень з економічних, соціальних, культурних і політичних питань.

Основні здобутки Пекінської платформи дій:

- розглянуто розширення прав і можливостей жінок у контексті забезпечення рівноправності жінок та чоловіків;
- конкретизовано дії урядів і громадських структур щодо рівноправності;
- запроваджено поняття гендерної рівності ("Pekinska deklaratsiia", 1995).

Іншим важливим документом щодо збільшення кількості залучень жінок до вирішення питань миру та безпеки є Резолюція Ради Безпеки ООН № 1325 «Жінки. Мир. Безпека», прийнята 31 жовтня 2000 року. Це перша резолюція Ради Безпеки, яка закликає до підвищення ролі жінок у процесах запобігання та врегулювання конфлікту з метою підтримання миру й безпеки. Резолюція стверджує значущість:

- акцентування на рівній і повноцінній участі жінок у вирішенні питань миру та безпеки, зокрема, у вирішенні конфліктів і запобіганні їм;
- гендерної інтеграції в миротворчих місіях та операціях (гендерний мейнстрімінг);
- забезпечення врахування специфічних потреб жінок і дівчат, їхнього досвіду та перспектив у політичних, правових і соціальних рішеннях;
- захисту жінок і дівчат від сексуального й інших форм насильства під час конфлікту;
- участі жінок у прийнятті рішень на всіх рівнях (Kovalchuk et al., 2017).

Резолюція Ради Безпеки 2000 року пов'язана з іншими «сестринськими резолюціями», що стосуються жінок, миру й безпеки та прийняті згодом: Резолюція 1820 (2008), Резолюція 1888 (2009), Резолюція 1889 (2009) Резолюція 1960 (2010), Резолюція 2106 (2013), Резолюція 2122 (2013), Резолюція 2242 (2015).

Водночас Україна ратифікувала основні Конвенції Міжнародної організації праці, зокрема: Конвенцію про рівне винагородження чоловіків та жінок за працю рівної цінності № 100 (1951 року), Конвенція про охорону материнства (переглянута) № 103 (1953 року), Конвенція про дискримінацію в галузі праці та занять № 111 (1958 року), Конвенція про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками № 156 (1981 року), Декларація МОП основних принципів та прав у світі праці (1998 року) тощо.

Також Україна долучилася до зобов'язань стосовно досягнення Цілей сталого розвитку на період до 2030 року, прийнятих на рівні ООН,

серед яких є ціль № 5, спрямована на досягнення гендерної рівності (Kaminska, 2019; Kaminska, & Romanova, 2017). Отже, перед Україною та іншими державами постали зобов'язання щодо їх виконання.

З-поміж ефективних ініціатив виокремимо структуру ООН «ООН-жінки» – організацію ООН, яка відповідає за питання гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок. Також вона акцентує увагу на питаннях захисту дівчат і хлопців, прискоренні прогресу в справі задоволення їхніх потреб у всьому світі ("Henderna rivnist").

Серед спеціалізованих установ ООН слід зазначити, насамперед, про ЮНЕСКО – Організацію Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури. У її документах, аналітичних та інших звітах визначено такі категорії: гендер, гендерна рівність, стать. Гендер трактують як роль та обов'язки, що формуються в сім'ях, суспільствах і культурах, які вважають доцільними для жінок і чоловіків у певному суспільстві в певний час ("Measuring Gender", 2017; Kimmel, 2013).

Важливу роль відіграє Організація Північно-атлантичного договору (далі – НАТО) в забезпеченні гендерної рівності. Організацію створено 1949 року для колективної оборони країн Західної Європи та Північної Америки, згідно з принципами ст. 51 Статуту ООН. Місія НАТО полягає у сприянні стабільному та міцному миру, в межах якого гендерна рівність і розширення прав та можливостей жінок і дівчат є ключовим чинником. НАТО прагне долучити гендерний аспект до всіх етапів операційного процесу – під час розроблення, планування, запровадження, моніторингу й оцінки політики та програм.

2009 року НАТО схвалила Директиву 40-1 «Бі-СК» (Bi-Strategic Command) «Інтеграція РБ ООН 1325 та гендерні перспективи командних структур НАТО, зокрема заходи щодо захисту під час збройних конфліктів». Директиву застосовують до всіх міжнародних військових штабів або будь-яких інших організацій, що співпрацюють з НАТО. Вона містить стандарти поведінки НАТО під час здійснення операцій та місій, також розглядають жінок як суб'єктів забезпечення сталого миру, вирішення конфліктів, їхню роль в операціях і місіях на всіх рівнях.

Згодом 1 квітня 2014 року держави – члени та партнери НАТО схвалили оновлену Політику НАТО/РСАП з імплементації Резолюції Ради Безпеки ООН № 1325 «Жінки, мир і безпека» та інших відповідних резолюцій, яка визначає, що насамперед нації відповідають за забезпечення виконання резолюцій; оборонний і відповідний потенціал безпеки має бути спрямовано на розвиток інститутів, доступних для потреби як чоловіків, так і жінок, зокрема для сприяння

участі жінок на всіх рівнях у національних Збройних силах тощо.

2014 року НАТО прийняла План дій, яким Політика визначена невід'ємною складовою їхніх повсякденних справ у цивільних і військових структурах.

2014 року Спеціальний представник у справах жінок, миру та безпеки, а також політики з питань людських ресурсів і фахівців з питань різноманітності розпочав реалізацію програми «Професійна мережа жінок НАТО» (NWPN) і «Наставництво». Мета NWPN – сприяти формуванню спільної корпоративної культури та наданню жінкам можливості для навчання, розвитку й наставництва. Програма наставництва спрямована на сприяння збільшенню кількості потенційних претендентів жінок і мінімізації структурних перешкод, які можуть існувати між різними службами й типами персоналу (Kaminska, 2019).

Політика та План дій з проблем жінок, миру й безпеки оновлені та схвалені на саміті в Брюсселі 2018 року. НАТО, союзники та країни-партнери прагнуть зробити свій внесок у виконання Резолюцій Ради Безпеки ООН і взяти на себе зобов'язання, долучивши цю Політику до цивільних та військових структур. Інтеграція гендеру, реалізація жіночого права голосу в усіх аспектах роботи НАТО є важливим чинником досягнення успіху, миру й безпеки. Окреслена Політика враховує це, а структури, відповідальні за її реалізацію, керуються такими визначальними засадами:

- інтеграція – переконання, що гендерну рівність розглядають як невід'ємну складову політики, програм і проєктів НАТО, що ґрунтуються на ефективній гендерній інтеграційній практиці;

- включення – сприяння збільшенню кількості представництв жінок у НАТО й національних Збройних силах для підвищення ефективності й успіху в операціях;

- підзвітність – підвищення відповідальності з метою зростання рівня обізнаності та імплементації Порядку денного відповідно до міжнародних стандартів ("Polityka i Plan dii" 2018).

Загалом інституційні засади НАТО в цій сфері, спрямовані на реалізацію резолюцій Ради Безпеки ООН, охоплюють:

- 1) спеціального представника Генерального секретаря з питань жінок, миру та безпеки, який виконує функції координатора високого рівня з усіх аспектів роботи, пов'язаної з гендерними аспектами (з 2012 року);

- 2) робочу групу, яка об'єднує цивільний та військовий персонал у штаб-квартирі;

- 3) гендерний офіс і консультативний комітет експертів з військової сторони, що сприяють врахуванню гендерної рівності під час розроблення та реалізації, моніторингу й оцінки політики, програм і військових операцій;

- 4) робочу групу на чолі з Оперативним командуванням Альянсу, яка оцінює засоби подальшого долучення Резолюції 1325 та пов'язаних з нею резолюцій до оперативного планування й виконання;

- 5) гендерних радників на різних рівнях військової командної структури НАТО, зокрема оперативні штаби;

- 6) відповідні комітети, що розробляють і переглядають політику;

- 7) Програму НАТО «Наука заради миру та безпеки» (SPS), що сприяє практичному співробітництву з гендерних питань між членами та країнами-партнерами шляхом спільних багаторічних проєктів, навчальних курсів, освітніх закладів і семінарів;

- 8) Консультативний комітет громадянського суспільства (CSAP), який підтримує та керує роботою програми, визначеною Резолюцією 1325 (WPS) в межах НАТО, й консультує щодо інтеграції гендерних перспектив в основні завдання Альянсу (Kovalchuk et al., 2017; Kaminska, 2019).

Організація з безпеки і співробітництва в Європі (далі – ОБСЄ) є регіональною безпековою міжурядовою організацією, що розглядає низку проблем, пов'язаних з безпекою (контроль над озброєннями, заходами щодо зміцнення довіри та безпеки, правами людини, національними меншинами, демократизацією, стратегією поліцейської діяльності, боротьбою з тероризмом, економічними та екологічними заходами) ("Site "OSCE").

ОБСЄ визнає, що рівні права жінок і чоловіків мають важливе значення щодо сприяння миру, стабільної демократії та економічного розвитку. Тому має на меті забезпечити рівні можливості для жінок і чоловіків, а також інтегрувати гендерну рівність у політику та практику як у державах-учасниках, так і в Організації. Увагу акцентовано на розширенні можливостей жінок, формуванні місцевої компетентності та набуті спеціальних знань з гендерних питань, а також співпраці з органами влади під час перегляду законодавства, розроблення національних механізмів забезпечення рівності жінок і чоловіків.

На рівні ОБСЄ прийнято декілька політик і заходів для підтримки гендерної рівності. План дій щодо заохочення гендерної рівності є підґрунтям для діяльності ОБСЄ з питань гендерної рівності, визначає відповідальність і завдання Секретаріату Організації, установ та організацій на місцях, а також держав-учасниць, зокрема: 1) забезпечення того, щоб усі політики, програми та заходи ОБСЄ охоплювали гендерний аспект; 2) забезпечення персоналу засобами й тренінгами, що містять гендерний аспект; 3) розвиток професійної, гендерно чутливої культури управління та робочого середовища; 4) підвищення рівня представництва жінок на керівних посадах; 5) підтримка зусиль

держав-учасниць у досягненні гендерної рівності; 6) визначення конкретних пріоритетів для подальшого сприяння правам жінок; 7) висвітлення та сприяння ролі жінок у запобіганні конфліктам і процесам відновлення миру; 8) моніторинг та оцінка прогресу в реалізації Плану дій щодо сприяння гендерній рівності (Loshchykhin, Kaminska, & Romanova, 2019).

Відповідно до Резолюції 1325, Координатор працює, щоб забезпечити ключову роль жінок у кризових ситуаціях, допомагає Україні виконувати Національний план дій щодо реалізації Резолюції 1325, розробленої спільно з іншими міжнародними партнерами. Наприклад, сформовано систему надання психосоціальної реабілітації жертвам кризи, в якій увагу акцентовано на сім'ях колишніх комбатантів та внутрішньо переміщених осіб, серед яких переважно жінки.

Координатор сприяє поширенню гендерної рівності та боротьби з гендерним насильством в Україні, трансформації виявів насильства в сім'ї та внесенню змін у законодавство щодо гендерних питань, а також організовує інформаційні кампанії та навчальні курси для постачальників соціальних послуг, засобів масової інформації та працівників правоохоронних органів. На гендерні аспекти зважають у процесі планування та реалізації всіх проєктів координатора, зміцнення безпеки й удосконалення законодавства, демократичних інститутів задля забезпечення сучасного демократичного безпечного простору для людей.

Хартія європейської безпеки, прийнята під час Стамбульської зустрічі ОБСЄ на вищому рівні, регламентує: «Цілковите й рівноправне здійснення жінками своїх прав людини має найважливіше значення для зміцнення миру, розвитку й демократії в регіоні ОБСЄ. Ми зобов'язуємося зробити забезпечення рівності між чоловіками й жінками невід'ємною складовою своєї політики як на рівні наших держав, так і в межах Організації».

Результативними є значна кількість програм і проєктів за підтримки ОБСЄ, моніторингові місії, навчальні тренінги та семінари, організовані на території України (Levchenko, 2019; Kachynska, 2018; Lishchynska, 2009; Torosian, 2015).

Значущою в цьому контексті є також роль Ради Європи – найбільшої регіональної міжнародної організації. Одним з її ключових міжнародних актів, який є підґрунтям системи протидії насильству, є Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція, підписана 2011 року, набрала чинності 1 серпня 2014 року). Це комплексний міжнародний акт, спрямований на захист, запобігання, відповідальність і розроблення

стратегії у сфері протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству. Основні завдання Конвенції:

- захист жінок від усіх видів насильства та запобігання, переслідування й викорінення насильства над жінками та домашнього насильства;

- сприяння викоріненню всіх видів дискримінації щодо жінок, сприяння рівноправності між жінками й чоловіками та розширення прав жінок;

- захист і допомога постраждалим від насильства над жінками та домашнього насильства;

- сприяння міжнародній співпраці, спрямованій проти цих видів насильства;

- підтримка та допомога організаціям і правоохоронним органам з метою запровадження інтегрованого підходу до викорінення насильства стосовно жінок та домашнього насильства (Kovalchuk et al., 2017).

Рада Європи, як і Європейський Союз, системно організовує конференції на найвищому рівні, розробляє та схвалює стратегічні документи у сфері гендерної рівності. Одним з останніх є Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018–2023 роки ("Strategii hendernoї rıvnosti"). Україна, її спеціально уповноважені представники активно долучаються до правотворчої діяльності в цій сфері на рівні міжнародних організацій та наднаціональних формувань.

Визначальні здобутки мають міжнародні політичні та воєнно-політичні організації. Очевидною є потреба в проведенні відповідних реформ, удосконаленні національного законодавства задля узгодження його з прийнятими міжнародними зобов'язаннями. Про здобутки України, а також інших держав зазначено в чергових доповідях на виконання Національного плану дій. Водночас слід виконати значний обсяг завдань як на міжнародному, так внутрішньодержавному рівнях щодо реального, а не декларативного забезпечення гендерної рівності, запобігання та врегулювання конфліктів, залучення до заходів стосовно підтримки миру в секторі безпеки й оборони.

Наукова новизна

Системний аналіз діяльності сучасних міжнародних організацій демонструє найвагоміший внесок і значущість для забезпечення гендерної рівності ООН та її структур, НАТО, ОБСЄ, Ради Європи. Вони розробили значну кількість загально-обов'язкових і рекомендаційних міжнародно-правових актів, які становлять правове підґрунтя паритетної демократії на універсальному та регіональному рівнях, розвитку механізмів гарантування й реалізації рівних прав і можливостей жінок та чоловіків.

Висновки

Розроблені й прийняті сучасними державами в межах ООН міжнародно-правові стандарти спрямовані на подолання дискримінації за статевою ознакою, насильства, гендерної нерівності, а також гарантування розширення участі жінок і дівчат у різних сферах життєдіяльності. Вони конкретизовані в міжнародно-правових актах регіонального та міжрегіонального масштабу. Основними напрямками діяльності сучасних

міжнародних організацій з питань забезпечення гендерної рівності є: 1) розроблення та прийняття міжнародно-правових актів; 2) формування інституційних засад; 3) реалізація міжнародних проєктів, програм, організація міжнародних конференцій і нарад різних рівнів; 4) координація та взаємодія міжнародних організацій, зокрема в секторі безпеки й оборони; 5) моніторинг і роз'яснювальна робота; 6) сприяння впровадженню стандартів гендерної рівності на внутрішньодержавному рівні, імплементація їх у національне законодавство.

REFERENCES

- Buromenskyi, M.V. (Eds.). (2003). Statut OON 1945 r. [UN Charter 1945]. *Mizhnarodne pravo v dokumentakh, International Law in Documents*. Kharkiv: Un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].
- Henderna rivnist i rozshyrennia prav i mozhlyvosti zhinok [Gender equality and women's empowerment]. *Site "UN Women"*. Retrieved from <https://eca.unwomen.org/ru/about-us> [in Ukrainian].
- Kachynska, M.O. (2018). Gender Equality in Ukraine: National and International Perspectives. *Forum Prava, Forum Rights*, 3, 40-47. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1403058>.
- Kaminska, N. V. (2019). Activities of international organizations in the field of empowerment of women, gender equality. *The optimization of protection model for rights and freedoms of ukrainian person*. V. M. Bevzenko, V. A. Bortnyak (et al.). Lv-Torun: SENSE. doi: 10.36059/978-966-397-117-9/159-178.
- Kaminska, N., & Romanova, N. (2017). The United Nations worldwide goal: achieve gender equality and empower. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Legal journal of the National Academy of Internal Affairs*, 2(14), 386-395. Retrieved from <https://lawjournal.naiu.kiev.ua/index.php/lawjournal/article/view/757>.
- Kimmel, M.S. (2013). *Henderovane suspilstvo [Gender society]*. Kyiv: Sfera [in Ukrainian].
- Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii pro likvidatsiiu vsikh form dyskryminatsii shchodo zhinok: mizhnar. dok. vid 18 hrud. 1979 r. [United Nations Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women from December 18, 1979]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_207 [in Ukrainian].
- Kovalchuk, L.H., Kozub, L.I., & Levchenko, K.B. (et al.). (2017). *Zhinky. Myr. Bezpeka [Women. Peace. Security]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Levchenko, K. (2019). *Henderne tiazhinnia [Gender attraction]*. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
- Levchenko, K.B. (2019). Periodyzatsiia protsesu formuvannia derzhavnoi polityky protydii torhivli liudmy [Periodization of the process of forming a state policy for combating trafficking in human beings]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 4(113), 39-47. Retrieved from <https://scientbul.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/1168>. doi: <https://doi.org/10.33270/01191134.39>.
- Lishchynska, O.S. (2009). Chetverta Vsesvitnia konferentsiia zi stanovyshcha zhinok: na shliakhu v XXI stolittia [Fourth World Conference on the Status of Women: Towards the 21st Century]. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo, Science. Religion. Society*, 3, 59-63. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/32884/08-Lishchinskaya.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
- Loshchykhin, O., Kaminska, N., & Romanova, N. (2019). The role of the OSCE in ensuring gender equality into policies and practices. *Fundamental and Applied Researches in Practice of Leading Scientific Schools*, 34(4), 87-91. Retrieved from <https://farplss.org/index.php/journal/article/view/662>.
- Measuring Gender Equality in Science and Engineering: the SAGA Toolkit. (2017). SAGA Working Paper 2. Paris. *Site "UNESDOC"*. Retrieved from <http://unesdoc.unesco.org/images/0025/002597/259766e.pdf> [in Ukrainian].
- Pekinska deklaratsiia: mizhnar. dok. vid 15 veres. 1995 r. [Beijing Declaration from September 15, 1995]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_507 [in Ukrainian].
- Polityka i Plan dii NATO/RIeAP z pytan zhinok, myru i bezpeky 2018 roku [NATO/EAPC Policy and Action Plan on Women, Peace and Security 2018]. (2018). *Sait "NATO", Site "NATO"*. Retrieved from <https://www.nato.int> [in Ukrainian].
- Proniuk, N.V. (2010). *Suchasne mizhnarodne pravo [Modern international law]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Site "OSCE". *www.osce.org*. Retrieved from <https://www.osce.org>.
- Strategii hendernoi rivnosti Rady Yevropy na 2018-2023 roky [The Council of Europe's Gender Equality Strategies for 2018-2023]. (n.d.). *rm.coe.int*. Retrieved from <https://rm.coe.int/prems-041318-gbr-gender-equality-strategy> [in Ukrainian].

- Svieshnikova, M.M., & Kaminska, N.V. (2018). Pravovi ta instytutsiini zasady hendernoï polityky Yevropeiskoho Soiuzu: dosvid dlia Ukrainy [Legal and Institutional Framework for Gender Policy of the European Union: Experience for Ukraine]. *Zashchita prav cheloveka, Protection of human rights: Proceedings of the Scientific and Practical Conference* (pp. 215-219). Komrat [in Ukrainian].
- Torosian, R.A. (2015). Mezndunarodnye standarty gendernogo ravenstva [International Standards of Gender Equality]. *Izvestiia Saratovskogo universiteta, News of Saratov University*, 3(15), 347-349. doi: 10.18500/1994-2540-2015-15-3-347-352 [in Russian].
- Zahalna deklaratsiia prav liudyny: mizhnar. dok. vid 10 hrud. 1948 r. [Universal Declaration of Human Rights from December 10, 1948]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_015 [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Статут ООН 1945 р. *Міжнародне право в документах* / за заг. ред. М. В. Буроменського. Харків : Ун-т внутр. справ, 2003. 376 с.
- Гендерна рівність і розширення прав і можливостей жінок. *UN Women* : [site]. URL: <https://eca.unwomen.org/ru/about-us>.
- Kachynska M. O. Gender Equality in Ukraine: National and International Perspectives. *Форум Права*. 2018. No. 3. P. 40–47. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1403058>.
- Kaminska N. V. Activities of international organizations in the field of empowerment of women, gender equality. *The optimization of protection model for rights and freedoms of ukrainian person : collective monograph* / [V. M. Bevzenko, V. A. Bortnyak ect.]. Lv-Torun : SENSE, 2019. P. 159–178. doi: 10.36059/978-966-397-117-9/159-178.
- Kaminska N., Romanova N. The United Nations worldwide goal: achieve gender equality and empower. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2 (14). С. 386–395. URL: <https://lawjournal.naiu.kiev.ua/index.php/lawjournal/article/view/757>.
- Кімел М. С. Гендероване суспільство : монографія. Київ : Сфера, 2003. 479 с.
- Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок : міжнар. док. від 18 груд. 1979 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_207.
- Жінки. Мир. Безпека : інформ.-навч. посіб. / [Л. Г. Ковальчук, Л. І. Козуб, К. Б. Левченко та ін.]. Київ, 2017. 320 с.
- Левченко К. Гендерне тяжіння. Харків : Фоліо, 2019. С. 8.
- Левченко К. Б. Періодизація процесу формування державної політики протидії торгівлі людьми. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 4 (113). С. 39–47. URL: <https://scientbul.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/1168>. doi: <https://doi.org/10.33270/01191134.39>.
- Ліщинська О. С. Четверта Всесвітня конференція зі становища жінок: на шляху в XXI століття. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2009. № 3. С. 59–63. URL: <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/32884/08-Lishchinskaya.pdf?sequence=1>.
- Loshchykhin O., Kaminska N., Romanova N. The role of the OSCE in ensuring gender equality into policies and practices. *Fundamental and Applied Researches in Practice of Leading Scientific Schools*. 2019. № 34 (4). С. 87–91. URL: <https://farplss.org/index.php/journal/article/view/662>.
- Measuring Gender Equality in Science and Engineering: the SAGA Toolkit. SAGA Working Paper 2. Paris, 2017. UNESDOC : site. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0025/002597/259766e.pdf>.
- Пекінська декларація : міжнар. док. від 15 верес. 1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_507.
- Політика і План дій НАТО/РЄАП з питань жінок, миру і безпеки 2018 року. *НАТО* : [сайт]. URL: <https://www.nato.int>.
- Пронюк Н. В. Сучасне міжнародне право : навч. посіб. Київ, 2010. 280 с.
- OSCE : [site]. URL: <https://www.osce.org>.
- Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018–2023 роки. URL: <https://rm.coe.int/prems-041318-gbr-gender-equality-strategy>.
- Свешнікова М. М., Камінська Н. В. Правові та інституційні засади гендерної політики Європейського Союзу: досвід для України. *Защита прав человека : материалы науч.-практ. конф.* (Комрат, Молдова, 26 окт. 2017 г.). Комрат, 2018. С. 215–219.
- Торосян Р. А. Международные стандарты гендерного равенства. *Известия Саратовского университета*. 2015. Вып. 3. Т. 15. С. 347–349. (Серия «Экономика. Управление. Право»). doi: 10.18500/1994-2540-2015-15-3-347-352.
- Загальна декларація прав людини : міжнар. док. від 10 груд. 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_015.

Стаття надійшла до редколегії 27.01.2020

Kaminska N. – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Constitutional Law and Human Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7239-8893>;

Svieschnikova M. – Postgraduate Student of the Department of Constitutional Law and Human Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6757-8139>

Activities of International Organizations in the Field of Gender Equality

The **purpose** of this article is to analyze the activities of international organizations on gender equality. To achieve this, the following tasks need to be addressed: 1) track the achievements of international organizations in the direction of gender equality chronologically; 2) identify the activities of existing international organizations in this field; 3) to classify the developed and adopted international legal standards and the relevant international legal acts; 4) to find out the role of Ukraine in the law-making and legal activities of international organizations. The **methodological basis** of the study is a number of approaches and methods of scientific knowledge. These are, in particular, comparative-legal and systemic, historical and formal-legal, structural-functional and other methods. **Scientific novelty.** The systematic analysis of the organization of the activities of existing international organizations demonstrates the greatest contribution and importance to the gender equality of the UN and its structures, NATO, OSCE, the Council of Europe. They have developed a significant number of internationally binding and advisory instruments, which form the legal basis of parity democracy at the universal and regional levels, the development of mechanisms for guaranteeing and exercising equal rights and opportunities for women and men. **Conclusions.** International legal standards developed and adopted by modern states within the UN framework to combat gender discrimination, violence, gender inequality, and to ensure greater involvement of women and girls in various spheres of life. The main activities of existing international organizations on gender equality are: 1) development and adoption of international legal acts, 2) creation of institutional framework; 3) implementation of international projects, programs, holding international conferences and meetings at different levels; 4) coordination and cooperation of international organizations, in particular in the security and defense sector; 5) monitoring and awareness-raising activities; 6) promoting the implementation of gender equality standards at the national level, implementation of them into national legislation.

Keywords: gender equality; international organizations; international standards; UN; NATO; OSCE; Council of Europe.

Мазур Т. В. – кандидат юридичних наук, професор кафедри публічного управління та адміністрування Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6220-5827>

Імплементация в законодавство України міжнародно-правових норм ООН та ЮНЕСКО щодо охорони культурної спадщини

Мета статті – проаналізувати основні міжнародно-правові пам'яткоохоронні акти Організації Об'єднаних Націй та ЮНЕСКО й імплементацію їхніх норм у законодавство України в контексті сучасних викликів і загроз національній культурній спадщині. **Методологія** дослідження ґрунтується на системі теоретичних принципів (системності, історизму, об'єктивності тощо), логічних прийомів (аналіз і синтез, індукція та дедукція, аналогія, гіпотеза тощо) та конкретних засобів дослідження, що дали змогу висвітлити процес імплементації міжнародно-правових норм у законодавство України в контексті сучасних викликів і загроз національній культурній спадщині. **Наукова новизна** статті полягає в здійсненні аналізу міжнародно-правових норм Організації Об'єднаних Націй та ЮНЕСКО щодо захисту культурних цінностей і відповідності національного законодавства України цим нормам, а також тим викликам і загрозам, які постали перед державою та її культурними цінностями після окупації Російською Федерацією Автономної Республіки Крим і початку збройного конфлікту на Донбасі. **Висновки.** Україна активно співпрацює з Організацією Об'єднаних Націй та ЮНЕСКО у сфері захисту культурних цінностей та є учасницею основних міжнародних конвенцій, прийнятих цими організаціями. Застосовуючи зазначені норми лише протягом останніх кількох років вдалося повернути частину викрадених з українських музеїв об'єктів культурної спадщини, а також повернути такі об'єкти, виявлені українськими правоохоронцями, державам-власникам. Відповідно до норм міжнародного законодавства, Україна також провадить судові процеси стосовно повернення до нашої держави культурних цінностей, які було вивезено на експонування за кордон з Автономної Республіки Крим до 2014 року, протидіє спробам Російської Федерації заволодіти об'єктами культурної спадщини в окупованій Автономній Республіці Крим тощо. Водночас українське законодавство потребує подальших змін у зв'язку з удосконаленням міжнародного права охорони культурної спадщини та з метою протидії руйнуванню, викраденням і знищенню об'єктів культурної спадщини в окупованій Автономній Республіці Крим та зоні збройного конфлікту на Донбасі.

Ключові слова: Організація Об'єднаних Націй; ЮНЕСКО; Україна; міжнародне право; конвенція; законодавство; культурна спадщина.

Вступ

Охорона культурної спадщини давно вийшла за національні кордони держав і перетворилася на справу міжнародної спільноти. Із середини ХХ ст. за формування міжнародних норм і стандартів пам'яткоохоронної діяльності активно відповідає Організація Об'єднаних Націй та її спеціалізована установа ЮНЕСКО. Україна як член цих авторитетних міжнародних організацій бере участь у їхній роботі та імплементує відповідні норми у власне законодавство. Водночас міжнародне право охорони культурної спадщини постійно розвивається, що потребує відповідних змін також на національному рівні.

Міжнародно-правовий захист об'єктів культурної спадщини є предметом дослідження низки іноземних (Е. Александров (Aleksandrov, 1978), П. О'Кіф і Л. Протт (O'Keefe, & Prot, 2011), К. Форрест (Forrest, 2012) та ін.) й українських (В. І. Акуленко (Akulenko, 2013), О. В. Задорожній (Zadorozhnyi, 2004), О. І. Мельничук (Melnichuk, 2008), І. М. Мишак (Myshchak, 2013, 2010) та ін.) учених. Ґрунтовно розглянуто основні міжнародні конвенції ЮНЕСКО щодо захисту культурної спадщини та надано коментар до їхніх положень. Українські науковці також досліджували

міжнародні норми та стандарти у сфері охорони культурної спадщини й відповідність їм національного законодавства. Водночас упродовж останніх років українське пам'яткоохоронне законодавство зазнало істотних змін. Крім того, окупація Автономної Республіки Крим і збройний конфлікт на Донбасі потребують змін державної політики та законодавства з метою убезпечення об'єктів культурної спадщини на окупованих територіях і в зоні бойових дій від руйнування та знищення. Тож актуальним є нове комплексне дослідження цієї проблеми.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – проаналізувати основні міжнародно-правові пам'яткоохоронні акти Організації Об'єднаних Націй та ЮНЕСКО й імплементацію їхніх норм у законодавство України в контексті сучасних викликів і загроз національній культурній спадщині.

Виклад основного матеріалу

Міжнародно-правовий захист культурних прав людини та громадянина став предметом посиленої уваги Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) після її створення 1945 року. У ст. 1

Статуту ООН її метою, зокрема, визнано здійснення міжнародної співпраці в розв'язанні культурних та гуманітарних проблем. Відповідні завдання постають перед основними органами ООН. Зокрема, згідно зі ст. 13 Статуту ООН, Генеральна Асамблея сприяє міжнародній співпраці в культурній сфері, а Економічна й Соціальна Рада уповноважені здійснювати дослідження та складати доповіді з міжнародних питань у сфері культури, а також надавати з цих питань рекомендації Генеральній Асамблеї, членам ООН та зацікавленим спеціалізованим установам ("Charter of the United Nations", 1945). Надалі майже всі документи ООН гуманітарного спрямування стосувалися питань культури та захисту її надбання.

Підґрунтя міжнародно-правових гарантій прав людини та громадянина було закладено ООН у Загальній декларації прав людини, прийнятій Резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1948 року, яка, зокрема, містить гарантії захисту культурних прав. Відповідно до ст. 22 Декларації, кожна людина, як член суспільства, має право, зокрема, на здійснення необхідних для підтримання її гідності та вільного розвитку її особи прав у культурній галузі за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва. Також, згідно зі ст. 27 Декларації, кожна людина має право вільно брати участь у культурному житті суспільства та втішатися мистецтвом ("Zahalna deklaratsiia", 1948).

Норми Загальної декларації прав людини стали підґрунтям для пактів про права людини, прийнятих у межах ООН. Для нашого дослідження найбільш значущим є Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року ("Mizhnarodnyi pakt", 1966). Україна стала стороною-учасницею Пакту ще в радянський період, ратифікувавши його Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 року № 2148-VIII. Пакт визнає за всіма народами право на самовизначення та вільний культурний розвиток. Зокрема, держави-учасниці Пакту взяли на себе зобов'язання, відповідно до ст. 3, забезпечити однакове для чоловіків і жінок право користування культурними правами ("Mizhnarodnyi pakt", 1966). Це право, як зазначено в ст. 4, може бути обмежене лише законом виключно з метою сприяння суспільному добробуту. Зобов'язання держав щодо охорони культурної спадщини випливають зі ст. 15 Пакту. Держави визнали право кожної людини на участь у культурному житті та необхідність захисту відповідних інтересів людини, зокрема вжиття всіх заходів, необхідних для охорони, удосконалення й поширення досягнень науки та культури ("Mizhnarodnyi pakt", 1966). Крім того, положення Пакту зобов'язують його учасників

заохочувати й розвивати міжнародні контакти та співпрацю в культурній сфері.

Здебільшого ухвалені міжнародні нормативні акти, спрямовані на охорону культурної спадщини, було підготовлено в межах діяльності спеціалізованої установи ООН – ЮНЕСКО. Україна як член ЮНЕСКО з 1954 року ще за радянських часів брала активну участь у роботі Організації та стала стороною багатьох її актів.

Одним із перших документів ЮНЕСКО, безпосередньо присвячених досліджуваній проблематиці, є Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності, ухвалена Генеральною конференцією ЮНЕСКО 14 листопада 1970 року ("Convention on the Means", 1970). Конвенцію ратифіковано із заявою Указом Президії Верховної Ради УРСР від 10 лютого 1988 року № 5396-XI. У Преамбулі Конвенції зазначено, що обмін культурними цінностями між країнами поглиблює знання про людську цивілізацію та збагачує культурне життя всіх народів. Тому кожна держава має охороняти культурні цінності на власній території від крадіжок, таємних розкопок і незаконного вивезення. Акцентовано на тому, що охорона цінностей може бути ефективною лише тоді, коли вона організована як на національному, так і на міжнародному рівнях і потребує тісної співпраці між державами ("Convention on the Means", 1970.)

Вагомою причиною ухвалення Конвенції стала проблема масового вивезення культурних цінностей із так званих країн третього світу, на території яких були розвинені давні цивілізації. Учасники конференції, під час якої було обговорено й узгоджено основні положення Конвенції, дійшли згоди щодо необхідності припинення цієї практики та визначення чітких міжнародних правил у сфері перевезення культурних цінностей. Зрештою, згідно зі ст. 5 Конвенції, держави для забезпечення охорони своїх культурних цінностей від незаконного ввезення, вивезення й передачі прав власності мають створити на своїй території, з огляду на умови кожної країни, одну чи кілька національних служб охорони культурного надбання й забезпечити їх кваліфікованим персоналом у достатній кількості. Держави-учасниці Конвенції також зобов'язалися встановити спеціальне свідоцтво, яким держава-експортер засвідчує дозвіл на вивезення культурних цінностей, уживати всіх заходів на своїй території для запобігання придбання музеями й іншими установами культурних цінностей, які було незаконно вивезено з території іншої держави, забороняти ввезення таких цінностей і на вимогу держави-учасниці вживати всіх заходів для пошуку й

повернення незаконно вивезених цінностей з її території ("Convention on the Means", 1970).

Проблема викрадення й незаконного вивезення культурних цінностей потребує розв'язання, зокрема в правовій площині. Щодо її актуальності навіть після ухвалення Конвенції про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності свідчать спроби держав віднайти ефективні норми та механізми її розв'язання. Під час дипломатичної конференції, скликаній для прийняття проєкту міжнародної Конвенції УНІДРУА щодо викрадених або незаконно вивезених культурних цінностей, яка тривала з 7 до 24 червня 1995 року, ухваленням зазначеної Конвенції (набула чинності 1 липня 1998 року) ("Unidroit Convention", 1995) сторони висловили занепокоєння незаконними перевезеннями й торгівлею культурними цінностями та намір боротися з цими явищами. Відповідно до ст. 1 Конвенції, її положення врегульовують питання реституції та повернення культурних цінностей. Згідно зі ст. 3 Конвенції, власник викраденої культурної цінності має її повернути (реституувати) ("Unidroit Convention", 1995). Водночас викраденим вважають той об'єкт, який походить із незаконних розкопок або вилучений незаконно із законних розкопок. Також, відповідно до ст. 5, держава-учасниця Конвенції може звернутися до компетентного органу іншої держави-учасниці з клопотанням ухвалити рішення про повернення незаконно вивезеної культурної цінності. Водночас незаконно вивезеною вважають таку культурну цінність, яку було вивезено законно з метою експонування, дослідження чи реставрації, проте не повернуто відповідно до умов договору ("Unidroit Convention", 1995).

Нині Конвенція ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності, Конвенція УНІДРУА щодо викрадених або незаконно вивезених культурних цінностей дають змогу державам-учасникам у межах окресленого правового поля співпрацювати стосовно пошуку й повернення власникам незаконно вивезених культурних цінностей. 2016 року наша держава повернула уряду Нідерландів картини, які 2005 року було викрадено з Музею Західної Фрісландії міста Хорн, а через десятиліття виявлено в зоні збройного конфлікту на Донбасі ("Ukraina rovernula Niderlandam", 2016). Того ж року Україна передала Італії викрадену з музею Верони 2015 року колекцію із 17 картин, яку також було виявлено в Україні ("Ukraina rovernula italiiskomu muzeiu", 2016). У листопаді 2018 року Німеччина повернула вивезену з Харківського художнього музею під час Другої світової війни та виявлену 2016 року картину українського

художника С. Васильківського «Етюд з будинком» ("Nimechchyna rovernula", 2018). У лютому 2020 року уряд США передав Україні картину художника П. Гудро «Закохана пара», яка 1943 року була вивезена нацистами з Київського національного музею Ханенків і вважалася втраченою, проте через кілька десятиліть була виставлена на продаж на аукціоні в США ("SShA urochysto rovernuly", 2020). Крім того, відповідно до норм Конвенції про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності, Україна провадить судовий процес у Нідерландах, вимагаючи повернення колекції «скіфського золота», що на початку лютого 2014 року була передана з кримських музеїв на виставку до археологічного музею Алларда Пірсона в Амстердамі й залишилася в Нідерландах після окупації Автономної Республіки Крим Російською Федерацією.

Водночас чимало фахівців акцентують на недостатності норм зазначених конвенцій для подолання практики незаконного переміщення культурних цінностей і діяльності «чорного ринку» об'єктів культурної спадщини. Зокрема, співробітник Школи права ім. Т. Бейрна при Університеті Квінсленду (Австралія) Крейг Форрест вважає Конвенцію про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності, Конвенцію УНІДРУА стосовно викрадених або незаконно вивезених культурних цінностей такими, що впроваджені й діють неналежно, оскільки незаконний обіг культурних цінностей залишається поширеним явищем (Forrest, 2012, p. 132-223).

Заходи ЮНЕСКО щодо розроблення правових механізмів охорони та збереження культурної спадщини призвели до усвідомлення необхідності формування комплексного правового акта, який охоплював би не деякі аспекти такої охорони, а став підґрунтям для всіх країн. На 17-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО, що відбувалася в Парижі з 17 жовтня до 21 листопада 1972 року, її учасники обговорили та схвалили основні положення Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини, яка була прийнята ЮНЕСКО 16 листопада 1972 року ("Convention Concerning", 1972). (Конвенція була ратифікована Указом Президії Верховної Ради УРСР від 4 жовтня 1988 року № 6673-XI.) Передусім констатовано, що культурній та природній спадщині з плином часу дедалі більше загрожує руйнування, а національні уряди не спроможні забезпечити їх належне збереження через недостатність засобів і брак фахівців. Тому необхідність збереження культурної та природної спадщини було визнано проблемою та завданням міжнародної спільноти. Передусім важливого значення набуло узгодження низки теоретичних

положень, зокрема термінів і понять: як трактувати культурну та природну спадщину, які складові елементи цієї спадщини. Відповідні терміни та поняття зазначено в ст. 1–2 Конвенції ("Convention Concerning", 1972).

Попри належність охорони культурної та природної спадщини до загальної справи світової спільноти, відповідно до ст. 4 Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, кожна держава-учасниця визнала своїм зобов'язанням охороняти зазначену спадщину на власній території. Згідно зі ст. 5 цієї Конвенції, держави-учасниці домовилися: реалізувати узгоджену пам'яткоохоронну політику; створити спеціальні органи чи служби охорони й популяризації культурної спадщини; здійснювати спільні наукові дослідження; забезпечувати комплекс правових, адміністративних і фінансових заходів, спрямованих на виявлення, охорону, збереження та відновлення, а також популяризацію культурної спадщини, готувати фахівців у пам'яткоохоронній сфері тощо ("Convention Concerning", 1972). Пріоритетним напрямом міжнародної співпраці стало створення, згідно з умовами Конвенції, Міжурядового комітету з охорони визначної культурної і природної спадщини, відомого як Комітет всесвітньої спадщини. За поданням держав Комітет формує Список всесвітньої спадщини.

Україна останнім часом активізувала діяльність щодо імплементації міжнародних норм і стандартів захисту культурної спадщини в національне законодавство. Зокрема, істотні зміни відбулися після ухвалення Закону «Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» щодо збереження пам'яток культурної спадщини, включених до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО» від 19 червня 2018 року ("Zakon Ukrainy", 2018). Цей Закон було доповнено Розділом VI «Особливості охорони об'єктів всесвітньої спадщини», визначеннями низки ключових понять: об'єкт всесвітньої спадщини, видатна універсальна цінність, номінування об'єкта культурної спадщини до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, буферна зона тощо.

Законодавчі зміни дали змогу активізувати роботу щодо номінування національних об'єктів до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Унаслідок цього нині Список містить низку архітектурних комплексів і пам'яток нашої держави, зокрема: Собор святої Софії та прилеглі монастирські споруди, Києво-Печерська лавра (з 1990 року), ансамбль історичного центру Львова (з 1998 року), архітектурний ансамбль «Резиденція митрополитів Буковини і Далмації» (з 2011 року), стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора (з 2013 року), а також спільний з Польщею проєкт – Дерев'яні церкви карпатського регіону України та Польщі (з 2013 року) ("Obiekty switovoi

spadshchyny", 2020). Станом на 2020 рік український уряд запропонував додати до переліку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО ще 17 ("Ukrainski obiekty", 2020). Водночас робота щодо номінування українських об'єктів до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО триває.

З огляду на брак коштів для реставрації та утримання пам'яток культурної спадщини, важливу роль відіграє міжнародна співпраця нашої держави, а також можливість отримання відповідної допомоги від міжнародної спільноти. Водночас ідеться не лише про фінансову допомогу, а й про навчання фахівців, надання консультацій тощо. Схожу роботу також здійснюють відповідно до норм Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 року. Комітет всесвітньої спадщини отримує та вивчає заявки про надання міжнародної допомоги для збереження культурної спадщини тим державам, які мають недостатньо власних ресурсів або фахівців. Відповідні кошти надходять із Фонду всесвітньої спадщини, який формується переважно завдяки внескам держав, міжнародних організацій та деяких меценатів.

Фактично за аналогією з Конвенцією про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини на 31-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО, яка відбувалася з 15 жовтня до 3 листопада 2001 року в Парижі, було узгоджено положення Конвенції про охорону підводної культурної спадщини, прийнятої 2 листопада 2001 року ("Convention on the Protection", 2001) (Конвенцію ратифіковано із заявами Законом від 20 вересня 2006 року № 164-V). У Преамбулі Конвенції визнано вагомe значення підводної культурної спадщини як складового елемента культурної спадщини людства, історії деяких народів і націй. Сторони також зауважили про загрозу, яку містить несанкціонована діяльність, та необхідність охорони підводної культурної спадщини. Водночас увагу акцентовано на наукових дослідженнях і наукових підходах у використанні підводної культурної спадщини ("Convention on the Protection", 2001).

Згідно зі ст. 1 Конвенції, підводну культурну спадщину визначено як усі сліди людського існування, що мають культурне, історичне або археологічне спрямування та цілком або частково, періодично чи постійно перебувають під водою не менш як 100 років ("Convention on the Protection", 2001). Головною метою Конвенції було визнано охорону культурної спадщини. Для цього визначено кілька принципових положень, яких слід дотримуватися державам. Передусім – підводна культурна спадщина є надбанням людства, її не можна використовувати з комерційною метою, будь-яку діяльність щодо підводної культурної спадщини мають здійснювати на підставі дозволів, а всі здобуті

артефакти повинні консервувати й утримувати так, щоб забезпечити їх якнайдовше зберігання. Крім того, сторони-учасниці Конвенції мають забезпечити максимальну повагу до людських останків, які упокоєні під водою. Водночас визнають суверенітет держав на діяльність у своїх внутрішніх водах і територіальному морі. Згідно зі ст. 9 Конвенції, держави-учасниці є відповідальними за охорону підводної культурної спадщини у виключній економічній зоні та на континентальному шельфі ("Convention on the Protection", 2001).

Додатком до Конвенції про охорону підводної культурної спадщини затверджені правила, які стосуються діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину. Згідно з правилом 6 будь-яку діяльність на об'єктах підводної культурної спадщини має бути регламентовано, необхідно здійснювати облік культурної, історичної й археологічної інформації. Крім того, така діяльність реалізується виключно після розроблення та погодження проєктної документації й отримання дозволу компетентного органу держави ("Convention on the Protection", 2001). Отже, завдяки окресленим конвенціям визначено основні міжнародні норми та стандарти, які дають змогу здійснювати цілеспрямовану пам'яткоохоронну діяльність як на суші, так і на морі.

Окремим напрямом удосконалення міжнародного пам'яткоохоронного законодавства є забезпечення охорони та збереження нематеріальної культурної спадщини. Зазначена проблема стала предметом обговорення й ухвалення кількох документів у межах ЮНЕСКО. Зокрема, 1989 року було схвалено Рекомендації ЮНЕСКО, що стосуються збереження традиційної культури та фольклору, а 2001 року – Загальну декларацію ЮНЕСКО про культурне різноманіття. Знов питання нематеріальної культурної спадщини було розглянуто на 32-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО, яка відбувалася з 29 вересня до 17 жовтня 2003 року в Парижі. Учасники конференції 17 жовтня 2003 року схвалили Конвенцію про охорону нематеріальної культурної спадщини ("Convention for the Safeguarding", 2003) (набула чинності 2006 року). (Україна приєдналася до Конвенції шляхом прийняття Закону від 6 березня 2008 року № 132-VI.) Учасники визнали взаємозалежність матеріальної та нематеріальної культури й наявність загроз, що можуть призвести до погіршення чи зникнення нематеріальної культурної спадщини, як і в ситуації з матеріальною культурною та природною спадщиною. Уже традиційно для документів ЮНЕСКО цілями Конвенції було визнано не лише збереження й охорону нематеріальної культурної спадщини, а й поглиблення знань про необхідність її збереження, зміцнення міжнародної співпраці й надання допомоги деяким державам щодо збереження

нематеріальної культурної спадщини. Так само в Конвенції надано визначення основних понять, зокрема «нематеріальна культурна спадщина» й «охорона», що сприяє їх уніфікації та однаковоу тлумаченню різними державами ("Convention for the Safeguarding", 2003). Охорону та збереження нематеріальної культурної спадщини покладено на національні уряди, як і матеріальну та природну культурну спадщину.

Відповідно до умов Конвенції, засновано Міжурядовий комітет з охорони нематеріальної культурної спадщини, завданням якого є сприяння досягненню цілей Конвенції. Згідно зі ст. 16 Конвенції, «для забезпечення більшої наочності нематеріальної культурної спадщини, сприяння поглибленню усвідомлення її значення та заохочення діалогу на підставі поваги до культурного різноманіття Комітет за пропозицією відповідних держав-учасниць складає, оновлює та публікує Репрезентативний список нематеріальної культурної спадщини людства». Також Міжурядовий комітет з охорони нематеріальної культурної спадщини складає й доповнює Список нематеріальної культурної спадщини, що потребує термінової охорони, і доповнює такою спадщиною цей Список на прохання держав. Крім того, Комітет опікується наданням міжнародної допомоги для охорони й збереження нематеріальної культурної спадщини зі Списку ("Convention for the Safeguarding", 2003).

Станом на початок 2020 року Репрезентативний список нематеріальної культурної спадщини людства за пропозицією України містить: Петриківський декоративний живопис як феномен української орнаментальної народної творчості (з 2013 року), Козацькі пісні Дніпропетровщини (з 2016 року) і Традицію косівської розписної кераміки (з 2019 року) ("Elementy ukrainskoї kultury", 2020). Водночас триває активна підготовка щодо чергових номінувань. 2019 року в Національному переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України було 14 елементів нематеріальної культурної спадщини ("Nematerialna kulturna spadshchyna", 2020).

Оскільки Україна приєдналася до Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини 2008 року, національне законодавство потребує вдосконалення щодо забезпечення охорони та збереження нематеріальної культурної спадщини. З цією метою було розроблено проєкт Закону «Про нематеріальну культурну спадщину», який 2015 року Міністерство культури України представило на громадське обговорення. Однак зазначений законопроєкт не було ухвалено. Проте відповідна законопроєктна робота триває. Групою народних депутатів України 17 січня 2020 року у Верховній Раді зареєстрований проєкт Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації положень Конвенції

про охорону нематеріальної культурної спадщини № 2771 ("Proiekt Zakonu", 2020), яким передбачено внесення змін до 10 законів України стосовно узгодження їх із міжнародним законодавством, зокрема доповнення законодавства України низкою термінів і понять, які відповідають Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини.

Крім зазначених, Україна є стороною низки інших актів ООН та ЮНЕСКО, спрямованих на міжнародно-правовий захист культурної спадщини. Зокрема, наша держава приєдналася до Конвенції про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження від 20 жовтня 2005 року ("Convention on the Protection", 2005) (Конвенцію ратифіковано Законом від 20 січня 2010 року № 1811-VI), якою передбачені передусім захист й охорона тих форм культурного самовираження, яким загрожує зникнення. Водночас, як і в попередніх документах, відповідно до ст. 5 Конвенції, держави-учасниці беруть на себе відповідальність за забезпечення охорони культурного розмаїття на власній території та спільними зусиллями розробляють заходи й інструменти, спрямовані на досягнення поставленої мети. Координатором усіх заходів, згідно зі ст. 23 Конвенції, є Міжурядовий комітет з охорони й заохочення розмаїття форм культурного самовираження. Як багатонаціональна держава Україна поділяє цілі Конвенції щодо вільного вдосконалення й заохочення міжкультурного діалогу, а також зміцнення міжнародної співпраці у сфері охорони й заохочення культурного розмаїття.

Нині також здійснюється підготовча робота стосовно ратифікації інших міжнародних правових актів, спрямованих на захист культурної спадщини. Триває розроблення національних законодавчих і підзаконних актів, які покликані привести законодавство України у відповідність до міжнародних норм і стандартів пам'яткоохоронної діяльності. Водночас маємо низку проблем суто національного спрямування, пов'язаних із національною правовою культурою та правосвідомістю, які перешкоджають ефективному захисту пам'яток та об'єктів культурної спадщини. Слід підтримати позицію І. М. Мищака, відповідно до якої загальною проблемою національного законодавства є низький

рівень його виконання, що, зокрема, негативно позначається на збереженні культурної спадщини (Myshchak, 2013, p. 35). З огляду на це автор пропонує посилити парламентський контроль за виконанням законодавства й забезпечити реальні можливості для здійснення Верховною Радою України контрольних функцій (Myshchak, 2010, p. 43).

Наукова новизна

Наукова новизна статті полягає в здійсненні аналізу міжнародно-правових норм ООН та ЮНЕСКО щодо захисту культурних цінностей і відповідності національного законодавства України цим нормам, а також тим викликам і загрозам, які постали перед Україною та її культурними цінностями після окупації Російською Федерацією Автономної Республіки Крим і початку збройного конфлікту на Донбасі.

Висновки

Україна активно співпрацює з ООН та ЮНЕСКО у сфері захисту культурних цінностей та є учасницею основних міжнародних конвенцій, прийнятих цими організаціями. Завдяки застосуванню цих норм лише протягом останніх кількох років вдалося повернути частину викрадених з українських музеїв об'єктів культурної спадщини, а також повернути такі об'єкти, виявлені українськими правоохоронцями, державам-власникам. Відповідно до норм міжнародного законодавства, Україна також провадить судові процеси стосовно повернення до нашої держави культурних цінностей, які було вивезено на експонування за кордон з Автономної Республіки Крим до 2014 року, протидіє спробам Російської Федерації заволодіти об'єктами культурної спадщини в окупованій Автономній Республіці Крим тощо. Водночас українське законодавство потребує подальших змін у зв'язку з удосконаленням міжнародного права охорони культурної спадщини та з метою протидії руйнуванню, викраденням і знищенню об'єктів культурної спадщини в окупованій Автономній Республіці Крим та зоні збройного конфлікту на Донбасі.

REFERENCES

- Akulenko, V.I. (2013). *Mizhnarodne pravo okhorony kulturnykh tsinnostei ta yoho implementatsiia u vnutrishnomu pravi Ukrainy* [International law for the protection of cultural property and its implementation in the domestic law of Ukraine]. Kyiv: Yustinian [in Ukrainian].
- Aleksandrov, E. (1978). *Mezhdunarodno-pravovaia zashchita kulturnykh tsennostey i obektov* [International legal protection of cultural property and objects]. Sofia: Sofia Press [in Russian].
- Charter of the United Nations. (1945). (n.d.). [www.un.org](https://www.un.org/en/charter-united-nations). Retrieved from <https://www.un.org/en/charter-united-nations>.
- Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. (1972). UNESCO. (n.d.). [whc.unesco.org](https://whc.unesco.org/en/conventiontext). Retrieved from <https://whc.unesco.org/en/conventiontext>.
- Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. (2003). UNESCO, Paris. (n.d.). [ich.unesco.org](https://ich.unesco.org/en/convention). Retrieved from <https://ich.unesco.org/en/convention>.

- Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property. (1970). Paris. (n.d.). *portal.unesco.org*. Retrieved from http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13039&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.
- Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions. (2005). Paris. (n.d.). *portal.unesco.org*. Retrieved from http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=31038&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.
- Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. (2001). UNESCO, Paris. (n.d.). *unesdoc.unesco.org*. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000126065>.
- Elementy ukraïnskoi kultury u Reprezentatyvnomu spysku nematerialnoi kulturnoi spadshchyny liudstva [Elements of Ukrainian Culture in the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity]. (2020). (n.d.). *unesco.mfa.gov.ua*. Retrieved from <https://unesco.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/elementi-ukrayinskoyi-kulturi-u-reprezentativnom-spysku-nematerialnoyi-kulturnoyi-spadshchini-lyudstva> [in Ukrainian].
- Forrest, C. (2012). *International Law and the Protection of Cultural Heritage*. Routledge. doi: <https://doi.org/10.4324/9780203865194>.
- Kaminskaia, N.V. (2014). Vliianie globalizatsionnykh tendentsiy na stanovlenie regionalnykh pravovykh sistem [The impact of globalization trends on the formation of regional legal systems]. *Mezhdunarodnoe pravo, International law*, 2, 20-33. Retrieved from <http://e-notabene.ru/wl/artis10941.html>. doi: 10.7256/2306-899.2014.2.10941 [in Russian].
- Melnichuk, O.I. (2008). *Mizhnarodno-pravovyi status vsesvitnoi kulturnoi i pryrodnoi spadshchyny* [International legal status of the world cultural and natural heritage]. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
- Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava: vid 16 hrud. 1966 r. [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights from December 16, 1966]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 [in Ukrainian].
- Myshchak, I.M. (2010). Deiaki pytannia udoskonalennia kontrolnoi funktsii parlamentu [Some Issues of the Improvement of the Parliament's Control Function]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 3, 37-43. doi: <https://doi.org/10.32886/instzak.2010.03.08> [in Ukrainian].
- Myshchak, I.M. (2013). Zakonodavche zabezpechennia okhorony kulturnoi spadshchyny ta shliakhy yoho vdoskonalennia v Ukraini [Legal Regulation of the Cultural Heritage Protection and Ways of its Improvement in Ukraine]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 3, 31-37. doi: <https://doi.org/10.32886/instzak.2013.03.06> [in Ukrainian].
- Nematerialna kulturna spadshchyna Ukrainy [Intangible cultural heritage of Ukraine]. (2020). (n.d.). *mincult.kmu.gov.ua*. Retrieved from http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245154362&cat_id=245154164 [in Ukrainian].
- Nimechchyna povernula Ukraini kartynu, vyvezenu pid chas Druhoi svitovoi [Germany returned to Ukraine a picture taken during World War II]. (2018). *Sait "Istorychna pravda", Site "Historical truth"*. Retrieved from <https://www.istpravda.com.ua/short/2018/11/29/153337> [in Ukrainian].
- O'Keefe, P.J., & Prott, L.V. (2011). *Cultural heritage conventions and other instruments: a compendium with commentaries*. Crickadarn, UK: Institute of Art and Law.
- Obiekyt svitovoi spadshchyny YuNESKO v Ukraini [UNESCO World Heritage Sites in Ukraine]. (n.d.). *mincult.kmu.gov.ua*. Retrieved from http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/officialcategory?cat_id=245264015 [in Ukrainian].
- Proiekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo implementatsii polozhen Konventsii pro okhoronu nematerialnoi kulturnoi spadshchyny vid 17 sich. 2020 r. No. 2771 [Draft Law on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Implementation of the Convention on the Protection of the Intangible Cultural Heritage from January 17, 2020, No. 2771]. (n.d.). *w1.c1.rada.gov.ua*. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67935 [in Ukrainian].
- SShA urochysto povernuly Ukraini kartynu, vykradenu natsystamy pid chas Druhoi svitovoi [The United States solemnly returned to Ukraine a picture stolen by the Nazis during World War II]. (2020). *Sait "Istorychna pravda", Site "Historical truth"*. Retrieved from <https://www.istpravda.com.ua/short/2020/02/21/157069> [in Ukrainian].
- Ukraina povernula italiiskomu muzeiu vykradeni kartyny vartistu ponad 16 mln yevro [Ukraine returned stolen paintings worth more than 16 million euros to the Italian Museum]. (2016). *Sait "TSN Ukraina", Site "TSN Ukraine"*. Retrieved from <https://tsn.ua/ukrayina/ukrayina-povernula-italiyskomu-muzyu-vikradeni-kartini-vartisty-ponad-16-mln-yevro-851288.html> [in Ukrainian].
- Ukraina povernula Niderlandam piat kartyn, vykradenykh u muzei mista Khorn [Ukraine has returned five paintings stolen from the Horn Museum to the Netherlands]. (2016). *Sait "Yevropeiska pravda", Site "European truth"*. Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/news/2016/09/16/7054673> [in Ukrainian].
- Ukrainski obiekyt u Poperednomu spysku vsesvitnoi spadshchyny YuNESKO [Ukrainian sites in the UNESCO World Heritage List]. (n.d.). *unesco.mfa.gov.ua*. Retrieved from <https://unesco.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/ukrayinski-obyekty-u-poperednomu-spysku-vsesvitnoyi-spadshchini-yunesko> [in Ukrainian].
- Unidroit Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects. (1995). (n.d.). *www.unidroit.org*. Retrieved from <https://www.unidroit.org/instruments/cultural-property/1995-convention>.

- Zadorozhnii, O.V. (2004). Zakhyst kulturnykh tsinnosti pid chas viiny [Protection of cultural property during the war]. *Ukrainska dyplomatychna entsyklopediia, Ukrainian Diplomatic Encyclopedia*. (Vols. 1-2). L.V. Huberskyi (Eds.) (et al.). Kyiv : Znannia Ukrainy [in Ukrainian].
- Zahalna deklaratsiia prav liudyny: vid 10 hrud. 1948 r. [Universal Declaration of Human Rights from December 10, 1948]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro okhoronu kulturnoi spadshchyny" shchodo zberezhenia pamiatok kulturnoi spadshchyny, vkluchenykh do Spysku vsesvitnoi spadshchyny YUNESKO: vid 19 cherv. 2018 r. No. 2457-VIII [Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine "On Protection of Cultural Heritage" for the preservation of cultural heritage included in UNESCO World Heritage List from Jun 19, 2018, No. 2457-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2457-19> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Акуленко В. І. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України. Київ : Юстініан, 2013. 608 с.
- Александров Е. Международно-правовая защита культурных ценностей и объектов. София : София Пресс, 1978. 143 с.
- Charter of the United Nations. 1945. URL: <https://www.un.org/en/charter-united-nations>.
- Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. UNESCO. November 16, 1972. URL: <https://whc.unesco.org/en/conventiontext>.
- Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. UNESCO, Paris, October 17, 2003. URL: <https://ich.unesco.org/en/convention>.
- Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property. Paris, November 14, 1970. URL: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13039&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.
- Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions. Paris, October 20, 2005. URL: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=31038&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.
- Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. UNESCO, Paris, November 2, 2001. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000126065>.
- Елементи української культури у Репрезентативному списку нематеріальної культурної спадщини людства. 2020. URL: <https://unesco.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/elementi-ukrayinskoyi-kulturi-u-reprezentativnom-spisku-nematerialnoyi-kulturnoyi-spadshchini-lyudstva>.
- Forrest C. International Law and the Protection of Cultural Heritage. Routledge, 2012. 480 p. doi: <https://doi.org/10.4324/9780203865194>.
- Каминская Н. В. Влияние глобализационных тенденций на становление региональных правовых систем. *Международное право*. 2014. № 2. С. 20–33. URL: <http://e-notabene.ru/wl/article.10941.html>. doi: 10.7256/2306-899.2014.2.10941.
- Мельничук О. І. Міжнародно-правовий статус всесвітньої культурної і природної спадщини. Київ : Наук. думка, 2008. 285 с.
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : міжнар док. від 16 груд. 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042.
- Мищак І. М. Деякі питання удосконалення контрольної функції парламенту. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2010. № 3. С. 37–43. doi: <https://doi.org/10.32886/instzak.2010.03.08>.
- Мищак І. М. Законодавче забезпечення охорони культурної спадщини та шляхи його вдосконалення в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 3. С. 31–37. doi: <https://doi.org/10.32886/instzak.2013.03.06>.
- Нематеріальна культурна спадщина України. 2020. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245154362&cat_id=245154164.
- Німеччина повернула Україні картину, вивезену під час Другої світової. *Історична правда*. 2018. 29 листопада. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2018/11/29/153337>.
- O'Keefe P. J., Prott L. V. Cultural heritage conventions and other instruments: a compendium with commentaries. Crickadarn, UK : Institute of Art and Law, 2011. 343 p.
- Об'єкти світової спадщини ЮНЕСКО в Україні. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/officialcategory?cat_id=245264015.
- Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації положень Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини від 17 січ. 2020 р. № 2771. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67935.
- США урочисто повернули Україні картину, викрадену нацистами під час Другої світової. *Історична правда*. 2020. 21 лютого. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2020/02/21/157069>.
- Україна повернула італійському музею викрадені картини вартістю понад 16 млн євро. *ТСН Україна*. 2016. 21 грудня. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/ukrayina-povernula-italiyskomu-muzeyu-vikradeni-kartini-vartistyu-ponad-16-mln-yevro-851288.html>.
- Україна повернула Нідерландам п'ять картин, викрадених у музеї міста Хорн. *Європейська правда*. 2016. 16 вересня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2016/09/16/7054673>.

Українські об'єкти у Попередньому списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. URL: <https://unesco.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/ukrayinski-obyekti-u-poperednomu-spisku-vsesvitnoyi-spadshchini-yunesko>.
Unidroit Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects (Rome, June 24, 1995). URL: <https://www.unidroit.org/instruments/cultural-property/1995-convention>.
Задорожній О. В. Захист культурних цінностей під час війни. *Українська дипломатична енциклопедія* : у 2 т. / редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. Київ : Знання України, 2004. Т. 1. 760 с.
Загальна декларація прав людини : міжнар. док від 10 груд. 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» щодо збереження пам'яток культурної спадщини, включених до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО : Закон України від 19 черв. 2018 р. № 2457-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2457-19>.

Стаття надійшла до редколегії 13.02.2020

Mazur T. – Ph.D in Law, Professor of the Department of Public Management and Administration of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6220-5827>

Implementation of UN and UNESCO International Legal Norms on the Protection of Cultural Heritage into Ukrainian Law

*The **purpose** of the article is to analyze the main international legal acts of the UN and UNESCO and to implement their norms in the legislation of Ukraine in the context of contemporary challenges and threats to the national cultural heritage. **Methodology** is a system of theoretical principles (systematicity, historicism, objectivity, etc.), logical techniques (analysis and synthesis, induction and deduction, analogy, hypothesis, etc.) and specific research tools that have made it possible to fully disclose the process of implementation of international law into the legislation of Ukraine in the context of contemporary challenges and threats to the national cultural heritage. The **scientific novelty** of the article is to analyze the international legal norms of the UN and UNESCO on protection of cultural values and conformity of national legislation of Ukraine with these norms, as well as those challenges and threats that Ukraine and its cultural values face after the occupation of Crimea by Russia and the beginning of the armed conflict in the Donbass. **Conclusions.** Ukraine actively cooperates with the UN and UNESCO in the field of the protection of cultural property and is a party to major international conventions adopted by these organizations. Thanks to the application of these norms, only in the last few years have been managed to recover some of the objects of cultural heritage stolen from the Ukrainian museums, as well as to return such objects discovered by Ukrainian law enforcement agencies, to the state-owners. Due to international law, Ukraine is also pursuing lawsuits to return to our country cultural values that were exported abroad from Crimea until 2014, counteracting the attempts of the Russian Federation to seize cultural heritage in occupied Crimea and the like. At the same time, Ukrainian legislation needs further changes in connection with the development of international cultural heritage law and in order to counteract the destruction, theft and destruction of cultural heritage sites in occupied Crimea and the armed conflict zone in the Donbass.*

Keywords: UN; UNESCO; Ukraine; international law; convention; legislation; cultural heritage.

Палюх А. Я. – докторант кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9856-9147>

Роль і значення Ради Європи в забезпеченні розвитку фізичної культури та спорту

Метою статті є вивчення досвіду правового регулювання фізкультурно-спортивної сфери на рівні Ради Європи, забезпечення реалізації спортивних та інших прав громадян її держав-членів відповідно до міжнародно-правових стандартів, а також вирішення спортивних спорів. Для її досягнення було окреслено такі завдання: проаналізувати еволюційний шлях становлення нормативного й інституційного інструментів міжнародного співробітництва в межах Ради Європи; виокремити основні міжнародно-правові акти Ради Європи, її органів з питань фізичної культури та спорту; дослідити внесок Європейського суду з прав людини в урегулювання спортивних спорів; схарактеризувати напрями співпраці держав – членів Ради Європи, зокрема України, у сфері фізкультурно-спортивних відносин. **Методологія** дослідження ґрунтується на численних методах і підходах до аналізу сфери фізичної культури й спорту, вивчення організації та функціонування міжнародних організацій. Тому визначальними стали діалектичний і логіко-юридичний методи, а також порівняльно-правовий, історичний, системний та структурно-функціональний методи, правової семіотики, моделювання та прогнозування тощо. **Наукова новизна** полягає в з'ясуванні ролі та значення Ради Європи як першої міжнародної міжурядової організації у створенні й реалізації правових стандартів з питань фізичної культури та спорту. Законодавство України зазнало істотного їх впливу, потребувало впорядкування та систематизації. Перед державами-членами Рада Європи розкриває нові можливості для співпраці, зокрема програми та проекти соціально-культурного спрямування, а також власне фізкультурно-спортивного спрямування (з питань зміцнення демократії та просування спорту, забезпечення гендерної рівності в спорті, протидії корупції та маніпулюванням спортивними змаганнями тощо). **Висновки.** Рада Європи своєю діяльністю демонструє активізацію організації, її органів і держав-членів у розвитку сфери фізичної культури та спорту. Констатовано її вагомий роль не лише на регіональному загальноєвропейському, а й на міжнародному рівнях співробітництва, оскільки в цій сфері вирізняється координація різних видів діяльності Ради Європи з Європейським Союзом, Організацією Об'єднаних Націй, ЮНЕСКО, Інтерполом, Європолем тощо. Значна кількість прийнятих міжнародно-правових актів засвідчує пильну увагу цієї організації до насильства та неналежної поведінки глядачів під час спортивних заходів, зокрема футбольних матчів, використання допінгу, маніпулювання спортивними змаганнями тощо. Вони фактично становлять міжнародно-правове підґрунтя співробітництва у сфері фізкультури та спорту на європейському рівні. Основними формами такого співробітництва є: правотворча, правозастосовна, контрольна, координаційна тощо. Отже, Рада Європи протягом тривалого часу розвиває низку ініціатив фізкультурно-спортивного спрямування, які сприяють зміцненню демократії, культурному обміну й розвитку, цивілізованому проведеною спортивних змагань, захисту прав та інтересів учасників цих відносин, урегулюванню спорів у цій сфері. Водночас перед державами – членами Ради Європи, зокрема Україною, є певні зобов'язання стосовно імплементації міжнародно-правових стандартів з питань фізичної культури та спорту, виконання відповідних рішень Європейського суду з прав людини, а також подальшої співпраці.

Ключові слова: фізична культура; спорт; Рада Європи; міжнародно-правові стандарти; Європейський суд з прав людини; конвенції; імплементація; держави-члени.

Вступ

Розвиток фізкультурно-спортивних відносин відбувається на різноманітних рівнях, зокрема: внутрішньодержавному, міжнародному універсальному й регіональному. Ця сфера є достатньо динамічною та багатогранною, проте містить правові прогалини й суперечності в регулюванні та реалізації.

Спортивні змагання разом з іншими формами та видами фізкультурно-спортивного співробітництва демонструють активну участь держав, міжнародних спортивних, культурних та інших організацій в розвитку сфери фізичної культури та спорту, прийнятті відповідних міжнародних спортивних стандартів тощо. Водночас безпосередні учасники таких відносин демонструють власні професійні або аматорські здобутки, фізичну підготовку, результати

підтримки їх з боку держав, спортивних федерацій, комітетів, клубів тощо.

У попередніх дослідженнях було зазначено про становлення систем нормативно-правового регулювання сфери фізичної культури та спорту в Україні, інших державах, принципів олімпізму й інших ключових засад розвитку цієї сфери. Очевидним здобутком є розроблення та прийняття низки міжнародно-правових стандартів з питань фізкультурно-спортивної діяльності. Провідну роль у цьому процесі відіграє одна з найбільших регіональних міжнародних організацій – Рада Європи.

Фізкультурно-спортивна сфера належить до тих напрямів наукових досліджень, що вирізняються насамперед міжгалузевим і міждисциплінарним змістом. Теоретичні, історичні та прикладні аспекти висвітлюють

представники різних галузей сучасної науки, зокрема: С. Алексєєв (Alekseev, 2013), А. Апаров, С. Балабанов, Г. Бордюгова (Bordiuhova, 2009), М. Булатов, О. Вацеба, І. Гасюк, М. Дутчак, Н. Камінська (Kaminska, 2010), В. Келлер, П. Когута, О. Кузьменко, С. Ліщук, Ю. Мічуда, О. Ніколаєв, О. Романишин, А. Сердюков, М. Тіхонова, І. Шевчук (Shevchuk, 2018) та ін.

Наукові здобутки наявні в працях фахівців фізичного виховання, державного управління, економіки, юриспруденції, педагогіки тощо. Водночас поодинокими залишаються наукові розвідки в таких галузях юридичної науки, як конституційне право, цивільне право, господарське право, міжнародне право.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є вивчення досвіду правового регулювання фізкультурно-спортивної сфери на рівні Ради Європи, забезпечення реалізації спортивних та інших прав громадян її держав-членів відповідно до міжнародно-правових стандартів, вирішення спортивних спорів. Важливе значення має висвітлення внеску України як держави-члена Ради Європи в створення та реалізацію таких стандартів, імплементацію взятих на себе зобов'язань, а також виокремлення ролі міжнародної організації, її органів у забезпеченні розвитку фізичної культури та спорту на міжнародному й загальноєвропейському рівнях.

Виклад основного матеріалу

Рада Європи – це європейська міжнародна міждержавна організація, утворена після закінчення Другої світової війни 1949 року задля реалізації низки цілей і завдань. Йдеться, насамперед, про такі: досягнення єдності між європейськими державами на підставі спільних цінностей – плюралістичної парламентської демократії, неподільності й універсальності прав людини, верховенства права тощо. Однак через певні протистояння, після розпаду біполярної системи міжнародних відносин проголошення країнами Центрально-Східної Європи курсу на формування демократичних суспільств та інтеграцію до європейських наднаціональних структур з'явилася унікальна можливість реалізувати початковий задум. Геополітичні трансформації на європейському континенті надали нового імпульсу діяльності Ради Європи, пріоритетним завданням якої визначено розвиток і зміцнення демократичних перетворень у посткомуністичних країнах Центрально-Східної Європи, які стали на шлях побудови демократії (Viunyska, 2005).

Рада Європи як перша з європейських міжнародних організацій почала активно сприяти молодим демократіям у досягненні проголошених

ними цілей. Угорщина, Польща, Чеська Республіка та Словачка Республіка першими з постсоціалістичних країн Центрально-Східної Європи стали членами Ради Європи та продемонстрували значні успіхи в процесі демократичних перетворень та європейської інтеграції. Ці країни стали прикладом для наслідування, а досвід співробітництва з Радою Європи – корисним, зокрема, для України, яка тривалий час розбудовує демократичне суспільство, проводить системні реформи (Anisimova, 2001). Ґрунтовність розвитку співпраці Радою Європи зумовлена тим, що майже жодна країна не здобула членство в Європейському Союзі, не запровадивши норми та принципи, викладені в основних міжнародних угодах, які було прийнято в межах Ради Європи.

Відповідно до Статуту Ради Європи, збереження та втілення ідеалів і принципів, які є спільним надбанням її членів, а також сприяння їхньому економічному та соціальному прогресу можна досягнути за допомогою органів Ради Європи шляхом розв'язання таких проблем:

- правове забезпечення прав людини;
- сприяння усвідомленню й розвитку європейської культурної самобутності;
- спільне розв'язання соціальних проблем (національні меншини, ксенофобія, захист навколишнього середовища, СНІД, наркоманія тощо);
- розвиток політичного партнерства з новими демократичними країнами Європи, надання допомоги країнам цього континенту в їх політичних, законодавчих і конституційних реформах ("Statut Rady Yevropy", 1949).

Зазначені проблеми здебільшого стосуються такої сфери, як фізкультура та спорт. Ця сфера пов'язана з реалізацією значної кількості прав людини й основних свобод, зокрема, закріплених Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 2 «Право на життя», ст. 5 «Право на свободу та особисту недоторканність», ст. 6 «Право на справедливий суд», ст. 14 «Заборона дискримінації» тощо). Оскільки фізична культура є складовою загальної культури людини, її розвиток залежить від розвитку європейської культурної самобутності.

Сфера фізичної культури та спорту як висвітлює значні можливості, так і висуває низку загроз та викликів різним категоріям учасників цієї сфери. Насамперед, забезпечення спортивної безпеки, вирішення спортивних спорів та інших конфліктів, маніпулювання спортивними змаганнями, використання допінгу тощо.

Мету цієї організації можна втілити шляхом укладання угод і здійснення спільних заходів в економічній, соціальній, культурній, науковій, юридичній та адміністративній галузях, а також у галузі захисту й реалізації прав та основних свобод людини. Участь у Раді Європи не заважає її

членам співпрацювати з Організацією Об'єднаних Націй та іншими міжнародними організаціями або союзами, членами яких вони є ("Statut Rady Yevropy", 1949).

Держава, що планує вступити до Ради Європи, має відповідати низці умов, серед яких: дотримання принципів демократії, підписання Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, визнання сукупності її контрольних механізмів.

Посилену увагу досліджуваній сфері приділяють керівні й допоміжні органи цієї міжнародної організації. Парламентська асамблея здійснює свою роботу як шляхом проведення пленарних засідань, так і створенням спеціальних комітетів (комітети з юридичних питань та прав людини; із соціальних питань, здоров'я та сім'ї; з питань культури та освіти; з економічних питань та розвитку). Комітет міністрів здійснює власну діяльність через підпорядковані комітети, зокрема: з прав людини, зайнятості та праці, рівноправності чоловіків і жінок, культурної співпраці, розвитку спорту, охорони здоров'я, міжурядового співробітництва в молодіжній галузі тощо (Proniuk, 2010; "Rada Yevropy").

Питання розвитку спорту є актуальним напрямом діяльності деяких органів Ради Європи, на які покладено завдання щодо координації та реалізації значної кількості міжнародних програм і проєктів, зокрема стосовно сфери фізичної культури і спорту. Останніми десятиліттями під егідою Ради Європи реалізовано цікаві в контексті досліджуваної теми ключові програми та проєкти, а саме:

- у соціальній сфері (із захисту дітей і сім'ї, інтеграції мігрантів безпеки та охорони здоров'я);
- у сфері спорту (з демократії та просування спорту, «Єврофіт», забезпечення гендерної рівності в спорті, протидії корупції та маніпулюванням спортивними змаганнями);
- з молодіжних проблем (Європейський центр молоді в Страсбурзі, Новий молодіжний центр в Будапешті, Європейський молодіжний фонд);
- у сфері культури.

Деякі програми та проєкти у сфері спорту Рада Європи реалізовує разом з Європейським Союзом. Упродовж 2014–2015 років діяла спільна програма, спрямована на забезпечення безпечного та здорового довкілля для молодих атлетів. Однією з програм, що діяла 2017 року, передбачене розроблення стратегій і стратегічних заходів для запобігання та боротьби з сексуальним насильством щодо дітей у спорті. З 1 березня 2018 року до 31 жовтня 2019 року діяла програма, що забезпечувала гендерну рівність у спорті з метою надання підтримки державним органам і спортивним організаціям у процесі розроблення й запровадження ними політики та програм, спрямованих на подолання

гендерної нерівності в спорті, а також під час прийняття стратегії гендерної інтеграції.

Згодом Програма забезпечення безпеки, охорони здоров'я та обслуговування на спортивних заходах (до 30 червня 2018 року) була спрямована на забезпечення людині та групам осіб відчуття захисту, безпеки, комфорту й зручності під час відвідування спортивних заходів, зокрема футбольних матчів. Її продовженням стала наступна програма (1 липня 2018 року до 29 лютого 2020 року) – щодо подолання транскордонних загроз для спорту, як-от: насильство та неналежна поведінка індивідів чи груп осіб, а також інші види нетерпимості чи дискримінації. Водночас вона спрямована на реагування на складні та поточні тенденції в галузі безпеки й обслуговування, а також сприяє інтегрованому підходу до цього питання (Romanyshyn, 2018; "Joint Programme").

Однією з останніх активностей організації є кампанія «Розпочати розмову» – це заклик Ради Європи до державних органів влади, а також спортивних організацій здійснити певні заходи задля припинення сексуального насильства стосовно дітей. Долучаючись до цього заклику, уряди, спортивні клуби та федерації, а також спортсмени й тренери мають узяти на себе зобов'язання здійснити конкретні заходи для припинення цих зловживань», – зауважують в офісі Ради Європи. Зокрема, серед конкретних дій запропоновано такі: започаткувати кампанію «Розпочати розмову» на національному рівні; забезпечити рамкові засади із захисту дітей; просувати підготовку та навчання з цієї проблеми серед ключових учасників ("Rada Yevropy").

У межах Ради Європи прийнято понад 200 міжнародних конвенцій з цих та інших актуальних питань, що є авторитетними джерелами міжнародного публічного права (Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейська соціальна хартія, Європейська культурна конвенція, Європейська хартія місцевого самоврядування, Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму, Рамкова конвенція про захист національних меншин тощо). Широкий спектр відносин урегульований цими актами, передбачене проведення взаємних консультацій з метою реалізації спільних дій, які сприятимуть культурним, культурно-масовим та іншим заходам, що становлять спільний інтерес для Європи.

Рада Європи прийняла низку документів, що сформували міжнародно-правове підґрунтя співробітництва у сфері фізкультури та спорту. Ще наприкінці ХХ ст. було розроблено та прийнято акти, які безпосередньо стосуються фізкультурно-спортивних правовідносин: Європейську хартію «Спорт для всіх» 1976 року, Антидопінгову

конвенцію 1989 року та Додатковий протокол до Конвенції від 12 вересня 2002 року, Європейську спортивну хартію від 24 вересня 1992 року. Згодом було ухвалено Кодекс спортивної етики «Справедлива гра – шлях до перемоги» від 24 вересня 1992 року, Європейську конвенцію про насильство та неналежну поведінку глядачів під час спортивних заходів, і зокрема футбольних матчів від 19 серпня 1985 року, Конвенцію Ради Європи проти маніпулювання спортивними змаганнями від 18 вересня 2014 року ("European Sport", 1975/76; "Konventsiiia protiv primeneniia"; Kaminska, & Paliukh, 2018; Paliukh, 2019, No. 1).

Зазначені конвенції є відкритими для підписання та приєднання держав – членів Ради Європи, інших держав – сторін Європейської культурної конвенції. Сторонами деяких з них можуть бути також держави, які не є членами Ради Європи, однак за умови, що вони брали участь у розробленні конкретної конвенції чи мають статус спостерігачів при Раді Європи. Згадані документи є відкритими до приєднання, що засвідчує зацікавленість Ради Європи в тому, щоб у сфері спорту було досягнуто оптимальне правове регулювання.

Міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, відповідно до ст. 9 Конституції України, є складовою національного законодавства ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996).

Верховною Радою України була ратифікована Європейська конвенція про насильство та неналежну поведінку глядачів під час спортивних заходів, і зокрема футбольних матчів. Вона спрямована на запобігання й контроль за насильством і неналежною поведінкою глядачів під час футбольних матчів та інших спортивних заходів. Сторони Конвенції координують політику й заходи своїх міністерств та інших державних установ щодо боротьби з насильством і неналежною поведінкою глядачів, за потреби створюючи координаційні органи. Виконання положень Конвенції дасть змогу підвищити рівень безпеки глядачів під час футбольних матчів та інших спортивних заходів, а також сприятиме боротьбі з насильством і виявами хуліганської поведінки на спортивних аренах та за їхніми межами під час спортивних змагань.

Також виокремимо Конвенцію проти використання допінгу і Додатковий протокол до неї, прийняті в межах Ради Європи. На таких важливих публічно-правових інструментах ґрунтуються політика держав – членів міжнародної організації та міжурядове співробітництво у сфері боротьби з допінгом. Конвенцію укладено та прийнято з огляду на авторитет провідних спортсменів серед молоді, нагальну потребу проведення та системне сприяння дослідженням, задля вдосконалення методів виявлення допінгу й глибшого вивчення факторів, що позначаються на його використанні,

забезпеченні максимальної ефективності стратегій запобігання використанню допінгу та зміцненні потенціалу держав-учасниць стосовно реалізації програм боротьби з допінгом. Мета цієї Конвенції в межах стратегії та програми діяльності ЮНЕСКО у сфері фізичного виховання і спорту – сприяти запобіганню використанню допінгу в спорті й боротьбі задля його викорінення ("Konventsiiia protiv primeneniia").

Метою Конвенції Ради Європи проти маніпулювання спортивними змаганнями є боротьба з маніпулюванням спортивними змаганнями з метою захисту чесності спорту й спортивної етики відповідно до принципу автономії спорту, тому головними цілями цієї Конвенції є:

1) попередження, виявлення та застосування санкцій проти національного чи транснаціонального маніпулювання національними й міжнародними спортивними змаганнями;

2) сприяння національному та міжнародному співробітництву проти маніпулювання спортивними змаганнями між відповідними державними органами, а також з організаціями, залученими до спорту та ставок на спортивних змаганнях.

Зазначена Конвенція ратифікована Законом України від 16 листопада 2016 року, тому з її положеннями має бути узгоджено національне законодавство України в цій сфері.

Передувала розробленню й прийняттю згаданих та інших міжнародно-правових актів низка конференцій, самітів тощо на рівні Ради Європи, окремих її органів. Такі наради вищого рівня завершувалися прийняттям зобов'язувальних документів для держав – членів міжнародної організації. Наприклад, План дій Третього саміту глав держав і урядів Ради Європи (місто Варшава, 16–17 травня 2005 року) рекомендує продовження діяльності Ради Європи, яка є зразком у галузі спорту (Kaminska, & Paliukh, 2018).

Слід зазначити також правозастосовну практику Ради Європи у сфері фізичної культури та спорту. Безперечно, тут основою слугуватиме практика Європейського суду з прав людини. Він не класифікує справи за сферами суспільного життя чи галузями права. Єдиним критерієм є порушене право, тому в практиці Європейського суду з прав людини спортивні спори мали місце з позиції прав, які гарантує Конвенція 1950 року.

Є значна кількість рішень у справах Європейського суду з прав людини за різними статтями, що стосуються фактично спортивних правовідносин. Це справи: «Харрісон та інші проти Сполученого Королівства» 25 березня 2014 року (рішення щодо прийнятності); «Остендорф проти Німеччини» 7 березня 2013 року (рішення щодо права на свободу та безпеку за ст. 5 Конвенції); «Португальська професійна футбольна ліга проти Португалії» 27 квітня 2012 року (рішення щодо прийнятності); «Ресот та інші проти Франції» 28 червня

2012 року (свобода вираження поглядів за ст. 10); «ФК Мретебі проти Грузії» 31 липня 2007 року (рішення щодо права на справедливий суд за ст. 6 Конвенції) тощо (Paliukh, 2019, No. 2).

Отже, у дослідженій практиці Європейського суду з прав людини спортивними фактично можуть бути спори щодо порушення ст. 2, 5, 6, 8, 10 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Тобто, постають питання стосовно порушення права на життя та здоров'я (Kaminska, & Nazarko, 2019), що іноді відбувається на таких масових заходах, які супроводжують спортивні змагання, права на свободу й особисту недоторканність, права на приватність, свободу вираження поглядів та права на справедливий суд.

Слушною видається думка деяких дослідників, зокрема С. Алексєєва, згідно з якою Рада Європи – це вже утворений механізм, що активно впливає на розвиток спорту в європейських державах і демонструє приклад іншим континентам (Alekseev, 2013).

Імплементацію стандартів Ради Європи в національне законодавство України має бути здійснено послідовно та на науково обґрунтованій, законодавчо регламентованій підставі. Водночас важливе значення має те, що відносини у сфері фізичної культури та спорту в Україні є достатньо різноманітними й інтегрованими з іншими сферами життєдіяльності, а їх правове регулювання реалізується на рівні різних галузей і підгалузей права, зокрема конституційного, адміністративного, спортивного, господарського тощо (Paliukh, 2019, No. 2(18)).

Системний підхід разом з інтеграційним та іншими сприятимуть розвитку спортивного права України в процесі реалізації євроінтеграційних та євроатлантичних напрямів правової політики нашої держави.

Наукова новизна

Наукова новизна статті полягає в з'ясуванні ролі та значення Ради Європи як першої міжнародної міжурядової організації у створенні та реалізації правових стандартів з питань фізичної культури та спорту. Законодавство України зазнало істотного їх впливу, потребувало упорядкування та систематизації. Перед державами-членами Рада

Європи розкриває нові можливості для співпраці, зокрема програми та проекти соціально-культурного та фізкультурно-спортивного спрямування (з питань зміцнення демократії, просування спорту, забезпечення гендерної рівності в спорті, протидії корупції та маніпулюванням спортивними змаганнями тощо).

Висновки

Рада Європи (після створення 1949 року) своєю діяльністю демонструє активізацію організації, її органів і держав-членів у розвитку сфери фізичної культури та спорту. Констатовано її вагомий роль не лише на регіональному загально-європейському, а й на міжнародному рівнях співробітництва, адже в цій сфері вирізняється координація різних видів діяльності Ради Європи з Європейським Союзом, Організацією Об'єднаних Націй, ЮНЕСКО, Інтерполом, Європолом тощо. Значна кількість прийнятих міжнародно-правових актів засвідчує пильну увагу цієї організації до насильства та неналежної поведінки глядачів під час спортивних заходів, зокрема футбольних матчів, використання допінгу, маніпулювання спортивними змаганнями тощо. Вони фактично становлять міжнародно-правове підґрунтя співробітництва у сфері фізкультури та спорту на європейському рівні. Основними формами такого співробітництва є правотворча, правозастосовна, контрольна, координаційна тощо.

Отже, Рада Європи протягом тривалого часу розвиває низку ініціатив фізкультурно-спортивного спрямування, які сприяють зміцненню демократії, культурному обміну й розвитку, цивілізованому проведенню спортивних змагань, захисту прав та інтересів учасників цих відносин, урегулюванню спорів у цій сфері. Водночас перед державами – членами Ради Європи, зокрема Україною, є певні зобов'язання стосовно імплементації міжнародно-правових стандартів з питань фізичної культури та спорту, виконання відповідних рішень Європейського суду з прав людини.

Подальшого розвитку також потребує спільне європейське та глобальне рамкове співробітництво для розвитку фізкультури й спорту, що ґрунтується на поняттях плюралістичної демократії, верховенства права, прав людини та спортивної етики.

REFERENCES

- Alekseev, S.V. (2013). *Mezhdunarodnoe sportivnoe pravo [International Sports Law]*. P.V. Krashenninikov (Eds.). Moscow: IuNITI-DANA; Zakon i pravo [in Russian].
- Anisimova, M.F. (2001). *Zoboviazannia Ukrainy shchodo prav liudyny u zviazku zi vstupom do Rady Yevropy [Ukraine's commitments to human rights in connection with accession to the Council of Europe]*. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Bordiuhova, H.Yu. (2009). *Mizhnarodne sportyvne pravo yak osnova dlia formuvannia natsionalnoi haluzi prava "Sportyvne pravo Ukrainy" [International Sports Law as a Basis for the Formation of the National Law Field "Sports Law of Ukraine"]*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- European Sport for All Charter (1975/76). (n.d.). *www.europa.clio-online.de*. Retrieved from https://www.europa.clio-online.de/Portals/_Europa/documents/B2016/Q_Scholl_Charter.pdf.

- Joint Programme Balance in Sport. Joint Programme Pro Safe Sport. Joint Programme Promoting safety, security and service at sports events. *Website "Council of Europe Official"*. Retrieved from <https://pjp-eu.coe.int/en/web/gender-equality-in-sport>; <https://pjp-eu.coe.int/en/web/pss>; <https://pjp-eu.coe.int/en/web/security-safety-sport/pros4>.
- Kaminska, N.V. (2010). Pravovi standarty Rady Yevropy u sferi rehionalnoho rozvytku [Legal standards of the Council of Europe in the field of regional development]. *Naukovyi visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the Kyiv National University of Internal Affairs*, 6, 286-294 [in Ukrainian].
- Kaminska, N.V., Nazarko, Y.V. (2019). Implementation of the right to health care in the countries of the European Union. *Wiadomości Lekarskie*, 7(LXXII), 1337-1342.
- Kaminska, N.V., & Paliukh, A.Ya. (2018). Mizhnarodno-pravovi standarty u sferi fizychnoi kultury ta sportu i yikh implementatsiia u natsionalne zakonodavstvo Ukrainy [International legal standards in the field of physical culture and sports and their implementation in the national legislation of Ukraine]. *Pravo.ua, Law.ua*, 3, 10-13 [in Ukrainian].
- Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
- Konventsiiia protiv primeneniia doping [Convention Against the Use of Doping]. *Sait "Sovet Ievropy", Site "Council of Europe"*. Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/215> [in Russian].
- Paliukh, A.Ya. (2019). Pretsedentna praktyka vyryshennia sportyvnykh sporiv [Case law of sports dispute resolution]. *Porivnyalno-analitychne pravo, Comparative analytical law*, 2, 29-32. Retrieved from http://www.pap.in.ua/2_2019/7.pdf [in Ukrainian].
- Paliukh, A.Ya. (2019). Systemnyi pidkhid u pravovomu rehuliuванні fizychno-sportyvnoi sfery [A systematic approach in the legal regulation of sports and sports]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2(18), 92-99. Retrieved from <https://philosophy.naiu.kiev.ua/index.php/philosophy/article/view/1159>. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.92> [in Ukrainian].
- Paliukh, A.Ya. (2019). The fundamental principles of Olympism as international standards of legal regulation of physical education and sports. *Verkhovenstvo prava, Rule of Law*, 1, 166-173.
- Proniuk, N.V. (2010). *Suchasne mizhnarodne pravo [Modern international law]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Rada Yevropy zaklykaie natsionalni uriady uperedzhuvaty seksualne nasylstvo vidnosno ditei u sferi sportu [Council of Europe calls on national governments to prevent sexual abuse of children in sports]. *Sait "UKRINFORM", Site "UKRINFORM"*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-sports/2561554-rada-evropi-rozpocala-kampaniu-proti-seksualnogo-nasilstva-sodo-ditej-u-sporti.html> [in Ukrainian].
- Romanyshyn, O. (2018). Spivrobitnytstvo derzhav-chleniv Rady Yevropy u sferi sportu: mizhnarodno-pravovi aspekty [Cooperation of Council of Europe member states in the field of sports: international legal aspects]. *Visnyk Lvivskoho universytetu, Bulletin of the University of Lviv*, 45, 225-232. doi: 10.30970/vir.2018.45.0.8970 [in Ukrainian].
- Shevchuk, O.R. (2018). Pravovyi mekhanizm derzhavnogo rehuliuвання fizychnoi kultury i sportu [The legal mechanism of state regulation of physical culture and sports]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu Ukrainy, Bulletin of the National University of Civil Protection of Ukraine*, 2, 189-195. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNUCZUDU_2018_2_28. doi: 10.5281/zenodo.1492115 [in Ukrainian].
- Statut Rady Yevropy: vi 5 trav. 1949 r. [Council of Europe Charter from May 5, 1949]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001 [in Ukrainian].
- Viunyska, O.I. (2005). Rol Rady Yevropy u zmitsnenni demokratii u krainakh Tsentralno-Skhidnoi Yevropy [The role of the Council of Europe in strengthening democracy in the countries of Central and Eastern Europe]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Алексеев С. В. Международное спортивное право : учебник / под. ред. П. В. Крашенинникова. М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2012. 894 с.
- Анісімова М. Ф. Зобов'язання України щодо прав людини у зв'язку зі вступом до Ради Європи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2001. 308с.
- Бордюгова Г. Ю. Міжнародне спортивне право як основа для формування національної галузі права «Спортивне право України» : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2009. 17 с.
- European Sport for All Charter (1975/76). URL: https://www.europa.clio-online.de/Portals/_Europa/documents/B2016/Q_Scholl_Charter.pdf.
- Joint Programme Balance in Sport. Joint Programme Pro Safe Sport. Joint Programme Promoting safety, security and service at sports events. *Council of Europe Official* : [website]. URL: <https://pjp-eu.coe.int/en/web/gender-equality-in-sport>; <https://pjp-eu.coe.int/en/web/pss>; <https://pjp-eu.coe.int/en/web/security-safety-sport/pros4>.
- Камінська Н. В. Правові стандарти Ради Європи у сфері регіонального розвитку. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 6. С. 286–294.
- Kaminska N. V., Nazarko Y. V. Implementation of the right to health care in the countries of the European Union. *Wiadomości Lekarskie*. 2019. No. 7. Vol. LXXII. P. 1337–1342.
- Камінська Н. В., Палюх А. Я. Міжнародно-правові стандарти у сфері фізичної культури та спорту і їх імплементація у національне законодавство України. *Право.ua*. 2018. № 3. С. 10–13.
- Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
- Конвенция против применения допинга. *Совет Европы* : [сайт]. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/215>.

- Палюх А. Я. Прецедентна практика вирішення спортивних спорів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 2. С. 29–32. URL: http://www.pap.in.ua/2_2019/7.pdf.
- Палюх А. Я. Системний підхід у правовому регулюванні фізкультурно-спортивної сфери. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (18). С. 92–99. URL: <https://philosophy.naiu.kiev.ua/index.php/philosophy/article/view/1159>. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.92>.
- Paliukh A. Ya. The fundamental principles of Olympism as international standards of legal regulation of physical education and sports. *Верховенство права*. 2019. No. 1. P. 166–173.
- Пронюк Н. В. Сучасне міжнародне право : навч. посіб. Київ, 2010. 280 с.
- Рада Європи закликає національні уряди упереджувати сексуальне насильство відносно дітей у сфері спорту. *УКРІНФОРМ*: [сайт]. 2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-sports/2561554-rada-evropi-rozpocala-kampaniu-proti-seksualnogo-nasilstva-sodo-ditej-u-sporti.html>.
- Романишин О. Співробітництво держав-членів Ради Європи у сфері спорту: міжнародно-правові аспекти. *Вісник Львівського університету*. 2018. Вип. 45. С. 225–232. doi: [10.30970/vir.2018.45.0.8970](https://doi.org/10.30970/vir.2018.45.0.8970). (Серія «Міжнародні відносини»).
- Шевчук О. Р. Правовий механізм державного регулювання фізичної культури й спорту. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. 2018. Вип. 2. С. 189–195. (Серія «Державне управління»). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNUCZUDU_2018_2_28. doi: [10.5281/zenodo.1492115](https://doi.org/10.5281/zenodo.1492115).
- Статут Ради Європи : міжнар. док. від 5 трав. 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001.
- В'юницька О. І. Роль Ради Європи у зміцненні демократії у країнах Центрально-Східної Європи : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04. Київ, 2005. 15 с.

Стаття надійшла до редколегії 16.01.2020

Paliukh A. – Doctoral Student of the Department of Constitutional Law and Human Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9856-9147>

Role and Importance of the Council of Europe in Providing the Development of Physical Culture and Sport

The **purpose** of the article is to study the experience of legal regulation of physical culture and sport in the Council of Europe, to ensure the exercise of sports and other rights of citizens of its Member States in accordance with existing international legal standards, and to resolve sports disputes. To achieve it, the following tasks were formed: – to analyze the evolutionary path of formation of normative and institutional instruments of international cooperation within the Council of Europe; – to investigate the contribution of the European Court of Human Rights to the settlement of sports disputes; – to characterize the areas of cooperation of Council of Europe member states, including Ukraine in the field of physical culture and sports relations. The **methodology** of the research is based on numerous methods and approaches for the analysis of the sphere of physical culture and sports, the study of the organization and functioning of international organizations. Therefore, dialectical and logical-legal methods, as well as comparative-legal, historical, systemic and structural-functional methods, legal semiotics, modeling and forecasting, etc. became determinants. The **scientific novelty** is to find out the role and importance of the Council of Europe as the first international intergovernmental organization in the establishment and implementation of legal standards for physical culture and sport. It is emphasized that the legislation of Ukraine has been significantly influenced by them, the need for streamlining and systematization. The Council of Europe opens up new fields of cooperation to Member States, including programmes and socio-cultural projects, as well as sports and physical culture (promoting democracy and the promotion of sport, ensuring gender equality in sport, combating corruption and manipulation etc.). **Conclusions.** The Council of Europe's activities since its inception in 1949 demonstrate the revitalization of the organization itself, its bodies and Member States in the development of the field of physical culture and sport. Its important role is emphasized not only at the regional pan-European but also at the international level, since in this field the coordination of various activities of the Council of Europe with the European Union, the UN, UNESCO, Interpol and Europol and others is noted. A large number of international legal acts attest to the organization's close attention to the violence and misbehavior on the part of spectators during sporting events, including football matches, the use of doping, manipulation of sports competitions, etc. They actually form the international legal basis for cooperation at the European level in the field of physical culture and sports. In our opinion, its main forms are law-making, enforcement, control, coordination and others. Thus, for a long time, it has been developing a number of initiatives in the field of physical culture and sports that promote democracy, cultural exchange and development, civilized sports competitions, protect the rights and interests of participants in these relations, and settle disputes in this field. At the same time, Council of Europe member states, including Ukraine, have significant obligations to implement international legal standards on physical culture and sport, to enforce relevant decisions of the European Court of Human Rights, and to further cooperate.

Keywords: physical culture; sport; Council of Europe; international legal standards; European Court of human rights; conventions; implementation; member states.

Гусяк М. П. – аспірант кафедри теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9262-8054>

Статут як джерело міжнародного права: загальнотеоретична характеристика

Метою статті є ґрунтовне загальнотеоретичне вивчення статуту як визначального джерела міжнародного права. Для її досягнення виконано такі завдання: з'ясовано правову сутність статуту як джерела права; висвітлено загальнотеоретичну специфіку статуту як джерела міжнародного права з огляду на міжнародно-правові акти; на підставі сутнісних характеристик статутів визначено їх місце в системі джерел права, системі джерел міжнародного права; виокремлено спільні й відмінні ознаки статутів як джерел національного та міжнародного права. **Методологія.** Використано низку поширених методів, прийомів та підходів у дослідженні статуту як джерела міжнародного права. Ідеться, зокрема, про діалектичний і ґносеологічний, історичний та порівняльно-правовий, формально-юридичний і семіотичний методи, а також матеріальний, інституційний та системний підходи. **Наукова новизна** дослідження статуту як джерела міжнародного права вирізняється загальнотеоретичними, галузевими, просторовими й іншими аспектами. Це переважно багатосторонні, організаційні, установчі, програмні, певною мірою модельні правові акти, на відміну від статутів, які є внутрішньодержавними джерелами права. Статуту можуть бути типові й індивідуальні, універсальні та регіональні тощо. Загалом статуту разом з іншими правовими актами належать до міжнародних договорів як одного з основних джерел міжнародного права. На внутрішньодержавному рівні належно ратифіковані статуту є складовою національного законодавства, де також діють статуту підприємств, територіальних ґромад, релігійних і ґромадських організацій, правоохоронних органів тощо. **Висновки.** Акцентовано на визначальній правовій сутності статуту як джерела міжнародного права, що водночас є джерелом національного права, яке вирізняється своїми характеристиками залежно від виду правової системи, типу правової сім'ї тощо. Дослідження положень Статуту Міжнародного суду Організації Об'єднаних Націй підтверджує його концептуальне та програмне спрямування (містить перелік джерел міжнародного права), Статуту Організації Об'єднаних Націй – засадниче та рамкове спрямування (на підставі його положень приймають інші міжнародно-правові акти й створюють міжнародні організації тощо), Статуту ЮНЕСКО чи інших спеціалізованих установ Організації Об'єднаних Націй, Римського статуту міжнародного кримінального суду – установче спрямування з метою визначення організаційно-адміністративної структури, функціонально-інституційного підґрунтя створення та функціонування конкретних організацій.

Ключові слова: міжнародне право; джерела права; статут; джерела міжнародного права; правотворчість; модельний статут; теоретичний аналіз.

Вступ

Еволюційний шлях розвитку державно-правових явищ зумовлений низкою факторів і процесів: від глобальних до національних чи локальних, різними сферами життєдіяльності й технічного прогресу, потребами та інтересами людини, спільнот, організацій тощо. Водночас різноманітні найважливіші сфери суспільних відносин урегульовані нормами права. Останні, безперечно, також не вирізняються статичними стабільними характеристиками, що позначається на джерелах права, їх системах національного й міжнародного масштабів.

Видається, що джерела права, поряд з принципами, галузями й інститутами права, формами та органами держави, є загалом усталеними категоріями, не часто піддаються історичним, економічним, суспільно-державним, наднаціональним або глобалізаційним змінам тощо.

Проте вивчення теоретичних засад системи права та джерел права, правотворчої та правозастосовної практики підтверджує потребу у виокремленні як джерела права статутів. Такий

вид джерел наявний в системі джерел права як національного, так і міжнародного.

Доктринальний аналіз вітчизняних та іноземних досліджень вирізняється певними здобутками в цій сфері. Посилену увагу вивченню питання джерел права приділяли здебільшого фахівці теорії держави та права (І. Білас, С. Бобровнік, В. Забігайло, О. Зайчук, М. Кельман, В. Копейчикова, Н. Пархоменко, Н. Пронюк, О. Петришин, В. Погорілко, П. Рабінович, О. Скакун, Р. Тополевський, О. Фатхутдінова, В. Федоренко та ін.)

Водночас представники науки міжнародного права також досліджують деякі аспекти джерел міжнародного права, зокрема: М. Баймуратов, В. Буткевич, О. Буткевич, М. Гнатовський, Н. Камінська, А. Кулько, І. Лукашук, З. Макаруха, О. Мережко, М. Микієвич, В. Мицик, Р. Петров, І. Тодоров, К. Смирнова, О. Шпакович та ін.

Попри теоретичні публікації зазначених авторів залишається чимало запитань під час вивчення деяких видів джерел права, насамперед, статутів.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є ґрунтовне загальнотеоретичне вивчення статуту як визначального джерела міжнародного права. Для її досягнення слід виконати такі завдання:

- з'ясувати правову сутність статуту як джерела права;
- висвітлити загальнотеоретичну специфіку статуту як джерела міжнародного права;
- на підставі сутнісних характеристик статутів визначити їхнє місце в системі джерел права, системі джерел міжнародного права;
- виокремити спільні й відмінні риси статутів як джерел національного та міжнародного права.

Виклад основного матеріалу

Право існує в певній формі, що безпосередньо відповідає його визначальній фундаментальній ознаці – формальній визначеності. Форма права становить сукупність визнаних конкретно державою офіційно-документальних способів зовнішнього вираження та закріплення правових норм. Загалом у сучасному науковому середовищі розвитком і конкретизацією інтегративного підходу до змісту й поняття «джерело права» є спроба урізноманітнити його смислове значення, розглядаючи як джерела права ті матеріальні, соціальні й інші умови життя суспільства, що об'єктивно зумовлюють потребу в прийнятті змін або доповнень до нормативно-правових актів (Husiak, 2018).

У навчально-методичних виданнях з теорії міжнародного права розглядають поняття «джерела» зазвичай у контексті питань створення міжнародно-правових норм. Зокрема, Ф. Мартенс зауважує: «Незалежні держави, які утворюють міжнародний союз, не підкоряються верховній владі, що визначала б своїми законами взаємні їхні відносини... Підставою юридичних норм, які визначають міжнародні відносини, є тільки усвідомлення цивілізованими державами необхідності міжнародного правового порядку та їх добровільна згода, що впливає звідси, на визнання його обов'язковості» («Сучасне міжнародне право цивілізованих народів») (Martens, 1882-1883).

Тобто усвідомлення та згода набувають свого зовнішнього вираження (формулювання) в міжнародних звичаях і трактатах, дипломатичних переговорах, законодавстві, урядових розпорядженнях, рішеннях судів. Як названі акти й звичаєві засади правильно відображають правосвідомість держав, так їх можуть вважати джерелами сучасного позитивного міжнародного

права (Proniuk, 2010; Butkevych, Mytsyk, & Zadorozhnyi, 2002).

Інші вчені розрізняють формальні (правотворчі) й матеріальні (позитивні) норми міжнародного права. Ті джерела міжнародного права, що регульовані формальними нормами, професор А. Фердросс вважає формальними джерелами міжнародного права (Ferdross, 1959).

Тож джерела міжнародного права, за допомогою яких діють соціальні феномени, що позначаються власне на процесі створення міжнародно-правових норм, належать до матеріальних джерел міжнародного права.

У найширшому розумінні джерелом міжнародного права називають матеріальні умови життя суспільства. Проте таке визначення не є конкретизованим і зрозумілим, згадані матеріальні умови життя можуть належати також до інших соціальних явищ тощо.

У власне юридичному значенні джерела міжнародного права – це конкретні форми, в яких становляться та функціонують норми міжнародного права за участю суб'єктів міжнародного права. Якщо формування норм міжнародного права становить відповідний регламентований процес, то джерела міжнародного права є підсумковим його результатом.

Попри те, що існують розбіжності теоретичних концепцій розуміння правової сутності понять «джерело міжнародного права», «сучасне міжнародне право», певні висновки слід формулювати на підставі положень ключових багатосторонніх міжнародно-правових актів. Наприклад, таким актом є Статут Міжнародного суду Організації Об'єднаних Націй (далі – Статут Міжнародного суду ООН). У статті 38 зазначено перелік джерел міжнародного права, що застосовує цей суд під час вирішення переданих йому спорів:

- міжнародні конвенції (загальні та спеціальні), що встановлюють правила, безперечно, визнані державами, які сперечаються;
- міжнародний звичай як доказ загальної практики, визнаної правовою нормою;
- загальні принципи права, визнані цивілізованими націями;
- судові рішення та доктрини найкваліфікованіших фахівців із публічного права різних націй як допоміжний засіб для визначення правових норм (із застереженням).

До цих джерел можна також додати обов'язкові нормативні резолюції міжнародних організацій як суб'єктів сучасного міжнародного права, що теж є джерелами міжнародного права, хоч мають обмежене застосування.

Перелік джерел міжнародного права містить норми матеріального та процесуального права, правотворчі та правовстановлювальні норми тощо. Вони реалізуються в різних правопорядках і правових системах, на універсальному, регіональному та локальному рівнях.

Однак статут чітко не виокремлено поміж цих джерел міжнародного права. Проте, як було зазначено вище, перелік закріплений безпосередньо в міжнародно-правовому документі – Статуті Міжнародного суду ООН. Тож слід з'ясувати, до якого виду джерел належить статут.

Для цього необхідно проаналізувати інші міжнародно-правові акти, доктринальні джерела, енциклопедичні видання тощо.

Статут (лат. *statutum*, від лат. *statuo* – встановлюю, вирішую) – визначений засновником (власником майна) організації обсяг правил, що регулюють її правовий стан, відносини, пов'язані з внутрішнім управлінням, стосунки з іншими організаціями чи громадянами ("Statut").

Згідно з іншою позицією, сутність і поняття статуту висвітлюється завдяки декільком дефініціям:

1) збірка правил, що визначають повноваження та порядок діяльності будь-якої організації;

2) у Великій Британії, США та інших країнах англосаксонської моделі правових систем назва законодавчих загальнонормативних актів, прийнятих парламентом (Коруленко et al., 2012).

Доходимо висновку, що в першому випадку поняття статуту висвітлено загально, може бути застосовано як на міжнародно-правовому рівні, так і на внутрішньодержавному. У другому випадку поняття статуту притаманне національним законодавчим традиціям країн англосаксонської правової сім'ї.

Це підтверджено в інших наукових публікаціях юристів-міжнародників. Дослідник К. Савчук зауважує, що статут міжнародної організації – багатосторонній міжнародний договір, який визначає правову сутність, спрямування, діяльність, основні цілі та завдання міжнародної організації. У статуті міжнародної організації зазвичай закріплено: повноваження головних органів організації, порядок їх формування та представництва в них держав-членів; основні принципи діяльності організації та її членів; правила прийняття до організації та виходу або виключення з неї; порядок прийняття рішень органами організації та забезпечення їх виконання; порядок вирішення спорів між членами організації.

Зазначений науковець обстоює думку, що вагоме місце посідає Статут Організації Об'єднаних Націй (далі – Статут ООН), у якому визначено не лише права та обов'язки держав-

членів, а й загальновизнані принципи і норми сучасного міжнародного права. З огляду на це, він є головним джерелом сучасного міжнародного права (Savchuk, 2003).

Світова спільнота, зокрема на рівні окремих регіонів, груп держав, протягом тривалого часу розробляє та приймає статuti як джерела міжнародного права. Серед таких важливих міжнародно-правових актів виокремимо:

– Статут Всесвітнього поштового союзу 1864 року;

– Статут (Пакти) Ліги Націй;

– Статут ООН 1945 року, складовою якого є Статут Міжнародного суду ООН 1945 року;

– Статут Ради Європи 1949 року;

– Статuti Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії та Міжнародного трибуналу щодо Руанди;

– Статuti Нюрнберзького й Токійського військових трибуналів;

– Статут Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури;

– Статут Співдружності Незалежних Держав 1993 року;

– Римський статут міжнародного кримінального суду 1998 року тощо.

Зокрема, Римський статут міжнародного кримінального суду (англ. *Rome Statute of the International Criminal Court*) – міжнародний багатосторонній договір, що заснував Міжнародний кримінальний суд. Він прийнятий на дипломатичній конференції в Римі 17 липня 1998 року та набрав чинності з 1 липня 2002 року. Римський статут визначає функції, юрисдикцію та структуру Міжнародного кримінального суду ("Rome Statute"). Проте станом на вересень 2019 року Римський статут підписали лише 155 держав (Україна – 20 січня 2000 року), ратифікували 122 держави. Україна не ратифікувала його через розбіжності з Конституцією України, свідченням чого є Рішення Конституційного Суду України від 11 липня 2001 року № 3-в/2001.

З огляду на сучасні реалії, зазначене питання потребує додаткового вивчення, наукового обґрунтування, передусім – у контексті вчинення найтяжчих злочинів проти людства та людяності під час збройної агресії на території України з 2014 року, яка триває донині. Сподіваємося, що ґрунтовні теоретичні висновки та практичні рекомендації стосовно правової сутності Римського статуту міжнародного кримінального суду як джерела міжнародного права, перспектив його імплементації в національне законодавство України та правозастосовної практики будуть своєчасними й фаховими.

У Конституції України, зокрема ч. 6 ст. 124, визначено: «Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом міжнародного кримінального суду (набирає чинності з 30 червня 2019 року на підставі п. 1 розділу II Закону від 2 червня 2016 року № 1401-VIII)» ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996). Проте на сьогодні ця норма фактично не діє та не передбачає відповідних механізмів реалізації. Загалом питання джерел права потребує вивчення на рівні науки конституційного права тощо (Sergienko, & Chuprina, 2019; Yesimov, 2019).

Іноді замість статутів приймають установчі документи з іншою назвою, наприклад: Північно-атлантичний договір НАТО 1949 року, Заключний акт Гельсінської наради 1975 року, Угода про Міжнародний валютний фонд тощо.

Неодноразово було зазначено щодо універсального програмного спрямування Статуту ООН. Він не лише визначив права й обов'язки держав – членів Організації, а й закріпив загальновизнані принципи та норми міжнародного права (Bumenskiy, 2003). Значущість Статуту обумовлена також тим, що в ньому сформульовано цілі забезпечення миру, мирного співіснування та співпраці держав. Значна кількість двосторонніх або багатосторонніх договорів прийнята на підставі Статуту або містить безпосередні посилання на нього.

Положення Статуту мають більшу силу щодо інших міжнародних договорів, оскільки в ст. 103 Статуту визначено: «У тому випадку, коли зобов'язання членів Організації за цим Статутом виявляться суперечливими їх зобов'язанням за якою-небудь іншою міжнародною угодою, переважну силу мають зобов'язання за цим Статутом». Водночас є можливість переглянути його, змінити, і така практика була започаткована Генеральною Асамблеєю ООН до ст. 23, 27, 61 і 109 1963-го, 1965-го і 1971 року (набрали чинності 1965-го, 1968-го і 1973 року відповідно).

За час функціонування Організації Об'єднаних Націй спостерігають розвиток і конкретизацію положень Статуту 1945 року, їх узгодження із сучасними міжнародно-правовими відносинами. Водночас важливе значення мають заснований 1974 року Спеціальний комітет зі Статуту ООН і посилення ролі Організації, а також створені в 1990-х роках робочі групи Генеральної Асамблеї ООН (з реформи Ради Безпеки, Світового порядку денного, Глобальних цілей сталого розвитку тощо) ("Statut OON").

Попри поширеність статутів, одночасно з іншими міжнародними договорами потребує аналізу нормативно-правове підґрунтя в цій

сфері. Чіткого універсального визначення статуту як джерела права немає в правових актах. Проте, згідно зі ст. 2 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року та Віденської конвенції про право договорів між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 року, міжнародний договір – це врегульована міжнародним правом угода, укладена державами та іншими суб'єктами міжнародного права в письмовій формі, незалежно від того, міститься така угода в одному, двох або декількох пов'язаних між собою документах, а також незалежно від її найменування (Blatova, & Melkov, 1997).

Останнє положення засвідчує належність статутів до міжнародних договорів як угод двох або більше держав щодо встановлення, зміни або припинення взаємних прав та обов'язків у політичних, економічних, соціальних, культурних або інших відносинах.

Згідно зі ст. 5 Конвенції 1969 року, її норми застосовують до будь-якого договору, що є установчим актом міжнародної організації, без шкоди для відповідних правил цієї організації. Ідеться, зокрема, про статuti таких організацій. Конвенція ґрунтується на положеннях Статуту ООН. У преамбулі Конвенції визначено принципи міжнародного права, втілені в Статуті ООН, а також те, що кодифікація та прогресивний розвиток права договорів, здійснені в цій Конвенції, сприятимуть досягненню окреслених у Статуті цілей Організації Об'єднаних Націй, зокрема підтриманню міжнародного миру та безпеки (Blatova, & Melkov, 1997).

Нгуен Куок Динь зауважує про певні відмінності між нормативними договорами та договорами про створення міжнародних організацій. Водночас є також змішані договори (Nguyen Kuok Dyn, 2001). Такі відмінності здебільшого притаманні для позитивного права, проте потребують детальнішого вивчення як з боку теоретиків права, так і з боку представників науки міжнародного права.

Нещодавно в Україні (а в Європі – із середини XX ст.) поширеними стали різні види та форми транскордонного, міжрегіонального, прикордонного співробітництва. Унаслідок цього почали формувати єврорегіональні об'єднання (єврорегіони), правовий статус яких, мета діяльності, організаційно-адміністративна структура регламентовані відповідними статутами (Kaminska, 2014; Smirnova, 2019). Проте, на думку більшості вчених, правова сутність цього виду статутів відрізняється від статутів міжнародних організацій, тому визначена не Конвенцією 1969 року,

а Європейською рамковою конвенцією про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або властями 1980 року. Проте цей вид статутів потребує додаткового вивчення.

Наукова новизна

Наукова новизна дослідження статуту як джерела міжнародного права вирізняється загальнотеоретичними, галузевими, просторовими й іншими аспектами. Переважно це правові акти багатосторонні, організаційні, установчі, програмні, певною мірою модельні, на відміну від статутів, які є внутрішньодержавними джерелами права. Статуту можуть бути типові й індивідуальні, універсальні та регіональні тощо. Загалом статуту разом з іншими правовими актами належать до міжнародних договорів як одного з основних джерел міжнародного права. На внутрішньодержавному рівні належно ратифіковані статуту є складовою національного законодавства, де також існують статуту підприємств, територіальних громад, релігійних і громадських організацій, правоохоронних органів тощо.

Висновки

Здійснене дослідження дало змогу акцентувати на визначальній правовій сутності статуту як джерела міжнародного права, що водночас є джерелом національного права, вирізняючись своїми характеристиками, залежно від виду правової системи, типу правової сім'ї тощо.

Дослідження положень Статуту Міжнародного суду ООН підтверджує його концептуальне та програмне спрямування (містить перелік джерел міжнародного права), Статуту ООН – засадниче та рамкове спрямування (на підставі його положень приймають інші міжнародно-правові акти й створюють міжнародні організації тощо), Статуту ЮНЕСКО чи інших спеціалізованих установ ООН, Римського статуту міжнародного кримінального суду – установче спрямування з метою визначення організаційно-адміністративної структури, функціонально-інституційного підґрунтя створення та функціонування конкретних організацій.

REFERENCES

- Blatova, N.T., & Melkov, G.M. (1997). *Mezhdunarodnoe pravo v dokumentakh [International law in documents]* (2nd ed., rev.). Moscow: Infra-M [in Russian].
- Buromenskiy, M.V. (Eds.). (2003). Statut OON 1945 r. [UN Charter 1945]. *Mizhnarodne pravo v dokumentakh, International Law in Documents*. Kharkiv: Un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].
- Butkevych, O. (2019). Vid cherhovoi mizhuriadovoi orhanizatsii do novoho etapu v mizhnarodnomu pravi: istoriia stvorennia ta funktsionuvannia Rady Yevropy [From another intergovernmental organization to a new stage in international law: the history of the Council of Europe's creation and functioning]. *Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava, Ukrainian Journal of International Law*, 4. doi: <https://doi.org/10.36952/uail.2019.4.28> [in Ukrainian].
- Butkevych, V.H., Mytsyk, V.V., & Zadorozhnyi, O.V. (2002). *Mizhnarodne pravo. Osnovy teorii [International law. Fundamentals of theory]*. V.H. Butkevych (Eds.). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Ferdross, A. (1959). *Mezhdunarodnoe pravo [International law]*. (F.A. Kublitskiy, R.L. Naryshkina, Trans). G.I. Tunkina (Eds.). Moscow: Izd-vo inostr. lit. [in Russian].
- Husiak, M.P. (2018). Statuty yak dzherela prava: teoretyko-pravovyi analiz [Charters as sources of law: a theoretical and legal analysis]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 4(109), 192-202. Retrieved from <https://scientbul.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/982> [in Ukrainian].
- Kaminska, N.V. (2014). Yevropeika systema mistsevoho i rehionalnoho samovriaduvannia (mizhnarodno-pravovi zasady stanovlennia, funktsionuvannia ta rozvytku) [European system of local and regional self-government (international legal foundations of formation, operation and development)]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Kaminska, N.V., Horun, O.V., & Fatkhutdinova, O.V. (2011). *Teoriia derzhavy ta prava [State theory and law]*. Kyiv: KNT [in Ukrainian].
- Kaminskaia, N.V. (2014). Vliianie globalizatsionnykh tendentsiy na stanovlenie regionalnykh pravovykh sistem [The impact of globalization trends on the formation of regional legal systems]. *Mezhdunarodnoe pravo, International Law*, 2, 20-33. Retrieved from <http://e-notabene.ru/wl/artis10941.html>. doi: 10.7256/2306-899.2014.2.10941 [in Russian].
- Konstitutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
- Kopylenko, O.L. (et al.). (2012). *Parlamentaryzm [Parliamentarism]*. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
- Martens, F.F. (1882-1883). *Sovremennoe mezhdunarodnoe pravo tsivilizovannykh narodov [Modern international law of civilized peoples]*. (Vol. 1). SPb. [in Russian].
- Nguyen Kuok Dyn. (2001). *Mezhdunarodnoe publichnoe pravo [International public law]*. (Vols. 1-2). (Trans). Kiev: Sfera [in Russian].

- Proniuk, N.V. (2010). *Suchasne mizhnarodne pravo [Modern international law]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Rome Statute Of The International Criminal Court. (n.d.). [www.icc-cpi.int](http://www.icc-cpi.int/resource-library/documents/rs-eng.pdf). Retrieved from <https://www.icc-cpi.int/resource-library/documents/rs-eng.pdf>.
- Savchuk, K.O. (2003). Statut mizhnarodnoi orhanizatsii [Charter of an international organization]. *Yurydychna entsyklopediia, Legal Encyclopedia*. (Vols. 1-6). Yu.S. Shemshuchenko (Eds.). Kyiv: Ukr. entsyklopediia im. M.P. Bazhana [in Ukrainian].
- Sergienko, V.V., & Chuprina, Ia.A. (2019). Realizatsiia otodelynykh norm Konstitutsii Ukrainy kak Osnovnogo zakona [Implementation of certain norms of the Constitution of Ukraine as the Basic Law]. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*, 4(10), 4-9. doi: 10.15587/2523-4153.2019.188565 [in Russian].
- Smyrnova, K. (2019). Evoliutsiia dzhерел prava Yevropeiskoho Soiuzu [The evolution of the sources of European Union law]. *Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava, Ukrainian Journal of International Law*, 4. doi: <https://doi.org/10.36952/uail.2019.4.106> [in Ukrainian].
- Statut [Regulations]. *Sait "Wikipediia", Site "Wikipedia"*. Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/Statut> [in Ukrainian].
- Statut OON - universalnyi mizhnarodnyi dohovir. Problema pidvyshchennia efektyvnosti OON [UN Charter is a universal international treaty. The problem of increasing the effectiveness of the UN]. (n.d.). *um.co.ua*. Retrieved from <http://um.co.ua/1/1-6/1-68219.html> [in Ukrainian].
- Yesimov, S.S. (2019). Realizatsiia konstytutsiinoho oformlennia pravoporiadku v umovakh naiavnosti konstytutsiinykh ryzykiv [Implementation of constitutional registration of law and order in the presence of constitutional risks]. *Sotsialno-pravovi studii, Social-law studios*, 3(5), 52-57. doi: 10.32518/2617-4162-2019-3-52-57 [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Международное право в документах : учеб. пособие / сост. : Н. Т. Блатова, Г. М. Мелков. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Инфра-М, 1997. 696 с.
- Статут ООН 1945 р. *Міжнародне право в документах* / за заг. ред. М. В. Буроменського. Харків : Ун-т внутр. справ, 2003. 376 с.
- Буткевич О. Від чергової міжурядової організації до нового етапу в міжнародному праві: історія створення та функціонування Ради Європи. *Український часопис міжнародного права*. 2019. № 4. doi: <https://doi.org/10.36952/uail.2019.4.28>.
- Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії : підручник / за ред. В. Г. Буткевич. Київ : Либідь, 2002. 608 с.
- Фердросс А. Международное право / пер. с нем. Ф. А. Кублицкого, Р. Л. Нарышкиной ; под ред. Г. И. Тункина. М. : Изд-во иностр. лит., 1959. 652 с.
- Гусак М. П. Статут як джерела права: теоретико-правовий аналіз. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 4 (109). С. 192–202. URL: <https://scientbul.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/982>.
- Камінська Н. В. Європейська система місцевого і регіонального самоврядування (міжнародно-правові засади становлення, функціонування та розвитку) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2014.
- Камінська Н. В., Горун О. В., Фатхутдінова О. В. Теорія держави та права : навч. посіб. Київ : КНТ, 2011. 216 с.
- Каминская Н. В. Влияние глобализационных тенденций на становление региональных правовых систем. *Международное право*. 2014. № 2. С. 20–33. URL: <http://e-notabene.ru/wl/article.10941.html>. doi: 10.7256/2306-899.2014.2.10941.
- Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
- Парламентаризм : реєстр термінів і понять / [авт.-упоряд. О. Л. Копиленко та ін.]. Київ : К.І.С., 2012. 512 с.
- Мартенс Ф. Ф. Современное международное право цивилизованных народов. СПб., 1882–1883. Т. I. С. 29.
- Нгуен Куок Динь. Международное публичное право : в 2 т. / пер. с фр. Киев : Сфера, 2001. Т. 1. 440 с.
- Пронюк Н. В. Сучасне міжнародне право : навч. посіб. Київ, 2010. 280 с.
- Rome Statute Of The International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/resource-library/documents/rs-eng.pdf>.
- Савчук К. О. Статут міжнародної організації. *Юридична енциклопедія* : у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.). Київ : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5 : П–С. 736 с.
- Сергиенко В. В., Чуприна Я. А. Реализация отдельных норм Конституции Украины как Основного закона. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2019. № 4 (10). С. 4–9. doi: 10.15587/2523-4153.2019.188565.
- Смирнова К. Еволюція джерел права Європейського Союзу. *Український часопис міжнародного права*. 2019. № 4. doi: <https://doi.org/10.36952/uail.2019.4.106>.
- Статут. *Вікіпедія* : [сайт]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Статут>.
- Статут ООН – універсальний міжнародний договір. Проблема підвищення ефективності ООН. URL: <http://um.co.ua/1/1-6/1-68219.html>.
- Єсімов С. С. Реалізація конституційного оформлення правопорядку в умовах наявності конституційних ризиків. *Соціально-правові студії*. 2019. Вип. 3 (5). С. 52–57. doi: 10.32518/2617-4162-2019-3-52-57.

Стаття надійшла до редколегії 22.01.2020

Husiak M. – Postgraduate Student of the Department of State Theory and Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9262-8054>

The Statute as a Source of International Law: a General Theoretical Characteristic

*The **purpose** of this article is a thorough theoretical study of the statute as a particular source of international law. In order to achieve it, we tried to solve the following tasks: to find out the legal nature of the statute as a source of law; to reveal the general theoretical features of the statute as a source of international law, based on existing such international legal acts; on the basis of the essential characteristics of the statutes, determine their place in the system of sources of law, the system of sources of international law; to distinguish between common and distinctive features of the statutes as sources of national and international law. The **methodological** toolkit involves the use of a number of common methods, techniques and approaches when exploring the statute as a source of international law. These include dialectical and epistemological, historical and comparative law, formal legal and semiotic methods, as well as material, institutional and systemic approaches. The **scientific novelty** of the study of the statute as a source of international law is marked by both general theoretical and sectoral, spatial and other peculiarities. These legal acts are predominantly multilateral, organizational, constituent, programmatic, to a certain extent model legal act, unlike statutes, which are domestic sources of law. Types of statutes can be: standard and individual, universal and regional statutes, etc. In general, the statutes, among other legal instruments, belong to international treaties as one of the main sources of international law. Properly ratified statutes at the domestic level are part of national legislation, where there are also statutes of enterprises, territorial communities, religious and non-governmental organizations, law enforcement agencies, etc. The **conclusions** are to emphasize the particular legal nature of the statute as a source of international law, which is at the same time a source of national law, with rather different characteristics depending on the type of legal system, type of legal family, etc. The study of the Statute of the International Court of Justice emphasizes its conceptual and programmatic character (contains a list of sources of international law), the Charter of the United Nations – respectively basic and framework character (on the basis of its provisions other international legal acts are adopted and international organizations are created, etc.), The Statute of UNESCO or other UN specialized agencies, the Rome Statute of the International Criminal Court – constitutive in order to determine the organizational and administrative structure, functional and institutional basis for the establishment and operation of specific organizations.*

Keywords: international law; sources of law; statute; sources of international law; lawmaking; model statute; theoretical analysis.

Калінніков О. В. – аспірант кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4337-833X>

Міжнародно-правові гарантії прав підозрюваного, обвинуваченого в кримінальному провадженні *in absentia*

Метою статті є дослідження Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, міжнародних договорів, а також практики Європейського суду з прав людини та Комітету з прав людини ООН щодо застосування положень таких договорів задля визначення міжнародних кримінальних процесуальних гарантій прав підозрюваного, обвинуваченого в кримінальному провадженні за відсутності окреслених осіб (*in absentia*) та висвітлення їх змісту. **Методологія.** Методологічний інструментарій обрано відповідно до окресленої мети, специфіки об'єкта й предмета дослідження. Визначальними є наукові методи системного аналізу, узагальнення. **Наукова новизна** публікації полягає в системному дослідженні таких кримінальних процесуальних гарантій прав підозрюваного, обвинуваченого в кримінальному провадженні *in absentia*, як міжнародно-правові, що сформульовані в міжнародних договорах, практиці міжнародних організацій, позиціях органів Ради Європи та спрямовані на реалізацію принципу невідворотності покарання й забезпечення прав і законних інтересів учасників кримінального провадження. На підставі результатів здійсненого дослідження сформульовано **висновки**: 1) кримінальне провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого *in absentia* з метою дотримання прав та інтересів учасників кримінального провадження може бути здійснено лише в разі забезпечення гарантій, визначених міжнародними договорами; 2) під час запровадження в національній правовій системі кримінального провадження за відсутності підозрюваного чи обвинуваченого слід дотримуватися міжнародно-правових гарантій задля віднайдення компромісу між санкціями, що передбачені законодавцем стосовно особи, яка не з'явилася до суду, і її процесуальними правами, що гарантують справедливості судового розгляду; 3) до основних міжнародно-правових гарантій прав підозрюваного, обвинуваченого в кримінальному провадженні *in absentia* належать такі: процедуру *in absentia* необхідно застосовувати передусім щодо злочинів невеликої тяжкості; справу обвинуваченого не слід розглядати за його відсутності, крім випадків очевидної відмови особи від права на участь у розгляді справи; лише на національні державні органи покладено обов'язок на належному рівні поінформувати обвинуваченого про обвинувачення, дату розгляду справи; підозрюваний, обвинувачений у кримінальному провадженні *in absentia* має право захищати себе особисто й використовувати юридичну допомогу захисника; кожен обвинувачений під час розгляду справи *in absentia* повинен мати можливість оскаржити прийняте щодо нього судове рішення.

Ключові слова: юридичні гарантії; кримінальні процесуальні гарантії; *in absentia*; обвинувачений; заочне кримінальне провадження; Європейський суд з прав людини; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права.

Вступ

Інститут кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*) упродовж тривалого часу застосовують у низці країн Європи, він спрямований на реалізацію принципу невідворотності покарання, коли підозрюваний переходується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності, а також на забезпечення прав і законних інтересів потерпілих від кримінальних правопорушень.

Міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, іншими міжнародними документами та практикою відповідних міжнародних організацій визначені певні гарантії дотримання прав підозрюваного, обвинуваченого в кримінальному провадженні за їх відсутності (*in absentia*).

Кримінальні процесуальні гарантії прав осіб у кримінальному провадженні за відсутності підозрюваного, обвинуваченого досліджували такі науковці: О. В. Баулін, І. В. Гловук, В. В. Зуєв, О. С. Мазур, Г. В. Матвієвська, О. О. Нагорнюк-

Данилюк, Р. Г. Песцов, В. О. Попелюшко, О. Ю. Татаров, В. М. Трофименко, С. Л. Шаренко, О. Г. Шило, Д. М. Шишман та ін.

Проте питання гарантій прав підозрюваного, обвинуваченого в кримінальному провадженні *in absentia* було розглянуто переважно без акценту на такому різновиді кримінальних процесуальних гарантій, як міжнародно-правові. З огляду на це, актуалізується потреба в ґрунтовному дослідженні міжнародно-правових гарантій прав підозрюваного, обвинуваченого в кримінальному провадженні *in absentia* з метою їх наукового осмислення.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є аналіз міжнародних договорів та інших документів задля висвітлення змісту кримінальних процесуальних гарантій прав підозрюваного, обвинуваченого в кримінальному провадженні за відсутності таких осіб (*in absentia*), а також визначення певних вимог, без дотримання яких жоден національний інститут *in absentia* не буде відповідати міжнародно-правовим гарантіям.

Виклад основного матеріалу

На початку дослідження міжнародно-правових гарантій прав підозрюваного в кримінальному провадженні за його відсутності (*in absentia*) слід визначити поняття «гарантії» та «кримінально-процесуальні гарантії».

Науковці досі не можуть дійти однозначної позиції щодо дефініції понять «юридичні гарантії» та «кримінальні процесуальні гарантії».

Юридичними (правовими) гарантіями А. В. Борейко вважає загальнообов'язкові, визначені державою або міжнародною організацією та закріплені в міжнародних договорах і національному законодавстві принципи й норми, які забезпечують реалізацію прав та свобод шляхом регламентації належного порядку їх здійснення, охорони й захисту (Boreiko, 2019, р. 61-62).

Із цього приводу Л. Д. Удалова зазначає, що кримінальні процесуальні гарантії є передбаченими кримінальним процесуальним законом засобами забезпечення завдань кримінального судочинства й охорони прав і законних інтересів осіб, які беруть у ньому участь (Udalova, 2005, р. 23).

Водночас В. М. Трофименко стверджує, що кримінальні процесуальні гарантії є складовою правового статусу особи, оскільки лише за допомогою системи гарантій можна реалізувати права, свободи й обов'язки людини та громадянина. Вони мають забезпечувати, гарантувати належне, тобто встановлене законом, функціонування певного суспільного та правового інституту (Yurchenko, 2019, р. 452).

Щодо функціонального призначення кримінальних процесуальних гарантій вчені-правознавці обстоюють думку, що вони забезпечують законність, правильне застосування правових норм, реалізацію суб'єктивних прав і норм права в кримінальному судочинстві (Zuiev, 2015, р. 36).

Крім дотримання процесуальних гарантій прав людини, у кримінальному судочинстві, на відміну від цивільного, адміністративного та конституційного, ці гарантії діють не лише на стадії судового розгляду, а й на попередніх стадіях.

Гарантіями прав підозрюваного під час здійснення спеціального досудового розслідування (*in absentia*) науковці О. Баулін та О. Мазур вважають закріплені в міжнародних документах і чинному законодавстві України засоби охорони прав зазначеного учасника кримінального провадження, які додатково застосовують під час досудового розслідування за його відсутності з метою дотримання його прав (на захист, доступ до правосуддя, таємницю спілкування, невтручання в приватне життя) (Baulin, & Mazur, 2018, р. 8).

Кримінальні процесуальні гарантії можна класифікувати за джерелами закріплення: а) гарантії, що закріплені в нормах вітчизняного

законодавства, зокрема: у Конституції України, КПК України й інших нормативно-правових актах; б) закріплені в багатосторонніх і двосторонніх договорах, серед яких основним міжнародним багатостороннім актом є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція); в) закріплені в міжнародних правових актах, що діють у межах Організації Об'єднаних Націй або на регіональному рівні. Норми, які гарантують права осіб у процесі здійснення кримінального провадження, містяться в Міжнародному пакті з громадянських і політичних прав.

Дослідник О. В. Білоус, характеризуючи нормативно-правові акти, що встановлюють гарантії дотримання прав людини та громадянина в процесі кримінального судочинства, поділяє їх на три категорії: а) міжнародно-правові; б) конституційні (конституції чи основні закони); в) законодавчі (насамперед деякі закони та кодекси) (Bilous, 2019, р. 36).

Для позначення кримінального судочинства за відсутності підозрюваного, згідно із західно-європейською правовою доктриною, застосовують юридичну формулу *in contumaciam*, що з латини означає «у відповідь на впертість». За англосаксонською системою – *in absentia* (з латини – «за відсутності»). Етимологія цих категорій засвідчує, що заочне кримінальне провадження здійснюють унаслідок протидії правосуддю шляхом невиконання обвинуваченим обов'язку особисто бути присутнім у суді або використання ним права на розгляд судом обвинувачення за його відсутності (Baulin, 2017, р. 4-5).

Кримінальне провадження *in absentia* як форму кримінального провадження, що застосовують за відсутності підозрюваного, обвинуваченого та для якої притаманний специфічний процесуальний порядок (дотримання гарантій, що забезпечують права людини), успішно здійснюють у низці країн Європи (Ruggeri, 2016).

Основним міжнародним багатостороннім договором, у якому закріплено міжнародно-правові гарантії прав підозрюваного, обвинуваченого в кримінальному провадженні *in absentia*, є Конвенція ("Konventsiiia pro zakhyst prav", 1950).

Згідно з ч. 3 ст. 6 зазначеної Конвенції, кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має, зокрема, такі права: а) бути негайно й детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього; б) мати час і можливість, необхідні для підготовки свого захисту; в) захищати себе особисто або використовувати юридичну допомогу захисника, обраного на власний розсуд, або – за браку коштів для оплати юридичної допомоги захисника – отримувати таку допомогу безкоштовно, коли цього потребують інтереси правосуддя; г) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх

допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення.

З огляду на положення ст. 32 Конвенції, тлумачення положень зазначеного договору здійснює Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) у своїх рішеннях.

Рішеннями ЄСПЛ доповнені положення Конвенції та нарівні з нею розглянуті державами-учасницями як джерела права, що встановлюють стандарти прав людини (Larkin, 2017, p. 21).

Практика ЄСПЛ після винесення 1984 року рішення в справі «Колоцца проти Італії» засвідчує відповідність розгляду справ *in absentia* вимогам Конвенції в разі дотримання певних гарантій (Quattrocio, & Ruggeri, 2019) та умов для забезпечення загальної справедливості провадження (Ruggeri, 2019, p. 586).

ЄСПЛ у своїх рішеннях сформулював загальні принципи розгляду справ за відсутності підозрюваного, обвинуваченого *in absentia*, до яких належать: право брати участь у розгляді справи; право на новий судовий розгляд; відмова від права бути присутнім під час розгляду справи судом; право особи, обвинуваченої в учиненні кримінального злочину, бути поінформованою про пред'явлене їй обвинувачення; представництво захисниками інтересів осіб, чиї справи розглядають *in absentia*.

Європейські науковці не дійшли згоди стосовно усвідомлення особистої участі обвинуваченої особи в кримінальному провадженні як частини права на захист, яким особи можуть скористатися або відмовитися, й альтернативної позиції, відповідно до якої особиста участь – це обов'язок особи, необхідний для справедливості судових процедур (Pollicino, & Bassini, 2019, p. 528).

Стосовно права особи брати участь у розгляді справи ЄСПЛ зважає на те, що без присутності складно зрозуміти, як цій особі може бути забезпечено певні права, викладені в пп. с, d, e п. 3 ст. 6 Конвенції, тобто право «захищати себе особисто», «допитувати свідків» або «мати безкоштовну допомогу перекладача, якщо вона не розуміє або не спілкується мовою, яку використовують у суді». Тому обов'язок гарантувати право обвинуваченого в учиненні кримінального правопорушення бути присутнім у залі суду є однією з основних вимог ст. 6 Конвенції (Ермі проти Італії [ВП], § 58-59; Сейдовіч проти Італії [ВП], § 81, 84; Арпс проти Хорватії, § 28) ("Posibnyk zi statii", 2019).

Також право бути присутнім на слуханні надає обвинуваченому можливість перевірити правильність його або її тверджень і порівняти з показаннями потерпілих та свідків (Меденіца проти Швейцарії, § 54) ("Posibnyk zi statii", 2019).

Водночас ЄСПЛ зважає на те, що право на особисту участь може бути обмеженим (Pollicino, & Bassini, 2019, p. 531).

Позиція ЄСПЛ ґрунтується на тому, що неможливість проведення судового розгляду справи в разі неявки сторони може паралізувати здійснення кримінального провадження, оскільки це може спричинити, зокрема, знищення доказів, закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності або судової помилки (Колоцца проти Італії, § 29). Національні суди мають виявляти уважне ставлення задля забезпечення присутності обвинуваченого шляхом належного його або її виклику (Колоцца проти Італії, § 32; М.Т.В. проти Туреччини, § 49-53), а також повинні вживати заходів для запобігання його невинуватій відсутності під час слухання (Меденіца проти Швейцарії, § 54) ("Posibnyk zi statii", 2019).

Отже, право особи брати участь у розгляді справи гарантоване Конвенцією, водночас, таке право не є цілковитим і для забезпечення загальної справедливості провадження може бути обмежене під час розгляду справ *in absentia* за умов дотримання певних гарантій.

Коли національне законодавство регламентує проведення судового розгляду попри відсутність особи, якій пред'явлено «обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення», що має статус заявника, то така особа, дізнавшись про кримінальне провадження, повинна мати можливість вимагати від суду, який розглядав її справу, знову повернутися до її розгляду (Сенедер проти Хорватії, § 77-78) ("Posibnyk zi statii", 2019).

З огляду на те, що власне провадження, які здійснюють за відсутності обвинуваченого, не є несумісними зі ст. 6 Конвенції, відмова в правосудді відбувається тоді, коли засуджений *in absentia* не може згодом отримати від суду, що розглядав його справу, повторний розгляд по суті обвинувачення як стосовно права, так і факту, якщо не було встановлено, що він відмовився від свого права постати перед судом і захищати себе або мав намір уникнути суду (Сейдовіч проти Італії [ВП], § 82, Густур Йонссон та Регнар Холлдор Холл проти Ісландії, § 62). Це передбачено в одній із основних вимог ст. 6 Конвенції (Стойчков проти Болгарії, § 56) ("Posibnyk zi statii", 2019).

Отже, право на новий судовий розгляд є однією з обов'язкових умов відповідності вимогам Конвенції процесу за відсутності особи, якій не було відомо про переслідування в судовому порядку й висунуте проти неї обвинувачення.

У процесі дослідження такого принципу, як відмова від права бути присутнім під час розгляду справи судом, ЄСПЛ зазначив, що слухання може бути проведено за відсутності обвинуваченого, якщо він або вона відмовилися

від права бути присутнім на слуханні (Ruggeri, 2019, p. 582).

Така відмова може бути очевидною або передбачуваною, з огляду на поведінку, наприклад, коли він або вона намагається ухилитися від судового розгляду (Лена Атанасова проти Болгарії, § 52). Проте будь-яка відмова від гарантій, згідно зі ст. 6 Конвенції, має виконувати тест «поінформованої та усвідомленої» відмови, як встановлено в прецедентному праві суду (Сейдовіч проти Італії [ВП], § 86-87) ("Posibnyk zi statii", 2019).

Однак для того, щоб бути ефективною, за змістом Конвенції, така відмова від права брати участь у судовому розгляді має бути встановлена в недвозначній формі (Пуатрімоль проти Франції, § 31).

Якщо особу, обвинувачену в кримінальному правопорушенні, не було повідомлено особисто, лише через статус «втїкача», який ґрунтувався на презумпції з недостатньою фактичною підставою, підсудний не міг відмовитися від права з'явитися в суді й захищати себе (Сейдовіч проти Італії [ВП], § 87).

Попри те, що ст. 6 Конвенції неможливо тлумачити як таку, що надає заявникові право на отримання специфічної форми вручення судових документів, наприклад, зареєстрованою поштою, в інтересах здійснення правосуддя заявника слід повідомляти про судові слухання так, щоб йому не лише стало відомо про дату, час і місце слухання, а й він мав достатньо часу для підготовки справи та був присутнім під час судового слухання (В'ячеслав Корчагін проти Росії, § 65).

Водночас навіть дотримання формальних вимог закону, що регламентує порядок виклику до суду, не може засвідчити поінформованість обвинуваченого про дату й місце судового засідання, а отже, навмисне ухилення від явки до суду (Колоцца проти Італії) (Posibnyk, 2019).

Відмова особи, яку обвинувачують в учиненні кримінального правопорушення, від права на особисту участь у розгляді кримінальної справи не повинна суперечити жодному громадському інтересу та має супроводжуватися забезпеченням мінімумом гарантій (Porova, & Smirnova, 2018, p. 201).

Отже, обов'язковою умовою для розгляду справи без участі підозрюваного, обвинуваченого in absentia є відмова такої особи від права бути присутньою на слуханні після належного повідомлення про такий розгляд.

ЄСПЛ у своїх рішеннях зазначає, що, згідно з пп. а п. 3 ст. 6 Конвенції, кожен обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право «бути негайно й детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причину обвинувачення проти нього». Цим положенням передбачена необхідність акценту-

вати увагу на факт повідомлення обвинуваченого про «пред'явлене йому обвинувачення» (Сейдовіч проти Італії, § 89; Камасінські проти Австрії, § 79) ("Posibnyk zi statii", 2019).

Стаття 6 Конвенції не передбачає жодної специфічної форми та способу, у який обвинувачений має бути повідомлений про характер і причину висунутого проти нього обвинувачення (Пелісьє та Сассі проти Франції [ВП], § 53; Драссіч проти Італії, § 34; Джіосакіс проти Греції (№ 3), § 29) ("Posibnyk zi statii", 2019).

Обов'язок повідомити обвинуваченого покладено на сторону обвинувачення, і його не може бути дотримано в пасивний спосіб, надаючи інформацію та не повідомляючи про це сторону захисту (Маточча проти Італії, § 65; Чичлян та Екінджан проти Франції, § 71). Обвинувачений має реально отримати таку інформацію; правова презумпція отримання не є достатньою (С. проти Італії, рішення Комісії). Якщо недотримання цього обов'язку сталося з вини обвинуваченого, то він не може стверджувати про порушення прав сторони захисту (Ердоган проти Туреччини, рішення Комісії; Кемпбелл і Фелл проти Об'єднаного Королівства, § 96) ("Dovidnyk iz zastosuvannia statii", 2014, p. 44).

Право особи бути детально поінформованою про характер і причину обвинувачення проти неї є однією з основних гарантій дотримання її прав та законних інтересів під час здійснення кримінального переслідування за відсутності особи.

На думку Д. Шишман, обов'язковою умовою для здійснення кримінального провадження in absentia є обізнаність особи щодо розпочатого кримінального провадження, яке реалізується, зокрема, шляхом вручення їй повідомлення про підозру та повісток про виклик (Shyshman, 2019).

Із цього приводу Р. Р. Трагнюк зазначає, що важливе значення для гарантії прав підозрюваного, обвинуваченого під час здійснення заочного кримінального провадження має належне інформування про наявність провадження щодо нього (Trahniuk, 2018, p. 79).

Стосовно принципу «представництво захисниками інтересів осіб, чії справи розглядають in absentia» ЄСПЛ зазначає, що право кожного обвинуваченого в учиненні кримінального правопорушення на отримання ефективного захисту з боку захисника, хоча не є цілковитим, однак є одним з основних елементів справедливого судового розгляду (Пуатрімоль проти Франції, § 34).

Особу, обвинувачену в учиненні кримінального злочину, не позбавлено цього права лише у зв'язку з відсутністю на судовому засіданні (Маріані проти Франції, § 40).

Суди мають забезпечити справедливість судового розгляду, зокрема, щоб адвокат,

присутній на судовому засіданні з метою захисту інтересів обвинуваченого за його відсутності, мав таку можливість (Сейдович проти Італії, § 93; Ван Гейзехем проти Бельгії, § 33; Лала проти Нідерландів, § 34; Пелладоа проти Нідерландів, § 41) ("Dovidnyk iz zastosuvannia statii", 2014).

Право кожного обвинуваченого в кримінальному правопорушенні на ефективний захист за допомогою адвоката, якого за необхідності призначають в офіційному порядку, є одним з основоположних елементів справедливого судового розгляду (Дембуков проти Болгарії).

Водночас ЄСПЛ неодноразово нагадував, що Конвенція має гарантувати не теоретичні або ілюзорні права, а їх практичне й ефективне забезпечення, і що власне призначення захисника не гарантує ефективної допомоги, яку той може надати обвинуваченому (Імбріуша проти Швейцарії, § 38; Артїко проти Італії, § 33) ("Dovidnyk iz zastosuvannia statii", 2014).

У цьому контексті під час дослідження прав обвинуваченого в міжнародному кримінальному процесі ЄСПЛ виокремив групу прав, спрямованих не лише на забезпечення захисту, а й на ефективність такого захисту.

У справі «Чекалла проти Португалії» суд визнав обов'язок держави вживати заходів, необхідних для забезпечення обвинуваченому права на кваліфікований захист, зокрема в разі призначення захисника.

Попри те, що ведення захисту фактично є справою обвинуваченого та його адвоката, національні суди не мають пасивно спостерігати за неефективним юридичним представництвом (Санніно проти Італії; Кускані проти Об'єднаного Королівства). Адвокат може бути незалежним у своїй діяльності, проте має бути певний рівень контролю за його роботою, щоб гарантувати, що право обвинуваченого на допомогу адвоката є виправданим. Суд керує провадженням і має змогу безпосередньо спостерігати за діяльністю адвоката, тому може швидко реагувати в разі надання неефективної допомоги.

Компетентні державні органи мають втручатися, коли факт незабезпечення адвокатом ефективного представництва є очевидним (Камасінські проти Австрії; Лагерблом проти Швеції). Водночас відповідальність держави є можливою, якщо адвокат узагалі не захищає інтереси обвинуваченого (Артїко проти Італії) або не дотримується основної процесуальної вимоги, коли таке недотримання вимог не можна вважати необдуманим захистом або недоліком аргументації (Чекалла проти Португалії). Якщо державним органам стає відомо про ситуацію, за якої призначений адвокат не може виконувати свої обов'язки протягом тривалого періоду у зв'язку з хворобою чи з інших причин або ухиляється від виконання своїх обов'язків, влада має замінити

його або примусити виконувати свої обов'язки згідно з вимогами, висунутими до компетентного й ефективного юридичного представництва (Артїко проти Італії; Годді проти Італії; Камасінські проти Австрії; Дауд проти Португалії).

Щодо адвокатів, призначених компетентними органами, позиція Суду ще суворіша: суди мають уважніше спостерігати за діями таких захисників (Санніно проти Італії).

Отже, забезпечення права особи на захист з боку захисника, який здійснює ефективну юридичну допомогу, притаманно всім складовим кримінального переслідування, зокрема за відсутності підозрюваного, обвинуваченого *in absentia*.

Відповідно до позицій ЄСПЛ, порушення принаймні одного з окреслених принципів розгляду справ за відсутності підозрюваного або обвинуваченого спричиняє недодержання гарантій справедливого кримінального судочинства *in absentia*, що не можна поєднати з вимогами Конвенції.

Основний міжнародний правовий акт Організації Об'єднаних Націй, підґрунтям якого є Загальна декларація прав людини, що містить відповідні міжнародні кримінально-процесуальні гарантії, – це Міжнародний пакт про громадянські і політичні права ("Mizhnarodnyi pakt", 1966).

Згідно з ч. 3 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, який ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19.10.1973 № 2148-VIII, кожен під час розгляду висунутого йому кримінального обвинувачення має право, зокрема, на такі гарантії, крім визначених ст. 6 Конвенції: бути судженим у його присутності; захищати себе особисто або за допомогою обраного ним захисника.

На підставі Міжнародного пакту про громадянські і політичні права з 1977 року функціонує Комітет з прав людини ООН, правонаступником якого є Рада ООН з прав людини – організація, яка контролює виконання цього Пакту й відповідає за трактування його положень у державах-учасниках.

Комітет з прав людини ООН обстоює думку, що проведення судового розгляду за відсутності обвинуваченого суперечить загальним вимогам належного процесу та праву на участь у власному захисті. Водночас ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права не можна тлумачити як таку, що виключає проведення судового процесу *in absentia* за всіх умов, незалежно від причин відсутності обвинуваченого. За певних обставин кримінальний розгляд *in absentia* стає можливим в інтересах здійснення правосуддя на належному рівні (коли обвинувачений відмовляється від права бути присутнім на слуханнях попри те, що його завчасно сповіщають про їх проведення). З огляду на це, у п. 3 (а) ст. 14 Міжнародного пакту

про громадянські і політичні права визначено, що незалежно від відсутності обвинуваченого слід уживати необхідних заходів для того, щоб повідомити обвинуваченого про звинувачення та проведення розгляду ("Spravedlivoe sudebnoe razbiratelstvo", 2013).

Комітет з прав людини ООН у справі «Даніель Монгуї Мбенге проти Заїру» встановив, що заочний судовий розгляд не був незаконним через вимогу до держав уживати необхідних заходів, щоб повідомити обвинуваченого про суд: «Заочне рішення потребує, щоб, попри відсутність обвинуваченого, було зроблено належне повідомлення, щоб поінформувати про дату й місце судового розгляду та запросити його взяти участь» ("Rishennia Komitetu OON", 1977).

Комітет з прав людини ООН у справі «Малекі проти Італії» визначив, що держава відповідає за те, що обвинуваченому «було своєчасно передано повістку» та «надано інформацію про судову справу проти нього». Також недостатньо лише вжити формальних заходів стосовно інформування обвинуваченого та припустити, що такий обвинувачений був повідомлений адвокатом про судовий розгляд проти нього ("Rishennia Komitetu OON", 1996).

Згідно з Першим факультативним протоколом до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, на підставі результатів розгляду скарг Комітет з прав людини ООН формулює свої рішення у вигляді міркувань, які не є юридично обов'язковими, а становлять адресовані державі рекомендації.

Про наявність проблеми щодо статусу рішень Комітету з прав людини ООН і потреби в проведенні реформ щодо подолання окресленої проблеми зауважують науковці й експерти (Pokhyl, 2019, p. 11).

Попри те, що Комітет з прав людини ООН не є судовою установою, його міркування за формою та змістом для держав є необов'язковими, а позиції на підставі результатів розгляду індивідуальних скарг висвітлюють зміст положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

Ще одним з міжнародних документів, у якому визначені певні вимоги до кримінального провадження за відсутності підозрюваного (in absentia), є Резолюція (75) 11 Комітету міністрів Ради Європи «Про критерії, які регламентують розгляд, що здійснюється за відсутності обвинуваченого», прийнята 19 січня 1973 року, згідно з якою: відступ від обов'язкової присутності обвинуваченого під час розгляду в суді його справи допустимий лише за деяких умов; має бути знайдено шляхи та засоби забезпечення прав обвинуваченого на розгляд і присутність під час розгляду його справи; справу жодної особи не може бути розглянуто, якщо до цього протягом

періоду, що надає їй можливість з'явитися в суд і підготувати свій захист, її не було ефективно поінформовано повістками, якщо не буде доведено, що вона навмисно прагнула уникнути правосуддя; справу обвинуваченого не слід розглядати за його відсутності, якщо є змога призначити розгляд на території іншої держави або звернутися із запитом про його повернення; кожен, чия справа було розглянуто за його відсутності, повинен мати можливість оскаржити це судове рішення за допомогою доступних йому засобів, якби він був присутній; особа, чия справа було розглянуто за її відсутності та якій не було вручено повістку в належній формі, повинна мати правовий засіб захисту, що надає їй змогу анулювати судові рішення.

Певні кримінально-процесуальні гарантії кримінального провадження in absentia також містяться в Рекомендації від 17 вересня 1987 року № R(87)18 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Стосовно спрощення кримінального правосуддя».

У пп. 9 п. а розділу згаданого документа зазначено, що держави-члени мають розглянути й надати змогу судам першої інстанції заслуховувати справи та приймати щодо них рішення за відсутності обвинуваченого, принаймні стосовно дрібних правопорушень, і враховувати покарання, яке може бути накладено за умов, що обвинуваченого на належному рівні поінформовано про дату слухань і право на законне чи інше представництво.

Зазначені вище вимоги щодо проведення кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (in absentia), сформульовані в міжнародних договорах, практиці міжнародних організацій та позиціях органів Ради Європи, становлять міжнародно-правові гарантії прав підозрюваного, обвинуваченого в кримінальному провадженні за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (in absentia), що спрямовані на реалізацію принципу невідворотності покарання та забезпечення прав і законних інтересів учасників кримінального провадження.

Наукова новизна

Наукова новизна публікації полягає в системному дослідженні таких міжнародних документів, як Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, рішень ЄСПЛ, Комітету з прав людини ООН та резолюцій і рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи з метою визначення міжнародно-правових гарантій прав підозрюваного, обвинуваченого в кримінальному провадженні за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (in absentia), висвітлення змісту таких кримінально-процесуальних гарантій.

Висновки

1. Кримінальне провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (*in absentia*) можливе в разі дотримання гарантій, визначених міжнародними договорами.

2. У будь-якій європейській національній правовій системі слід дотримуватися міжнародно-правових гарантій прав підозрюваного, обвинуваченого в кримінальному провадженні (*in absentia*) з метою віднайдення компромісу між санкціями, що запроваджені законодавцем стосовно особи, яка не з'явилася до суду, і її процесуальними правами, що гарантують справедливості судового розгляду.

3. До міжнародно-правових гарантій прав підозрюваного, обвинуваченого в кримінальному провадженні *in absentia* належать такі:

- процедуру *in absentia* слід застосовувати щодо злочинів невеликої тяжкості, з огляду на можливе покарання;

- розгляд справ за відсутності обвинуваченого (*in absentia*) має бути здійснено лише за умови суворого дотримання гарантій, визначених Конвенцією та Міжнародним пактом про громадянські і політичні права;

- справу обвинуваченого не можна розглядати за його відсутності (*in absentia*), якщо є змога призначити розгляд на території іншої держави або звернутися із запитом про його повернення;

- справу обвинуваченого не мають розглядати за його відсутності, крім випадків очевидної відмови особи від права на участь у розгляді справи, здійсненій у недвозначній формі після належного повідомлення особи про такий розгляд;

- національні державні органи мають уживати необхідних заходів для забезпечення прав обвинуваченого на розгляд і присутність під час розгляду його справи;

- лише на національні державні органи покладено обов'язок інформувати на належному рівні обвинуваченого про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього, дату розгляду справи та право на законне чи інше представництво;

- підозрюваний, обвинувачений у кримінальному провадженні *in absentia* має право захищати себе особисто та використовувати юридичну допомогу захисника;

- національні суди мають уживати необхідних заходів щодо забезпечення надання захисниками обвинуваченим ефективної юридичної допомоги, насамперед – з боку адвокатів, що призначені компетентними органами;

- особа, справу якої було розглянуто за її відсутності та якій не було вручено повістку в належній формі, повинна мати правовий засіб захисту, що надає їй змогу скасувати судові рішення.

REFERENCES

- Baulin, O. (2017). Spetsialne kryminalne provadzhennia u konteksti verkhovenstva prava [Special criminal proceedings in the context of the rule of law]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy, Scientific journal of the National Academy of Public Prosecutor of Ukraine*, 3(15), 1-7. Retrieved from <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/3-2017/baulin.pdf> [in Ukrainian].
- Baulin, O., & Mazur, O. (2018). Harantii prav pidozriuvanooho pid chas zdiisnennia spetsialnoho dosudovoho rozsliduvannia [Guarantees of the suspect's rights during the special pre-trial investigation.]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy, Scientific journal of the National Academy of Public Prosecutor of Ukraine*, 1(17), 1-11. Retrieved from http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/1-2018/baulin_mazur.pdf [in Ukrainian].
- Bilous, O.V. (2019). Protseesualni harantii dotrymannia prav liudyny i hromadianyna v diialnosti orhaniv sudovoi vlady [Procedural safeguards for respect for human and citizen's rights in the activities of the judiciary]. *Journal "ScienceRise: Juridical Science"*, 2(8), 34-38. doi: 10.15587/2523-4153.2019.173450 [in Ukrainian].
- Boreiko, A.V. (2019). Konstytutsiino-pravovyi mekhanizm zakhystu prav osoby: poniattia ta sutnist [The constitutional and legal mechanism of protection of the rights of the individual: concept and essence.]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I.I. Mechnykova, Bulletin of Odessa I.I. Mechnikov National University*, vol. 24, 2(35). doi: 10.18524/2304-1587.2019.2(35).185958 [in Ukrainian].
- Dovidnyk iz zastosuvannia statti 6 Konventsii - Pravo na spravedyvyi sud (kryminalno-protseesualnyi aspekt) 2014 r. [Guide to the application of Article 6 of the Convention - Right to a fair trial (criminal procedure) 2014.]. *Sait "Praktyka ESPL. Ukrainskyi aspekt", Site "ESPL practice. The Ukrainian aspect"*. Retrieved from https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_criminal_UKR.pdf [in Ukrainian].
- Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: mizhnar. dok. vid 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukrainian].
- Lapkin, A.V. (2017). *Sudove pravo Ukrainy [Judicial Law of Ukraine]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava: mizhnar. dok. vid 16 hrud. 1966 r. [International Covenant on Civil and Political Rights from December 16, 1966]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 [in Ukrainian].

- Pokhyl, O.L. (2019). Mizhnarodno-pravovi zasoby zakhystu liudynoiu svoikh prav i svobod [Legal remedies for the protection of human rights and freedoms]. *Teoriia i praktyka pravoznastva, Theory and Practice of Law*, 1(15), 1-18. doi: 10.21564/2225-6555.2019.15.160561 [in Ukrainian].
- Pollicino, O., & Bassini, M. (2019). Personal Participation and Trials in Absentia. A Comparative Constitutional Law Perspective. *Personal Participation in Criminal Proceedings*, 527-558. Springer Nature Switzerland AG. doi: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-01186-4>.
- Popova, I.P., & Smirnova, I.G. (2018). Zaochnoe sudebnoe razbiratelstvo po ugovnym delam: problemy realizatsii v kontekste sravnitelno-pravovogo issledovaniia [Correspondence trial in criminal cases: implementation problems in the context of comparative legal research]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta, Bulletin of Tomsk State University*, 431, 195-202. doi: 10.17223/15617793/431/27 [in Russian].
- Posibnyk zi statii 6 Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod pravo na spravedlyvyi sud (kryminalnyi protsesualnyi aspekt) stanom na 31 kvitnia 2019 roku [Handbook on Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms the right to a fair trial (criminal procedure) from April, 31, 2019]. *Sait "Praktyka ESPL. Ukrainskyi aspekt", Site "ESPL practice. The Ukrainian aspect"*. Retrieved from <https://www.echr.com.ua/publication/pravo-na-spravedlivij-sud-kryminalnij-procesualnij-aspekt-chastina-1> [in Ukrainian].
- Quattrocchio, S., & Ruggeri, S. (2019). Personal Participation in Court Proceedings and In Absentia Trials in Domestic and Transnational Criminal Justice. The Perspective of National and Comparative Law. *Personal Participation in Criminal Proceedings*. Springer Nature Switzerland AG. doi: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-01186-4>.
- Rishennia Komitetu OON z prav liudyny u spravi Daniel Monguya Mbengev. Zaire: (Communication No. 16/1977/UN Doc. CCPR/C/18/D/16/1977) [Decision of the UN Human Rights Committee in the case of Daniel Monguya Mbengev. Zaire: (Communication No. 16/1977/UN Doc. CCPR/C/18/D/16/1977)]. (n.d.). *hrlibrary.umn.edu*. Retrieved from <http://hrlibrary.umn.edu> [in Ukrainian].
- Rishennia Komitetu OON z prav liudyny u spravi Maleki v. Italy: (Communication No. 699/1996 U.N. Doc. CCPR/C/60/D/699/1996) [Decision of the UN Human Rights Committee in the case of Maleki v. Italy: (Communication No. 699/1996 U.N. Doc. CCPR/C/60/D/699/1996)]. (n.d.). *hrlibrary.umn.edu*. Retrieved from <http://hrlibrary.umn.edu> [in Ukrainian].
- Ruggeri, S. (2016). Right to Personal Participation in Criminal Proceedings and in absentia Procedures in the EU Area of Freedom, Security and Justice. *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, 128(2), 578-605. doi: <https://doi.org/10.1515/zstw-2016-0021>.
- Ruggeri, S. (2019). Personal Participation in Criminal Proceedings, In Absentia Trials and Inaudito Reo Procedures. Solution Models and Deficiencies in ECtHR Case-Law. *Personal Participation in Criminal Proceedings*, 579-604. Springer Nature Switzerland AG. doi: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-01186-4>.
- Shyshman, D. (2019). Obiznaniist pidozriuvano ho pro rozpochate kryminalne provadzhennia yak oboviazkova umova dlia zdiisnennia spetsialnoho dosudovoho rozsliduvannia (in absentia) [The suspect's awareness of the criminal proceedings initiated as a prerequisite for a special pre-trial investigation (in absentia)]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo, Entrepreneurship, economy and law*, 10, 179-183. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.10.30> [in Ukrainian].
- Spravedlivoe sudebnoe razbiratelstvo v mezhdunarodnom prave [Fair Trial in International Law]. (2013). Varshava: Biuro OBSE po demokr. in-tam i pravam cheloveka. Retrieved from <http://www.osce.org/odihr> [in Russian].
- Trahniuk, R.R. (2018). Doderzhannia harantii spravedlyvoho sudochynstva pid chas zdiisnennia spetsialnoho dosudovoho rozsliduvannia ta spetsialnoho sudovoho provadzhennia (in absentia) [Compliance with the guarantees of fair trial during special pre-trial investigation and special trial proceedings (in absentia)]. *Yuryst Ukrainy, Lawyer of Ukraine*, 2(37). doi: 10.31359/2222-5544-2018-37-2-76 [in Ukrainian].
- Udalova, L.D. (2005). *Kryminalnyi protses Ukrainy. Zahalna chastyna [The criminal process of Ukraine. The common part]*. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
- Yurchenko, Ye.O. (2019). Analiz harantii zabezpechennia prav ta zakonnykh interesiv osib, shchodo yakykh provodiatsia nehlasni slidchi (rozshukovi) dii [Analysis of guarantees for the protection of the rights and legitimate interests of persons subject to unspecified investigative (search) actions]. *Molodyi vchenyi, Young scientist*, 4(68), 451-454. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-4-68-101> [in Ukrainian].
- Zuiev, V.V. (2015). Kryminalni protsesualni harantii prav osoby pry mizhnarodnomu spivrobotnytstvi pid chas kryminalnoho provadzhennia [Criminal procedural safeguards for the rights of the individual in international cooperation during criminal proceedings]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Баулін О. Спеціальне кримінальне провадження у контексті верховенства права. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 3 (15). С. 1–7. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/3-2017/baulin.pdf>.
- Баулін О., Мазур О. Гарантії прав підозрюваного під час здійснення спеціального досудового розслідування. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2018. № 1 (17). С. 1–11. URL: http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/1-2018/baulin_mazur.pdf.

- Білоус О. В. Процесуальні гарантії дотримання прав людини і громадянина в діяльності органів судової влади. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2019. № 2 (8). С. 34–38. doi: 10.15587/2523-4153.2019.173450.
- Борейко А. В. Конституційно-правовий механізм захисту прав особи: поняття та сутність. *Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*. 2019. Т. 24. Вип. 2 (35). (Серія «Правознавство»). doi: 10.18524/2304-1587.2019.2(35).185958.
- Довідник із застосування статті 6 Конвенції – Право на справедливий суд (кримінально-процесуальний аспект) 2014 р. *Практика ЕСПЛ. Український аспект* : [сайт]. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_criminal_UKR.pdf.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
- Лапкін А. В. Судове право України : навч. посіб. Харків : Право, 2017. 150 с.
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : міжнар. док. від 16 груд. 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
- Похил О. Л. Міжнародно-правові засоби захисту людиною своїх прав і свобод. *Теорія і практика правознавства*. 2019 № 1 (15) С. 1–18. doi: 10.21564/2225-6555.2019.15.160561.
- Pollicino O., Bassini M. Personal Participation and Trials in Absentia. A Comparative Constitutional Law Perspective. *Personal Participation in Criminal Proceedings*. Springer Nature Switzerland AG, 2019. P. 527–558. doi: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-01186-4>.
- Попова И. П., Смирнова И. Г. Заочное судебное разбирательство по уголовным делам: проблемы реализации в контексте сравнительно-правового исследования. *Вестник Томского государственного университета*. 2018. № 431. С. 195–202. doi: 10.17223/15617793/431/27.
- Посібник зі статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод право на справедливий суд (кримінальний процесуальний аспект) станом на 31 квітня 2019 року. *Практика ЕСПЛ. Український аспект* : [сайт]. URL: <https://www.echr.com.ua/publication/pravo-na-spravedlivij-sud-kriminalnij-procesualnij-aspekt-chastina-1>.
- Quattrocchio S., Ruggeri S. Personal Participation in Court Proceedings and In Absentia Trials in Domestic and Transnational Criminal Justice. The Perspective of National and Comparative Law. *Personal Participation in Criminal Proceedings*. Springer Nature Switzerland AG, 2019. doi: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-01186-4>.
- Рішення Комітету ООН з прав людини у справі Daniel Monguya Mbengev. Zaire: (Communication No. 16/1977/UN Doc. CCPR/C/18/D/16/1977). URL: <http://hrlibrary.umn.edu>.
- Рішення Комітету ООН з прав людини у справі Maleki v. Italy: (Communication No. 699/1996 U.N. Doc. CCPR/C/60/D/699/1996). URL: <http://hrlibrary.umn.edu>.
- Ruggeri S. Right to Personal Participation in Criminal Proceedings and in absentia Procedures in the EU Area of Freedom, Security and Justice. *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*. 2016. No. 128 (2). P. 578–605. doi: <https://doi.org/10.1515/zstw-2016-0021>.
- Ruggeri S. Personal Participation in Criminal Proceedings, In Absentia Trials and Inaudito Reo Procedures. Solution Models and Deficiencies in ECtHR Case-Law. *Personal Participation in Criminal Proceedings*. Springer Nature Switzerland AG, 2019. P. 579–604. doi: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-01186-4>.
- Шишман Д. Обізнаність підозрюваного про розпочате кримінальне провадження як обов'язкова умова для здійснення спеціального досудового розслідування (in absentia). *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 179–183. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.10.30>.
- Справедливое судебное разбирательство в международном праве : юрид. сб. Варшава : Бюро ОБСЕ по демокр. ин-там и правам человека, 2013. URL: <http://www.osce.org/odihr>.
- Трагнюк Р. Р. Додержання гарантій справедливого судочинства під час здійснення спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження (in absentia). *Юрист України*. 2018. № 2 (37). doi: 10.31359/2222-5544-2018-37-2-76.
- Удалова Л. Д. Кримінальний процес України. Загальна частина : навч. посіб. Київ : Кондор, 2005. 152 с.
- Юрченко Є. О. Аналіз гарантій забезпечення прав та законних інтересів осіб, щодо яких проводяться негласні слідчі (розшукові) дії. *Молодий вчений*. 2019. № 4 (68). С. 451–454. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-4-68-101>.
- Зуєв В. В. Кримінальні процесуальні гарантії прав особи при міжнародному співробітництві під час кримінального провадження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2015. 220 с.

Стаття надійшла до редколегії 13.02.2020

Kalinnikov O. – Postgraduate Student of the Department of Criminal Procedure of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4337-833X>

International and Legal Safeguards for Rights of Suspect and Accused in Trials in Absentia

The **purpose** of the article is to study the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the International Covenant on Civil and Political Rights, international treaties and case law of the European Court of Human Rights and the Human Rights Committee with regard to application of the provisions of such international treaties in order to determine the international criminal procedural safeguards for the rights of a suspect and accused in the trial in absentia and define the contents thereof. **Methodology.** The methodological tool was chosen taking into account the aim, specificity of the object and subject of the research. The scientific methods of the system analysis and generalization are decisive. The **scientific novelty** of this publication consists in systematic study of such criminal procedural safeguards for the rights of a suspect and accused in the trial in absentia as international law ones, set out in international treaties, case law of international organizations and positions of the authorities of the Council of Europe, and targeted at ensuring the no-impunity principle and protection of the rights and legitimate interests of the participants of criminal proceeding. Based on the results of the conducted research, the following **conclusions** have been drawn: 1) the trial in absentia of a suspect and accused for the purpose of observing the rights and interests of the participants of the criminal proceeding shall be conducted subject to observance of the safeguards stipulated by international treaties; 2) when introducing the trial in absentia of a suspect and accused in the national legal system, it is necessary to comply with the international legal safeguards in order to reach a compromise between the sanctions imposed by the legislator with regard to a person who failed to appear before a court and his/her procedural rights thus ensuring the fairness of the trial; 3) the basic international legal safeguards for the rights of a suspect and accused in the trial in absentia may include: the «in absentia» procedure shall be applied mainly for the crimes of minor gravity; the case of an accused shall not be considered in his/her absentia, except for the cases of explicit person's waiver of the right to participate in the case; it shall be the responsibility of the national authorities to duly notify an accused of the charges and the date of the trial; a suspect and accused in the trial in absentia shall be entitled to protect himself/herself personally and seek legal assistance of a lawyer; each accused in the trial in absentia shall have the opportunity to appeal against the court judgement.

Keywords: legal safeguards; criminal procedural safeguards; in absentia; accused; trial in absentia; European Court of Human Rights; Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms; International Covenant on Civil and Political Rights.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 336.717

Монаєнко А. О. – доктор юридичних наук, професор, керівник Центру дослідження проблем адміністративної юстиції Київського регіонального центру НАПрН України, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3728-1622>

Фінансово-правові проблеми інституційного розвитку платіжних систем в Україні

Рец. на кн.: Пожидаєва М. А. Платіжні системи: теоретичні засади та фінансово-правове регулювання в Україні : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 348 с.

Щодня кожен з нас здійснює платежі за допомогою платіжних карток, мобільних пристроїв, електронних гаманців, готівки тощо. Усе це можливо завдяки сучасним платіжним системам у взаємодії з банками й іншими надавачами платіжних послуг.

Для еволюції платіжних систем у світі притаманні поступове звуження сфери використання готівки, а в деяких країнах – майже відмова від неї (наприклад, у Королівстві Швеції, Королівстві Норвегії 1–2 % платежів здійснюють за допомогою готівки), а також паперових платіжних документів, поява нових платіжних інструментів і сучасних інноваційних платіжних технологій. За офіційними даними Національного банку України (далі – НБУ), рівень готівки у вітчизняній економіці 2019 року, на противагу 2014 року, знизився з 17,8 % до 9,2 % ВВП. У зв'язку з розвитком міжнародного співробітництва у світі відбувається глобалізація платіжних систем шляхом активізації транскордонних і мультивалютних платіжних операцій, здійснення яких забезпечується різними платіжними системами. В умовах нових викликів, пов'язаних з епідемічною ситуацією, зокрема поширенням коронавірусної інфекції COVID-19 і запровадженням карантину, засвідчено необхідність сталого розвитку безготівкових розрахунків і цифрового платіжного сервісу. З огляду на зазначене, актуальність теми монографії є беззаперечною.

Структура монографічної роботи обумовлена спрямованістю комплексного аналізу теоретичних засад і фінансово-правового регулювання платіжних систем в Україні. Книга містить чотири розділи, список використаних джерел охоплює 508 назв вітчизняних та іноземних праць, нормативно-правових актів, а завершується чотирма додатками у вигляді таблиць.

Значущість роботи полягає в ґрунтовному аналізі теоретичних засад та особливостей фінансово-правового регулювання функціонування

й інституційного розвитку платіжних систем в Україні, окресленні можливих шляхів теоретичного, нормативного, практичного вдосконалення і розвитку такого виду правового регулювання. З огляду на це, слід констатувати, що висновки й обґрунтовані пропозиції та рекомендації визначені обраним методологічним підходом до здійсненого дослідження, належним використанням наукового, нормативного й емпіричного матеріалу. Привертає увагу також здійснена авторкою спроба працювати на різних рівнях наукового дослідження – від фундаментального до науково-прикладного. Кількість і якість використаних матеріалів, їх аналіз зумовлюють обґрунтованість монографії.

У першому розділі розглянуто загально-теоретичні засади формування фінансово-правової категорії «платіжна система». Це дало змогу виявити основні тенденції застосування суміжних понять «грошова система», «платіжна система», «розрахункова система», «переказ коштів» та їх співвідношення, а також визначити платіжну систему держави загалом та окрему платіжну систему як фінансову інституцію в контексті її складної організаційно-правової структури.

Досліджуючи платіжні системи як об'єкт фінансово-правового регулювання, авторка розглядає платіжні системи в складі грошового обігу та доходить висновку щодо необхідності прийняття нового закону у сфері платіжних послуг, а також узгодження із цим спеціальним законом низки інших законів і нормативно-правових актів, що загалом урегулює сучасні проблеми у сфері здійснення платежів і сприятиме вільному вибору найприйнятнішого постачальника платіжних послуг.

Привертає увагу позиція автори щодо обов'язкових структурних елементів будь-якої платіжної системи в Україні, якими сьогодні можна вважати: 1) платіжну організацію платіжної системи; 2) учасників (членів) платіжної системи; 3) розрахунковий банк; 4) операторів послуг

платіжної інфраструктури. На підставі аналізу чинного законодавства України констатовано, що будь-яка платіжна система залежно від виду має певну специфіку організації побудови та функціонування, що визначене в індивідуальному порядку правилами, узгодженими з НБУ, кожної окремої платіжної системи. Проте слід зважати на загальні вимоги до організаційної структури платіжної системи, які в сучасних умовах не закріплені чинним законодавством України.

У другому розділі розглянуто фінансово-правові межі функціонування платіжних систем, а також питання правового визначення національної платіжної системи в Україні й іноземних країнах, класифікації платіжних систем за вітчизняним законодавством і міжнародними стандартами, організаційно-правових засад платіжної системи виконання бюджетів. Цікавою є здійснена авторкою спроба визначити співвідношення платіжної системи держави та національної платіжної системи, які, на її думку, не є тотожними поняттями. Національну платіжну систему М. А. Пожидаєва висвітлює за допомогою двох складових, зокрема: 1) національна система безготівкових розрахунків за роздрібними платежами, що діє на підставі платіжних карток, які здебільшого випускають в обіг для розв'язання внутрішніх проблем і за межами держави не обслуговуються; 2) національна система міжбанківських розрахунків, яка функціонує на підставі механізму валових розрахунків у режимі реального часу (RTGS – Real-Time Gross Settlement).

Обґрунтованим є висновок авторки, згідно з яким в Україні безперервне та своєчасне проведення платежів стосовно виконання бюджетів за доходами й видатками в системі казначейства та за його межами забезпечується внутрішньою платіжною системою Державної казначейської служби України, для функціонування якої відкрито єдиний казначейський рахунок у НБУ, а також міжбанківською платіжною системою – системою електронних платежів Національного банку України.

Третій розділ присвячено розгляду фінансово-правового регулювання суспільних відносин у сфері застосування електронних платіжних інструментів під час здійснення платіжних операцій. Визначено правову сутність платіжних інструментів та еволюцію їх використання, а також здійснено характеристику деяких електронних платіжних інструментів й основні аспекти процедури переказу коштів за законодавством України.

На підставі аналізу іноземного та вітчизняного досвіду щодо визначення фінансово-правової сутності платіжних інструментів здійснено періодизацію процесу еволюції застосування електронних

платіжних інструментів шляхом виокремлення трьох основних етапів: кінець XVIII – кінець XIX ст. – формування правових передумов зародження платіжних інструментів; XX ст. – електронізація платіжних операцій; XXI ст. й донині – цифровізація платежів.

Досліджуючи види електронних платіжних інструментів за рівнем актуальності їх використання в Україні, М. А. Пожидаєва надає конкретні пропозиції з удосконалення правового регулювання цих інструментів. Зокрема, уточнює поняття електронних грошей, рекомендує розширити коло суб'єктів державного регулювання та нагляду у сфері запобігання і протидії легалізації злочинних доходів стосовно постачальників послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів.

Також значущим є матеріал щодо аналізу проблем фінансово-правового регулювання процедури переказу коштів, оскільки законодавчо закріплений термін «переказ коштів» НБУ пропонує згодом замінити на поняття «платіжні операції» та «платіжні інструкції».

У четвертому розділі розглянуто правове забезпечення публічних фінансових інтересів щодо використання платіжних систем в умовах дії міжнародних стандартів, Угоди про Асоціацію з ЄС та основні напрями реформування застарілого вітчизняного законодавства у сфері регулювання платіжних систем і переказу коштів. Висвітлено державний нагляд (оверсайт) за платіжними системами за допомогою ризик-орієнтованого підходу й застосування юридичних заходів впливу за порушення чинного законодавства. Цілком логічним є розміщення відповідного підрозділу з матеріалом про безпеку платежів як вихідної категорії захисту платіжних систем. Слід акцентувати також на дослідженні захисту прав користувачів платіжних систем/платіжних послуг, яким необхідно вважати систему законодавчих і регуляторних засобів, що захищають користувачів на всіх етапах відносин з постачальниками (провайдерами) платіжних послуг.

Водночас наукова праця М. А. Пожидаєвої містить привід для дискусії, зокрема стосовно питання впровадження терміна «платіжна система України» для подальшого його застосування поряд із запропонованими НБУ поняттями «платіжний ринок» і «платіжна інфраструктура» в проєкті закону про платіжні послуги. Однак це лише посилює науковий інтерес до праці.

Загалом монографія «Платіжні системи: теоретичні засади та фінансово-правове регулювання в Україні» є концептуальною, комплексною, ґрунтовною науковою працею на важливу тему й має наукову та практичну цінність. Робота є актуальною як для освітнього та науково-

дослідного процесів, так і для правотворчої та правозастосовної діяльності. Рецензована монографія, заповнюючи прогалини в науково-теоретичному доробку з проблем фінансово-правового регулювання платіжних систем в Україні,

спонукає до наукового дискурсу. Результати дослідження зацікавлять широке коло читачів, а саме науковців, викладачів, студентів, юристів, економістів, фахівців у сфері надання платіжних послуг.

Рецензія надійшла до редколегії 27.04.2020

Monaienko A. – Doctor of Law, Professor, Head of the Center for the Study of Administrative Justice Problems of the Kiev Regional Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3728-1622>

Financial and Legal Problems of the Institutional Development of Payment Systems in Ukraine

Review of the book: Pozhydaieva M. Payment Systems: Theoretical Foundations and Financial Regulation in Ukraine : monograph. Kyiv : Yurinkom Inter, 2020. 348 p.

УДК 340.12(4-191.2)

Наливайко Л. Р. – доктор юридичних наук, професор, проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7696-4223>

Теоретичне осмислення сутності правозахисної функції в державах Центральної Європи

Рец. на кн.: Копча В. В. Правозахисна функція держави Центральної Європи: теоретичні та порівняльно-правові аспекти : монографія. Херсон : Гельветика, 2020. 396 с.

Не підлягає сумніву актуальність теми монографії В. В. Копчі, на яку укладено рецензію. Реформи в правовій сфері України, які проводять останніми роками, мають набути завершеного вигляду за всіма основними напрямками. Досвід держав Центральної Європи, які є членами НАТО та Європейського Союзу, повинен стати в нагоді в різних аспектах. У роботі йдеться про вивчення загального механізму ухвалення рішень, співвідношення законодавчих і підзаконних засобів регулювання, управління й розпоряджання ресурсами в таких аспектах: а) напрями та зміст конституційного реформування, тобто внесення змін до Конституції України; б) пошук ефективних засобів зміцнення незалежності судової влади; в) формування прокуратури як ефективного інституту сприяння правосуддю, що рівновіддалений від політичних сил; г) напрями вдосконалення поліцейської діяльності в захисті прав людини та протидії злочинності. Мета проведення реформ у правовій сфері полягає в розробленні інституційного механізму верховенства права.

Метою монографічного дослідження визначено аналіз і теоретичне осмислення сутності та здійснення правозахисної функції в державах Центральної Європи в контексті застосування належного досвіду для продовження й удосконалення реформ національного правопорядку України.

З огляду на предмет дослідження, у роботі коректно визначено методологію та доречно застосовано низку методів, зокрема системний та порівняльно-правовий. Монографічне дослідження вирізняється теоретичним і порівняльно-правовим спрямуванням. Порівняльно-правовий метод дав змогу оптимально дібрати для порівняння перелік держав та їхніх правових систем на підставі схожих ознак історичного й культурного контексту. Важливе значення має те, що в кожному аспекті порівняльного аналізу автор зберігає зв'язок предмета дослідження з контекстом відповідної держави. Завдяки такому підходу можна запобігти поширеному нині «правовому запозиченню» досвіду певної держави, не враховуючи інших обставин правових реалій.

У низці положень монографії В. В. Копчі виявлено наукову новизну. Зокрема, визначено основні фактори розвитку судового механізму захисту Конституції як потреби в узгодженні конституційних принципів поваги до прав людини, з одного боку, і демократії (влади більшості), з іншого, а також закономірності вдосконалення централізованої системи судового захисту Основного Закону.

Ґрунтовно висвітлено сутність правозахисної функції держав Центральної Європи, роль поліції в процесі захисту прав людини й ефективної протидії злочинності. Слід акцентувати на висновках автора щодо зазначеного ключового органу протидії злочинності. Обґрунтовано, що сформувалися нові тенденції в управлінській сфері системи державних органів, передусім – вимоги прозорості, ефективності й деполітизації до передбачених законом поліцейських структур, пріоритетним напрямом діяльності яких є захист прав людини. Власне цим зумовлений підвищений інтерес Ради Європи та ОБСЄ до поліцейської діяльності.

Визначальними є положення монографічного дослідження, у яких висвітлено процес реформування поліцейських структур у державах Центральної Європи. Зокрема, щодо Республіки Польщі автор слушно зауважив, що головним чинником процесу реформ поліції в цій державі було зобов'язання щодо втілення стандартів і цінностей поліцейської діяльності Європейського Союзу, вступ до якого визначено стратегічною метою держави. Організація поліції в цій державі засвідчує баланс між організаційними зусиллями й ресурсним забезпеченням, що спрямовані на підвищення показників ефективності поліцейських сил, з одного боку, і політичної нейтральності, з іншого. У монографії констатовано, що останніми десятиліттями рівень злочинності істотно знизився в державах Центральної Європи, що зумовило поступове зміцнення довіри суспільства до правозахисних інститутів. Вивчення та втілення досвіду інших країн видається пріоритетним напрямом діяльності правоохоронних органів в Україні.

Важливе значення має висновок автора стосовно ролі правосуддя (судової системи) в державі, що ґрунтується на принципі верховенства

права, а також про вплив процесу згортання гарантій незалежності суду й суддів на рівень демократії та поваги до прав людини.

У монографії акцентовано на тих факторах, які становлять ментальне та матеріальне підґрунтя для ефективного здійснення правозахисної функції в державах Центральної Європи. Ідеться про усвідомлення політичними елітами пріоритетів під час формування і діяльності органів правопорядку

та, водночас, належного ресурсного забезпечення всіх ланок цієї системи. Крім того, важливими є аспекти системного зв'язку між окремими етапами правових перетворень, які в комплексі відображено в поступовому проведенні цих реформ.

Монографія В. В. Копчі є завершеним науковим дослідженням, у якому на науковому та практичному рівнях розв'язано актуальну проблему правозахисної функції сучасної держави.

Рецензія надійшла до редколегії 31.03.2020

Nalyvaiko L. – Doctor of Law, Professor, Vice-Rector of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7696-4223>

Theoretical Understanding of the Essence of the Human Rights Function in the Countries of Central Europe

Review of the book: Kopcha V. Human rights function of the state of Central Europe: theoretical and comparative legal aspects : monograph. Kherson : Helvetyka, 2020. 396 p.

УДК 343.9

Костицький М. В. – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2093-2513>;

Дрьомін В. М. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія», м. Одеса

Сучасний підручник із кримінології: на допомогу студенту, викладачу, практику

Рец. на кн.: Кримінологія : підручник / [О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней та ін.] ; за заг. ред. В. В. Чернея ; наук. ред. О. М. Джужі. Київ : Маслаков, 2020. 612 с.

Відповідно до Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпека в нашій країні проголошені найвищою соціальною цінністю, а утвердження й забезпечення прав та свобод людини – головним обов'язком держави. Проблема злочинності завжди була актуальною серед громадськості, а в Стратегії національної безпеки України (2015) стрімке погіршення криміногенної ситуації в Україні визнано національною загрозою, спричиненою зростанням рівня злочинності, наслідком чого є беззахисність громадян від злочинних посягань.

Кримінологія – наука про злочинність і засоби боротьби з нею, яка постійно розвивається, розширює коло окреслених питань. Розвиток кримінології у XXI ст. засвідчив наукове визнання й актуальність цієї галузі знань. Нині предмет кримінології охоплює не тільки сферу передкримінальної та кримінальної поведінки, а й віктимологічні її аспекти. Вивчення основних кримінологічних засад – важлива складова професійної підготовки юристів, педагогів, економістів та інших фахівців. У сучасному світі кримінологічні знання потрібні працівникам усіх правоохоронних органів. Висока фахова кримінологічна підготовка надає можливість ґрунтовно розробляти й ефективно здійснювати заходи запобігання злочинам, творчо використовувати та впроваджувати, зважаючи на транснаціональний характер окремих її видів, позитивний досвід іноземних країн, основні положення міжнародно-правових актів з протидії злочинності. Кримінологія в поєднанні з іншими предметами, які вивчають у закладах вищої освіти України, є однією з важливих і необхідних наук для підготовки фахівців нової генерації поліцейських, працівників суду, прокуратури й інших правоохоронних органів.

Підручник укладено в період реформування діяльності державних органів загалом і правоохоронних зокрема. Водночас докорінні

зміни соціально-економічної ситуації зумовили часткове руйнування застарілої системи профілактики злочинів і становлення нових підходів щодо запобігання їм. Суттєво змінилася кримінологічна характеристика злочинності (структура, характер і «географія»), нового значення набули її детермінанти, криміногенні чинники, що закладені в основу формування особи злочинця, які обумовлюють її суспільну небезпечність. Усе це окреслено в процесі висвітлення різних кримінологічних проблем.

Зміст підручника викладено відповідно до кримінального та кримінального процесуального законодавства України, що враховує процеси реформування правоохоронних органів у контексті обраного євроінтеграційного напрямку розвитку держави, а також навчальної програми курсу, який викладають в освітніх закладах юридичного профілю. Головною метою видання є визначення закономірностей виникнення та функціонування злочинності, а також можливостей суспільства щодо запобігання їм, адже в Концепції розвитку кримінологічної науки в Україні на початку XXI ст. головним завданням усіх наукових розробок у галузі кримінології має стати зміцнення їхнього зв'язку з практичною діяльністю, забезпечення наукової обґрунтованості такої діяльності, надійних засобів удосконалення. Це завдання безпосередньо стосується й теорії запобігання злочинам, адже завдяки саме їй кримінологічні дослідження переходять у практичну площину для виконання завдань щодо виявлення та припинення злочинів з метою підвищення ефективності діяльності в боротьбі з ними.

У структурі підручника всебічно висвітлено програму навчальної дисципліни «Кримінологія». Автори мали на меті не лише викласти теоретичні положення кримінології. Вони врахували актуальні потреби практики, сформували змістовні кримінологічні рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності діяльності із запобігання злочинам.

Загальна частина курсу передбачає формування в здобувачів вищої освіти чіткого уявлення про фундаментальні елементи сучасної кримінології, зокрема: поняття, предмет й об'єкт кримінології; методологію кримінологічних досліджень; злочинність та її основні характеристики; причини злочинності й умови, що їй сприяють; особу злочинця та потерпілого (жертву злочинних посягань); механізм індивідуальної злочинної та віктимної поведінки; шляхи й засоби формування та реалізації кримінологічної політики в Україні тощо. В Особливій (спеціальній) частині курсу досліджено питання кримінологічної характеристики та запобігання окремим видам злочинів, передусім – щодо дітей, насильницьких, корисливих, корупційних, екологічних тощо. Автори підручника висвітлили основні питання так, щоб усі, хто вивчає кримінологію, могли оперувати складними кримінологічними категоріями.

З позицій актуальних проблем практичної діяльності в протидії злочинності автори акцентують на заходах запобігання злочинам корупційної, організованої та професійної спрямованості. Під час укладання розділів підручника з цих питань було застосовано низку методів наукового пізнання: системно-структурний, системного аналізу, що забезпечило комплексний підхід до вирішення наявних у юридичній літературі теоретичних дискусій та розв'язання гострих проблем практичної діяльності.

Вагомим підґрунтям для підручника стали ідеї, думки та положення, що були розроблені й реалізовані в попередніх виданнях з кримінології, підготовлених авторським колективом Національної академії внутрішніх справ і практиками правоохоронних органів (2009).

Вивчення кримінології є важливою складовою професійної підготовки не лише юристів, а й соціологів, психологів, економістів, педагогів та інших фахівців. Кримінологічними знаннями мають володіти працівники Національної поліції України, суду, прокуратури, установ виконання покарань тощо. Ефективне запобігання злочинам може бути здійснене тільки за умови системних й узгоджених заходів усіх зацікавлених суб'єктів, що ґрунтуються на використанні кримінологічних знань і сучасніших кримінологічних стратегій запобігання, виявлення, припинення злочинів, мінімізації злочинності. Без уміння оперувати сучасними кримінологічними знаннями неможливо розробляти та реалізувати заходи щодо запобігання

злочинам, творчо використовувати позитивний досвід іноземних країн у цьому напрямі, міжнародно-правові акти.

Підручник спрямований не на інформування читача про загальновідомі дані, а на отримання сучасних знань про злочинність та її види, підвищення в майбутнього фахівця рівня правової культури та професійної майстерності. Оригінальним у пропонованій праці є те, що, крім традиційних приватних кримінологічних теорій, висвітлених в Особливій частині, розглянуто низку нових нетрадиційних й актуальних сучасних проблем, серед яких питання віктимологічного запобігання злочинам як одного із напрямів сучасної боротьби зі злочинністю, які раніше недостатньо висвітлювали в науковій літературі. Це засвідчує належний рівень новизни видання. Також він ґрунтується на значному обсязі монографічної літератури вітчизняних й іноземних авторів, нормативних актах, прийнятих Верховною Радою та виданих Президентом й Урядом України, а також масиві емпіричних і статистичних матеріалів.

Рецензований підручник вирізняється логічністю, простотою та ясністю викладення матеріалу. Автори сформулювали чіткі визначення наукових термінів, використаних у тексті, зокрема таких: кримінологія, запобігання злочинам, прогнозування та планування запобігання злочинам, віктимологічне запобігання тощо.

З огляду на зазначене, є підстави констатувати, що рецензований підручник «Кримінологія» за редакцією докторів юридичних наук, професорів В. В. Чернея та О. М. Джужі є оригінальним виданням, яке становить значний науковий інтерес, є актуальним і своєчасним, має практичну цінність. Підручник відповідає встановленим вимогам до навчальних видань. На переконання рецензентів, його слід рекомендувати до використання з метою забезпечення освітнього процесу в закладах вищої освіти МВС України зі специфічними умовами навчання, інших закладах вищої освіти України під час підготовки здобувачів за спеціальністю «Право».

Здійснений огляд підручника «Кримінологія» слід підсумувати беззаперечним висновком про своєчасність і корисність його підготовки, що неодмінно сприятиме подальшому розвитку науки кримінології.

Рецензія надійшла до редколегії 31.03.2020

Kostytskyi M. – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2093-2513>;

Dromin V. – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Professor of the Department of Criminology and Criminal Enforcement Law of the National University «Odessa Law Academy», Odesa, Ukraine

Modern Textbook on Criminology: to Help Students, Teachers, Practitioners

Review of the book: Criminology : a textbook / [O. M. Dzhuzha, V. V. Vasylevych, V. V. Cherniei and others] ; for general ed. V. V. Cherniei ; science ed. O. M. Dzhuzha. Kyiv : Maslakov, 2020. 612 p.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Вимоги до структури й технічного оформлення статей

У Національній академії внутрішніх справ триває прийом наукових статей для опублікування у фахових виданнях:

- **«Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ»** (з юридичних наук);
- **«Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ»** (з юридичних наук);
- **«Філософські та методологічні проблеми права»** (з юридичних наук);
- **«Юридична психологія»** (з юридичних і психологічних наук).

Редколегія приймає до опублікування статті, які мають такі **структурні елементи**:

1. **Індекс УДК** – у верхньому лівому кутку сторінки в першому рядку (Times New Roman, кегль 12, накреслення напівжирне, вирівнювання по лівому краю).

2. **Відомості про автора (авторів)**: прізвище, ім'я та по батькові автора, науковий ступінь, вчене звання, ORCID, посада, місце роботи (навчання) із зазначенням міста. Максимальна кількість співавторів – три особи. Зазначені відомості подають трьома мовами: українською, російською, англійською (додаток 1). Ім'я та прізвище автора мають бути транслітеровані відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 року № 55. Також обов'язково мають бути зазначені контакти (телефон, електронна пошта) (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5).

3. **Заголовок (назва) статті**, поданий трьома мовами: українською, російською, англійською. Назва не має перевищувати 90 знаків з пробілами (Times New Roman, кегль 14, інтервал – 1,5, накреслення напівжирне, вирівнювання по центру).

4. Розширена **анотація** (у формі реферату), подана трьома мовами: українською, російською та англійською. Обсяг анотації – не менше ніж 1800 знаків з пробілами, одним абзацом (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5). Вона має бути структурована за логікою опису матеріалу в статті й містити такі елементи:

- **мета** (виокремлення недосліджених аспектів порушеної проблематики);
- **методологія** (методологічний інструментарій, теоретичний базис);
- **наукова новизна** (основні результати дослідження);
- **висновки** (рекомендації, перспективи подальших наукових розвідок).

Анотація не має містити посилань і скорочень, а також дублювати текст статті (відповідно до вимог міжнародних наукометричних баз реферування та індексування). Відповідальність за англійський переклад покладається особисто на автора.

5. **Ключові слова** (6–10 окремих слів та/або у складі словосполучень, що складаються щонайбільше з двох слів) через крапку з комою. Їх подають українською, російською та англійською мовами (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5).

6. **Текст статті** повинен бути структурованим та мати такі елементи:

• **вступ**: *актуальність* дослідження, *постановка проблеми* в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. *Обґрунтування новизни* дослідження через ступінь опрацьованості проблеми на основі *аналізу використаної літератури* з обов'язковим *розглядом останніх публікацій*, у яких започатковано або продовжено розв'язання проблеми, з виокремленням не вирішених раніше її частин;

- **мета і завдання дослідження**;

• **виклад основного матеріалу**: інтерпретація наявних позицій дослідників щодо висвітлення порушеної проблематики та обґрунтування нових отриманих наукових результатів;

• **наукова новизна**: теоретичні дані, обґрунтовані нові підходи в осмисленні матеріалу та нове розв'язання проблеми, що є вагомим зрушенням, порівняно з попередніми дослідженнями;

- **висновки**: стисло викладені результати дослідження та перспективи подальших розвідок.

Назви структурних елементів статті мають бути виділені напівжирним накресленням і розміщені по центру.

Обсяг основного тексту статті має становити **від 12 до 25 сторінок** (формат А4, кегль 14, інтервал 1,5), або 21 600–45 000 знаків з пробілами, у роздрукованому й електронному варіантах (формат .rtf) українською, російською чи англійською мовами. До статті англійською мовою обов'язково додають її український переклад.

Посилання в тексті мають відповідати стилю APA (додаток 2).

7. **References** – транслітерований список літератури (латинськими літерами) **за алфавітом**, оформлений відповідно до **APA-стилю** (Times New Roman, кегль 12, інтервал 1,5).

8. **Список використаних джерел** (бібліографічний опис джерел, використаних під час підготовки статті, мовою оригіналу), оформлений згідно зі стандартом «ДСТУ 8302:2015. «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» (Times New Roman, кегль 12, інтервал 1,5).

Порядок розміщення описів подається за порядком, представленим у **References** (без нумерації). Згідно з рекомендаціями міжнародних баз цитування, у пристатейній бібліографії повинно бути ядро джерел, яке має вплив на розвиток певної галузі науки.

References та список використаних джерел мають відповідати **таким вимогам**:

- кількість: 15–30 (для оригінальних статей), 30–50 (для оглядових статей) джерел, оформлених згідно із зазначеними стандартами (додаток 3). Більшість мають відображати сучасний стан наукових досліджень і **бути опублікованими не пізніше, ніж протягом останніх п'яти років**;
- наявність **не менше ніж трьох джерел латиницею** (статей з іноземних журналів із високим індексом впливовості, опублікованих протягом останніх двох-трьох років, і базових монографій);
- **80 % джерел повинні мати DOI**, ідентифікатор цифрового об'єкта (за винятком ретровидань – 10 %), який подають через пробіл після бібліографічного опису джерела (додаток 3).
- самопосилань має бути не більше ніж 10 %.

Для опублікування статті подають:

- роздрукований варіант статті з підписом автора, що означає повну його відповідальність за якість і наукову значущість поданого матеріалу;
- електронну версію тексту статті на USB-носії або електронною поштою: rvc@naiau.kiev.ua;
- витяг із протоколу засідання кафедри (наукової лабораторії) про рекомендацію зазначеної статті до відкритого друку.

Увага! Автори несуть повну відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, точність наведених цитат, статистичних даних, власних назв, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, які не підлягають відкритій публікації. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймають до друку. Виявлений редакцією факт плагіату є безумовною підставою для відхилення статті. Редакційна колегія також не розглядає статті, принаймні один з авторів яких не має ORCID.

Адреса для листування: 03035, Україна, м. Київ, пл. Солом'янська, 1 (відділ підготовки навчально-наукових видань НАВС).

Телефон для довідок: 097-851-72-96, 14-48.

E-mail: rvc@naiau.kiev.ua.

3 питань розміщення статей у фахових виданнях Національної академії внутрішніх справ звертатися:

- **«Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ»** (виходить друком чотири рази на рік) – тел. 097-851-72-96, внутр. 14-48, e-mail: rvc@naiau.kiev.ua;
- **«Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ»** (виходить друком двічі на рік) – тел. 097-851-72-96, внутр. 14-48, e-mail: rvc@naiau.kiev.ua;
- **«Філософські та методологічні проблеми права»** (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 249-09-69, внутр. 12-82, e-mail: oleg55newmail@gmail.com;
- **«Юридична психологія»** (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 520-08-89, 561-18-74, внутр. 15-56, e-mail: lpyschology.j@gmail.com.

Додаток 1

**Відповідники основних посад,
наукових ступенів і вчених звань**

Термін українською	Рекомендовані варіанти перекладу
доктор юридичних наук	Doctor of Law
кандидат юридичних наук	Ph.D in Law
доктор філософії (з права)	Doctor of Philosophy (in Law)
професор	Professor
доцент	Associate Professor
старший викладач	Senior Lecturer
викладач	Lecturer
провідний/старший/молодший науковий співробітник	Leading/Senior/Junior Research Fellow
докторант	Doctoral Student
аспірант, ад'юнкт	Postgraduate Student
здобувач	Researcher

Приклад оформлення посилань у тексті статті (відповідно до стилю APA)

Посилання в тексті мають виглядати таким чином: (Gundy, 2016) або (Malivskyi & Neill, 2016; Schukking, 2018), або за наявності цитати (Slobodian & Yakovyna, 2016, p. 58).

Приклад посилань у тексті статті українською мовою:

На переконання голландського судді Європейського суду з прав людини Ж. Шуккінга (Schukking, 2018) важливо, щоб «Сторони продемонстрували дотримання прав людини та верховенства права шляхом забезпечення дотримання мінімальних гарантій статті 6 Конвенції» (p. 155).

Приклад посилань у тексті статті англійською мовою:

According to the French philosopher Jean-Luc Marion (1999, p. 352) "Descartes remains one of our closest contemporaries".

Приклад блокової цитати:

Адаптація наявних та успішно апробованих рекомендацій криміналістичної техніки, тактики і методики до умов цивільного та інших видів судочинства є найбільш доцільним і одночасно економічним шляхом впровадження зазначених рекомендацій в інші види судочинства з урахуванням правових умов їх реалізації (Isaenko, 2018, p. 38).

Поради щодо оформлення References та списку використаних джерел

У **References**, який складається з описів оригінальних англomовних та/або транслітерованих латиницею джерел, та **списку використаних джерел** (кирилицею) порядок і кількість джерел мають збігатися та залишатися незмінними.

Оформити бібліографічний опис відповідно до **стилю APA** можна на сайті онлайнного автоматичного формування посилань: Citation Machine (<http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book>); <http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual> або іншому.

Офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею затверджено в постанові Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею». Онлайн-транслітератор – <http://ukrlit.org/transliteration>.

Для російської мови транслітерувати потрібно згідно з вимогами наказу ФМС Росії від 03.02.2010 № 26. Онлайн-транслітератор – <http://ru.translit.net?account=zagranpasport>. Якщо вітчизняний журнал видається в перекладі на англійську мову, використовуйте англійські варіанти назви журналу та статті.

DOI видань можна знайти на сайті <http://www.crossref.org>

Підготовлені відповідно до загальноприйнятих вимог References та список використаних джерел матимуть такий вигляд:

References

- Gundy A.V., & Baumann-Grau, A. (2016). *Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections by Ashgate*. London: Routledge. Retrieved from <https://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423>. doi: <https://doi.org/10.4324/97811315546605>.
- Schukking, J. (2018). Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 36(2), 152-158. doi: 10.1177/0924051918767967.
- Walklate, S., McCulloch, J., Fitz-Gibbon, K., & Maher, J. (2019). Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology*, 23(1), 60-77. doi: <https://doi.org/10.1177/1362480617719449>.
- Akimov, M.O. (2018). Kryminalno-pravova okhorona svobody osoby: problemy ta shliakhy vyrishennia [Criminal defense of individual freedom: problems and solutions]. *Naukovyi visnyk Sivershchyny, Scientific herald of Sivershchyna*, 1(3), 141-151. doi: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141> [in Ukrainian].
- Vdovenko, N.M. (2013). *Derzhavne rehuliuвання akvakultury v Ukraini [State regulation of aquaculture in Ukraine monohrafiya]*. Kyiv: Kondor. doi: 10.25313/2520-2057-2013-5-465 [in Ukrainian].
- Isaenko, V.N. (2018). *Ispolzovanie vozmojnostei kriminalistiki i sudebnoi ekspertizy v prokurorskoj deiatelnosti [Using forensic and forensic capabilities in prosecution activities]*. Moscow: Prospekt. doi: <https://doi.org/10.31085/9785392284306-2019-152> [in Russian].

- Kozeratska, O.A. (2018). Analiz statystychnoi dostovirnosti obhruntuvannia kryteriiv "obmezhenoi osudnosti" u osib, yaki skoily seksualni zlochyny [Analysis of the statistical validity of the justification of the criteria of "limited sanity" for persons who committed sexual offenses]. *International Academy Journal*, 2, 10-14.
doi: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982 [in Ukrainian].
- Konventsia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: vid 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
- Chernykh, H. (2015). Zlochynnist ta parametry nasyllia v ukrainskomu suspilstvi [Criminality and the parameters of violence in Ukrainian society]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 6, 32-35.
doi: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8> [in Ukrainian].

Список використаних джерел

- Gundy A. V., Baumann-Grau A. Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections by Ashgate. London : Routledge, 2016. 156 p.
URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423>.
doi: <https://doi.org/10.4324/97811315546605>.
- Schukking J. Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. *Netherlands Quarterly of Human Rights*. 2018. Vol. 36 (2). P. 152–158.
doi: 10.1177/0924051918767967.
- Walklate S., McCulloch J., Fitz-Gibbon K., Maher J. Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology*. 2019. № 23 (1). P. 60–77.
doi: <https://doi.org/10.1177/1362480617719449>.
- Акімов М. О. Кримінально-правова охорона свободи особи: проблеми та шляхи вирішення. *Науковий вісник Сіверщини*. 2018. № 1 (3). С. 141–151. doi: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141>.
- Вдовенко Н. М. Державне регулювання аквакультури в Україні : монографія. Київ : Кондор, 2013. 464 с. doi: 10.25313/2520-2057-2013-5-465.
- Исаенко В. Н. Использование возможностей криминалистики и судебной экспертизы в прокурорской деятельности. М. : Проспект, 2018. 192 с. doi: <https://doi.org/10.31085/9785392284306-2019-152>.
- Козерацька О. А. Аналіз статистичної достовірності обґрунтування критеріїв «обмеженої осудності» у осіб, які скоїли сексуальні злочини. *International Academy Journal. Web of Scholar*. 2018. № 2. С. 10–14. doi: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004.
- Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
- Черних Г. Злочинність та параметри насилля в українському суспільстві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2015. № 6. С. 32–35.
doi: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8>.

**Юридичний часопис
Національної академії
внутрішніх справ**

**1
(19)
2020**

Науковий журнал

Виходить двічі на рік

**Оформлення, комп'ютерний
набір і верстка**
Я. В. Шумко

Видавець:
Національна академія
внутрішніх справ,
03035, Київ-35, пл. Солом'янська, 1
Свідоцтво про внесення до державного
реєстру виготовників
і розповсюджувачів видавничої
продукції ДК № 4155
від 13.09.2011

Підп. до друку 02.06.2020
Формат 60x84/8
Друк оперативний
Папір офсетний
Обл.-вид. арк. 9,75
Ум. друк. арк. 9,07
Вид. № 12/II
Наклад 50 прим.

**Figuration, computer typing
and making up**
Ya. Shumko

Publisher:
National Academy of Internal Affairs
Ukraine, 03035, Kyiv
1, Solomianska square
State register certificate
of print production publishers
and distributors
series ДК No. 4155
dated from September 13th, 2011

Signed to print: dated from
June 2nd, 2020
Dimensions: 60x84/8
Instant print
Offset paper
Standard publisher's pages 9,75
Simulated publisher's pages 9,07
Edition No. 12/II
Circulation 50